

Haan Lajos
Békés-Csaba

„Fekete könyvek”
kultúrtörténeti sorozat

14

A sorozatot szerkeszti:
Gecsei Lajos és Dr. Köteles Lajos

Haan Lajos

Békés-csaba

A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig

Békéscsaba
1991

Szerkesztette:
†Gecsei Lajos

Tipográfia és kötésterv:
Zahorán Mária

A kötet a szerző halálának 100. évfordulója tiszteletére jelenik meg.

G. L. emlékére

Néhány szó Haan Lajosról

Haan Lajos munkássága Békés megye és benne Békéscsaba történetének tudományos feltárásában kétségtelenül megalapozó jelentőségű. Midőn 1868-ban legnagyobb művének, Békés megye történetének kiadását előkészítette, joggal írta önmagáról: „Töretlen az út, melyre léptem: nehéz feladat, melyet magam elébe tűztem. Töretlen út: mert kivéve egy pár e megyében létező községek monográfiáit (...) senki előttem a vármegye hajdanának felderítésével nem foglalkozott.”

Haan négy és fél évtizedes történetírói munkásságával oroszánrészt vállalt a szerfölött nehéz feladathoz, hogy egy viharos múltú, a török uralom alatt úgyszólván „történelem nélkülivé” pusztult táj hiteles történetét szétszórt, töredékes, gyakran nehezen hozzáférhető adatokból elsőnek vázolja fel. Életművében tehát először ér el valóban tudományos szintet a vidék múltjához tapadt érdeklődés. Mindez munkáinak jelentős részét ma is elevenné teszi az érdeklődő olvasók, nélkülözhetetlené a helytörténet kutatói számára.

De Haan történetírói és tudományszervező tevékenysége más tekintetben is túlmutat önmagán és korán. Nagy része van abban, hogy a történettudomány művelése Békés megyében szervezett keretek között tartósan felvirágzott.

Ehhez képest Haannak az emlékezete és megbecsülése különösen a két világháború közötti évtizedekben eléggé elhalványult. Szerepe volt ebben az általános hanyatlásnak és közönynek, továbbá annak is, hogy a műkedvelő történetírás buzgón, ám felületesen használta műveit, szerzőjükről azonban szívesen megfeledkezett.

Még kevésbé kedvezett Haannak, hogy sem a millenniumi évtizedekben, sem a Horthy korszakban nem tudtak fellelni írásaiban (helyi és országos használatra) nacionalista eszmei-érzelmi muníciót, pedig mind személye, mind működési helye növelte volna ilyen jellegű szellemi termékeinek árfolyamát.

Ki kell ugyanis emelnünk, hogy Haan a magyarság és a nemzetiségek békés együttélésének és barátságának tántoríthatatlan híve, és ezt az alapállását soha meg nem változtatta. Akkor sem, amikor a magyar nacionalizmus különösen a kiegyezés után a nemzetiségek fölötti szupremáciát a közgondolkodás mindent meghatározó tényezőjévé kívánta avatni, s hatása alól csak igen kevesen tudták kivonni magukat. Haan különösen a magyar és szlovák barátság korai úttörőjének tekinthető és e vonatkozásban életműve az utókor számára is példamutató.

Haan Lajos 1818-ban született Nógrád megye egy kis falujában. Atyja, János, evangélikus lelkész már a következő hónapban új állomáshelyére, Békéscsabára költözött családjával együtt. Itt nőtt fel és élte le élete legnagyobb részét Haan Lajos, tehát joggal tekinthette e várost szülőföldjének.

Ez a környezet a mindössze száz éve újjátelepült Csabán (de távolabbi környékén is) rendkívül elmaradott volt még abban az időben. A helyi papságnak igen nagy szerep jutott a letelepült szlovák jobbágyakosság feudális jellegű konszolidálásában, kemény kézzel történő fegyelmezésében és irányításában. Még a múlt század 20-30-as éveiben is alig akadt rajtuk kívül tanult ember Csabán. Előfordult azonban, hogy többnyire jól iskolázott, művelt lelkészek közül nem egyet elparlagosított és demoralizált a sárba és porba fulladt falusi környezet és saját „aranszabadságuk”. Akadt pap, aki szolgálata kezdetén még Shakespeare drámáit fordította szlovákra, néhány évvel később azonban italos botrányai miatt kellett Csabáról távoznia.

Haan Lajos nem ezeket az utakat járta. A reformkori változások nyomán kissé szabadabbá váló társadalmi és tágasabbra nyíló egyéni lét nyújtott már olyan szerény és legalább is részben megvalósítható célokat, amelyek a társadalom anyagi és szellemi előmozdítását szolgálták.

Az ifjú Haan életpályára való felkészülésében minden bizonnyal legalább három mozzanat gyakorolt döntő pozitív hatást.

Az egyik, Csabán töltött gyermekkorának meghatározó élményei. A gyermek Haant az iskola nem nagyon érdekelte. A régimódi iskolamesterek hosszú pipáikkal, pálcáikkal, durva modorukkal aligha bizonyultak sikeres nevelőknek; kivált nem Haan esetében, aki otthon önálló gondolkodáshoz és jó bánásmódhoz szokott.

Annál inkább megmutatkozott érdeklődése lakóhelyének múltja iránt. „Ha csak tehettem - emlékszik vissza évtizedekkel később -, elmulasztottam az iskolát, s ott állottam az ó templom ajtaja mellett, és a templomba járó öregeket faggattam kérdéseimmel a régi Csabáról tudakozódván: hogy meddig terjedt az ő gyermekkorukban? Kik voltak a papok? tanítók? hogy néztek ki? hol voltak az iskolák, temetők? stb. Emlékszem, hogy különösen egy Szekerka Mátyás nevűvel, ki 1830 táján 90 éves korában halt el, néha óra hosszat elbeszélgettem az ilyesmiről.”

Allandóan böngészte atyja lelkészi hivatalában az anyakönyveket és a régi krónikás feljegyzéseket. Édesapja segített neki a latin nyelven írt szövegek fordításában.

A következő döntő életszakasz volt, hogy a harmincas évek végétől Eperjesen végzett teológiai és filozófiai tanulmányokat. Az itt tanuló magyar és szlovák diákok közt ismeretlen volt a nemzeti versengés, nyelvi torzsalkodás, ellentétben pl. Pozsonnyal. Az egyik kollégiumi tanár elnökségével magyar-szlovák önképzőkört alakítottak, melynek utóbb Haan lett az alelnöke. Ettől kezdve élősóban és irodalmi munkásságában egyaránt hibátlanul használta mindkét nyelvet.

Rövid időre megcsillant előtte a politikai pálya lehetősége, de végül is a családi hagyományoknak megfelelően a lelkészi hivatás mellett döntött. Ezért 1841 őszén Németországba ment és egy éven át Jénában és Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. Nem csupán teológiai stúdiumokat folytatott, hanem kiváló professzoroktól tanult történelmet, pl. a neves Luden professzor előadásait hallgatta a nagy francia forradalomról, valamint a nép életét és a folklórt - igaz, még csak kezdeti tudományossággal - vizsgáló előadásokat látogatott. Minden bizonnyal itt emelkedett a teljes tudatosság fokára benne az a liberális eszmekör, amely minden nép és nemzetiség nyelvét, kultúráját és anyagi teljesítményeit egyenlő szinten becsülte.

Röviddel tanulmányai befejezése után Békéscsabán telepedett le, és lelkészi teendői mellett megalapította és vezette, méghozzá akkor modernnek számító oktatási és pedagógiai elvek alapján, az első magyar iskolát. Ezt az intézményt társadalmi szükséglet hívta életre, mert eddig a fiatalokat a környék magyar lakosságú helységeibe küldték nyelvet tanulni, Haantól azonban távol állt minden erőszakosan magyarító törekvés. A magyar nyelv tanításáról ezt jegyezte fel: „Ezzel korántsem akartam azt elérni, hogy tanítványaim magyarrá legyenek, s felejtsek el, vagy pláne lenézzék tót anyanyelvüket - oh, az ily gondolat távol állott tőlem -, hanem igenis akartam, hogy az iskola feleljen meg kitűzött céljának, hogy abban a gyerekek magyarul megtanuljanak.”

Holott Haan számos vonatkozásban osztotta Kossuth antifeudális eszmevilágát és ebben a szellemben hatott híveire is.

1848-ban tábori lelkészként vett részt a délvidéki hadjáratban. S bár szívvel, lélekkel a magyar szabadságharc ügye mellett állt, megdöbbenette a vad nemzetiségi gyűlölködés, amely nem csupán a fegyveres harcokat jellemezte, hanem a polgári lakosságra is áttért. Felismerte, s ezt fel is jegyezte, hogy a nemzeti-nemzetiségi viszály csak a Habsburg-háznak kedvez. Melynek trónfosztását egyébként 1849 tavaszán a lakása ablakába tett transzparensen

üdvözölte.

A szabadságharc leverése után előbb néhány évre Nagylakra költözött, majd élete végéig Békéscsabán élt és munkálkodott. Mindkét állomáshelyén a nemzetiségek békés együttélése érdekében fáradozott mind történetírói, mind pedig lelkesi tevékenységében.

Több művét egyidejűleg magyar és szlovák nyelven adta ki anélkül, hogy akár egyetlen mondatot is meg kellett volna változtatnia bármelyik elfogultság javára a két változatban.

Az 1858-ban íródni kezdett, de még a hatvanas évek közepén is formálódó-bővülő és sokáig kéziratban maradt - a város történetét feldolgozó - nagy művében egyéb tudományos eredmények mellett a szlovák paraszti élet valóságos kis enciklopédiáját nyújtja az olvasónak. Feljegyzi a csabai szlovákság egyes nyelvi sajátosságait, szokásait, népviseletét, foglalkozik erkölcsi felfogásával, tudósít a népi építkezésmódról stb. Még arra is kiterjed a figyelme, hogy gondosan egybegyűjtse a helyi szlovák ragadványnevek eredetét. E vonatkozásban ma már teljességgel pótolhatatlan anyaggyűjtő munkát végzett, mert szinte az utolsó pillanatban örökítette meg a feudális-patriarchális viszonyok között sokáig fennmaradt, de éppen a következő évtizedekben a tökéletes fejlődés kibontakozása nyomán pusztulásnak induló régi népelet hagyományos karakterizáló vonásait.

Haan Lajos kedvelte városának „szőke ábrázatú, nagyszemű, késő és ritka szakállú, pirospozsgás, vitor arcú” fiait, értékelté szorgalmukat, békeszeretetüket, vidám kedélyüket, de nem hallgatja el bíráló megjegyzéseit sem. „A jóra a csabait hiába kapacitálod - írta kortársainak -, mintha csak falra borsót hánynál; de ha ráparancsolod, megteszi, úgy hogy sokszor lehet ilyen beszédek hallani: Hát mért nem parancsolják ránk?” Nagyon elítélte a széltében-hosszában elterjedt babonákat, kivált ha azok gyakorlása az egészségre ártalmas. Pap létére természetesen örült hívei vallásosságának, de még ehhez is fűzött egy akaratlan fintorként ható racionális megjegyzést, megállapítva, hogy „ha valami csabai megőrül, nem másba, hanem theomániába szokott esni”.

Feudalizmus elleni alapállásával tehát összhangban van patriarchális színezetű népközelsége, amely a haladásnak igen konkrét óhajával párosult. Az elmaradottság hétköznapi, ám tömeges és kártékony jelenségei felkeltik elmarasztaló hangját, amely nem ritkán ostorozó szenvedéllyel párosul. Midőn a szlovák lakosság egészségügyi helyzetét vázolja, rosszalja a pálinkaivás elterjedtségét, az egészségre káros, poshadt víz ivását, a szegények nedves, szűk lakóhelyiségeit, majd megjegyzi: „Orvost a csabai nemigen hívat, de igen papot, s többnyire a pap javasolja az orvoshívást, holott ellenkezőleg kellene történnie.”

Áldozatosan segített nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül az elesetteken. Egy szlovák közlegény érdekében, aki beteg, idős édesanyját gyámolította, Ferenc József császárnál kért végül is audienciát. A császár szó nélkül írta kézjegyét az ügyiratra, és a közlegény egy hét múlva már otthon is volt.

A nép iskolázottságának, műveltségének ügyét egész életén át szíven viselte. Javaslatot dolgozott ki - beillesztve egyik tanulmányába -, hogy a szűkös viszonyok között is tetemesen növelhető legyen Békéscsabán az iskolák száma. Elharcosa volt az algimnázium alapításának, az első nyomda felállításának, valamint az első napilapok megjelenítésének Békéscsabán.

A gazdasági fejlődés előmozdítása sem esett ki látóköréből. Amikor pl. az 50-es években viták folytak arról, hogy a szolnok-aradi vasutat milyen vonalvezetéssel építsék meg, az ügy érdekében segített annyi áldozatkészségre bírni Csaba vezetőit, hogy végül is a várost érintő változat mellett döntött a vasútépítő társaság. E döntésnek pedig Békéscsaba jövő fejlődése szempontjából meghatározó jelentősége volt.

Haan egyes tudományos eredményeit (pl. megye-monográfiáját és annak oklevéltárát, Albrecht Dürer atyja származáshelyének régészeti és történeti módszerekkel való feltárását stb.) országosan megbecsülték és ezért a Történeti Társulat, valamint az Akadémia tagjává

választották.

De érték nacionalista élű bírálatok is. Még az öt tisztelő és becsülő nagyformátumú történész, Márky Sándor is megjegyezte: „Sajátságos hogy Haan Lajos ki a szószéken a közéletben, a levelezésben annyira hatalmában volt a nyelvnek, ki csinos költeményeket írt három nyelven, s kinek vonzó előadása mindig lebilincselte hallgatóit, az irodalomban magában jóformán sohasem értékesítette elbeszélő képességét és sohasem törekedett szép stílusra.” S a továbbiakban így mentegeti Haant: „... míg a nemzet általában véve gyönyörködött Horváth és Szalay szónokias történetírásában, másrészt örömmel fogadta (...), hogy ahol a történetíró hallgat, annál ragyogóbban és saját hazafias érzületének annál megfelelőbben színezhesse ki őseink tetteit.”

Némi iróniával jegyezhetjük meg, hogy ezek szerint a Haan-féle történetírás, amely megmaradt a pozitivisták faktográfia szintjén, azzal kedvezett a délibábokat kergető nacionalizmusnak, hogy elfogulatlan és tényekhez tapadó igazságával nem korlátozta annak csapongásait. Viszont valóban igaz, hogy Haan egyetlen mondatot nem írt le, amely az egész közéletet s a tudományos életet is elborító millenniumi nacionalizmusnak kedvében járt volna.

Kétségtelen, hogy Haan a múlt századi magyar történetírás megbecsült derékhadához tartozik. De személyét és munkásságát kiemeli és megkülönbözteti, hogy öntudatos magyar patrióta létére egész életében a magyar-szlovák baráti együttélés szellemében fáradozott, ezt munkálta.

E felfogásról legszebben maga vall fennmaradt naplójában: „Lehet még az is, hogy egy »világnyelv« fog alakulni hosszú századok múlva, mely az egész emberi nemnek tudományos és közlekedési eszköze leszen: s ez által elmosódnak azon éles ellentétek, melyek napjainkban a nemzetiségek között fennállnak. S mennél jobban fognak szaporodni és tökéletesedni a közlekedési eszközök - ami az én nézetem szerint idővel odáig fog jutni, hogy az emberek a levegőben fognak közlekedni -, annál inkább megszűnnek azon határok, melyeket eddig a hegyek és a folyók képeztek ország és ország között, nemzet és nemzet között. Nem lesz nacionalizmus, hanem lesz egy általános humanizmus.”

A fennmaradt - s a békéscsabai Megyei Könyvtárban őrzött - kézirat teljes szövegének kiadásával - a korábban napvilágon látott, de erősen lerövidített formában történt publikációk (1866, 1968) után - régi adósságot törleszt ez a könyvsorozat. A jelen kötet már jelzett értékei révén Haan életművének maradandó jelentőségét bizonyítja, egyúttal nehezen hozzáférhető más munkáinak újra kiadására bíztat bennünket.

Székely Lajos

Jelen könyv Haan Lajos: Békéscsaba című kéziratának szöveghű, teljes terjedelmű kiadása. A helyesírás a következő kivételektől eltekintve az eredeti kézirat szerinti.

Kivételek:

A mai kornak megfelelő könnyebb olvashatóság érdekében a kézirat rövidítéseit kiegészítettük, esetleg a hiányzó névelőket pótoltuk. Ezek a kiegészítések szögletes zárójelben találhatóak.

A nevek kivételével a magánhangzók ékeztése a mai helyesírás szerinti.

A szerző lapalji megjegyzéseit a szöveg közben hoztuk, kiskapitális betűtípusból.

Tartalom

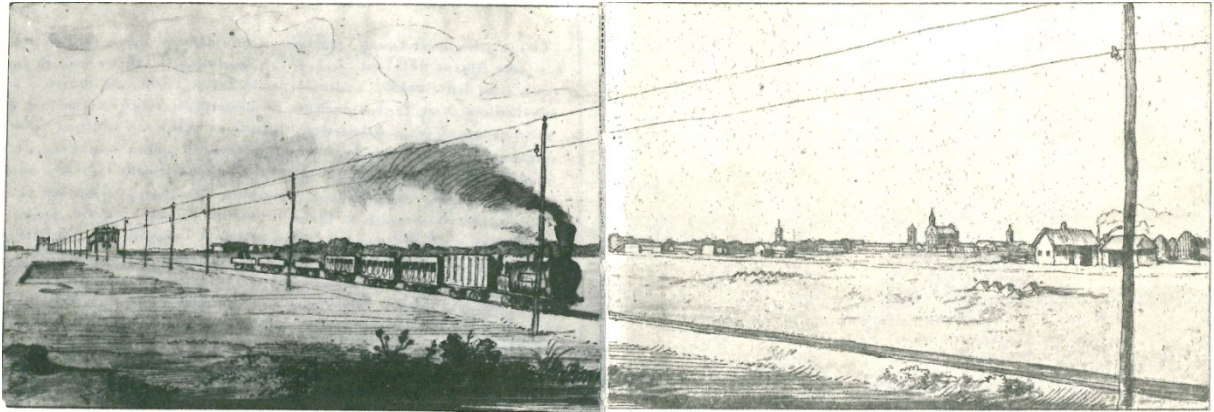
	lap
Előszó	15
I. BCsaba fekvése, határai, nagysága	19
II. Neve	20
III. Régi volta	21
IV. Vidéke 's éghajlata	27
V. Földje 's termékei	31
VI. Lakosai:	
1.számuk	32
2.származásuk	33
3.gunyneveik	33
4.lakóhelyeik	37
5.tájébeszédjük	39
6.szokásaik, erkölcsaik, viseletük	40
VII. Csabai honoratiorok	45
VIII. Hivatalnokok	
1. evang. lelkészek	58
2. evang. segédlelkészek	95
3.r. kathol. lelkészek	98
4.görög n. e. lelkészek	99
5.evangelikus iskolák 's tanítók	99
6.községi jegyzők	110
7.bírák	111
8.evangel. gondnokok v. Curatorok	113
9.evangel. Felügyelők v. Inspectorok	115
IX. Középületek	116
X. Templomok	116
XI. Temetők	127
XII. Régiségek nyomai	129
XIII. Chronologia	130
XIV. Pia desideria	138
XV. Böngészet	141
XIV. Okmányok	143

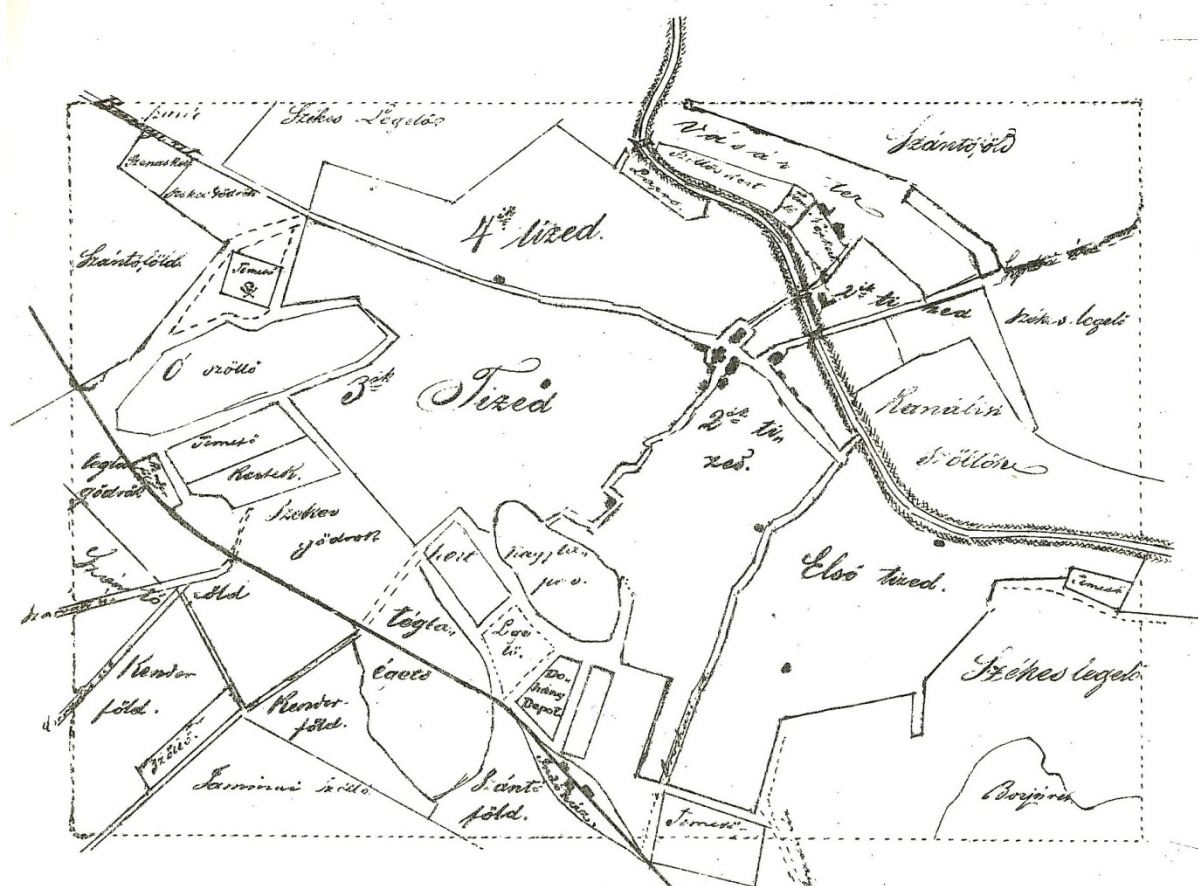
Előszó

Én, e jelen munkának szerzője, nem születtem ugyan Csabán; de midőn b. c. édes Atyám 1818. k eszt. Sept. 12-én nógrádmegyei Sámsonházáról Csabára jött, éppen négy hetes valék, azolta, - az iskolákon töltött időt kivéve – folyvást itt nevelkedtem 's így Csabát méltán hazámnak nevezhetem. Gyermekek koromtól mindig vágyat érzék keblemben, kitudni e' vidéknek multját. Midőn olvasni megtanultam, egész napokig elbúvárokodtam az egyház anyakönyvében 's a' mit nem értettem, azt édes atyám esténként magyarázgatta. Iskolás koromban sokszor egész órákig elácsorogtam a' templom ajtajában, kérdezgetve az abba gyülekező véneket: hogy nézett ki Csaba hajdanta? meddig terjedt gyermek korukban? kik voltak a papok s tanítók? hogy néztek ki? minők voltak az első templomok? hol voltak az iskolák? sat. Különösen egy Szekerka Mátyás nevű öregre emlékezem, ki 1827.k esztendőben 90 éves korában halt meg, Csabán született 's így é helyet jó formán keletkezése oltá ismerte 's velem gyakran fél napokig Csabának hajdanáról elbeszélgetett. Azon kívül olvastam ide vonatkozó könyveket, 1845-ben felkutattam a megye levéltárát; 1856-ban két hétig búvárokodtam illy czélból Pesten a magyar tudós társaság könyv és levéltárában. Ily nemű kutatásaimnak gyümölcse immár a' jelen munka. Irtam hasonlót 1845-ben, midőn az ó templom százados ünnepét ültük 's melly megjelent magyarul NVáradon, tótul pedig Budán, és e szerént dolgoztam a jelen munkámat, csak hogy ez a legalabb még agyszer oly bő, mint volt amaz. Czelom nem egyéb, mint először is valami, habár csekély emléket hagyni magam után a gondjaimra bízott egyháznak, mellyről megemlékezzék rólam akkor is, ha többé nem leendek; - azután ezen helynek bő leírása által is előmozdítani a historico-statisticus irodalmat s a maradéknak megtartani azt, mit ha föl nem jegyzek, egykoron talán örök feledés homálya boritandja vala. Isten velünk!

Irtam Békés Csabán
1858. k év Január 1-én

Haan Lajos mk
ev. lelkész

Békés Csaba

I. Fekvése. Határai. Nagysága

Békés Csaba, az előtt Európában [a] legnagyobb falu, [az] 1840ik év oltá mező város, fekszik Békés - vagy is [a] legújabb felosztás szerint Békés-Csanád - megyének délkeletre hajló részén, a' Gerlától félkörben Békés városa felé folyó Körös csatorna mellett.

Határos éjszokról: Békés mező városával. Doboz, Megyer, Kamut és Kondoros pusztákkal; - keletről: Gyula mező városával. Kígyós és Gerla pusztákkal; - délről: Kígyós, Bodzás, Apácza és Földvár pusztákkal; - nyugotról: Orosháza helységével és a' csorvási pusztával.

Kiterjedése a' hozzá tartozó soproni, megyeri, kis kondorosi, szentmiklósi, csáki, gerendási és vandhái pusztákkal együtt 83,154 114/1100 hold; azok nélkül 62,197 hold, holdját 1100 □ ölével számítva és így öszvesen m. e. 5 □ mértföld.

Fekszik Békéshez egy, Gyulához, Berényhez két, Szarvashoz öt órányira; Nagy Váradhoz 10, Aradhoz 7, Pesthez 18 mértföldnyire.

II. Neve

Régi okiratokban e' helynek neve különféle módon iratik: Chaba, Choba, Chiaba, Chyaba, Tsaba, Tschaba, Tót Csaba; - napjainkban: Csaba 's más illy nevű helyektől való megkülömböztetés végett: Békés-Csaba. Honnan vette ezen elnevezését, arról sokféle hyppothesiseket* lehetne felállítani, úgy mint:

1., Nevét vehette ezen tót szótól: „Žaba” a' mi magyarul békát jelent. Ez valószínűnek látszik azért, mert a' falut hajdan csupa rétság környezte. Még 1760 körül a' hol most a' felső végi vendégfogadó és így Csabának jó formán közepe van, olyan nádas rétság volt, hogy ott halakat és vízi madarakat fogdostak. Az én gyermek koromban, ha tavasszal a' toronyról lenéztünk, nem láttunk egyebet Csaba körül, mint végtelen tengernyi vizet, melly a' gátakat, utakat annyira elborította, hogy a' megyei urak is Gyulára a' gyűlésekre csolnakokon jártak be. Ezen vizek millió és millió békák kuruttyolásától hangzottak vissza esténként mértföldnyi távolságban. Miután pedig ezen békás rétság Csabától egész Békés városáig terjedett, lehetséges, hogy Csabának tót lakói elnevezték a' magok falujokat Žabának, a' túlsó part magyar lakosai pedig a' magokét Békásnak. Az elsőből lett később Csaba, a' másodikból Békés. - Csak az itt a' bökkenő, hogy Csabán a' 18^{ik} század előtt soha tótok nem laktak, - ha csak a' Magyaroknak e' hazába való bejövetele előtt nem, - a' falu pedig már a' 13^{ik} században Csaba név alatt előfordul. - Nézzünk egy más hyppothesiset:

2., Csoba, Csoboly, Csobolya, tót nyelven fából készült pásztori vízi edényt, Csobán pedig régi tót nyelven ökörpásztort jelent. A' marha tenyésztő Podoliában és Litvaniában még most is sok Csaba, Csoba nevű helység létezik. Annyi bizonyos, hogy Csabának buja termésű vidéke a' marha tartásra különösen alkalmas. Sőt bizonyos az is, hogy itt hajdan csak ugyan csupa ökor pásztorok laktak. Még midőn [az] 1715^{ik} évben a' mostani tótság elei ide jöttek, csupa ilyen föld alatti kunyhókban lakó Csobánokat találtak itt, kiknek itató kútjaik ott voltak, a' hol most az evang[elikus] nagy templom áll, úgy hogy ennek süllyedését 's falainak repedezését is ezen kutaknak kell tulajdonítani. Hátha ezen Csobánoktól vette az elnevezését Csaba? - Nekem azonban legvalószínűbbnek látszik a' harmadik hyppothesis, tudni illik:

3., hogy Csaba ezen nevét valami régi Csaba nevű birtokosától, földes urától nyerte. Tudjuk, hogy őseinknek szokása volt azon helyet, mellyet fegyveres kézzel elfoglaltak, saját neveikről nevezni el. Így kapta nevét Szabolcs Zabolch vezértől, Buda Budától, Borsod Borsutól, Csanád Chanádtól 'sat. A' régi magyar világban sokszor találkozunk a' Csaba névvel. Atillának egyik fia is Csaba volt. Horváth István szerint (lásd Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pest. 1820. lap 50. A' hol ezen nemzetség nem mint jövevény, hanem mint a' szittyiabol bejött igaz magyar faj említetik. – A szerző lapalji megjegyzése. G. L.) még [az] 1295^{ik} évben is fenállott a' Csaba nemzetség. Már most miután e' vidéken hajdanta három vár volt, úgy mint Békésen („Békés hajdani vára a' mai Békés város éjszaki részén állott, az egyesült Fehér és Fekete Körös vizek tekerületében. 1595^[ben] azt Maximilian és Báthory Zsigmond seregei, ki üzven előbb a' törököt, széthányták. A' városnak ezen része most is kastélynak hivatik, a' régi vár ma is itt kitűnik.” Palugyai M. Orsz. leir. IV. k. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Gyulán és Csabán, valószínű, hogy az első valami Békés (a' békési család hajdan birtokos volt e' megyében. A' NVáradai regestrumban* e' név sokszor elő jön. A' híres Békési Gáspár is e' megyének volt fia. Budai polg. lexicon* I. 338. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) nevű, [a] másodikat valami Gyula nevű (Horváth István, i. h. 54 l. a' Gyula nemzetséget is az ő gyökeres magyar családok között említi. – A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) a' harmadikat valami Csaba nevű vitéz építette. És innen származhatott e' három szomszéd helyeknek az elnevezése.

III. Régi volta

Bebizonyítandók azt, hogy azon hely, hol most Csaba áll, már a' legrégebb korban is lakott és népesített hely volt, lássuk röviden azokat, mellyek mint egy ujjal oda mutatni látszanak. Ide tartoznak:

1., számos régiségek a' rómaiak korából. Simpliciano Bizoceri nevű olasz pap, Bolognában [az] 1686^{ik} évben kiadott ily című képes munkájában: „Notizia particolare dello stato passato e presente de regno d' Ungheria” pag. 64 azt mondja: hogy Gyula szomszédságában, a' fekete Körös bal partján, van egy Lajos szálás nevű hely, hol hajdan a' Ptolemaeus által említett Lizicis nevű római gyarmat állott. Én ezen Lajos szálás nevű már sok helyismerőktől tudakoltam, sok régi mappákon kerestem, de nyomába nem jöhöttem. Miután azonban e' hely Gyula szomszédságában, és a' fekete Körös bal partján mondatik létezettnek, innen világos, hogy azt nem másutt, hanem Csaba vidékén kell keresnünk. Annyi bizonyos, hogy a' hol most Csaba áll, kellett valaha római telepnek lennie, a' mit bizonyítanak

a., az itt talált számos római régi pénzek. Magamnak is volt az előtt nem csekély gyűjteményem az ilyenekből, mellyek leginkább Nerva, Trajan, Hadrian, Constantín és Antonius pius korából valók voltak 's számuk meghaladta a' két százat. Elajándékoztam azokat Munyay Tivadar eperjesi profeszornak.

b., római hamv vedrek. Hol most Bogár Dániel és Hücke Josef házaik vannak, a' kanálison túl, Valastyan kertjében két egymásra borított, hamuval tölt tál 's ettől nem messze egy hamuval töltött cserép urna találtatott. A' találó, Valastyan nevű szűcs, megtudván, hogy azok emberi csontok maradványai, nem akarta háborgatni síri nyugalmaikat 's vissza ásta. Én néhány évek múlva hallván ezt, ásattam utánok, de többé reájok akadni nem tudtam. - Hol most az úgy nevezett kastélyon Áchim Liker János szőlős kertje van a' kanális partján, tavaly egy kis római urna ásatott ki 's helyére ismét vissza tétetett, azután egy kard darab, továbbá két római pénz és néhány bronz karika, melly valószínűleg ló szerszámhoz tartozott 's nálam van. A' többi vissza ázott darabokat tavasszal azonnal fogom kerestetni. Hasonló hamvvedret kiszántott a' földből Gajdács János a' maga kerekii tanyáján, a' hol még most is meglátszanak egy régi épületnek, templomnak v[agy] klastromnak fundamentomai. - A' óCsaba és Orosháza közt fekvő földvári pusztán, tek[intetes] Boczko Károly úr arendalis* földjén árok ásáskor kiásatott egy csupa termés kövek közé állított, három láb magas urna, mellynek feneke alatt egy tallérnyi nyagyságú, jól conservált ezüst római pénz volt. A' birtokos úrnak jelen nem létében az urna árokra fektetve egy vandál ispán által, barbár röhögés közt, négy oda állított csákányos emberek segedelmével szétveretett 's miután abban hamunál egyéb nem találkozott, a' cserepek széthányattak, az ezüst emlékpénz pedig egy arra tévedt házaló zsidónak eladatott. Ugyan mikor fognak már itt is valahára régiségtani társulatok alakulni, mellyek a' hasonló, sűrűn találkozó becses régiségeket a' haza számára megmentsék?

2., emlékek a' magyar elő időből. [Az] 1850^{ik} évben, az úgy nevezett kastélyi szőlők mellett, kiástak egy női csontvázat, melly részint jó gyöngyökkel, részint üveg kalárisokkal volt körül fűzve, úgy hogy ezek többet tettek egy vékánál. Öcsém Antal későn tudta meg a' dolgot, midőn a' gyöngy már mind zsidók kezeibe került 's nagy nehezen tudott szerezni egy maroknyit, melly még most is meg van nála. Kérdés: miféle csontváz lehetett az? én azt hiszem, hogy valami hun fejedelem asszonyé. Tudjuk ugyan is azt, hogy a' keleti népek különösen gyönyörködnek az illy ékességekben; a' magyar és cigány leányok még most is szeretik nyakaikat klárisokkal körül fűzni. Azután Priscus Rhetor állítása is valószínűvé teszi azt, hogy a' nagy hún fejedelem, Attila lakó helye egy ideig a' Tisza-Maros-Körös közti vidéken lehetett. Hátha éppen Csaba táján? hátha ezen nő az ő számos feleségeinek egyike

volt? A' népmonda legalább azt tartja, hogy Attila az ide nem messze eső Dombegyházán van eltemetve arany, ezüst és vas koporsóban és én jól emlékezem, hogy hajdanában egy megyei biztos, Omazta Tóbiás, sok helyütt ásatott is e' czélből a' domegyházi határon. - De menjünk tovább. A' már említett földvári pusztán van egy kézzel csinált, mért földnyi távolságban a' föld alatt elnyúló pincze vagy sáncz, mellyet a' köznép tatár sáncznak hív. Egy ismerősöm, Such Károly, kinek földje mellett van ez a' sáncz, sokszor emlegette, hogy annak nyílása most bokrokkal annyira be van növe, hogy az ember alig akad reá 's ő ebbe szokott essős időben menekedni. Mikor készülhetett ez a' föld alatti rejtek? Valószínűleg IV. Béla alatt, midőn a' tatárok hazánkat annyira elpusztították, hogy a' lakosok elhagyván lakó helyeiket erdőkbe, mocsárok közé, föld alatti rejtekekbe vonultak, a' mint írja Rogerius in carmine miserabili.* Hogy a' tatárok ezen vidéket is feldúlták, kitűnik az említett Rogerius munkájából, a' ki a' feldúlt helyek közt említi Gyulát - akkor Insulanak neveztetett, - azután Pergen nevű várost, - most Pereg Mezőhegyes alatt. - Végre ide tartoznak azon számtalan, a' földből kiásatni szokott régi magyar pénzek.

Legtöbb találkozik itt olyan, mellynek egyik oldalán durva metszéssel két koronás személy van vésve ezen körül írással: stus rex; - másik oldalán pedig egy asszonyi alak ily körül írással: Sancta Maria. Ezen pénzek IV. Béla király korából valók 's a' két koronás fő jelenti IV^{ik} Bélát és a' már akkor szinte megkoronázott fiát 's ifiabb királyt, Istvánt. A' pénz [az] 1240^{ik} [esztendő] körül veretethetett, A' stus rex vagy azt teszi, hogy Sanctus rex - az az szent László, kinek képe többnyire elő fordul a' régi magyar pénzekben - vagy Stephanus rex.

3., mutatja Csabának régi voltát neve is. Ugyan is a' Chaba vagy Csaba családnév Horváth István fentidézett munkája szerint az 1291^{ik} éven túl a' régi okiratokban már elő nem fordul, 's így ha Csaba csakugyan valami hason nevű urától vette nevét, a' mi legvalószínűbb, annak a' XIII. század előtt kellett történnie. Ennek bebizonyításául szolgáljon még az is

4., hogy a' nagyváradi „ritus explorandae vetitatis per iudicium feni Pandentis et aquae bullientis”* című regestrumban a' 177 §^{ban} csak ugyan említetik [az] 1215^{ik} év körül Csaba nevű helység e' szavakkal: „Guda de villa Zuduva impetit Zod et Benum de villa Chaba pro damno octo marcarum violenter illato.”* Hogy pedig ez más Csaba nem lehetett, mint a' miénk, világos részint onnan, hogy az ugyan azon regestrumban említett helyek: Ladány, Békés, Megyer, Méhes, Fás, Kamarás, Peszcerő, Kereki, Megyes, Koppáncs sat. csakugyan a' mi Csabánk körül találkoznak; részint onnan, hogy az egész nagyváradi püspökségben a' miénken kívül más Csaba nincs is.

5., A' pápai tized beszédési lajstromban ([az] 1330-1333. eszt[endőben]) a' római pápa Magyarországon valami rendkívüli adót szedett. E' vidéken a' pápai szedő valami Rajmondus de Bonofato nevű olasz volt, ki a' helységek magyar neveit iszonyúan elferdítette. A' vaticani levéltárban véletlenül reá bukkant ez érdekes lajstroma klimó pécsi püspök 's azt lemásoltatta. Az ő másolatából írta le a' magaét Pray, Keresztury 's mások. Én bírom az enyémet a' temesvári káptalan levéltárából, honnan azt számomra lemásolni szíves volt nagytiszt[életű] Holczmann Ignác, seminarii director* úr. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Békés [az] 1333^{ik} évben mint parochia említetik, mint a' mellynek már akkor két papja volt, úgy mint Miklós, egyszersmind esperes, fizetett adóul egy fertót [?] és Péter fizetett 15 garast. Miután pedig Csaba már a' XIII. században a' nváradi regestrum szerint lakott hely volt, valószínű,

hogy már ekkor Csaba is parochiával ellátott hely lehetett. A' nváradí diák szertartású schematismusokban legalább mindenütt mint „parochia antiquissima”* úgy említették.

6., Pray György „epistolae procerum regni Hungariae”* című munkájának III^{ik} köt[et] 90^{ik} lapján a' gyulai várkapitánynak Mágocsi Gáspárnak az akkori nádor Nádasdi Tamáshoz 1556 évben írt ily tatalmú levele közöltetik: „Adolescens egregius Emericus Abramfy elam se castello* - (a' helyet, hol ezen erőd hajdanta állott, a' köznép most is kastélynak hívja, 's ez a' legnépesebb, legvagyonosabb város részek egyike. Az erőd helyén most házak állanak; azonban gyakran régi pénzeket, csatokat, golyókat, embercsontokat ásnak ki az ott lakók. Midő[n] [az] 1715^{ik} évben a' mostani tótság ide telepedett, már semmi falaknak nyomai nem látszottak, de meg voltak még a' mély sánczok és magas föld hordások, ott körülbelől, a' hol most Filipinyi szücs háza van és egy jó magas halom, ott hol most Csetneký molnár udvara van. Maga a' vár is circiter* a' mostani Csetneký és Calix féle udvaron állhatott. Itt szoktak volt a' csabaiak vasárnap délutánoként hajdanta öszve jönni. Az öregje beszélgetett, a' fiatalja játszott, minthogy ez igen szép, emelkedett, napos hely volt s' messzire el lehetett látni. Az Abrahamfyak nem csak Csabán, de Gerlán is lehetett kastélyok. A' nemesi praedicatumok* legalább ez volt: „Abrahamfy de Gerla”. - A szerző lapalji megjegyzése. -G. L.) suo Chyaba vocato, quod distat huc ad unum saltem milliare, ad illos factiosos, qui sunt in Jenő discesserat, isthique a Balthasare Patóchy, Capitaneo rebellium, accepta solutione, iuramentum praestiterat, ut ipse quoque partes filii Johannis regis sequeretur, et illos rebelles simul cum turcis in castellum suum reciperet, ut hoc castello fortuis munito, gentibus et aliis universam hanc partem terrae campestris pro se occuparent, saepiusque hus Gyulam incursiones facerent, oppidumque hoc gyulense exurerent, et ita tandem expugnationis arcis hujus facilius curam habere possent. Ego, quam primum per certos exploratores persensi, quo animo essent, volui conatum ipsorum praevenire citissime apromtuare feci aliquot falconetos, et eadem ipsa nocte, qua die de conatu ipsorum essem certus, cum omnibus militibus equitibus, peditibus, pyxidiariis et hajdonibus hic existentibus irruimus ad castellum ipsum Chyaba, tota illa nocte fortiter oppugnando, invadendo, sagittando, erat enim satis munitum propugnaculis lapideis et turri, et cum iam bene diluxisset, per invasionem coepimus, mortibus et sanguinum effusionibus ipsemetque adolescens Ambramfy interfec-tus est cum aliquot suis. Tandem propugnacula et turrim funditus destruere, fossasque castelli detrahare feci, totumque castellum exurere, alterumque castellum filiorum condam Bedicti Zékely, Megyer vocatum, feci destruere. Verendum nobis erat et de illo, propinquum enim huc fuit.” (Megyer, mindjárt Csaba mellett, a' berényi országúton fekvő puszta, most szőlőkkel van beültetve. itt is volt hajdanta erőd, a' mint a' fentebbiekből kitetszik. Hol lehetett? Valószínűleg ott, hol most Szemiam tanító úrnak a' tanyája van. Az említett tanító, midő[n] a' tanyáján lévő dombba pinczét ásatta, sok embercsontokat és vasnemüket ásott ki abból. - és hány ilyen erőd, kastély, templom, klastrom lehetett még e' vidéken, mellyeknek helyén most már búza terem. Sic transit gloria mundi!* -A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

7., A' békés megyei levéltárban található 1561^{ik} eszt[endei] kir. commissarialis* öszve írás szerint Csabát azon időben [a] következő nemesi családok bírták: Székely Miklós, Abranfy István (az Abramfy vagy helyesebben Abramfy vagy helyesebben Abrahamfy nemzetségből névszerént ezeket ismerjük: Abrahamfy Péter és Sebestyén, Békés megye 1505^{ik} eszt[endei] orsz. gyűlési követei. Abrahamfy János esperes, ki [az] 1511^{ik} eszt[endőben] [a] krakkói egyetemen tanult. L. registr. bursae Cracov. Hung.* Abrahamfy István és Boldisár [az] 1561^{ik} eszt[endőben] Csabai, Csákóhegyesi, Csorvási, Apáczai, Soproni, Mező Megyeri, Gerlai, Gerendási, Peszcszerői, Mágori, Fási, Koráczí földes urak. Abrahamfy Imre. 1556. Csaba ostrománál elesett. -A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) - Zterzenkovics Mátyás ez a' Zterzenkovics Mátyás – Fesslernél hibásan Krezenkovics - [az] 1552^{ik} eszt[endőben] Szolnokon kapitánykodott Nyári Lőrincz alatt. Száz huszár volt rá bízva,

Fessler VI. 778. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Özvegye, Tursi István, Székely Márton, Abranfy Boldisár és Nagy Balás. - (ez a' Nagy Balás [az] 1552^{ik} eszt[endőben] Egerben Dobó alatt kapitány volt. Midőn Dobó a' vár lerongált falát földdel és homokkal töltött hordókkal tömte be, Nagy Balásra volt bízva annak védelme, de a' ki ugyan ott egy ellenséges golyó által leterítettett. Fessler VI. 788. - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

Alig telt el ezen öszveírás után öt év, midőn Pertaf a' maga törökjeivel ide beütött 's Gyula várát, az akkori várkapitány Kerecsényi László feladása következtében Sept[ember] 1^{én} [az] 1566^{ik} évben elfoglalta. Micsoda sorsban részesült ezután Csaba, tudni nem lehet. Valószínű, hogy a' földesurak jobbágyaikkal együtt városokba, várakba, mint biztosabb helyekre menekültek 's a' falu egészen elpusztult 's így hevert egész a' XVIII. század elejéig, a' midőn a' török innen végre ki űzetett. Ugyan is

8., egy a' megyei levéltárban lévő 1717^{ik} eszt[endei] öszveírás szerint Csabának ekkor a következő 22 lakosai voltak: Bánszky György, bíró - Kökény -Veres - Tóth - Mészáros - Behan - Both - Bende - Kálmán - Fazekas - Lévai - Vas - Móré - Nagy - Molnár - Tőke - Juhász - Varga - Cser - Szabó - Szabó. (Ezen itt említett családokból még most is léteznek Csabán: Bánszkyak, Behanok, Molnárék, és Kálmánok, vagy a' mint most neveztetnek Kámánok. Ezek a' családok a' legrégebb csabai anyakönyvekben is nem egyszer fordulnak elő. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Ugyan ezen öszveírás szerint volt Csabán ökor 46 - ló 12 - tehén 38 - buza 33- árpa 24 - zab 2 köből. Milly roppant különbség, ha az akkori Csabát a' mostanival, - pedig az olta csak 140 év folyt le - öszve hasonlítjuk!

A' mi már a' XVI. század elején történt ama nevezetes változást, a' reformatiót illeti, vett e' abban részt az akkori csaba, azt bizonyossággal meg nem határozhatjuk. Én azt hiszem, hogy nem igen vett. Mert jóllehet a' szomszéd Békés városát már [az] 1530. év körül reformálta annak katolikusból evangélikussá lett papja Ozorai Imre; - jóllehet Gyulán és Ladányban a' Massai és Nadányi család által elterjedett a reformatio 's az elsőnek egy sarjadéka, Massai Imre, Gyulán evang[elikus] gymnasiumot állított, melly [az] 1540-1570. eszt[endők között] virágzott Szegedi Kis István és Szibolthi Demeter vezetése alatt; - sőt jóllehet a' gyulai várkapitány Mágocsi Gáspár is evangélikus volt, szóval jóllehet minden történeti adatok oda mutatnak, hogy ezen egész vidék, mindjárt a' reformatio elején az új tant elfogadta: - de a' Csabát akkor bírt hatalmas Abrahamfy nemzetség mind ezek daczára, még is olly rög pápista volt, hogy egyik birtokán Gerlán, Csabához egy órányira, még [az] 1533^{ik} eszt[endőben] klastromot építettett 's azt a' Szent Ferencz rendűeknek adta által, - lásd Péterfi Concilia* pag. 280 - valószínűleg ezért, hogy a' mind inkább e' vidéken elterjedő reformationak ellenbástyát emeljen - (lásd értekezésemet: „Reformatio történeteinek rövid vázlatja Békés-Csongrád megyében.” Egyház és iskola című zsebkönyvben 53^{ik} lap. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) melly klastrom azonban csak hamar megszűnt, legalább [is] az 1561* eszt[endei] öszveírásban már nyoma sincs. Miután pedig akkor még a' misera glebae adstricta plebs* mind politikai, mind vallásos tekintetben egészen ura önkényétől függött, hihető, hogy a' buzgó catholikus Abrahamfy nemzetség, - mellynek egyik tagja, mint láttuk, ez időben esperes is volt - csabai alatt valói közt bírta is, tudta is a' reformatio iránti sympathiákat elnyomni. Igaz ugyan, hogy Lampe historiæ ecclesiae reformatæ in Hung.* pag. 641 azt állítja, hogy a' XVII. század végén, midőn a' török innen kiűzetett, Csabán evang[elikus] egyház létezett; de ennek hitelt adni nem lehet, mert akkor a' folytonos háborúk következtében e' vidék annyira vad és néptelen volt, (Békés megyének impopukatioja* [az] 1716^{ik} évben, az akkori megyei öszveírás szerint így állott: Békésen volt 130, Csabán 22, Dobozon 28, Gerlán 34, Gyulán 28, Váriban 10, Nafányban 42, Eöcsödön 20, Szeghalmon 100, Vésztön 28, Gyarmaton 80. Ösz[vesen] 522 család v[agy] is circiter 2600 lélek az egész megyében. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) hogy a' szegedi kamarai praefectus' Thau Albert is [a] III^{ik} Károly királyhoz benyújtott jelentésében e' vidékeket olly pusztáknak és népteleneknek festi, hogy - állítása szerint - Gyula és Szarvas közt, Kondoroson, majd szét

szaggatták őt a' vadkanok.

Végre ezen egész megyét, sőt Csanádnak és Csongrádnak is egy részét [az] 1720^{ik} esztendőben Harruckern János György, linczi pékmester, az aerarium* számára kiszolgáltatót proviant* fejében mixta donatioképpen* megkapta, (mondják, hogy az impetrator* úr nem volt meg elégedve a' kárpótlással 's folyamodott is ő Felségéhez, kérvén magának inkább a' Budai vízi malmokat adatni. Hogy megváltoznak az idők! Most e vidék, szorgalmas művelés után, hány milliomokat jövedelmez! 's az impetrator ivadékaiból hány mágnási család él gazdagon e' Kanahanban! Wenkheimok, Apponyiak, Bolzák, Károlyiak, Eszterházyak, Kárászok, Blankensteinek, Stockhammerek, Battyhányiak, Almásyak 's at. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) ki is azt a' felföldről ide hívott lakosok által, kiknek vallásbeli szabad gyakorlatot biztosított, (nagy befolyással volt e' részben különösen Harruckern praefectussa, Thúróczy Miklós, buzgó evangélikus, ki itt Csabán halt meg 1735 körül 's valahol az ó templom körül van eltemetve. Ő volt azon, hogy az impetrator a' lakosságot vallás és nemzetiség szerint elkülönözve, telepítvén Csabán csupa ev[angelikus] tótokat, Békésen csupa reform[atus] magyarokat, Gyulán csupa katolikusokat 's at. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) benépesítette, így éledett fel Csaba hajdani dűledékeiből. Még mi előtt e' vidék Harruckerné lett, több felföldi tótok, Duna Jánosnak vezérlete alatt, kinek családja még most is létezik Csabán, Szegeden a' kam[arai] Praefectusnál kértek települési engedélyt, de azt csak Harruckernétől kapták meg.

Mind ezekből immár világos:

1., hogy Csaba igen régi hely. Mutatja ezt neve; mutatják a' környékén talált régiségek; mutatják végre a' régi okiratok, mellyekben Csaba már a' XIII. században mint népesített hely említettik.

2., hogy Csabának határa hajdan sokkal szűkebb volt, mint most. Ugyan is az 1565^{ik} eszt[endei] kir. commissarialis összeírásban Veszeg, Csorvás, Sopron, Megyer, Gerla, Gerendás, Szent Miklós, Telek, mellyek most mind Csaba határához tartoznak, úgy említettnek, mint külön határokkal bírt faluk.

3., hogy Csaba hajdan nem ott feküdt, a' hol most, hanem valószínűleg ott, ahol most az úgy nevezett kastély van 's hol a' fentemlített Abrahámfy féle erőd is volt. E' szerint hol most a' város közepe van, ott hajdan mezőség volt, a' mit a' „tabán” szó is, melly régi magyar nyelven mezőséget jelent, igazolni látszik. Ugyan is Tabánnak neveztetik még most is Csabának azon része, melly a' közép ponti iskolától le egészen Orosháza felé, a' város nyugati végéig, terjed.

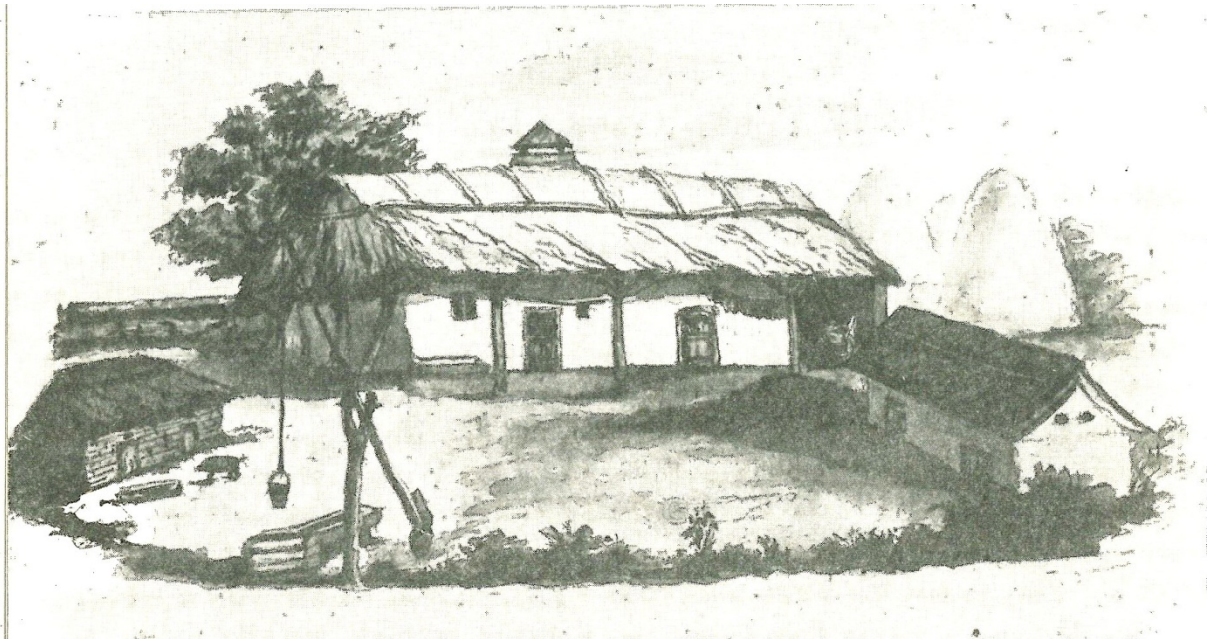
IV. Vidéke 's éghajlata

Csabának vidéke merő síkság, majd völgyesebb, majd halmosabb, például a' gerendási pusztán. E' vidék, kezdve a' Körös vizétől egész a' nagy kondorosi pusztáig folyvást emelkedik, úgy hogy némelyek a' nagy kondorosi csárdát a' világosvári hegygel egy magasságúnak lenni állítják. Ezen egész vidék valaha tenger által volt borítva 's annak mintegy feneke lehetett, a' mi onnan világos, hogyha mély kutat ásnak, a' harmadik föld réteg, körülbelül 8-10 ölnyi mélységben, csupa apró milliom és milliom csiga házakból áll, a' mint erről meg győződünk, midőn a' gőzmalom melletti mély kutat ásták. E' szerint a' hol most mi járunk kelünk, a' hol most házaink, templomaink vannak, évezredek előtt ki tudja minő czethalak és tengeri szörnyek úszkáltak. Ezen síkságon csak itt ott láthatók néhány dombok vagy halmok, mellyek hogy természetből lettek é? vagy emberi kéz által hanyattak? kétséges. Az utóbbi még is sokkal valószínűbb. Bizonyítja azt az ő egyforma symmetricus alakjuk; továbbá egymástól bizonyos kimért távolságbani fekvésök; nem különben az is, hogy

bennök a' különféle alkatrészek: föld, agyag, mész nem különválva, bizonyos rétegekre elosztva, hanem össze-vissza hányva találkoznak. Némellyek azt tartják, hogy a' régi háborús időkben őrhelyek lehettek; mások hogy temetkező helyek voltak, (ez valószínűbb, miután e' halmokban csak ugyan csupa ember csontok találkoznak, oda látszik mutatni a' „halom” szó is, melly egy gyökű lehet ezen szavakkal: hal-ni, hul-la, el-hul-lani. Úgy szintén: molyha, lengyelül és oroszul annyi mint sírdomb. - A szerző lapalji megjegyzése. -G. L.) Illy halmok azelőtt sűrűn találkoztak Csaba vidékén; most már a' folytonos szántás által többnyire a' földel egyenlőkké tétettek.

Csabának folyó vize nincs, de a' város egy részét, a veszeji hídtól a' békési szőlőig Csaba mellett fél hold formában a' csabaiak által [az] 1750^{ik} év táján ásott Körös-csatorna folyja által. A' mélt[óságos] Uradalom e' szorgalom jutalmául az úgy nevezett Nagy rétet engedte át a' csabaiaknak, melly a' posta mellett kezdődvén Békés és Gyula felé terjedett, úgy hogy ezen 3561 holdnyi kaszálótól, in recognitionem iuris dominalis,* évenként csak 8 pftot fizettek, az 1845^{ik} eszt[endei] telek szabályozási egyesség alkalmával azonban örökösen a' városnak átadatott. Azonban a' csabai vidék jóllehet merő síkság, még sem olly szem untató, mint azt a' hegységekhez szokottak képzelik. Díszítik azt ugyan is azon öt rendbeli szőlős és gyümölcsös kertek, mellyek Csabát minden oldalról körülveszik; kellemessé teszi az, hogy a' vidék a' szorgalmas lakosságának száz meg száz csinos tanyai épületjeitől fehérlik. Ezen tanyai épületek néhol olly sűrűn vannak egymás mellett, hogy szinte falukat képeznek, úgy hogy jól éneklí e' század közepe táján róluk Markovicz Mátyás szarvasi pap:

Nec iam sunt stabula, sed villae iure vocandae,
Rusticus his campis quas cumulare solet.*

Ezen tanyákon laknak a' gazdák, csak asszonyikat hagyván itthon, egész nyáron, csak szombatoként jön haza a' temérdek kocsí. Rendes tanyai iskolák még nincsenek, de még is vetődnek [a] felföldről hébe korba a' tanyákra tanítók, kikhez néha 40-50 tanyai gyermek is eljár. Itt volna az ideje, hogy más városok példájára, mi is tennénk már valahára e' részben valamit. Vannak továbbá Csaba határán néhány úgy nevezett tengerszemek is, mellyek a' legnagyobb szárazság idején is egészen el nem apadnak, névszerént egy illy kerek tó van Gerendáson, éppen az ispáni lak kertje végében, melly a' Körössel ven öszveköttetésben, mert ennek áradása szerént árad vagy apad, sőt, tölgyleveleket is vettek benne észre, pedig

közelében tölgyek nincsenek. Díszíti végre Csabát a városi mulató erdőcske, melly [az] 1850^{ik} évben az ó temetőből alakítottatott azzá, 's fürdővel is ellátva van. Ebben van a' gőzmalom, pálinka főző és serfőző ház is. Nyáron arénaképpen használják a' színészek.

A' mi Csabának éghajlatát 's annak minőségét illeti, az mérsékelt. Tudtommal legerősebb tél volt az 1829-30. [évi], legforróbb nyár az 1840[-es]. Levegője Csabának egészséges, mi kitetszik részint a' népességnek évről évre való szembetűnő szaporodásából, részint pedig onnan, hogy az itteni lakosok élet fonala jó hosszúra szokott terjedni. Ezt ugyan egy részt a' mérsékletes életmódnak, de más részt bizonyosan a' levegő egés[z]séges voltának is kell tulajdonítanunk. A' legközelebbi tíz évek alatt az evang[elikus] egyházban a' szülöttek és a' halottak száma így áll:

	I.. Született	II.. Meghalt
1848.	1069	859
1849.	985	1996
1850.	1071	625
1851.	1003	540
1852.	1193	540
1853.	1082	816
1854.	1197	979
1855.	1045	1214
1856.	1086	606
1857.	1133	780
	10.864	8.955

és így szaporodott az egyház 1909 lélekkel.

Még sokkal jobb volna az egés[z]ségi állapot, ha az úgy nevezett nagy lapos, melly a városnak nyugati részén elnyúlik a' vaspálya mellett és az utczaí árkok, sokszor bűdös, poshadt vizei lecsapoltatnának.

A' hólyagos himlőn - vaeriola humanae - a' vörhönyön - scarlatina - és a' kanyarón - morbilli - kívül, mellynek [az] 1836^{ik} eszt[endőben] 307 és [az] 1847^{ik} eszt[endőben] 753 gyermek esett áldozatul, egyéb ragadós nyavalya nem igen szokott uralkodni Csabán. Most már ezek is szűnnek, miután a' himlő oltás jó sikerrel folytatattatik. Csak a' múlt évben másfél ezernél több gyermekeknek oltatott be a' himlő. Egy idő oltá koronként mutatkozik a' typhus is, de nagyobb pusztításokat nem tesz. Az utolsó években a' Körös ásás nagy munkája következtében a' fiatalabbak közt sűrűn mutatkozik a' sérv - hernia - sőt voltak esetek, hogy néhányan ennek következtében meg is haltak. Koronként a' hurut is sok gyemeket elseper. Cholera nagyobb mértékben háromszor dühösködött Csabán, név szerént [az] 1831^{ik} eszt[endőben] choleraiban elhalt 1651, - 1849^{ben} 850 - és 1855^{ben} 300 evang[elikus] egyén. Egyébiránt a' leggyakoribb járványos nyavalyák ezek: félbenhagyó lázak és az ezekből következő vízkór, süly vagy scorbut, pokolvar, nehéznyavalya és szül. láz, mellyeknek fő okai: a pálinkának és a' tanyai nyári munka közben a' rossz, poshadt víznek ivása, a' szalonnának és disznó húsnak mértéktelen evése, nedves és szűk szegény lakhelyek, 's azoknak ritkán való szellőztetése. - Orvost a' csabai nem igen hívat, de igen papot 's többnyire a' pap javasolja az orvos hívatást, holott ellenkezőleg kellene történnie.

Azon evang[elikus] vallású egyének, kik 1728[-tól] 1858[-ig] életüknek 90^{ik} évét elérték vagy túlhaladták: Angyal András - 106, Anna - 90, Arnoldszky Ersébet - 90, Barto Ilona - 90, Babinecz Mária - 106, Babinecz Márton - 93, Bajusz Katalin - 101, Benyo Dorottya - 98, Bene Ersébet - 102, Belicza Dorotya - 96, Behan Judit - 100,* Betyar Ilona - 90, Bjeli Dorotya - 102, Bjelik János - 90, Bikiszki János - 96, Bohus Ádám - 105, Botto Márton - 106, Bodonyi Pál - 106, Bodonyi János - 100, Boros Pál - 90, Brezovszky Mátyás - 95, Briznay Anna - 90, Breznay Pál - 98, Bukovszky Ilona - 90, Burkus Márton - 101, Csacho András - 105, Csetneczky Ersébet - 92, Cselovszky György - 90, Cservenák Ersébet - 90, Cservenák Mihály - 90, Cservenák Anna - 94, Cserveni Pál - 97, Csicsely Ersébet - 90,

Csuvarszky Pál - 94, Darida András - 99, Darida János - 95, Debrowszky Katalin - 93, Dobroczy Anna - 102, Dohányos Péter - 98, Dianis Ilona - 92, Durkov Mihály - 101, Duna Mária - 100, Egri Pál - 97, Eva, Sléziából - 90, *Fabulya Gulyás Mária /:1861:/ - 97, *Farkas Ján[os] 1780 - 103, Franyo András - 90, Franyo Mária - 92, Franko Ersébet - 92, Frenyo Anna - 90, Galisz Balás - 135, *Gaszper György - 96, Gazso Tamás - 90, Gazso János - 110, Gécs György - 102, Gécs Dorottya - 94, Godava János - 109, Gregorov Tamás - 100, Gregorecz Dorottya - 95, Grecs Tamás - 94, Gutyan Mária - 98, Havran János - 90, Havran István - 103, Hentes János 100, Hrabovszky Ádám - 109, Hrabovszky György - 99, Hrabovszky Mária - 90, Hrubecz Tamás - 90, Hudecz Katalin - 110, *Hudecz Andr[ás] - 92, Hukik Pál - 103, Huszár Mihály - 99, Jeszenik Mária - 100, Juhász Anna - 90, Kálmán András - 90, Karlovecz Katalin - 100, Kaszács Susanna - 90, Kátyánszky Katalin - 90, Keller András - 90, Kipták Sofia - 106, Kliment Dorottya - 95, Konczos János - 102, Konczos Mária - 92, Konczos György - 115, Kovács Márton - 95, Kovács Mihály - 93, Kovács János - 90, Kovács András - 101, Kovács Dorottya - 98, Kovács Eva - 94, Kocsis András - 103, Kocsis György - 97, *Konecsni Mária /: 1861:/ - 92, Konik Petrik János - 95, Krizsan Judit - 93, Kulich Pál - 103, Kuska Ersébet - 105, Kurta György - 96, Kucsera Sofia - 90, Kupecz Anna - 92, Kutyel János - 96, Kurdis Lőrincz -120, *Lauko Mária - 92, Lakos Ilona -100, *Likerecz András /: 1861:/ - 90, Lipták György - 96, Lipták Zajacz Pál - 91, Libent Dorottya - 100, Lőrincsik Mária - 90, Lukoviczky András - 94, Malik András - 90, Maján Mária - 100, Maján Mihály - 97, Mazan János - 92, Máté András - 92, Marik János - 97, Maxin Ilona -113, Mekis N. - 90, Medovarszky Mária - 95, Mézes Péter - 101, Miklós, erdélyi oláh - 100, Mocos Ilona - 95, Mocos Mária - 90, Molnár Péter - 91, Nagy Ersébet - 93, Nagy Dorottya - 106, Novak János - 93, Novak Ilona - 91, Novak Mátyás - 94, Nyerges István - 105, Neverecz Mihály - 90, Orvos György - 90, Poliak János - 102, Pribojszky András - 90, Pusstay János - 102, Ratay György - 93, Ratsko György - 97, Sas Pál - 94, Sebik Dorottya - 90, Sipiczky Ádám - 92, Sofia N. - 92, Stefanik György - 98, Süveg Mátyás -100, Susztrik Menyhért -90, Suszter Ersébet -100, Szikora Tamás - 90, Szikora Tamás - 90, Szikora András - 101, Strubiczky Mária - 101, Szekerka Mátyás - 90, Szaszák Ilona - 95, Szamporszky Mária - 98, Szeverini János - 93, Szklenár Anna - 100, Szvorenny Dorottya - 103, Sztrakini András - 103, Szelcsányi Pál - 94, Tomasovicz János - 100, Tóth Dorottya - 92, Tuska Anna - 93, Tuska Mária - 90, *Unatinszky Márton - 96, Unatinszky Mátyás - 92, Varga Mária - 90, Varga György - 90, Varga Mihály - 92, Varga András - 92, Vaszko János - 90, Vaszko Mihály - 90, Valastyan György - 95, Valach Mária - 90, Veszejszky György -103, Viczjan János - 99, Vizik Dorottya - 98, Vrauko Pál - 90, Vrauko András - 95, *Zapacs Pál - 95, Zatyko Anna - 96, Zuba Pál - 98, Zsilai Anna - 90, Zsilák János - 90, Zsilák János - 93, Zsilinszky Dorottya - 90 [évet élt].

És így 130 év alatt 174 egyén, [akik közül] férfi 103, nő 71.

Ezek közt 90 éves 47, 91 éves 3, 92 éves 15, 93 éves 10, 94 éves 9, 95 éves 11, 96 éves 6, 97 éves 6, 98 éves 9, 99 éves 4, 100 éves 15, 101 éves 7, 102 éves 7, 103 éves 7, 105 éves 4, 106 éves 6, 109 éves 2, 110 éves 2, 113 éves 1, 115 éves 1, 120 éves 1, 135 éves 1.

[A kor szerinti megoszlást mutató táblázat mellett a szerző feltüntetett huszonöt családnevet, ami szerint] 2-2 Babinecz, Bodoni, Darida, Franyo, Havra, *Hudecz, Kocsis, Maján, Hudecz, Mocos, Vaszko, Vrauko, Gécs, Tuska, Gazso, Lipták, Nagy, Zsilák, *Unatinszky, - 3-3 Cservenák, Hrabovszky, Konczos, Novák, Szikora, - 4 Varga és 6 Kovács [szerepel a név szerinti felsorolásban.]

[Ugyanezen oldalon található lapalji megjegyzése:] Most legöregebbek: Bohus Krajo Pál 90 és testvére B[ohus] K[rajo] Márton 88 éves.

V. Földje 's termékei

Csabának földje leginkább fekete homokkal és használható székkel vegyes televény - humus – 's általán véve gazdagon fizető. Az 1842^{ik} eszt[endei] bő terméskor adott egy köből harminczat; az 1845^{ik} eszt[endei] szűk évben pedig ötöt. Még [az] 1845^{ik} év előtt Csaba csupa gyepvel volt körül véve 's a' merre a' szem látott, egyebet mezőségnél nem láthatott; de [az] 1845-1846^[ik] években megtörténvén a' legelő elkülönözés, a' roppant gyep már most egész a' városig szántatik, csak Gyula és Berény felé van még legelő. Ez előtt húsz évvel még jól emlékezem, hogy a' postán túl egész Békés-Gyuláig milly roppant nádas rétség terjedett: most már ott a' legjobb szántó föld van 's ma holnap legszebb kertek fognak alakulni.

Nevezetesebb termékei: az állatok országából: juh, 1845^{ben} volt 24,920, most alig 3,000. Szarvasmarha, ugyan akkor 11,000, most 7,000. Ló m[int] e[gy] 7,000; - sertés 6,000. Vadak közül nyúl és özön kívül mást alig találni. A' vadruczák, vadlibák és szárcsák is, mellyek az előtt itt milliomonként tanyáztak, a' rétségekkel együtt eltűntek. - Növények országából kivált minden nemű gabona bőven megterem. A' lóherét, mellynek magjáért olykor Csabára 60,000 pft is befoly, az én édes atyám kezdte először termesztetni Csabán. Ugyan ő a' dohány termesztésének is nagy előmozdítója volt, sőt annak mikénti ültetéséről egy könyvecskét is adott ki, csabai tót nyelven. Dohányért az idén a csabaiak több pénzt kaptak fél millió forintnál. Ugyan csak édes atyám hozta Csabára a' kerítésnek használtatni szokott lícium barbarumot - tótul šediwčja.- az eperfa tenyésztést is nagyban üzte, lévén több mint 8,000 eperfája 's szándékozván nagyban üzni a' selyem productiot, úgy hogy ezért a' megyétől egy ízben jutalmat is kapott. - Kendert a' csabai asszonyok nagyon szeretik termesztetni 's magok szövök vászonná, úgy hogy az évenként eladatni szokott zsákokért és ponyvákért évenként Csaba m[int] e[gy] 12,000 pftot kap. – A' csabai bor igen jó asztali közönséges bornak 's jó vigyázat mellett el lehet tartani három évig is. Vagy két évtized olt a' gyümölcs fa nemesítés is divatba kezd jöni 's a' honoratorok tanyáin széltibe szép gyümölcsös kerteket lehet látni. Legtöbb köszönhető e' részben a' helybeli evang[elikus] tanítóknak, kik majd mind jeles pomologok. Kettő közülök ezért már a' m. gazdasági egyesülettől ezüst érdempénzt is kapott, ú[gy] m[int] Szemian Benjámín Pál, a' pomologok e' vidékeni érdemes veteránja és Sztraka Károly. Az evang[elikus] egyház éppen most folyamodik a' városhoz, hogy számára néhány hold jelöltessék ki, hol az iskolás gyermekek gyümölcsfa nemesítésre taníttatnának.

VI. Lakosai

I., Számuk

Az éppen most /:1857:/ bevégzett cs[ászári] k[irályi] nép öszveírás a' békéscsabai lakosságot szám szerént ekképpen találta:

1., Vallásra nézve: római katolikus 4.274, görög egyesült 69, görög nem egyesült 624, ágost[ai] hitv[allású] evang[elikus] 20.841, helvét hitvall[ású] 307, zsidó 590. Öszvesen 26.705.

2., Hivatásra nézve: papok - 6, hivatalnokok - 58, katonák - 13, művész - 1, ügyvéd jegyző - 7, egészségügyi személy - 4, földbirtokos - 1,229, járadék birtokos - 1, iparúzők - 295, kereskedők - 28, mezőgazd[asági] segéd munkás - 2.951, iparos segédek - 199, keresk[edő] segédek - 13, másféle szolgák - 197, napszámosok - 2.514, egéb félék, ú[gy] m[int] férfiak 14 éven felül - 503, asszonyok 's gyerm[ek]ek - 18,686. [Összesen:] 26.705.

3., Állapotra nézve: nőtlenek - 7.409, házasok - 5.626, özvegyek - 348; hajadonok -

6.941, férjezetek - 5.710, özvegyek - 671. [Összesen:] 26.705.

4., Nyelvre nézve: magyar - 4.856, német - 50, tót - 20.671, oláh - 501, cigány - 201, zsidó - 426. [Összesen:] 26.705.

* Korra nézve: a., fineműek születéstől 6-ik évig - 2.507, 6-ik évtől 12 évig - 1.996, 12-14 - 679, 14 - 339, 15 - 226, 16 - 285, 17 - 225, 18 - 243, 19 - 255, 20 - 228, 21 - 153, 21-24 - 428, 24-26 - 427, 26-40 - 2.495, 40-60 - 2.224, 60 éven felül - 673. [Összesen:] - 13.383.

* [Téves számozás a kéziraton.]

b., nő neműek születéstől 6 évig - 2.454, 6 évtől 12 évig - 1.943, 12-14 - 648, 14-24 - 2.868, 24-40 - 2.758, 40-60 - 2.093, 60 éven felül - 558. [Összesen:] - 13.322.

5*., Tartózkodásukra nézve: jelenlévő fi - 12.675, jelen lévő nő 12.869, jelen nem lévő nő 453. [Összesen:] - 26.705.

	* [Téves számozás a kéziraton.]	
Fő özveg:	1., Jelenlévő honos fi és nő	25.577
	2., Idegen	2.288
		27.865
	3., távol lévő fi és nő	1.128
	Végszám	28.993

(Ezen ... 28.993 - az evang[elikus] egyház szaporúsága 1862-ig 1.312, a' többieké 363. van most 30.668. — A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

[A kézirat 23-28. oldala hiányzik. Az erőszakos eltávolítás nyomai azt bizonyítják, hogy ezt a hat lapot valaki utólag tépte ki a bekötött lapok közül. A szerző által összeállított tartalomjegyzék szerint a 23-27. oldalon a VI. fejezet „II. származásuk” című alfejezete volt található, a 28. kéziratoldalon pedig a „III. gúnynevek” alfejezet A-tól Cs-ig terjedő része. A hiányzó oldalak 1939-ben még meg voltak. Ezt bizonyítja a kézirat mellékleteként őrzött - ismeretlen személytől származó - „Feljegyzések” címet viselő saját készítésű füzet, amelynek lapjait az 1939-ik évi országgyűlési képviseléválasztáshoz használ „Szavazó-igazolvány” nyilván feleslegesként megmaradt példányaikat, illetve annak részeiből ragasztott össze felhasználója. A füzetben egyébként a szlovák nyelvű szövegrészek magyar fordítása található. Többek között a 28. kéziratoldalon lévő szavak - gúnynevek - felsorolása is. - G. L.]

...

Cservenák Szklenár - Mesterségtől. Üvegárus volt első ősük. Cservenák Hrobár - Azért, mert ősük sírásó volt. Copul. 1763. Oct. Csicsely Katács- Azért, mert öreg anyja, ki katolikusból lett evang[elikus], Katalin volt. Chovan Katrusz

Darida Bjelo*

Erdélyi Hrnčjar - Mesterségből. Az első Erdélyi, ki ide jött, mint fazekas telepedett le.

Fruzsa Fafandrov - Fruzsza oláh volt 's nem tudta kimondani e' szót vandrowat',* de így ejtette: fafandrowat'. Fabian Zajacz - Onnan, hogy egyik ősük a' lakodalmakon azzal producálgatta magát, hogy [a] földről asztalokra ugrálgatott, mint a' nyúl. Franko Trhan - ősük gyenge elméjű volt 's kaszáláskor a' mit jól le nem kaszált, kitepegette. Fabulya. Gulyás - minthogy gulyás az az gulya-pásztor volt. Flender. Lakatos - Fremder nevű német országból ide szakadt ősük, ki nem is tudott tótul, lakatos mester volt. †1770. Mart. 15. Conf. 1759. Oct. 11.

Grjecs-Tomo - Tamás nevű ősüktől, ki 1798[-ban] halt meg. Gronecz Dudás. Gubis Antus - azért, mert egyik ősük Antalnak nevezetett. Fiát én temettem 1847[ben].

Hrabovszky Draban - Egy Hr[abovszky] mint hajdú vagy drabant szolgált az uradalomnál. Innan a' név. Henzsel Kocsa - tulajdonképpen neve Henzsel, de mivel jó kocsikat szokot csinálni, elnevezetett Kocsának. Még most is az egész család kerék gyártó.

Hrabovszky Paszár - Egyik ősük igen gazdálkodó ember volt 's nem szerette, ha cselédei még az evésnél is hiába pazarolták az időt. Ennél fogva ha munka ideje volt, soha sem hívta őket el a' munkától az evéshez, de maga főzött és az ételt talicskára rakván, hozzájuk vitte 's ott ettek. A tak tedy pásow gjch, ako statok.* Onnan az elnevezés „pasár”.

Imrovicz Sztrukulya*

Kocsa Henzsely - Igazi neve Henzsely. Kocsának azért hívták el, mivel kocsi csináló volt. Kovács Fiskus - egyik ősük bő beszédű ember volt 's másokért sokszor fiskáliskodott*. Kovács Lepkár - az 1830^[ik] év táján meghalt Kovács Mátyás szegény csizma foltozó volt - lepiw* -. Ennek fia a' mostani tót komlósi derék tanító Kovács Mátyás. Kovács Zsobrak - minthogy ősük soká guta ütött volt. Kucsera Wajčjak.* Kesjar Smovka* - tulajdonképpen Szojka, mivel egyik ősük gyakran azt mondogatta gyermekeinek: „takau ti sojku wylepjm!”*. Kraszko Zsugan* Kovács Zemen - ez a' család nemes volt, midőn ide szakadt, de nemességét Csabán nem használta. Innen a zemen név. Kovács Szegény. Kovács Puchár.* Kliment hoľy, zdut' y, strapat' y, ťgrňo, frit' yo* etc. részint szokásairól, részint test alkotásaik miatt. Kovács Muchár - Kovácsnak tanyáján Szwitko nevű csizmadia volt [a] szomszéd, aki földjét legényei által dolgoztatta, de ezek nem lévén szokva a' paraszt munkához, sokszor heverték „muchali sa”*. Kovács őket Muchároknak gúnyolta, utoljára pedig ezen név rajta száradt. Kovács Bandžal. Kovács Bakos - Bakos Mihály Kovács Péternek egyetlen leányát elvevén, vagyónát is örökölte. Innen e' név. Kovács Mazan. Keller Remenár János szíjgyártó 1748 előtt jött ide, mert ezen évben már említettik.

Lipták Mrkan, Lipták Szvitan - Volt egy csabai gazdának két Lipták János nevű bojtárja. Az egyik estvétől éjfélig „od mrku”* - a' másik éjféltől reggelig „do switu”* örzötte a' nyáját. A' gazda [a] zavar elkerülése véget elnevezte az egyiket L[ipták] Mrkannak, a' másikat Lipták Szvitannak. Lipták Lukácsik - minthogy az alapító ős Lukács volt. Lipták Micsinák - minthogy az ős Micsinából ide költözött marha kereskedő volt. Liker Lemes - azért, mert valami Liker nevű egy más embernek a' szántó vasát ellopta volt. Ez később bíró viselt ember volt 's az atyámtól tanácsot kérvén, mit vésszen pecsénymójára? Atyám nem tudván a' históriát szántó vasat javasolt, mint földművelőnek. Lett ebből azután nagy apprehensio*. Libent Holecz. Lekoczky Kapitány. Lakos Csernay - onnan, mert Lakos Csernajékhoz házasodott, Csernajnak elvevén egyetlen leányát. Lipsay Notarius - onnan, mert a' család egyik őse feleségül vett egy felföldi özvegyet, kinek első férje a' felföldön valami falucskában községi jegyző volt.

Murányi Kovan. Malatinszky Lyolyo. Mistyurik Kovács - Tulajdonképpeni neve Kovács, de az anya nagyon szeretvén Mihály nevű kis fiát, sokszor mondogatta neki „mug Mištyúrik”*. Utódaira innen ragadt e' név. Mocos Szlepik*

Orvos-Varga. Ondrejkovics Nagyob. ... Szmuhar.*

Pribojszky Hogya - mondják hogy azért, mert az első Pribojszkynak szavajárása volt: „hoda to, hoda totó” azaz akár ez, akár amaz. Petrovszky Sebjan Petrovszky Suskár.*

Szlavik Hornjak. Sulyan Lauro.* Sztanko Megyes - azért, mert Sztanko Megyesékhez házasodott, ennek egyetlen lányát vevén nőül.

Tóth Abrhám - minthogy ősük Ábrahám nevű volt. Lásd Matr. Mortuor de a. 1781.*

Valent Blcha - Hajdan, midőn az oláh templom helyén még mezőség volt, vasárnaponta ott játszogatott a' csabai fiatalság „bolhát”. Legjobban tudott szaladni [egy] Valent nevű ifjú. 'S innen e' név. Vrauko Nistjar. Varga Koritár -az első, ki e' családból Csabán telepedett le, teknőcsináló volt. Veszélka Duduk - Egyik ősük bűdös bankákat /:tótul duduk:/ használt élelmére.

Zelenjanszky Tacsko – A' Zelenjanszkyak jó módú őse rendszeren megelégedésében, azt hajtogatta: „ze genau nič nechybuge, gen tačje mléko”* az az hogy van mindene, a' mi kell. Zahoran Durkow* Zahoran Lapikas.* Zsilinszky Jancso. Zagaradjan Okos.* Zahoran Geczó. Zakoran Sislan - azért, mert a' család fejének szokása volt így káromkodni: b..m a'

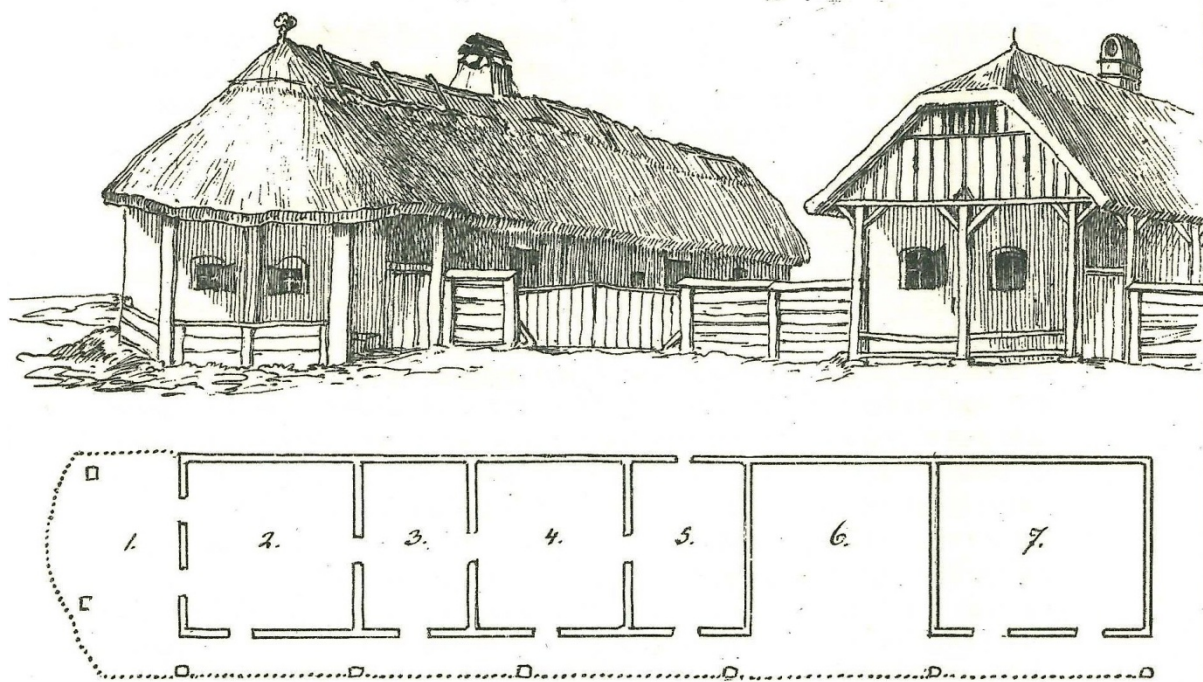
sziszládat! /:Sisla ráczul lélek:/ . Zsiros Andor.

Jegyzések

1., A' régi anyakönyvekben sok olly család nevek fordulnak elő, mellyek ma már vagy nem léteznek, vagy elváltoztak. Illyen többé nem létezők: Saga, Szeber, Gonda, Csaban, Torday, Kunicz, Gyüngely, Drgo, Csabafi, Heridszky, Dubravec, Teszarszky, Szoliar, Matus, Machorecz, Bolha, Makovszky, Kibsa, Pezinszky, Maczow, Kirsch, Pazalák, Brandtnér, Szmoljak, Venczel, Oravec, Gregori, Korbelya, Stephanides, Institoris, Hruda, Zwara, Pribelszky, Chotwjas, Tityri, Marföldi, Knezsovicz, Dudik, Roszjar, Briznay, Blasko, Labancz, Mjadok, Kecske, Jahodnik, Zvolenecz, Szenohradzsky, Vajas, Hrochotszky, Tischler, Kotlik, Koncek, Abaffy, Pokoradszky, Michalowje, Mátyásowje, Jakubowje, Kristofowje, Kucsarowje, Sinkowje, Ondrikowje, Krajcsowje, Laukowje, Gregorowje, Durkowje, sat. Elváltoztak pedig: Bálint, most Valent /:Dec. 1750:/ - Browszky most Djanis - Zadari most Hentes - Zahorjanszky most Zahoran - Baukowszky, most Bauko - Zsibritovszky most Zsibrita - Gyurkowje most Szekerka - Timár most Lukovicky /:Oct. 1747:/ Ferko, most Czerovszky - Michal, most Kokavec /:1. Jan. 1749:/ - Krsnjawi, most Cselovszky - Jelsovan most Szlávik - Boros most Patay /:1801. Febr. 23. bapt./-János, most Franto - Pokoradszky most Csarejs - Ozdinecz, most Mekis -Brezovszky most Milecz.

2., Néhány szó az Achim családról: 1750 körül, mikor Prisztavok János volt a törvénybíró, lejött Czinkotáról, a' vallásérti üldözés elől menekülve, három Achim nevű testvér. Az egyik, Achim János, Csabára tartott 's magát a' város házán bemutatva Prisztavoknak annyira megtetszett, hogy az rögtön szolgálatjába fogadta, később pedig egyetlen leányát adta neki nőül [az] 1754^{ik} eszt[endőben]. Ezen Achim meghalt [az] 1787[-ik] eszt[endőben] 's tőle származik a' Csabán most olly elterjedett 's gazdag Achim család. – A' másik testvér Szarvason telepedett le; 's a' nép születési helyéről elnevezte Czinkotszkynak 's ettől származnak a' Szarvason, Mberényben és Nagylakon lévő számos Czinkotszkyak. – A' harmadik testvér a' Kunságban, úgy hiszem Kun-Szent Mártonban állott szolgálatba. Néhány évek előtt a' csabai Achimok Pestre menvén, a' tiszta hajlási csárdán itatták lovaikat. Éppen azt tették néhány kunszent mártoni magyarok. Egyszerre egy a' magyarok közül rákiált egy más magyarra: „Achim te!”. A' csabai Achimok bámulva néznek körül, tudakolják az embert, 's megtudják, hogy ő szent mártoni katolikus lakos, de őse valaha Czinkotáról vándorolt le két testvérel, — ekkor könyekre fakadtak a' mieink 's a' magyarnak nyakába borultak, mint hajdan az egyiptomi Jozef és testvérei 's megmondták, hogy ők az egyik száz év előtt levándorolt testvérnék unokái, e' szerént vér rokonok, 's az olta ha [a] mieink Pestre mennek, soha el nem mulasztják a' kis kerülést megtenni 's magyar katolikusokká lett testvéreiket meglátogatni. - Egyéb iránt az Achim és Prisztavok családot közös névvel Csabán még Štrbawinak [ís] hívják, minthogy egyik ősük csorba fogú volt.

3., Csicsely család. Mikor Csaba települt, Szelczről 4 testvér Csicsely jött az alföldre, egy Szarvason maradt, három Csabára jött. Az egyiktől származnak a' Csicselyek; - másiktól a' Kitkaék, minthogy ősük kitkát vagy is varkocsot viselt; - a' harmadiktól, Nyistjarék, helyesebben Dnistjarék, minthogy ősük abból élt, hogy rokka fákat készített, tótul dniska na praslice robil.

IV. Lakóhelyeik

Midőn a' mostani tótok a' múlt század elején itt letelepedtek, nem találtak egyebet, mint csupa mocsárokat és pusztaságot és vagy 20 földalatti kunyhókat vagy úgy nevezett putrikat, mellyekben magyar ökörpásztorok laktak. Ezen putrikat a' tótok tőlök meg vévén, helyeikre rendesebb házakat építettek, a' magyarok pedig ekképp innen kiszorulván, részint Dobozra, részint Gerlára költöztek. Ezen putrik a' mostani tabán elején állottak, körülbelől a' mostani Zelenjanszky utczán és a' felett nyugot felé, ennél fogva a' mostani Csaba is ott vette kezdetét és úgy építkezett a' mostani templomok felé.

A' mi a' ház építési modort illeti, az én gyermek koromban alig lehetett másféle házat látni Csabán, mint a' minőt az 1^{ső} ábra mutat, tudni illik elől nádból csinált tornáczal vagy sipkával ellátva, mellyet másképp pletykaháznak is hívnak. Nyáron a' ház elébe egy ponyvát függesztenek 's azután ott dolgozhatnak az asszonyok, úgy hogy ezen tornácz valódi szobául szolgál. Még most is látni számtalan ilyen pletykaházast Csabán, kivált a' szegényebb osztálynál, mellyek kívülről nincsenek is kifehérítve, hanem csak sárga agyaggal kimázolva.

Néhány évtized oltá az olly modorú házak építése jött divatba, a' minőt mutat a' 2^{ik} számú ábra, sőt pletykaházast nem is szabad már építeni, valamint fa kéményt sem. 'S egy általjában erre nézve is lassanként csak halad Csaba, úgy hogy már parasztházak is találkoznak száraz bejárással, zsaluval ellátva. Az első paraszt, ki nem gondolva a' nyelvek megszólásával, [és] zsalut tétetett házára, Achim György volt, valamint egy általjában el kell ismerni, hogy az Achim család más ilyenekben is utat tört és a' míveltségben jó példával ment elől.

Különös a' csabaiaknál, hogy ők a' ház építésnél még is mindnyájan egy modort követnek, a' mennyiben, ha csak lehetséges, minden épület félét egy fedél alá szorítanak, melly egy két helyen tűzfállal van egymástól elválasztva. A' házak majd mind így vannak építve: legeslegelől az utczára van a' pletykaház vagy tornác; azután jön az első szoba, mellyet azonban többnyire csak ünnepélyesebb alkalmaknál például kereszteléskor,

disznótorkor, lakodalomkor szoktak használni; — utána jön a' konyha, melly mindég olly rendes és tiszta mint egy szoba; - ezután van a' hátulsó szoba, mellyben lakik télen nyáron a' család, - ebből ajtó nyílik a' kamarába, más ajtó pedig a' folyosóból 's ezen kamara alatt van rendesen a' pincze is, mellybe az ajtó a' kamarából vezet. [A] kamara után van a' kocsiszín, mindenféle lomnak a' lerakó helye; 's ezen színből vezet [a] padlásra is a' feljárás; - végtére jön az istálló és az ól. Innen van, hogy a' csabai házak többnyire két utczára nyílnak 's kolbászként néznek ki 's hosszóságuk rendesen 20-30 öl. Az első szoba [a] következőleg van bútorozva: elől az ajtó mellett roppant nagyságú, szalmával fülő boglya kemencze, nagy szurdokkal vagy is kuczkóval és körös körül széles lóczákkal ellátva, melly lakodalmak alkalmával ledűtetni szokot, hogy a' czigány zenészeknek ülőhelyül szolgáljon; - a' kemenczével átellenben az ajtó másik oldalán van a' kisebb ágy, csak egy dunyhával és vagy két párnával ellátva. Ebbe fektetik a' beteget, mit sem törődve azzal, árt é a' betegnek az ajtó közelségéből származó léghuzam, konyha füst 's at. Feljebb az ablakok felé van egy roppant nagy mennyezetes ágy, 20-30 különféle legtarkább színű vánkossokkal, csak nem egész a' padlásig ellátva. Ennek oldalán van a' falon egy kis kasznyi, mellyben énekes, ima és más könyvek tartatnak. A' szobának többi része karos falóczával van körül szegve, előtte a' vaskos hársfa asztal, fölötte pedig a' tarka polcz, felül tányérokot tartalmazó, alul pedig a' fogasokon 20-30 lakodalmaknál használtatni szokott kancsókkal beaggatva, a' mint azt a' jelen kép mutatja. Tükröcskén kívül a' szobának más ékessége alig van.

(Az említett kép helye a kéziratban üresen maradt. - G. L.)

A' csabai utcák, mellyeknek száma /---/ meglehetősen rendetlenek és görbék, a' házak is, egyik ki, másik be vannak építve, a' mi onnan származik, hogy hajdan e vidék csupa mocsár lévén, a' hol ki egy kis hátat, az az száraz helyet talált, oda építette fel házat, a' mocsáros helyet pedig udvarnak hagyván, azt később földdel kitöltötte. Vannak néhutt úgy nevezett zsák utcák is, mellyek udvarokba végződnek 's ha az ember beléjök megy, azon veszi észre, hogy se ki se be. Mind ezeken segíteni a' városi „szépítési bizottmánynak” volna kötelessége, melly már több év óta fenáll 's jelenlegi tagjai: Fehér Imre, volt uradalmi tisztartó, Uhrinyi András csabai birtokos és a' város mérnöke Kemény Mihály. A' legszebb házak közé tartoznak: az evang[elikus] új paplak, az emeletes hivatal, továbbá a' Körösön túl Ursziny Andor, Kis Péter és Omazta Josef házaik, végre a' vaspályai indó ház. Egyébiránt a' házak száma a' városban 22.423, a' szőlőkben 712 - öszvesen 3.135.

Van azon kívül Csabán száraz malom, a' tanyaiakon kívül 48, továbbá egy gőzmalom a' Canalis partján, nem különben a' mulató kertben egy sörház és pálinka főző, bolt pedig /--/.

Egyetlen mulató helye Csabának az 1850. évben [az] evang[elikus] ó temetőből átalakított városi mulató kert, mellyben nyáron a' néha ide elvetődő színészek arénát rögtönöznek, hetenként háromszor pedig szól a' zene 's fürdőházzal is el van látva. Csak az sérti a' szemet, hogy még eddig is látni ott sírokat és itt ott fenálló márvány emlék köveket, mellyek az embert egy részt arra emlékeztetik, hogy még sem kellett volna ezen annyi könyekkel áztatott helyet profanálni, más részt pedig mulatság közben is saját múlandóságára emlékeztetik 's eszébe hozzák a' költő ama szavait: versatur urna serius, ocius* s' at.

V. Nyelvök

A' csabai lakosság, kivéven a' honoratorokat* 's némelly másunnan ide leszármazott mesterembereket, kivétel nélkül mindnyájan tótok. Még a' nem egyesült görög egyház hívei is annyira eltótosodtak, hogy nem csak oláhul nem tudnak, de a' többi lakosságtól semmiben is nem különböznek. Azonban a' csabai férfi mind beszél magyarul, az asszony pedig legalább megérti a' magyar szót, a' mi más képp nem is lehet, miután arra a' szükség is

rákényszeríti, mindn oldalról magyar ajkú helységek által lévén környezve 's [a] heti, országos vásárokon magyarokkal folytonos közlekedésbe jövéen.-

Vannak a' csabai tót tájbeszédnek sok olly különösségei, mellyek a' csabai tótot a' többi körül fekvő tót helységek lakosaitól megkülömböztetik. Így például a' csabai tót a' főnevek végén i helyett mindég e-t használ; nem mondja: krawy, woly, psy, do Ďuly, hanem krawe, wole, pse, do Dule. — A' szó végén az m-et többnyire n-né változtatja, például: ja son bow* - és az n-t m-mé, például tem stary člowěk, e' helyett: ga som bow, - ten stary člověk. - Ha a' szó végén st van, akkor a' t-ét rendszeren kihagyja például: tajden na počtu pre lis*, a' helyett hogy: list. - Azon szót: bizony, nem ejti úgy ki mint más tótok: wer, weru, hanem: war, úgy hogy a' többi tótok gúnyolják is a' csabaiakat: že čabenja na weky warja*. - Ha a' csabai tótra rá kiáltasz, nem azt feleli: čo hanem =how! - Az ej interjectio* helyett pedig azt mondja =ow, például: ow war ja nejd'en! a' helyett: ej weru já nejdem*. — A' lelkészt pán Tatjknak*, vagy pán Otecnek* hívja, ellenben a' más vallású lelkészt péld[ául] a' katolikust pan Farár*. A' káplánt nem hívja káplánnak, hanem Bojtárnak, a' pásztorról vett hasonlatosság szerént. — A' szó végén az l-t rendszeren w-nek mondja, például kostow a' helyett: kostol*. — A' városok és családi nevek rendszeren elferdítettnek, péld[ául] Koricsjanszky, Henger, Hojza, Strabán, Ochman, a' helyett, hogy: Koricsanszky, Hengelmüller, Haas, Strba, Hoffman, Nagy Váradot hívják Welky Aradnak, Aradot pedig maly Aradnak*. - használnak kivált magyar szavakat péld[ául] ketyelyowat', visgálowat', kypwišelow, d'jljš*. így például: páni kipwišelowja na wálasztmányi gyljši ten wjgzjš donjesli, žeby sa túzfale zwižgálowale a kdo má plany, žeby sa zbintetowaw*. - Vannak különös hasonlításai is, például: plny ako penjaz; zapuchow ako gajdy; zakwitmity' ako plachta, opily ako snop, chudy ako chrt, spadow ako wrece; bjely ako holub, samotny ako prst, očernew ako súkno; wypsi sa ako čabjansky zwon; pri tichosti ako Palatyn cez Kjb aš; maudry ako Šalamúnowo prasa*; - či sa párný, ako Drgowé kone, - valami Drgo nevűnek egyik lova igen kicsi volt, a' másik igen nagy. — Ide igtatok néhány eredeti csabai népdalt:

I., Ked' son išow do sálašu /uz den bow/ Tuwo stále sade žene / Pod stenow, / One sa ma spitowale / De son pow? / že son taky na pažiti / zamokow.

II., Šimaiho owce / Maju zlatje zwonce, / Strjebornje záwazke / Mosazowje pracke.

III., Ten B...sky Ďuro / Ma dwe, peknje djowke, / Ked wo wedne idu. / Ako párne wowke.

IV., Tak sa každy nazdá, / Že ge Dombár 'gazda. / Slaninu predáwa / A slauhom tekwicu dáwa, / A ked ide cez most. / Tjaha kone za chwest!*

VI. Szokásaik, erkölcsök, viseletük

A' mi először is a' csabai köz nép házi életét illeti, az merő patriarchális*. Néhol egy házban három osztatlan család is ellakik, szeretetben és egyetértésben. A' házat rendszeren a' család legöregebb tagja igazgatja, kit a' többiek, kivált az asszonyok, köteles respectusból* jelen nem létében is kendeznek. A' cseléd nem úgy tekintetik mint cseléd, hanem mint a' családnak tagja; együtt eszik, együtt alszik a' gazdával. Míg a' csabai gazda fiatalabb, ugyancsak hozzá lát a' munkához, jobban mint akármely béressé; de mihelyt körül belől az ötvenedik évet elérte, akkor már mint egy pensioba teszi magát* 's többé nem igen dolgozik nehezebb munkát, hanem onnan hazulról igazgatván az egész gazdaságot, minden nap az isteni tiszteletet meglátogatni kötelességének tartja 's az ilyen már különös tiszteletben részesül, mert azt mondják róla: „már öreg, mert hétköznapi is templomba jár.”

Különös ünnepélyek a' csabaiaknál, mellyek nem annyira költségesen, mint inkább nagy mérvben szoktak megtartani: a' lakodalmak, keresztségek, halotti torok és disznótóri vacsorák. A' kiházásítások többnyire az anyák akaratja szerént, sokszor a' házasulandók tudta

nélkül is történnek, úgy hogy nem ritkán fordulnak elő az ilyen párbeszédék:

Jano /:szombaton a' tanyáról haza jöve találkozok pajtásával Āurówal:/

Āuro: Jano, oženili ra!

Jano: A kohvie mi wzali?

Āuro: Hračkowu Doru.

Jano: Ow, gaby som war račeg bow wzaw Kočanowu Ilu.*

De ha már egyszer az anyák Hrcskó Dorát ítélték neki, ebbe is bele nyugszik 's mind a' mellett jól élnek együtt. - Eddig az volt a' szokás, hogy ha volt a' háznál kisebb testvér, egy füst alatt azt is, gyakran 17 éves korában kiházásították. Ezen korán való házasodásnak lehet tulajdonítani, hogy a' csabai lakos alig 40 éves, már van házasodó fia, vagy férjhez menő leánya 's ha a' vén kort eléri, 60-70 unoka 's másodunoka kíséri sírjába. Most már ez természetesen nem megy, miután az új törvény szerint senkinek 22 éves kora előtt nősülnie nem szabad.

A' mi magokat a' lakodalmi szertartásokat illeti, azok ekképpen mennek véghez. A' harmadik hirdetés előtt való vasárnapon minden vőlegény és menyasszony kötelességének tartja a' templomba menni 's ott az úr vacsorájában részesülni, mi előtt a' házassági esküt letenné. És ez igen dicséretes szokás volna, ha nem történék babonából. Ugyan is azt tartják a csabaiak, hogy a' ki legalább egyszer nem hallja magát hirdettetni, annak siket gyermekei lesznek. - Az esküvés előtti napon már korán reggel öszvegyülnek a' vendégek mind a' vőlegény, mind a' menyasszony házában 's miután a' menyasszony azon prémes bekecsbe beszorított, mellyben valaha nagy anyja a' házassági esküvést letette 's feje rózsákkal, de kivált rozmarinnal felékesített, a' násznagy az ő nevében megköveti a szülőket, ha talán valaha engedetlen lett volna, 's így elindul a' menet cigány banda kíséretében és a' menyasszony sírása mellett a' templomba. A' vőfény egyik kezében rézfokost tartva, a' menyasszonyt másikával karjánál fogva vezeti az oltár elébe. Esketés után, a' vőlegény néhányad magával a' menyasszony házába megy 's ott tartatik a' diplomaticus* ebéd, annak végeztével pedig valamennyien, a' menyasszonnyal együtt a' vőlegény házához mennek 's ott tartatik a' diplomaticus vacsora. Az ebédnél és a' vacsoránál a' násznagy ül elől, ő rendelkezik mindenben, ő inti meg azt, ki talán garázdálkodna, sőt szükség esetében ki is tiltja a' házból, ő imádkozik evés előtt és az evés után, 's miután ezen tisztet többnyire szegényebb sorsú, de a' szent írásban jártasabb egyének szokták végezni, ezért nekik bizonyos fizetés járul, még pedig rendszeren öt usque tíz* váltó forint, egy kocsi törek vagy szalma és egy keszkenő. Vacsora után a' menyasszony rokonai egy külön szobában leveszik annak fejről a' pártát és helyébe főkötőt tesznek fel 's így fel ékesítve a' vőfény felvezeti a' vendégek elébe, hol is a' menyasszony egy nagy kalácsot, úgy nevezett radostnjkot* az asztalra letesz és a' vőfény az ő nevében körülbelül így szól: „ime, igen tisztelt násznagy úr, bemutatjuk kendnek ezen szép, ékes menyasszonyunkat 's kérjük kendet, fogadja be kend szülői nevében a' ház tagjául, 's vegye szívesen ezen általa süttöt kalácsot, nekem pedig engedje meg kend, hogy vele, szokás szerint a' menyasszonyi tánczot eljárjam.” Ekkor a' násznagy egy rövid allocutiot* tart mind a menyasszonyhoz, mind pedig annak jövendőbeli szülőihez 's [a] menyasszonyi tánczra a' vőfénynek a' menyasszonyt átadja. Ekkor ezután a' párta ünnepélyesen a' násznagy feje fölötti szegre felakasztatik, a' zene megharsan 's elkezd a' menyasszonnyal való tánczot először a' vőfény, azután a' vőlegény, azután annak szülői, testvérei, végre a' többi vendégek. Ez alatt az egyik násznagy a' kalácsot felvágja 's a' vendégek közt felosztja, a' másik pedig az asztal végéhez ül és egy tányért tesz maga elébe, mellybe mindenki, a' mint a' menyasszonnyali tánczot elvégezte, pénzt tesz, úgy hogy a' menyasszony, ha jól megy, sokszor 40-50 forintot is öszvetánczol magának, mit a' násznagy azután ünnepélyesen a' kötőjébe szór, intést adván neki, hogy azzal jól gazdálkodjék. - A' násznagyon kívül van még egy pinczegazda is, kinek kötelessége mindig a' pinczében, a' hordónál ülni 's ez adja ki a' szükséges italt. Vacsoránál 's ebédnél a' menyasszony és a'

vőlegény mindég a' dísz helyre ültetnek egymás mellé, a' násznaggyal, vagy ha éppen a' lelkész is ott van, azzal szembe; kik azonban többnyire álszeméremből, kivált a' menyasszony, akár mennyire nógattatnak is, egy falatot sem esznek a' felhordott ételekből.

Álljon itt emlékül egy menyasszonyi templomi menet és egy lakodalmi ebéd. (Az említett illusztrációk az eredeti kéziratban sem szerepelnek. - G. L.)

Hasonló móddal történtek a' keresztségi lakomák is, csak hogy azokon többnyire asszonyok vesznek részt, az apa pedig álszeméremből a' világért sem lenne jelen 's azon egész nap a' tanyán tartózkodik. – A' disznótorok is nagy vendégeskedéssel szoktak megtartatni. Vannak gazdák, kik egy télen 20-25 darab sertést is leölnek és még is mind ebből semmi sem adatik el, hanem egy év alatt mind elfogy a' háznál. A' halotti torok megtartását sem lehetett eddig meggátolni. Azokon többnyire egy az öregebbek közül a' halotti beszédnek [a] tartalmát szokta a' többieknek ismételni és magyarázni.

Mi a' csabai nép erkölcsöségét illeti, arról hála Istennek, a' nélkül hogy hízelegni akarnék, csak dicsérőleg lehet megemlékezni. Itt [a] 30 ezernyi lakosság között, ritkán jönnek elő nagyobb bűnök és ha igen, azok sem csabaiak, hanem más idegenek és jövevények által követtetnek el. A' megye tömlöczében is, Gyulán, csabait látni ritkaság. A' lakodalmaknál, disznótoroknál, jóllehet azok igen nagy zajjal és lármával szoktak megtörténni, úgy hogy kivált ősszel, mikor a' lakodalmak ideje van, az egész város viszhangzik a' fület sértő lármától, ujúkalástól, még sem hallani soha verekedésekről, kihágásokról, úgy hogy azt lehet mondani, hogy a' csabai ember még ittasabb korában is minden mérgét csupán a' lármában adja ki. Okát a' csabaiak ezen dicséretes erkölcsiségének részint a' vallásosságban, részint pedig a' páratlan dolog szeretetben kell keresnünk, melly olly nagy, hogy péld[ául] a' kukoricza törésnél a' csabai két éjjel és nappal egymás után képes fel lenni és dolgozni, a' nélkül hogy szemét behunyná, sőt a' szomszéd Csanád és Arad megyei helységek határait is nagy részt a' csabaiak dolgozzák fel feliből, részbe pedig a' csabai nép még Temesvár alá is nem egyszer elmegy. Már pedig bizonyos dolog, hogy a' heverés szeretete a' bűnöknek eredete, vagy a' mint bölcs Salamon mondja: otium est pulvinar Satanac;* ellenben pedig a' melly nép szorgalmatos, dolgozó, munka szerető, annak nincs is ideje, hogy roszra gondoljon. Dicséretett érdemel továbbá a' csabaiaknál azon barátságos viszony, melly itt a' különféle egyházbeliek között fenáll 's melly tudtommal még miolta Csaba fenáll, soha nem zavartatott meg. Jól emlékezem még gyermek koromból, hogy midőn [az] 1829^{ik} évben az ó templomot reparáltattuk*, elég olly római katolikus és görög nem egyesült találkozott, ki arra Önkényt áldozott, a' nélkül hogy felszólított volna; valamint viszont a' mi népünk is, a' hol az ügyefogyottat segíteni kell, bizony soha nem kérdi azt: ki az én felebarátom? hanem megosztja vele, a' mije van. Hány olly példát lehetne itt előhoznom, hogy a' felföldi lelkiismeretlen szülőktől bűnösen itt hagyott gyermekeket a' csabai gazdák felfogadták, azokat gyermekeik gyanánt fölneveltek, azoknak meg engedték, hogy az ő családnéveiket használják, kiházásították, nekik sokszor leányaikat nőül adták 's őket vagyonuk egy részében részeltették. Vajjon nem igen szép moralis vonás é ez? -

Korhely ex professo*, a' ki mindenét elinná, a' kinél ez betegséggé fajult volna, aránylag kevés van Csabán, valamint in puncto sexti* is az erkölcsiség meglehetősen áll nálunk. Így például, jóllehet a' fiatalok nagy részt katonául vitetnek, a' fölmentettek pedig 23 életév előtt nem nősülhetnek, még is a' múlt évben ezen 21 ezernyi tömegben a' törvénytelen gyermekek száma nem volt több, mint tizenhat.

Végre pedig kiemelkedőnek tartottam azt is, hogy a' csabaiak a templomot szorgalmasan látogatják és egy általában vallást szeretők. A' mívelt Németországban arról panaszkodnak, hogy a' templomok üresek, hogy éveken át a' pap úrvacsorát senkinek ki nem szolgáltat. Mi csabai papok erre nézve, hála Istennek nem panaszkodhatunk. Itt vasárnaponként 4-5 ezer buzgó lélek, ünnepnapokon 6-7 ezer szolgál az Istennek az evang[elikus] nagy templomban 's még van a' sátoros ünnepeken mindig öt-hatszáz, a' ki

kénytelen haza menni, miután a' templomban már helyet nem kap. Az Úrvacsorához sokszor 1500-2000 lélek járul egyszerre, úgy hogy a' múlt évben, a' mennyire praeter propter* számba vehettük a' Communicansok* száma több volt tizenkét ezernél. Hétköznapokon is mindég van 500-600 halgatónk. Vasárnap, az isteni tisztelet előtt néha két órával is a' nép a' templomban öszvegyülekszik, és orgona nélkül énekel. Ünnepnapokon pedig nem is szoktuk a' templomot bezáratni, miután elég van olyan, a' ki a' reggeli isteni tiszteletből haza sem megy, de a' déleesti isteni tiszteletet bevárva, a' templomban marad és énekel. De egyéb iránt is a' csabaiak, mint minden tótok, az éneklésnek nagy barátjai, úgy hogy halotti toraik, keresztségeik, lakodalmaik többnyire éneklésből állanak 's nem történik meg valami nevezetesebb esemény sem a' városban, sem az országban, mellyre a' csabai verseket ne csinálna 's azt népdalokban, balladákban, romanczokban meg ne énekelné; de kivált nyáron aratás és más munka idején, minden bokor, tanya, kert, szőlő viszhangzik az énekléstől, pedig jól mondja azt Schiller:

Wo man singt, das lass dich ruhig nieder,

Böse Menschen haben keine Lieder!*

A' csabaiak, kivált a' protestánsok, könyveket is szeretnek olvasni, úgy hogy találkoznak olyanok, kiknek 20 's több kötetekből álló könyvtáruk is van, többnyire Biblia és más különösen exegeticus, mysticus és polemicus* tartalmú könyvek. Legolvasottabbak Arndt és Sartorius postillái*, Dt. Hoe evangelická rucnj kniha, Swatych otcú piac, Putowánj swatych, Arndt Knizecka ragská* és Kollár predikációi. Az ilyenekben gyönyörködőket a' nép Bibliásoknak hívja 's ezekhez szoktak vasárnap délutánonként a' szomszédok és atyafiak gyülekezni 's az ő felolvasásaikat és magyarázataikat nagy figyelemmel hallgatják. Ez a' vallásosság az oka annak, hogy ha valami csabai megőrül, nem másba, hanem theomaniába* szokott esni.

A' honoratiorok még [az] 1842^{ik} eszt[endőben] casinót állítottak, melly ugyan [az] 1849^{ik} évben az akkori viszonyoknál fogva megszűnt, de [az] 1856^{ik} eszt[endőben] újra felélesztetett. Most száz tagnál többet számít, könyvtára is fölmege vagy ezer kötetre.

A' mi pedig a' csabai lakosságnak árnyoldalát illeti, - hogy azzal is kissé megismerkedjünk, - különös elő ítéleteik, mellyek azonban már a' felvilágosodottabb korról szünni kezdenek, hogy sokan pénteken nem fésülködnek, nem mosakodnak, félvén, hogy ez által a' bennök rejlő köszvény kiütne „ž sa mu hostec pohne”* - továbbá, hogy soha a' szobák padlásain a' gerendákat páros számmal nem rakják, mert azt tartják, hogy a' melly házban páros számmal rakatnak, annak gazdája egy év alatt meghal; - nem különben, hogy a' csabai a' hold első fertályában* eret nem vágat, orvoságot be nem vesz, himlőt nem oltat, nem vet, nem ültet, nem veteményez. A' gyermeket születése napján hozzák fel először iskolába, azon előítéletből, hogy jobban fog tanulni. – A' jóra a' csabait gyakran hiába capacitálad,* mintha csak falra borsót hánynál; de ha rá parancsolod, megteszi, úgy hogy sokszor lehet ilyen beszédeket hallani: „hát mért nem parancsolják ránk?” - Ha valakinek kezén, lábán kelései vannak, főtt lencsében vagy borsóban megáztatják, azután a' lencsét fazekastól az utcza közepire vetik azon előítéletből, hogy a' ki azt először meglátja vagy. rá hág, a' kelés arra megy által a' betegből. – A' leányok a' harang szívére madzagot kötnek, azt hívén, hogy így a' legények előtt becsesek lesznek. A' holnap első vasárnapján, azon templom ajtóba, a' mellyen a' legények szoktak járni, holmi főtt füveket öntenek 's a' küszöb alul port vájnak ki, azon előítéletből, hogy így azon legény, a' kit szeretnek, magokhoz igézik. - Ha a' leányok templom seprésre vannak kirendelve, hazamenet soha sem látod őket a' seprűt hónuk alatt vinni, hanem magok után a' földön húzni, mert azt hiszik, hogy így a' legényt magok után húzzák. - Orvosi tanáccsal élni még most is nem igen szeretnek, azon fatalisticus* nézetből, hogy ha Isten akarja, kigyógyítja őket, úgy hogy többnyire a' beteg gyónásakor pap hívat orvost, holott megfordítva kellene történnie. Legközönségesebb gyógyítás módjuk az érvágás, mellyhez bár melly betegségben is folyamodnak 's ha már ez sem használ, akkor

desperálnak.* Azonban a' kuruzsolás, mint még általában a' köznépnél, itt is uralkodik. Nekem is volt alkalmam ezt Professor koromban tapasztalnom. Ugyan is egyszer a' kertembe menvén, látom, hogy ott egy asszony [a] kerítésemet bicskával faricskálja le, 's kérdésemre: hogy mit akar azzal, azt felelte: hogy valaki javasolta volna, hogy férjének köszvényes tagjait rektori kerítésből faragott vízben főtt forgácsokkal borogassa. - Tanyásom egy ízben hideglelésben szenvedvén, chinint adtam be neki 's a' hideglelés szerencsésen elmaradt. Néhány nap múlva tanyámra kimenvén, látom hogy már semmi baja, 's mondom: nos, úgy é segített az orvosság?? „Segített ám, mond a' tanyás, de nem az orvosság.” 'S nem bírtam vele elhitetni, hogy nem a' fekete kakas tolla, mellyet meztelen hasán keresztbe fektettek, hanem az orvosság üzte el a' bajt. – A' mérges cinóberrel való füstölgetés, kivált az előtt, míg azt [a] boltokban árulni szabad volt, nagy divatban volt Csabán, minek következése, hogy a' köszvényes baj, melly ellen használtatik, egy időre szűnik ugyan, de később az orr beesik és a*'fogak kihullanak. Úgy szinte csúnya szokás a' csabai leányoknál divatozó arczfestés, a' melly, minthogy mindenféle ártalmas festékekkel szokott történni, azt szűli, hogy az arcz fris rózsái hamar levirítanak és a' bőr szintelen és redős lesz. Végre még egy csúnya szokást nem lehet elhallgatnom és ez a' vasárnaponként való korcsmákban tánczolás. Vasárnap délután akarmeltyik korcsma előtt megy az ember, az ivó és az udvar tele van legényekkel és a' legelőkelőbb gazdák leányaival, kik ott tombolnak, ugrálnak, tánczolnak. Eleget beszélünk, a' hol csak alkalmunk akad, mi papok e'csúnya és más nemzeteknél nem tapasztalt szokás ellen, de fájdalom! mind eddig megszüntetni nem bírtuk.

Egyébiránt a' csabai férjfi rendesen szőke ábrázatú, nagy szemű, késő 's ritka szakálú, piros, posgás, vidor arcú. Az előtt kivétel nélkül mind hosszú hajat viselt, most már a' fiatalabbak rendesen nyírják hajukat. Öltözete: az előtt igen széles karimájú, alacsony, kerek kalap volt, mellyet a' fiatalok páva, daru és strucz tollas magas bokrétákkal ékesítettek; most már a' karima sokkal kisebb, a' kalap formásabb és a' tollak is elmaradtak; - továbbá vagy fekete posztóból készült dolmány, vagy rövid bőrködmön, mellyet télen nyáron magokról le nem vetnek 's a' tehetős gazdáknál feketével van prémezve; - szinte nagy czingombokkal ellátott fekete mellény, magyarosan szíjjal a' testhez szorított fekete nadrág, magyaros lobogó ing, fekete nyakravaló, hosszú szárú csizma, sokszor még két hüvelyknyi magas patkóval. A' leányok haj fonadékairól még csak pár évvel az előtt sarkig lógtak le a' 20-30 különböző színű szalagok; a' menyecskék karjaikon schawl forma tiszta fehér, hosszú, vékony kendőt hordanak, a' mi igen jól áll. Illemre nézve a' csabai közeget tart a' magyar és a' felföldi tót közt. Kivált munkássága, békeszeretete és vidorsága jellemzi őt.

VII. Csabai honoratiorok

Honoratiorok alatt értem a' rendes iskolákat végzett és vagy köz hivatalokat viselő, vagy privát vagyonuk után élő tisztessé osztályt. Ilyen gyermek koromban papokon, tanítókon, egy uradalmi tisztén, néhány megyei tisztviselőn és [a] jegyzőkön kívül senki sem volt. Most már annyira megszorodott ezen osztály, hogy nem is ismerjük egymást. Álljanak itt betűrendben a' csabai honoratiorok; bizonyosan érdekelni fogja a' jövőendő nemzedéket, ha e' következő néhány sort olvasandja. Ide nem jegyeztettek fel olyanok, kik csak ideiglenesen laknak Csabán, péld[ául a] megyei 's más cs. k.* hivatalnokok, hanem csak azok, kiknek itt állandó lakások van.

Andrassovicz. ezen családnak, melly 1845 körül nevét Endreffire változtatta, gyökere Andrassovicz György tanító /:lásd a' tanítók közt:/. Neje Keblovszky Judit, egy tót komlói földművelőnek leánya 's Keblovszky János volt nagylaki lelkész testvére. Fiai: György, hites ügyvéd, mag nélkül halt meg Szarvason 1847^[ben] - János, az előtt mezőberényi, most csabai

tanító. Ennek ismét Omazta Mária nejével több gyermekei vannak; - és Károly cs. k. hites ügyvéd, lakik Gyulán, nőtlen. - Leányai: Carolina, Korcsek N. eleméri jegyző özvegye; - Ersébet, Jeszenszky Sándor megyei bátorságra ügyelő biztos özvegye; Franciska, Láng Mihály csabai mészáros neje; - Johanna, Falkenberg pesti könyvkötő neje; - Emília, hajadon.

Bartóky. Gyökere Bartóky Josef, református vallású, vasáros. Csabára jött 1830 körül. Fiai: Josef, László és István, még mindnyájan nőtlenek.

Bajcsy. Régi csabai nemes család, eleitől fogva mesterségekkel foglalkozott. A' tisztesbek közé tartoznak: Bajcsy Sándor cs. k. hites ügyvéd, kinek Csorba Etelkával nemzett fia: Gejza, kiskorú; - Bajcsy János, baromorvos, kinek Povázsai Herminnel több gyermekei vannak.

Beliczay. Beliczay Josef mint megyei aladószedő hajdan Csabán lakott': itt szerencsés speculatiok* következtében meggazdagodván, később másokká együtt gróf Stockhammern Ferdinánd részjóságát megvevén csabai földesúr lett 's mint ilyen Gyulán lakván [az] 1859^[ik] év elején meghalt. Ennek két fiai vannak: István és Rudolf, nőtlenek, mint csabai birtokosok itt laknak.

Boczko. Származik ezen család Boczko Dániel volt szarvasi lelkésztől. †1809. Ez Thaisz Juliannával három gyermeket nemzett: Dánielt, ki egy ideig mint birtokos Csabán lakott, esperességi Felügyelőséget viselt 's haszonbér után meg gazdagodván, most Pesten él. Nőtlen. - Sámuel, ki mint hites ügyvéd nőtlenül halt meg Pesten. - Károly mint birtokos Csabán lakik, esperességi és bcsabai egyházi Felügyelő volt 's Filipinyi Johannával nemzett fia: Ferencz, kiskorú.

Bogár, Dániel néhány évek előtt Mező Berényből Csabára jött lakni 's haszonbér után él. Gyermektelen. Neje: Povázsay Susanna.

Brószmann, Dániel, volt csabai pap. †1856. Maradtak két leányai: Sofia és Matild, kik szinte atyjok után elhalván, az utóbbi után, mint férj, Sztraka György örökösödik. Az egész családból csak [a] nevezett B. Dániel neje él. Grajchmann Sofia asszony.

Csorba Mihály, tulajdonképpen Strba /:lásd a' tanítók közt:/ nejével Michnay Mariával egyetlen leánya van. Ottilia,* Bajcsi Sándor ügyvéd neje.

Dombár. Görög nem egyesült család. Ősük első fűszeráros boltot nyitott Csabán. Ennek fia volt András, szinte fűszer és rőfös kereskedő, †1848. Ennek két fia maradt: András, magtalan, neje: Sztodola Teréz és László, atyjuk kereskedését folytatják.

Droppa, János Sámuel /:lásd a' tanítók közt:/. Besztercebányáról jött [az] 1856^{ik} esztendőben. Vannak több fiai.

Eördögh, Frigyes. Régi nemes család ivadéka. Legelső kiről a' családi krónika emlékezik /:lásd Bartolomaeides, memoria familiae Bartolomaeides. Pest, 1820. :/* volt Eördögh Bertalan, diákul Bartolomaeus. Ennek fia evang[elikus] pap lévén, restellte az Eördögh nevet 's elváltoztatta azt patronymicum névre,* Bartolomaeidesre. Ettől vette eredetét a' Bartolomaeides család, melly firől fira derék evang[elikus] papokat adott az egyháznak 's egyik ága Bartolomaeides János László, a' most is élő uhorszkai lelkész, kinek ismét öt fia van, csupa evangfelikus] pap. - Ezen családból való volt Bartolomaeides János, pilisi evang[elikus] pap és pesti esperes; ennek egyik fia pedig a' Csabán lakozó Frigyes, ki is a' régi családi Eördögh nevet újra fölvette. - Eördögh Frigyes született [az] 1816^{ik} eszt[endőben] Pilisen. Iskoláit végezte Mező Berényben és Pozsonyban, azután letévén Pesten a' szokott ügyvédi vizsgálatot, mint ügyvéd letelepedett Gyomán. - [Az] 1846^{ik} évben Koricsánszky János leköszönése után csabai jegyzőül választatott. A' nem sokára bekövetkezett forradalomban az országgyűlésen eleitől végig mint Csaba városa képviselője működött. [A] Forradalom után elfogatott, de Haynau cs. k. tábornok és Magyarországi Tellyhatalmú kormányzó által csak hamar szabadon bocsátatott. Azolta mint hites ügyvéd Csabán él. Neje: Joannovics Zojna görög nem egyesült. Fia: Lajos. Eördögh Frigyes három évig békési esperességi ügyvéd volt, 's mint ilyen és mint csabai presbyter* az előtt élénk

részt vett az egyház ügyeiben. Csabára éppen akkor jött, midőn itt az örökváltság létesült. Jelenleg egyszersmind árvabizottmányi törvénytudó ülnök, Füzes Gyarmat, Dévaványa* és Gyoma városa, és Báró Drechsel Adolf ügyvéde. Dévaványán* az uradalommal való úrbéri egyzkedést egész a' napokban szerencsésen létre hozta 's ezért ott egy sessio* földel jutalmaztatott.

Ficsovics Sándor, fűszeráros. Görög nem egyesült. Évek oltá a' helybeli görög nem egyesült egyháznak felügyelője, mellynek érdekében Olaszthonban, Moldvában, Oláh országban és a' hazában sok fáradoalmas utakat tett Vasarhán Miklós lelkésszel együtt 's az illy módon történt gyűjtések által létrehozták a' g[örög] n[em] e[gyesült] templomot és paplakot.

Fábry. Régi csabai kézműves család. A' most élők közt megemlítendő János ki szabó mesterségét kereskedéssel cserélte föl 's vegyes kereskedése a' leglátogatottabbak egyike Csabán. Neje: Klinovszky Emília, mezőberényi uradalmi ispán leánya 's Klinovszky Tamás mezőberényi tót tanító unokája; fiaik pedig: Károly, selymeczi tanuló és Elek. Ezen Fábry Jánosnak [az] atyja a' most is élő tisztas öreg Fábry Sámuel, hajdan az evang[elikus] egyház érdemes Kurátora*, jelenleg presbyter, árvabizottmányi tanácsnok és az ipar 's szorgalom által jólétre vergődött Fábry, Launer, Petrovics, Áchim /:szűrszabó:/, Palus családok patriarchája*, törzsök atyja.

Fehér Imre, az előtt a' mezőberényi Uradalom tisztartója, 1844 oltá, megvén gr. Stockhammern féle birtok részt mások társaságában, csabai közbirtokos, szépítészeti bizottmányi elnök. Fiai: Imre és Sándor mezőber[ényi] uradalmi szolgálatban vannak.

Fikker. E' családból említendő Lipót, ugyancsak Lipótnak, hajdan helybeli vendéglősnek egyetlen gyermeke, maga is gyermektelen. Jelenleg árvabizottmányi számvevő. Neje: Jeszenszky Hermin, Jeszenszky Sándor volt megyei biztos leánya.

Gaall. Szarvasról származott ide Gaall György 's első vasáros boltot nyitott, de a' kereskedést később elhagyván, mint magánzó élt Csabán. †1858. Jeszenszky Sándor, volt városi jegyző leányával, Susannával, két fiút nemzett, úgymint Sándort, ki az előtt gr. Apponyi gerendási jószágán ispán volt 's ezen pusztát élő fákkal körülültette, nagyszerű kertet alakított, 's jelenleg Sziondán haszonbérelő. Fiai: Jenő és Sándor, - és Károlyt, a' ki mint városi jegyző, nem tudni mi okból magát [az] 1847ik évben föbe lötte.

Gallyi Sámuel nógrádi születésű, a' honnan [az] 1847^{ik} évben jött le Csabára 's itt rőfös kereskedést nyitott, de azt később elhagyván, jelenleg posta expeditor*. Nejével Brószmann Amáliával, tamásii tanító † Brószmann János, a' volt lelkész Dániel testvérének leányával, több fiai vannak.

Haan. Ezen család Magyarország legrégebbi családai közé tartozik. [A] 800^{ik} eszt[endő] körül Krisztus urunk születése után, tehát még a' magyarok bejövetele előtt, midőn Nagy Károly császár a' szász fejedelem Wittekind ellen háborút viselt 's azt a' keresztény vallás elfogadására kényszerítette, négy saxoniai* előkelő család, nem akarván elhagyni az ősi pogány hitet, hazájából kivándorolt 's Pannoniába jöven, itt bányamívelésre adta magát 's Karpona városát megalapította. Ezen négy családok: Daxner, Launer, Haan és Boon, mellyek még most is virágznak Karponán. Ezen Haan családból származott Haan János, ki 1818-1855 [között] Csabán mint lelkész hivataloskodott /:lásd a' lelkészek közt:/. Petényi Judita Mariával nemzett gyermekei:

Vilmos, árvabizottmányi ellenőr, kinek ismét Hoffmann Paulinnal gyermekei: Béla, Ida és Elek.

Vilhelmina, nagyváradi gyógyszerész Molnár Josef neje.

Lajos, bcsabai lelkész és e' munka írója. Első nejétől Wilim Karolinától maradt egyetlen gyermeke: Karolina; második nejével Wilim Amáliával az elsőnek testvérével gyermekei nincsenek.

Albert, városi írnok, nőtlen.

Antal, festész, nőtlen. Állandó lakása Róma. Ő festette az ó templomban lévő szép

oltárképet, Urunkat az olajfák hegyén.

Hücke Josef, városi jegyző, 1836 táján jött Csabára lakni; az előtt uradalmi tiszt volt. Egész [az] 1849^{ik} esztendeig privat* életet folytatott 's haszonbérből élt, ekkor pedig Petrovszky Mátyás helyébe jegyzőül választatott. Fiai: /- - -/

Hoffmann Gusztáv még [az] 1830^{ikl} év után jött le Csabára [a] Szepességéből. Alsó Ruschbachból, hol atyja egy papírgyárat bírt. Gusztáv akkor Csabán haszonbérből élt, mi azonban nem kedvezvén, visszament a' felföldre, letette az ügyvédi vizsgálatot 's letelepedett Rosnyón. A' forradalom után ismét Csabára került vissza 's nagy és sok utánjárás után végre megengedett neki ügyvédeskedni, ezolta tehát mint ügyvéd itt lakik. Nőtelen.

Horváth Alajos, mérnök és a' csabai vasúti állomás főnöke. Horváth Mihály volt csanádi püspök testvéröcse. 1856 oltá lakik Csabán. Fiai eddig nincsenek.

Jeszenszky. E' néven Sándor volt [az] első, a' ki Csabán letelepedett 's a' helységnek jegyzője volt. Nejevel Turdélyi Susannával, volt csabai tanító Turdélyi János leányával nemzett egyetlen fia volt Sándor, ki iskoláit Mező Berényben és Posonyban végezvén, különféle helyeken volt uradalmi tiszt, végre pedig megyei bátorságra ügyelő biztos. Meghalt 1853^[ban]. Neje: Andrassovicz Ersébet, kitől két fiai vannak életben, úgymint: Miklós, szolgabírói írnok és Tamás kereskedői segéd.

Koleda Simon helybeli rkath. tanító, körül belől húsz év oltá. Neje: Toronyossy Julianna, elébbeni kántor Toronyossy János leánya 's egyetlen gyermekük: Emma.

Kemény Mihály, városi mérnök, másképp Jakubovics, fia a' hajdani czinkotai evangélikus lelkésznek Jakubovics Pálnak. Lakik Csabán 1849 oltá 's mint presbyter élénk részt vesz az egyházi ügyekben. Édes atyjának kora halála folytán nyolcz nevetlen testvéreivel együtt árván maradt 's különösen megbold[ogult] Mária Dorottya nádornő által segített. Neje volt: Erdődi N. kivel alig élt két hétig, hirtelen elhalván az 1855^{ik} eszt[endei] cholera-ban. Testvérei közül: Samu csővári lelkész, János maglódi lelkész, Pál mezőberényi tót tanító, Josef esperességi káplán Orosházán; leány testvére pedig Guguss Agoston magyar akad. tag. 's [a] Pesti Napló segéd szerkesztőjének neje.

Kovács János. Körös ladányi plebanusból* [az] 1844^{ik} eszt[endőben] választatott bcsabai rkath. parochussá.* Esperes és címzetes kanonok.

Koricsánszky. Régi nemes család, származik Neczpálból, Thurócz vármegye. Koricsánszky János [az] 1804[ik] eszt[endőben] csabai jegyzőül választatott 's ez a' csabai Koricsánszkyak törzsöke. Három fiai voltak: János István, hajdan megyei aljegyző, beutazta gyalog Olaszországot, szép tehetségű fiatal ember, ki azonban később elmebetegségbe esvén, Budán a' kóroddában meghalt [az] 1850^{ik} eszt[endőben]. - Vilmos, kis jenői gyógyszerész, nős, de fi magzatja nincs. -Lajos, született [az] 1817^{ik} eszt[endőben]. Iskoláit kezdette B Csabán, folytatta Mező Berényben és Szarvason, végezte Eperjesen. A' világi pályára adván magát Uhrinyi Pál ügyvéd mellett practisált* Debreczenbe, [az] 1841^{ik} eszt[endőben] pedig letévén az ügyvédi vizgát, mint olyan Csabán telepedett le. A' forradalom után néhány hónapig városi jegyzőséget viselt, később cs. k. helyettes szolgabíró lett, de ezen hivatalt nem sokára letévén, most mint magányzó és özvegy Csabán haszonbérből él. Derék neje Marialaky Eszter az 1855^[ik] eszt[endei] cholera-ban halt meg. Ettől van három életben lévő fia: Gyula, Mihály és Imre, gymnasialis tanulók.

Kis Péter a' forradalom előtt csabai járásbeli főszolgabíró lett, [a] forradalom után járásbíró volt, de ezen letévén, most mint magányzó lakik Csabán 's részint javaiból, részint haszonbérből él. Ő az Aradon 1849. Oct. 13.[-án] felakasztott ittebeni Kis Erneszt tábornoknak közeli rokona. Fia kettő: László és Béla, tanulók.

Kuczky Mihály, evang[elikus] tanító /:lásd azok közt:/ szakolczai születésű. Fia: Gyula, kiskorú.

Krcsmárik János, Jánosnak, csabai kötélverő mesternek fia. Iskoláit végezvén Szarvason, most mint városi írnok lakik közöttünk. Neje: Komáromy Miklós gyulai volt

jegyző 's „Gyula városa történetei' írójának leánya, kitől fia Vilmos.

Laczay Josef, [a] mostani gyógyszerész, ki [az] 1855^[ik] évben megvette Mudrony János gyógyszerterát 's azt Mudrony házából, hol ötven év oltá volt, általtette a' kathol[ikus] iskolákkal átellenben lévő Schwarz házba. Békési születésű, nőtlen.

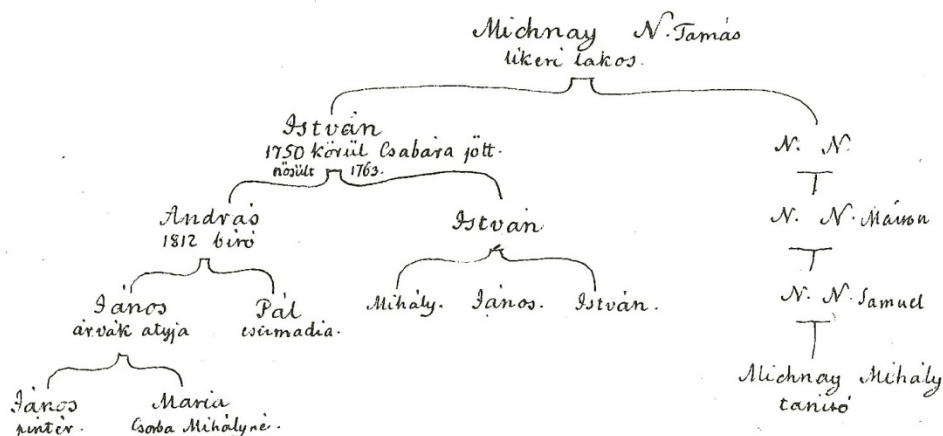
Launer Sámuel, mezőberényi fésűs mesternek, Launer Sámuelnek fia, túcsináló mester, de ezen mesterségét elhagyván, kereskedésre adta magát, eleinte Mező Berényben, azután pedig 1850 körül Csabán. Nejével Fábry Juliannával több gyermekei vannak.

Lubinszky Ede. [Az] 1854^[ik] eszt[endő] oltá csabai cs. k. helyettes szolgabíró. Édes atyja Eperjesen hites ügyvéd. Csupa leány gyermekei vannak.

Mudrony. A' Mudrony család Rosnyóról származik. Ezek közül János [az] 1834^{ik} évben jött le Csabára mint gyógyszerész 's megvette a gyógyszerterát, mellyet azonban [az] 1855^{ik} évben Laczay Josefnek eladott 's azolta mint magányzó, földbirtokaiból él. Kedvencz foglalkozásának a' kertésszetnek szentelvén életét. Nejétől elvált, gyermekei pedig soha sem voltak. Ő eddig is az egyháznak jóltevője volt, nevezetesen pedig az ó templomban lévő oltárkép is az ő költségén készült 240 pengőforintonkon, jövendőre pedig az egyház tőle még többet is vár. - Ennek testvére Samuel, Csabára jött [az] 1847^{ik} évben 's haszonbérből él. Édes anyjuk Zár leány 's miután Hoffmann Gusztávnak és Micsko Gusztáv nejének nagy anyáik szinte Zár leányok 's ennek testvérei voltak, ennél fogva ezen családok anyai ágon rokonok.

Micsko Gusztáv. Bártfán jól elrendezett vászonfehérítő gyárral bírt, mellyet miután az 1848/49^[ik] eszt[endei] forradalomban az oroszok egészen megrongálták, minden vagyonát pénzé tevén [az] 1850^[ik] év elején Csabára jött 's azolta itt haszonbérből él. Gyermekei nincsenek.

Michnay. E' néven két különböző 's egymással rokon család él Csabán, az egyik régi, a' másik új. Lássuk először a' régít. Ezen család Csehországból származik, 's a' 15^{ik} században iskrával* hazánkba jöven, először Rosenbergben lakott, onnan pedig [a] Gömör megyei Likerre ment lakni. Likerből 1750 körül Csabára jött Michnay István csizmadia 's miután neje [a] plébános Budinszkynál soká szakácsné volt, ez az uradalomtól részére ingyen házhelyet eszközölt ki, a' Kesjár Mátyás féle ház megett az oláh templom felé vezető utcán. Ez történt [az] 1756^[ik] évben. Látni való ebből, hogy [az] 1756^[ik] évben ezen utca volt Csabának végső utcája. A' nevezett portát még most is bírja a' Michnay család. Istvánnak fia volt András, szegény csizmadia, de ki [az] 1812^[ik] évben bíróságot viselt 's ezen hivatalhoz különös módon jutott. Ő tudni illik, mint szegény ember a' városházán egyszersmind kályhafűtő is volt. November első napja eljött 's az uradalmi praefectus Vidovich többeket candidált* bíróságra, azonban azok közül a' bíróságot senki elvállalni nem akarta. Ekkor megharagudott Vidovich 's csupa gúnyból a' kályhafűtőt Michnay Andrást tette bíróvá. De jóllehet Michnay gúnyból kapta a' bíróságot, ezen hivatalt még is eréllyel és dicsérettel viselte egy évig. Az ő testvére volt István, csizmadia, nevezetes arról, hogy ő volt az utolsó Csabán a' ki zopfot és hajában fésűt viselt. Meghalt [az] 1857^[ik] évben; ennek pedig fiai: Mihály, János és István, mindnyájan csizmadiák. - Andrásnak, a bírónak fiai: János, a' ki sok esztendeig volt árvák atyja. Gyermekei: János, pintér és Mária, Csorba Mihály tanítónak neje. Második testvére Pál, csizmadia, a' ki a' régiségekben szeret búvárkodni 's kinek ezen adatokat is köszönöm. Nejétől Fontani Susannától több gyermekei vannak, szinte kézművesek. - Lássuk már most az ifjabb Michnay családot. A' Michnay család, mint említve volt Likerben lakott 's onnan jött le 1750 körül István. Ennek testvére Likerben maradt 's attól származik Michnay Mihály, jelenlegi evang[elikus] tanító /:lásd azok közt:/. Nejével Ledig Ersébettel Mihály és Károly gyermekei vannak. Ezeknél fogva a' családfa eképpen állana

Mokry Sámuel. Orosházi segédlelkészből [az] 1858^{ik} eszt[endőben] bcsabai gymn. tanárrá választatott /:lásd a' tanítók közt:/. Neje Mikolay Johanna, [az] orosházi lelkész Istvánnak leánya.

Nagy. Ezen családnak [a] neve tulajdonképpen Hoch, melyet csak a' mostani ivadék magyarított meg. Törzsöke, az első Hoch, [a] gyulai földesúr gr. Wenkheim Ferencz által Austriából Gyulára lehozott serfőzőnek. Ennek fia volt Antal, szinte serfőző, ki azonban mesterségét elhagyván, később Csabán telepedett le 's haszonbérből élt. Ő bírta sok évekig haszonbérben az áldott kigyósi pusztának nagy részét 24 xron* holdját 's midőn az későbbben 30 xra emeltetett, nem tartotta meg, mert, úgymond, az illy nagy árenda mellett már ki nem jöhet. Olyanok voltak akkor az idők! Most egy holdnak a' hasznobére 6-8 f[orin]t, de volt már 12 f[orin]t is. Ennek fia Antal, magányzó, a' mostani derék csabai bíró, ki egyéberánt már csabai bíróságot viselt [az] 1847. 1848. 1853-1859. években. Nejével Hrdlicska Ersébettel fia Antal, tanuló.

Novák Daniel. 1844 óta csabai tanító /:lásd ezek közt:/. Neje Such Terézia, Such Jánosnak, mostani váltságai perceptornak* 's hajdani bírónak leánya, kivel nemzett fiúgyermekai: Lajos, Josef, László.

Ormai Tivadar, tulajdonképpen Schwarcz, nevét a' forradalom alatt magyarította. A' Szepességből [az] 1847[ik] évben jött Csabára 's vasáros boltot nyitott. Neje iglói születésű Thern Laura, kivel három fiai vannak: Gejza, /- - -/...*

Ormainak testvérei; Jozefa Mudrony Samu neje és N. Hermann Adolf iglói kereskedőnek neje. Ezen Hermann 1858^[ban] eladván iglói házát és üzletét Hamburgban [az] Austria gőzösre ült, hogy családjával Amerikában letelepedjék. A' hajó Oct. 13^{án} New Yorkhoz öt napi járásnyira meggyúlt a' kapitány vigyázatlansága következtében 's majdnem ötszáz utas oda vezett. Ezek közt Hermann is, látván hogy nincs menekvés, először nejét vette rá, hogy a' tengerbe ugorjék, azután hat gyermekét megáldván, sorba ugyan erre vette, végre pedig a' legkisebbiket a' hetediket karjai közé vevén, azzal együtt ő maga a' tátongó örvénybe ugrott.

Omazta /:de Rozvác:/, illy nevű családot kettőt találunk Csabán, melyek azonban nem rokonok, 's az egyik evangélikus, a' másik katolikus. Lássuk először is az elsőt. Az evangelicus Omazta család nem Omazta, de Masnitius, 's e' nevet csak a' csabai jegyző, Tóbiás, változtatta Omaztára, hogy magát a' katolikus Omazta családtól deducálhassa* és nemességet szerezhessen, a' mi azonban nem sikerült. Származik ezen család Masnitius Tóbiástól. Született 1650 körül. Kosztofnán, Nitra várm[egyében]. Iskolai pályáját végezván, először Szeniczen, azután Illaván lett káplán. Mint ilyen egy volt azok közül, kik [az] 1674^[ik]

eszt[endőben] a' posonyi törvényszék elébe idéztettek. Miután sem reversalist* adni, sem pedig evang[elikus] vallását megtagadni nem akarta, először börtönbe vettetett, azután pedig több társaival együtt vasra veretvén, gályarabságra ítéltetvén, spanyol katonaság kíséretében Nápolyba hurcoltatott. Itt [az] 1675^[ik] eszt[endő] Máj[us] 1^{én} Capracottán túl egy erdősebb helyre jöven, mintha szükségét végezni akarná, Simonides János breznóbányai tanítóval együtt a' többiektől elmaradt s már már szerencsésen ellillan, de még ugyan azon nap társával együtt újra elfogatott. Ekkor börtönbe vettetett 's ott sinlődött egész hat hétig. Innen elvitettek Nápolyba, hol azonban sok kiállott kínok után Vels György 's más hollandi kereskedők által pénzen kiváltattak 's így szabadságuk visszaadatott, a' mint ez bőven leírva van [az] „evang[elikus] Kalendár. 1856.”[ban]. Masnitius azután gyalog bejárván Olasz és Németországot először Wittenbergbe, azután pedig [az] 1680^[ik] eszt[endőben] Jenába jött, hol is az egyetemi tanulók közé ingyen fölvetetett. [A] Következő évben titkon bejött az országba 's nejével Sartorius Susannával együtt, ismét kiszökött. Némethonból a' soproni 1681^[i] országgyűlés után, [az] 1683^{ik} évben báró Osztrócsich Mátyás által visszahivatott 's illavai lelkésszé tétellett, de onnan később a' katolikusok által elűzetvén Blatnicza várában fogva tartatott. Végre innen is kiszabadulván [az] 1686^{ik} eszt[endőben] háji lelkésszé lett, Thuróczi vármegyében, a' hol annyi sok hányatás után végre pályafutását bevégezte. Fekszik a' háji templom mellett, a' hol mint mondják, emlékköve ma is látható. Irt többet, diácul és tótul. Lásd Burii micae hist. chronologicae* és Haan Jena hungarica* pag. 29. - Ezen Masnitius Tóbiásnak unokája volt Masnitius János, teszéri evang[elikus] pap; ennek fia pedig Masnitius János Tóbisás, a' ki [az] 1768^{ik} esztendőben csabai jegyzővé választatván a' csabai Masnitius vagy is Omazta evang[elikus] családnak törzsök atyja lett. Ugyan is nejével Povázsay Susannával, öt fiukat nemzett, a' mint itt következnek: /- - -/

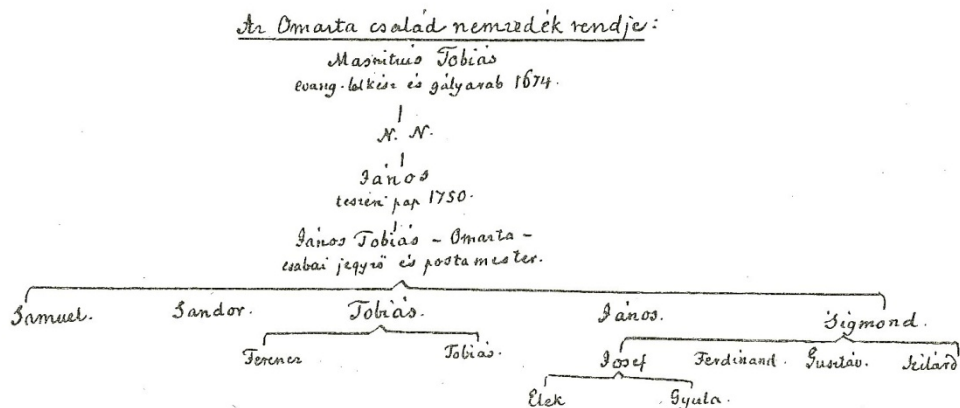
Samuelt, ki atyja halála után a' postát kapta 's magtalanul halt meg.

Sándort, ki katona lett 's őrmesterségig vitte, azután pedig egy ideig jegyzői segéd volt, de azt abba hagyván egy Sorba Mária nevű nővel vad házasságban élt 's ezzel több leányt 's gondolom fiukat is nemzett. Egyik leánya Susanna cs. k. nyugalm[azott] kapitány Picha Josef neje. Csabán lakik.

Jánost, ki szinte katona volt, később pedig Csabán fűszer kereskedést nyitott. Nejével, kivel megesketve nem volt, több leányai voltak.

Tóbiást. Ez megyei bátorságra ügyelő biztos volt 's Komlóson lakott. Ennek fiai: Ferdinánd, volt komlósi jegyző, † 1849. és Tóbiás, kereskedő Balassa Gyarmaton.

Zsigmondot, ki eleinte hites ügyvéd képpen élt Csabán, később jegyző lett, azután bátyja halála után a' postát kapta. Ennek fiai: Josef, Ferdinánd, Gusztáv és Szilárd.

Omazta Josef született Csabán. (- - -)* Iskolai pályáját kezdte helyben, Sztraka és Andrassovicz György tanítók alatt, folytata 1831-1834^[ben] Mező Berényben 1834-1836^[ban]

Szarvason, a' jogi pályát elvégezte Eperjesen Csupka András alatt. Letevén az ügyvédi visgát,* eleinte ebből élt, [az] 1847^{ik} eszt[endőben] Gaall Károly halála után jegyzővé, [a] forradalom után pedig városi főjegyzővé tétetett 's ezen hivatalt viseli most is. Nejevel Kallay Rózával, [a] simándi Kallay Ignác szolgabíró leányával nemzett fiai: Elek és Gyula, kiskorúak. Omazta Josef nem csak mint szorgalmas, tapintat tellyes, ügyes hivatalnok, de mint buzgó evang[elikus] is dicséretett érdemel. Ő nem csak hogy az isteni tiszteletet szorgalmasan látogatja, de a' városházán is az evang[elikus] egyháznak buzgó pártfogója, mint presbyter is a' tanácskozásokban élénk részt vesz. Ha az egyház a' város részéről kedvezésekben részesül koronként, tagadhatatlan, hogy ezt leginkább Omazta Josefnek lehet köszönni, úgy hogy róla elmondhatjuk: hogy ő a' lelkészeknek Csabán [a] jobb keze.

Ferdinand, mint mérnöksegéd Gyulán lakik.

Gusztáv, guta ütött nyomorék atyja helyett a' postát kezeli.

Szilárd, mint cs. k. hites ügyvéd lakik Kis Jenőben.

A' másik, tudni illik a' rkatholikus Omazta család származik Omazta Istvántól, ki 1797-1802^[bcn] csabai jegyző volt, azután uradalmi tisztartó lett. Ennek fiai:

Omazta *Zsigmond*, eleinte hites ügyvéd, azután uradalmi Fiscalis, végre pedig Békés megye fizetéses táblabírája sok évig, úgy hogy a' nép még most is „pán tablabíró”-nak* nevezi. Lelkestül testestül szabadelvű férfiú. [A] Forradalom előtt ő volt a' liberális pártnak Békés megyében [az] egyik vezére. Ügyes tervcsináló. Ő eszközlötte leginkább az úrbéri váltságot, a' legelő elkülönözést, a' mulató kertet, a' Casinot, mellynek több ízben elnöke volt. Csabán tagadhatatlanul legokoszerűbb gazda. Ha benne annyi kitartás volna, mint a' mennyi a' jó akarat, páratlan lenne a' maga nemében. Egyetlen fia László.

Omazta *Lajos*, nyugalmazott cs. k. főhadnagy, azután Békés megye al adószedő, végre cs. k. becselő biztos. †1855^[ben] choleraában. Fiai: Gejza, városi írnok és

Omazta *István*, cs. k. őrmester, jelenleg pedig városi cimentírozó* biztos.

Picha Josef, cs. k. nyugalmazott kapitány, Morvaországi születésű. Neje Omazta Susanna, [a] fent említett Omazta Sándor leánya, kitől gyermekei: Emília, Rausch N. vasúti expeditor neje, Gyomán; - Karolina, hajadon; - és Josef cs. k. kadett. Pichának saját háza van Csabán a' szőlőkben 's haszonbérből él. Az ujonczozásnál rendesen ő az egyik megyei biztos.

Petrovszky. Mikor [az] 1750^[ik] eszt[endő] körül a' katolikusoknak Csabán a' telepedhetési jog magadatott, a' Petrovszky család volt [a] legelső, melly itt letelepedett. Ezen földművelő család sarjadéka volt Petrovszky Mátyás, csabai jegyző, † 1849^[ben]. Mátyásnak fiai: Imre, helybeli r. kath. tanító; - Ferencz, gyulavári urad[almi] ispán. †1857^[bcn]; - Josef, urad[almi] ispán Pilben és Mihály cs. k. hites ügyvéd Nagylakon.

Palus Ferencz. Nőül vévén néhai Klinovszky N. leányát, Fábry Jánosné testvérét, mint haszonbérllő Csabán telepedett le. A' gyakori lopások, éjjeli rablások, mellyek különösen [az] 1857^[ik] esztendőben sűrűn mutatkoztak Csabán 's mellyeknek a' cs. k. csendőrség sehogy nyomára nem jöhetett, a' várost arra bírták, hogy külön városi csendőrséget állítson 's ennek vezetésével Palus Ferenczet bízta meg, s erre senki nem olly alkalmas, mint ő. Egész éjjeken czirkál a' városban 's annak környékén fegyveres legényeivel, már több lopásoknak nyomába jött sőt miolta ő örködik a' közbátorság felett, nem is hallani lopásokról Csaba vidékén.

Réthy. Ezen család Würtembergből származik 's neve Schlotterbeck, mellyet azonban Dr. Réthy Pál megmagyarított. Dr. Réthy Pál született Szarvason, kézműves szüléktől. Iskoláit végezte Szarvason, Mező Berényben, Posonyban és Pesten. Letevén az orvosi szigorlatot Fülöp Sámuel chyrurgus* helyébe BCsaba városa orvosának választatott 1835 körül 's azolta e minőségben itt lakik. Ő egyszersmind megyei tiszteletbeli physicus* 's több ízben volt a' helybeli Casinónak elnöke. Egyetlen fiú gyermeke: Elek, tanuló.

Reiner Simon, városi alorvos, és halott visgáló. Israelita. [A] Forradalom alatt a'

magyar seregnél tábori chyrurgus volt, [a] forradalom óta Csabán lakik.

Rimler. Ezen poson megyei családból kettő lakik Csabán, úgy mint: Pál gróf Apponyiak kondorosi ispánja 1845 óta. Nejével: Lindtner Amaliával, Lindtner János pardicsi ev[angelikus] lelkész és alesperes leányával fiai: (- - -) és Károly, magyar iskolai tanár /:lásd ezek közt:/.

Szánthó Albert, [a] füzes gyarmati jegyzőnek fia, Sárosy Gyula költőnek unoka testvére. Tanult Mező Berényben, Szarvason és Eperjesen, a' hol a' jogi pályát végezte. Hazakerülvén megyei írnok, azután levéltárnok lett. [A] Forradalom után helyettes szolgabírósgot viselt Hajdu Dorogon, [az] 1855^{ik} eszt[endő] óta pedig csabai járásbeli főszolgabíró. Egyetlen fiacskája: Dezső.

Szucsu Moses, gyulai görög nem egyesült lelkész Szucsu (- - -) fia. Sok esztendeig mint megyei éllemezési biztos lakott Csabán 's szerencsés haszonbér mellett meg gazdagodván, most mint magánzó él Csabán.

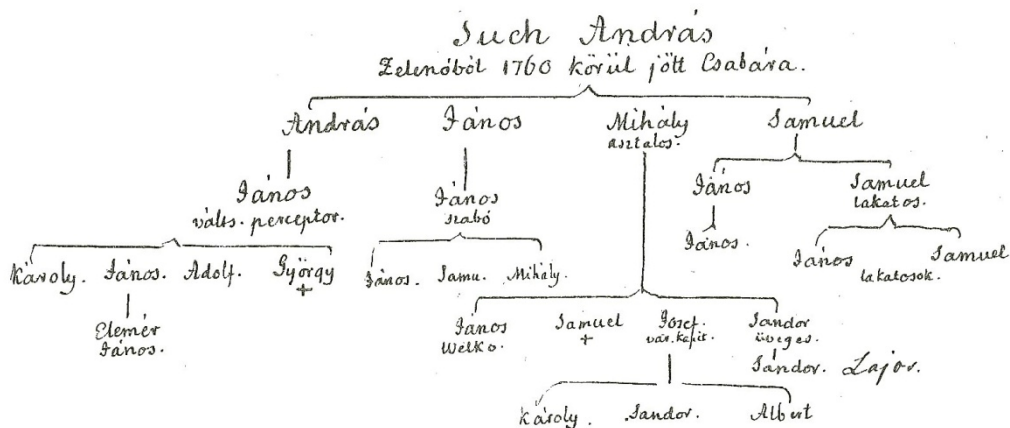
Szeberinyi - lásd a' lelkészek közt. -

Szemjan. E' család származik Szemian B. Pál tanítótól, ki [az] 1818^[ik] eszt[endőben] Mező Berényből hívatott ide. Ennek két fiai: Pál, mint mezőberényi orvos doktor fiatal korában meghalt; - Sámuel pedig BCsaba jelenlegi derék jegyzője. Fia: Kálmán.

Sztraka. Károlyt, ki e' családot alapította, lásd a' tanítók közt. Fia kettő, úgy mint: György magánzó, lakik Csabán és Ernő, mérnök Gyulán.

Szuliman István, az előtt uradalmi tiszt, most árvabizottmányi számvevő, és a' r. kathol[ikus] iskolák felügyelője.

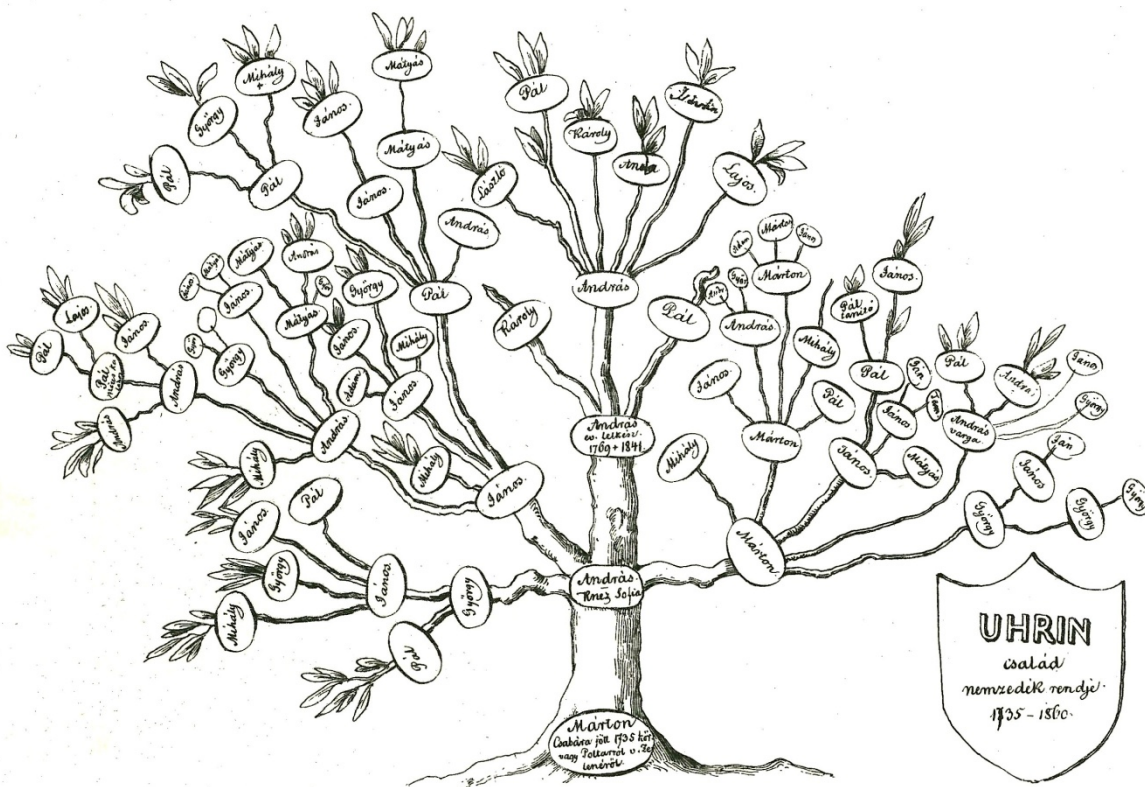
Such. Ezen család tulajdonképpen a' kézműves osztályhoz tartozik, azonban miután tagjai közül némelyek kitűnő városi hivatalokat viseltek, mások pedig a' kézművességet elhagyván, haszonbérből érnek, méltán a' honoratiorok közé sorolhatom, első a' ki e' családból Csabán letelepedett, volt Such András, zelenei Nógrád várm[egyei] Jakabnak a' fia. /:lásd Copul.* 1760. Nov. 9./ Ezen Such Andrásról származik a' mostani csabai Such kézműves osztály - mert van paraszt Such család is, de ez ennek nem rokona. A' most élők közül említésre méltók ezek: Such János, több évek óta városi örökváltságai perceptor és Novak Daniel tanító ipja, bíróságot is viselt. Ennek fiai: Károly, kitanult kereskedő, most NVáradon mérnök; - János és Adolf, haszonbérnök; - György, mint szarvasi gymnasiális tanuló meghalt, 1856^[ban]. - továbbá Such Josef, asztalos, értelmes ember, buzgó presbyter, [az] 1849^{ik} évben városi kapitány. A' leszármazást a' köv[etkező] tabella mutatja:

Thomka Alajos, thomkaházi Thomka Pál kétegyházi alszolgabírónak [a] fia. Született [az] 1816^[ik] eszt[endőben] tanult Mező Berényben, Szarvason, Eperjesen. Iskolai pályáját végezvén mint ügyvéd Csabán letelepedett. Nejével Omazta Amaliával, Omazta István

hajdani jegyző leányával fiai: (- - -)

Uhrinyi, tulajdonképpen Uhrin. Ezen családot alapította Uhrin Márton, a' ki 1735 körül vagy Zelenenről, vagy Poltárról jött Csabára. Fiatalabb korában halt el 's egyetlen fiától származó unokája Uhrin András 1798-1841^[ig] bcsabai evang[elikus] lelkész. Ennek ismét három fiai voltak, úgymint Károly, tornyai uradalmi Marczibányi féle tisztartó; meghalt 1858^[ban] fimagzat nélkül; második fia volt Uhrinyi Pál, híres ügyvéd, lakott Debreczenben, azonban később elmebetegségbe esvén testvérénél halt meg Tornyán [az] 1854^[ik] évben, még pedig nőtlenül és így a' családot csak harmadik fia András viszi tovább. András iskoláit végezvén Mező Berényben és Posonyban, katonává lett. Ezen pályát mint cadett elhagyván, uradalmi ispán volt Tompán, végre pedig Csabán telepedvén le, itt tőkéből és haszonbérből él. Ő az egyháznak legkitűnőbb tagjai közé méltán sorozható, mind a' ki nem csak szóval az egyházi ügyekért magát érdekl, de az egyházat, ha kell anyagilag is segíti. Derék nejével, Paczek Aloiziával, Paczek István ladányi seborvos leányával, 's Paczek Josef szerbországi főorvos testvérével nemzett gyermekei ezek: László, magányzó, lakik Csabán; Pál cs. k. szolgabírói írnok Csabán; Károly, papjelölt, jelenleg Jénában végzi tanulmányait; Antal, cs. k. alhadnagy; András, vásáros segéd; Lajos tanuló Selmecezen és Teréz, hajadon.

Ursziny. Ezen család két ágra oszlik: egyiknek alapítója Ursziny Andor, [a] másíknak Ursziny Pál, testvérek. Ursziny Andor született Csetneken. Iskolai pályáját végezvén a' vele rokonságban lévő Boczkóékat jött meglátogatni 's miután akkor még igen kevés honoratior lakta Csabát, reménylvén itt szorgalma és esze után szerencsését megalapíthatni, csak hamar letévén az ügyvédi visgát, 1850 körül Csabán letelepedett. Eleinte csekélyebb pörökert vitt, később [a] csabai földesúr gr. Trautmannsdorf fiskálisa, majd tellyhatalmú biztosa lett, majd rokonai és hivatala segedelmével jutányos haszonbérhez jutván, Csabán annyira megalapította szerencsését, mint senki más, úgy hogy jelenleg Csabán a' legszebb háznak és közel ezer hold földnek birtokában van. Tagadhatatlan, hogy Ursziny Andor kitűnő capacitas,* a'

presbyteriumban, az esperességben szava nyomatékos. A' Casinónak most ő az elnöke, a' békési esperességnek is több évek óta világi felügyelője volt, de ezen hivatalát félév előtt letette. Neje: Korposgyalali Ersébet, fiai pedig: Dezső és Béla. – A' másik Csabán élő Ursziny ág származik Ursziny Páltól, volt csetneki gyógyszerésztől 's az elébbeninek bátyjától. Ez Csetneken eladván gyógyszerét [az] 1848^[ik] évben költözött Csabára 's azóta itt haszonbérből él. Nejével Tóth Augustával nemzett fiai: László, János, Gusztáv, Pál, Károly és Andor.

Widowszky, Thurócz megyei család, származik Widowszky János hajdani csabai jegyzőtől. Widowszky János született [az] 1768^[ik] évben [a] Thurócz megyei Szent Mártonban. Atyja János, anyja Laucsek Anna volt. Iskoláit végezte: Szent Mártonban, Osgyánban és Posonban, azután báró Jeszenáknál lett ispán, később tisztartó. Ezen hivatalokat később letévén négy évig privát életet folytatott Szent Mártonban. Mint illyet, leginkább Koricsánszky János befolyása következtében, BCsaba községe [az] 1811^{ik} évben jegyzőül választotta 's Widowszky ezen hivatalt híven viselte egész[en] [az] 1832^{ik} esztendeig, a' mikor is teste guta ütésbe esvén, kénytelen volt azt letenni. Meghalt [az] 1842^{ik} évben. Nejével Pfitzner Ersébettel négy gyermekei voltak, úgymint: Mihály és Ferdinánd, mind a' kettő fiatal korában nőtlenül halt meg; továbbá Julianna, Klinovszky Pál berényi uradalmi tiszt neje, kik korán halván el, leányaik: Mili, Fábry Jánosné és Jozefa, Palus Ferenczné; - végre fia János. - Ezen ifjabb Widowszky János született Thurócz várm[egyében]. Iskoláit végezte Mező Berényben és Posonban. Haza jövén uradalmi írnok, később ispán, majd kasznár lett, most pedig [a] gr. Apponyiak tisztartója, 's a' helybeli egyház legkitűnőbb tagjainak egyike. Nejével Ursziny Karolinával, a' fent említett Urszinyiak mostoha testvérével nemzett gyermekei Matild, János technikus, Ferencz, László, Károly, Gyula tanulók.

Wilim. Ezen családnak alapítója Wilim János, született Bisztricskán Thurócz várm[egyében], szegény sorsú földművelő szülőktől, 's kit láss a' tanítók közt. Neje: Osko Kapirány Karolina, [a] csővári tanító O. K. (- - -) leánya, 's ezzel nemzett gyermekei:

Carolina, született 1827. Ápr. 24^[én]. Férjhez ment Haan Lajoshoz 1846. Oct. 1^{én} 's fiatal korában meghalt 1848. Nov. 18^{án}, egy gyermeket Karolina Szidóniát hagyván maga után.

Amalia, szül[etett] 1830^[ban]. Haan Lajos második neje, kivel 1850. Máj 1^{én} eskettetett.

János, tanult Szarvason, Eperjesen, először N Kálóban volt szolg[abírói] írnok, most pedig makai cs. k. szolg[abírói] tollnok.

Vilma és Luiza, hajadonok.

Vozárik. Lásd a' tanítók közt. Vozáriknak két neje volt: [az] első Julianna, csabai tanító Rolko János leánya, meghalt 1849[ben]. Ezzel nemzett gyermekei: Julianna, az anyjával együtt a' cholera elragadta; - Josephine, Chovan 'Sigmund szarvasi tanító és jeles orgonista neje; Pál, [az] 1857^[ik] eszt[endőben] eréit a' fürdőben felvágván, sok kínok után kimúlt; és Luiza, hajadon. Második neje: Johanna, Gallyi Pál volt ambrófalvi lelkész leánya, kivel egyetlen élő gyermeke: Etelka, kis korú.

VIII. Hivatalnokok

A. Evangélikus lelkészek

Dicséretes tulajdonságuk az az evang[élikus] tótoknak, hogyha valahol tömegesebben letelepednek, gyarmatot formálnak, első gondjaik közé sorolják, hogy templomot iskolát építsenek, pappal, tanítóval magokat lássák el. Így volt ez Csabán is. Alig hogy itt őseink

letelepedtek, már is volt papjuk, tanítójuk. Azon evang[elikus] papok, kik itt az új telepedés oltá fáradoztak, az Úr szőlőjében, [a] következők:

1., Konik vagy Konicsek Tamás. Ez valami felső megyei egyházból kicsapott pap volt, 's Csabát ideiglenesen provideálta.* Mondják, hogy ezt tette Mező Berényben is. Nagy izgága lehetett, mert nyugtalankodása miatt a' megye börtönében is ült a' mint a' megyei régi protocollumban* olvastam. A' csabaiak csak hamar meg elégelevén őt, rendes papot hívtak, de Konik még akkor is nem engedte magát kitúratni 's itt grassált* egész [az] 1798^{ik} esztendeig, folyvást zavarokat csinálván és az egyházat rendes papjai ellen izgatván, úgy hogy a' község a' fentnevezett évben a' helység házára felhívatván őt, kebeléből kidobta volna, ha magáról reversalist nem ad, melly a' régi városi protocollumban olvasható. Konicsek végre, a' mint mondják, mikor mindenünnen kikopott, katolikus lett. Reversálisa így hangzik: „Gá nje podebsany dáwám na známost' wšem, kterykolwek prináležj že naleznuwše milost a lásku u milej a poctiwěj obci čabjanskej strany mého sem prigitj a obydenj tehdy na wědomost dáwám každemu gednomu, že strany mého negakowého platu žádnaw praentensii aneb na njch wyhledáwánj mji nebudem, ponewadž swého porádně powolaného slowa božžho kazatele magj, nechhawagjce se na lásku milyen dobrodincú. Při tom pred milyra pánom Bohom i pred poctivau wrchnostj sľibugem, že žiwot na duchownú osobu prináležegjej wěsti budem a žadnemu w ničemi prekážku činiti nechcem, načež dáwám totó meg vlastnej ruky podepsánjm wyswedčenj, Sig. Csabae d. 21^a Febr. 1738.

Ad haec subscribit Reverendus Thomas Konicsek mp.”*

2., Suhajda János, Csabának első rendes evang[elikus] papja, 1718-1726^[ig]. Honnan jött, nem lehet tudni, de Csabáról valamely dunántúli egyházba ment által. Mondják kicsapongó életű volt, de valószínűbb, hogy nem volt képes ezen akkor keletkezett új egyházat kellőleg kormányozni. Csabára csak [az] 1718^{ik} évben kellett jönie, mert az az előtt való évben, a' mint fentebb láttuk, Csabának csak 20 családjai voltak 's azok is kettőn kívül mind magyarok 's csak [az] 1718^{ik} év tavaszán kezdték a' tótok az igazi települést. - Schuhajdától nem maradt fel egyéb, mint egy esketési anyakönyv töredéke az 1722-1726. [évből] melly az egyház első számú matriculája* közepébe van bekötve [a] 183-185. lapig 's öszvesen 43 esketést tartalmaz. Miután pedig az 1723^[ikl] eszt[endő] Szent Háromság utáni XIII^[ikl] vasárnapon említetik: „in templo copulatus est Gregorius Hudecz cum vidua Molnár Susanna”* holott a' többiekről ez nem íratik, valószínű, hogy ekkor építtetett és a' köz használatnak átadatott az első vályogból készült templom, mellyről Burian Sam[uel] az 1730^{ik} évnél említést tesz, hogy az ő idejében zsindegyel befedett légyen. Ezen Schuhajdának utódjai, - a' mint Haan János az új templom felszentelése alkalmából írt commentariusában* följegyezte, - máig is élnek Heves vármegyében, 's egyikök, mint katona katolikus lett. Egyéberánt a' Csabán máig is létező Schuhajda család nem ezen paptól veszi kezdetét, mert az származik Schuhajda Páltól, a' ki Dengelegről jött ide 's mint állítólagos nemes a' Mária Therezia alatt felkelt nemes Bandériumra* is fizette költségeit 's jól emlékezem, hogy gyermek koromban az ő utódjai a' valóságos nemességet keresték is.

3., Szalay János. Született Jolsván, iskoláit végezte Wittenbergben, a' honnan haza kerülván a' csabaiak által lelkészül meghívatott 's az ő költségükön Csetneken 1725. Febr. 26^[ánl] Antoni Samuel Superintendens* által papnak fölszenteltetett. Lásd Bartolomaeides memoria Ungaror. qui Vittebergae studuerent* pag. 218. Csabán hivataloskodott 1725-1728 [között] tehát csak két évig, innen pedig Restérbe, Gömör várm[egyébe] ment papnak, de ott is csak évig szolgált. Mi lett azután belőle nem tudom. Tőle szinte nem maradt fel egyéb, mint egy esketési anyakönyv az 1^{só} számú Protocollum 185-186^[ik] lapján, melly 16 esketést tartalmaz, illy felírással: „Anno 1726 copulati sunt sequentes Pastore ordinario Joanne Szallay”* Ezen Szalay nevezetes arról, hogy lovak helyett megszelidített szarvasokat fogott a' hámba 's azokon járt. Erről azt írja a' szarvasi pap Markovicz Mátyás, a* szarvasi archívumban őrzött versekben:

Nam domuit cervos fecitque repente iugales,
Queis Csaba ad Szarvas sveverat ille vehi:
Tunc Samuel Burian csabensis mysta creatur
Et Szalay cervis cogitur ire suis.*

4., Burian Samuel, aszódi tanítóból [az] 1728^[ik] eszt[endőben] csabai pappá lett 's itt működött 1728-1744^[ig] a' mikor is lelkeszi minőségében Aszódra visszament 's később pest-nógrád-békési Főesperessé lett. Burian nagy pietista* volt, a' mi onnan is kitetszik, hogy valahányszor valami ismerőse halt meg, nem mulasztott el az anyakönyvbe pietisticus fohászokat mellékelni, például Anno 1735 die 23-a Mart. sepulta est Susanna Burian, virgo castissima, pia et optima spei, velut victima igne cremata, Deo oblata est. Domine Jesu, in manus tuas sponsum tuam, tuo lotam cruore commendamus. O sospitator dulcissime, congrega parentes cum liberis in curia tua coelesti!""* Néha a' véleményét is oda igtatta, péld[ául]: Sepultus Joannes Szikora, avis pessimi toni;* vagy pedig „Sepultus egregius et circumspectus Vir D. Elias Molnár, communitatis nostrae ornamentum, ecclesiae Christi fulcrum, tutor orphanorum, protector viduarum, oculus et os miserorum, audendi verbum Domini desiderio Cornelius, benignitate erga Ministros Dei Abdias et Onesiphorus, verbo ad invidiam virtutibus christianis darus. Decidit corona, collapsa praesidia, extincta est spes in hoc viro.""*/a - vagy pedig: Sepulta generosa Susanna Proxa, pessimi mariti optima consors, stulti Nabal Sapiens Abigail.* - Milly hiányosan irattak még akkor az anyakönyvek, kitetszik onnan is, hogy az anyakönyvekben illyeket találhatni: „sepultus est filiolus mei vicini""* - mortua est uxor sartoris¹³² - sepulta est ancilla Dnae. Thuroczianae¹³³ - sepulta est mulier quaedam.""* Burian Samuelnek öccse volt Burian Daniel, egy ideig csabai tanító, később mezőberényi első tót-német lelkesz. Burian Samuelnek nagy családja volt, mellyből meghaltak itt: neje Tornyo Mária, húga, és öt gyermekei, kik mind az ó templom körül fekszenek, mert akkor még ott volt a' temető. - Hogy mennyi papi fizetése volt Buriannak, kitetszik a' városházi Protocollumba beigtatott vocatorialisból,* mellyet ide szóról szóra följegyzek:

Nos infrascripti tenoré praesentium significamus, quibus expedit universis et singulis, quod ubi nos anno, die et mense infrascriptis pro concludendis et pertractandis certis, iisque arduis, ecclesiam nostram hucusque summe turbantibus negotiis, in aedibus primo quidem nostris csabensibus, exposit verō ecclesiasticis seu parochialibus /:una cum Generoso Dno Nicolao Thuróczy ecclesiae nostrae primario Patrono, nec non iudice pro tunc Ioci Martino Szlavik, Paulo Hrabovszky, Jacobo Csemerszky et aliis, qui per praedecelatos enumerari et specificari valerent, simul et una:/ et quidem occasione et praetextu in ordinem reductionis stolae parochialis, constituti fuisseraus, eotum sequenti ordine concinnatam peregimus dispositionem et quidem:

1., Singillatim a quolibet aratro, qualiter cunque iuncto tenebuntur annuatim praestare Dno Adm. Rdo puri tritici kilas Nro 2.

2., Manuarii kilas 1/2.

3., Autumnalis seminaturae kilas, cui inseminandae granum accommodabit Dnus Rdus tenebuntur seminare Nro 12.

4., Foeni currus, seu plaustra 16, vernalis verō seminaturae kilas 6, quae omnia finali effectui deducere tenebuntur, id est Nro sex.

5., Lignorunij qualia possunt reperiri, currus 12.

6., Offertorium in feriis nativitatis, in die Paschatos, in festō Pentecostes, ex quibus de praxi hucdum recepto cedit Dno Rectori tertialitas.

7., A communicantibus Dno Rectori sextalitas.

8., Collecta in festō trium regiim, pariter ex eadem Dnus Rector habét tertialitatem.

9., A concione funebrali et quidem cum genealógia Rfl. 1.

A concione veró gratiarum actione adornata polturas 20.

A funere cum cantu polturas 8.

A baptismate et introductione puerperae panis, gallina et polturae duae.

A promulgatione, copula et introductione neosponsalística mantile, assatura, torta et polturae nro 16.

Viduae veró quaecunque tandem sint, singillatim annuaüter saccum idoneum praestare tenebuntur.

Ex speciali veró benevolentia et beneplacito Dnor. Patronorum occasione quarumlibet annualium festivitatum, videlicet in festó nativitatish paschatos et pentecostes suum akonem cerevisiae exspectabit.

Pro candelis de saevo pondéra Nro 20.

Ex macello carnis librae 50.

ex educillo Rft 4.

In cujus rei firmiter testimonium et in futurum omnis disgustus et inordinatam circa proventuum parochialium inquisitionem intra ecclesiae sinum emanare soüta disceptatio longe lateque reraoveaturj sed potius universa et singula conclusa et praesentibus introserta inviolabiliter retineantur, praesentes nostras usuali sigillo roboratas duximus esse extradandas. Actum Csaba in aedibus parochialibus d. 22. Maii anno 1728. Extradatum in domo parochiaü in praesentia iudicis Martini Szlavik, Pauli Hrabovszky et aliorum Juratorum assessorum, per me Joannem Andreadem iuratum loci Notarium. - Ex commissione Superriorum haec omnia supra specificata confirmat et roborat nomine et sigillo proprio Andreas Hrdiná p. t. Fraternitatis neogradino - pesthiensis primarius assessor. -*

Burian Samuelnek nem nagyon nyugodalmas élete volt Csabán, mert nem csak hogy családjának nagyobb része itt Csabán kihalt, nem csak hogy az 1738^[ik] évi tűz az ő vagyonának egy részét megemésztette; nem csak, hogy lelkészsége idejében Csabán a' pusztító pestis uralkodott; nem csak hogy a' ráczok - lásd alább a' Chronológiában* - vele kegyetlenül bántak, de valószínű, hogy az ide mindenünnen öszvesereglett nép is tiszteletlen volt iránta, a' miért nem csuda, hogy egyházát időközben is elhagyta, végre pedig oda ment vissza, a' honnan jött - Aszódra. Az elsőről ezt írja Markovicz verseiben:

- Samuel Burian csabense relicto

Coetu confert se Pilisium temere.

Bartolomaeide mox Csabenses rite vocato

Burjanii nlystae fata inopina stupent

Ille suis pro rebus iter dum gnaviter urget,

Ad Benyam volvens praecipitando votas,

Hic remeans Csabam sabulo se pilisiensi

Explicat et fratrem decipit egregie.

Burjanii levitate offensi pilisienses

Deceptum mystam ex Bénye repente vocant.

Andreas Hrdina ad exul szarvasiensis

Devehitur publicus mysta futurus ibi.

melly verseknek értelme ez: Burián valamiért megharagudván a' csabaiakra, lemondott, Csabáról elment és a' pilisi lelkészséget elfogadta; minek következtében a' csabaiak bényei lelkészt, Bartolomaeidest választák papokul 's már már indulandók voltak érte; de Burián, megbánván elhirtelenkedett cselekedetét, csak hamar Csabán terem 's a' parochiát elfoglalja 's a' csabaiak vissza fogadták őt; Bartolomaeidest pedig, ki az alatt Bényén hivataláról lemondott, a' pilisiek választják papjukul; Bényére pedig Hrdina András jött, kit a'

szarvasiak, nem tudni mi okból, hivatalától megfosztottak.

Egyébiránt Burian Samuel dicséretet érdemel azért, hogy ő volt az első, ki az anyakönyveket rendszeren kezdte vezetni, ki a' templomi edényeket és ruha nemüket számba vette, de a' lelkeszsége alatt történt nevezetesebb eseményeket is följegyezte, a' mint ezt emlékül szóról szóra ide igtatom.

I., Poznaměnanj offer a důchodků cirkewnjch.

W hotowych penjzech offery Nro 4: na nový rok - na Michala, - na den sw. Jana Křtitele - na den všech swatých. K tomu geden sud wjna, který se ma wydávati na den všech swatých, budby se i za dva dni dáwal. Čokoli tehdy užitku z toho gistiho sudu prigde, to se k cirkwi, rok po roku oddávati bude. A tak roku bežjchjo 1728 rynských zl. 14 i.e. rhfl. 14.

II., Poznaměnanj šat a ginych věcj chrámowych

1., Kalichy. Nalezl sem tri kalichy, geden cinowy hruby s mištičku, geden cinowy stary ale tenky tež s mištičku, geden krišťalowy bez mištičky.

2., K tomu: z obecných nádob: geden krčach kamenny a škatutulu na oblátky, gako tež gednu paušku plechowau menšau a druhau wetšau, ale giž starau, zhubenau, s kterau na kostol almužny wyberali.

3., Šaty chrámové, které sem nalezl gsau: dve kamže, welmi wetché k tomu ručnjkj kalichové dwa hedbawné a tri piátenné, gako tež dve tenké plachty na oltáře.

III., Toto ak za mého bytu zbudováno gestit: totiž

Roku tehož dne 29 Oct. po nemalém usilowánj a ustáwánj oltář swaty do cirkwi čabjanské z Budína gestit priwezen, dne 30 wystawěn a potom 31ho dne tehož mesjce skrze prjhodni kázánj sw. slova božjho a horlivé modlenj poswecen, za který dalo se hotowych peněž flor. 121 krom swetnikuw krásnych, postrjebrených, za které se dalo flór. 10.

Tehož léta wystawěná gest nowá fara z obzvláštjnjo dobrodénj božjho, pri ktereg stawěnj negwetšj pilnost zachowáwal slow. muž Jakub Bzowsky, na ten čas prednj kostoljck, k tomu u stawiteluw Andreas Gugori, Andreas Farkass a Černik.*

Anno 1729 ... S. Pauli compararimus antipendialem materiam, diversis albicantibus floribus perpolitam.*

„Eodem anno die 25a Februarii spravila se ljbezná, weliká, z osmjch pwoł tenkého, papjerowého plátna karaža za sédem rjmských zlatich.

Anno eodem die 10a Sept. prinesl richtár Wrbowszky na kostol geden tenky, belasty, hedbawny rucnjck, který za pokutu stáhli z gakehosi ráca.”

Anno 1730. die 27 Febr. Kaupilo se železno pekáce pro oplátky, pekné, za čtiri zlatěj šest šgrošj, dwa krajcjare. A to sjce za kostolnjctwa sl. muže Georgiuse Hrochotszky.

Roku 1730 w mesjci Novembra chrám božj šinšgljm zakrity, gest a to síce z obzvláštjnjo usilowánj a srdečné wdečnosti osob uradnjch, totiž pana Richáre Eliaše Molnár a pana törvénybirá Jacobuse Bzowszky.”

Roku pak zatjm 1732 w mesjci Junii chrám božj wnitr tehlámi pálenými wzložen, wybjlen, zewnitr skrze muráruw zkaušenjch wywakowan, a náležitě wybjlen a to sjce z obzvláštnej pilnosti a bedliwosti prednjho kostoljcka slowutného muže Pawla Hrabowszky.

Roku zatjm 1733 dne Aprile positiv k sláwě milého pana Boha všem. haucjho na pet mutacii z Baňské Bistrici gest priwezen a dne 29ho tehož mesjce wyštímovan a na mjstě swem w chráme postawěn skrze wážného mjstra pana Melchiora Karšgut, oršghnachra bistrického. A to sjce ponejprwě z obzvláštjnjo wnuknutj božjho z usilowánj kazatele a wdečné pomoci pana richtáře Andrease Novak, törvjnbira Jakuba Valent, a prednjho kostolnjcka Georgiuse Čjernika, kterj i w osobé swé do Bistrice chodil s mym panem bratřem Paulus Burianem, za který se dalo podle zjednanj rfl. 120.

Anno 1739 spravili se antipendiale hedbané na oltář, za osm zlatjch i špet šgrošj. Item u černeho saukna giné podobné za osra zlatjch.

Anno 1735 z pomoci božj swaty kalich strjbrny pozlátity zaopatřen gest, ztjži 53 lótow

strjbra dwanácteg proby, za který se dalo str. 85.*

Anno 1735 Maius, memorabilis et lamentabilis, die namque la irrupit rascianus in Csabám, magna cum crudelitate homines quam plurimos vumeravit, vix aliquem sime diris verberibus dimisit, omnibus bonis communitatem expoliavit at sic onustus praeda rediit. Sequenti mox die cum latronibus congregatis feliciter confligit, ad Crysium circa Szegudvar.*

Anno 1736 w neděli dewjtniku učiněn gest comput cjrkewnj, při kterém prjtomné byli tito osoby: pán richtář Viczjan János, törvjnbíró Valent Jakab, k tomu sl. Eliáš Molnár, sl. Jakub Bzowszky, sl. Darida András, kdežto ze společnjho porozuměnj, hledjce na ustávánj nemalé pánuw kostolnjkuw, totó gjm mjsto wdečnosti od celeg cjrkwí swatej uloženo gest, aby k' adoročně prednj pan kostolnjk na čižmi z duchodku cjrkewnjch měl Mariašow pet, mladšj pak kos-tolnjk geden zlaty rjmsky.*

Anno 1742. sprawil sem práwě k sláwnostěm wánočnjm z pekné materie štrawfowane s hedbawnjmi zelenými francliky na kancel gedno prikrij, které stogj Rfl 11.*

Anno 1738 die 14a Április circa horam 12 diei exortum est incendium cum vehementissimo vento, in quo 22 domus et in iis aliquot pecora, cum tota suppellectili pauperrimonmi hominum conflagrarunt. Ego autem amisi in eodem igne 23 alvaeria apum, Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Dni benedictum!

Anno eodem visitavit iustíssimus vindex iniquitatibus deditos ac legis suae praevaricatores incolas nostros csabenses, verum visitatione paterna. Videlicet in Junio invaluerat contagio pestilentialis, quae ad Octobrem duravit, in qua nonnisi personae /:interveniente bona dispoítione:/ 65 occubuerunt. Interim haec clementia divina tantum abest ut homines perterrefaceret, ut potius VD Minister occasionem habuerit ingemendi: Oh Jehovah! oculi tui an non spectant ad fidem? perceptis eos sed non dolent, consumis eos, renuunt accipere eruditionem, reddunt faciem suam obfirmatiorem petra, renuunt converti!

Visitationem ecclesiarum iuxta tenorem instructionis ab excellentissimo Dno Superattendente Samuele Alichack sibi datae ínstituerat Clr. Dnus. Johannes Schmidt senior et quidem in ecdesia nostra csabensi anno 1742 die 15a Julii Dnica 8a Trinit sequentibus veró diebug in Birinke et Szarvas.

/:Ignota manu scriptum:/ Anno 1744 die 14a Junii clarissimus vir ecclesiaeque csabensis VD Minister 16 annorum sedulus atque ze losus Dnus Sámuel Burian finíta concione matutina honeste valedixit et die Martis post peractas sacras preces, data in aula parochiaü benedictione, discessit in ecclesiam aszódiensem. Eodem anno die 17a eiusdem mensis clarissimus nec non doctissimus vir Sámuel Tessedik, ecclesiae albertivillensis pastor cum próba evocatus venit atque conventionem suscepit.*

Jegyzések

1., azon oltár, mellyet Burian Samuel említ, ugyan az, melly az ó templomban egész [az] 1859^{ik} évig fenállott, mert a' felett ez volt olvasható: „Curavit ecdesia csabensis anno 1728. Renovatum anno 1781,”* - Ezen oltár elég csinos, két képpel van ellátva. Alul a' nagyobb kép ábrázolja Urunkat a' keresztfán, felül a' kisebb ugyanazt Getsemane kertjében imádkozva; oldalt két apostolok aranyozott szobrai, Pálé karddal és Péteré kulcsokkal. Mi valamellyik szegényebb egyháznak fogjuk ajándékozni.

2., Ugyan csak a' Burián által említett kehely is meg van, illy körülírással az alján: „Thesaurus ecclae evang. csabensis, industria Sam. Burian p. t. VD Ministri et impensis patronorum procuratus anno 1735.”*

3., Az úgy nevezett prednj kostolnjk, annyi volt mint most a' Curator vagy is Gondnok. Ezen utolsó czím csak [az] 1744^[ik] évtől, midőn a' mostani ó templom építéséhez

fogtak, jött létre.

5., Thessedik Samuel. Ezen jeles férfiú megérdemli, hogy róla bővebben emlékezzünk. Született [az] 1710^{ik} eszt[endő] Novemberben Puchó mezővárosában, Trencsinben. Atyja, Thessedik György, anyja Nedeczky Eszter, szegény sorsú polgárok voltak, gyermeküket Isten félelmében nevelték 's miután benne nem mindennapi tehetségeket vettek észre, elhatározták, szegénységük mellett is, iskoláztatni őt. - Mindjárt a' szülői házban kapta az ő lelke azon irányt, mellyet később egész életében követett. Atyja ugyan is nem csak buzgó evangélikus, hanem egyszersmind munka és rendszerető 's gyermekei nevelésében catoi* szigorúságú ember volt 's éppen ezen erények által tűnt ki Samuelünk is, úgy hogy itt is betelleyesedett azon közmondás: hogy az alma nem esik messze a fájától. - Iskolai pályáját kezdte a' mi Samuelünk Puchóban, onnan Trencsinbe, később a' magyar nyelv megtanulása végett Györbe, azután pedig Körmöczre küldetett, hol alsóbb rendű tanulmányait, az úgy nevezett humaniórákat,* elvégezte Sartorius György oktató alatt, ki is a' körmöczi iskolát legnagyobb virágzásba hozott híres Parschitius Dánielnek utódja volt. [Az] 1728^{ik} évben a' posonyi főiskolának nevendékévé lett, mellyet akkor Beer Frigyes Vilmos, Bél Mátyás és Thomka-Szaszky János ékesítettnék. Itt négy évi szorgalmas tanulás után a' tudományokban olly jártasságot szerzett, hogy a' külhoni egyetemeket haszonnal látogathatta meg. Ugyanazért [az] 1732^{ik} évben Jenába jött, hol oktatói voltak: Hoffman, Russ és Weissenborn. Mint jénai tanuló Christianus Aletophilus álnév alatt illy című könyvet adott ki: „Commentatio kistorico-theologica, de scripturae sacrae atque antiquitatis ecclesiasticae in theologia usu et auctoritate”* mellyet Wallaszky resp. litter.* 299 dicséretesen említ. Tartalma: I. de dissensu religionum eiusque causa. II. de Scriptura sacra eiusque in theol. auctoritate. III. de verbo Dei non scripto seu traditione apostolica. IV. de antiquitatis ecclesiasticae usu et auctoritate ex mente doctorum ecclae. romanae. V. de usu et auctoritate antiquitatis ecclesiasticae ex mente ecclae. lutheranae. VI. Usus traditionis moralis. VII. Allocutio ad protestantes et romano-catholicos.*

Jenában végződött iskolai pályája 's az isteni gondviselés elkezdé immár jeles tehetségeit az evangélikus egyház javára felhasználni. Visszatérvén hazájába, más fél évig szüleinél lakott Modorban, hova azok Puchóból az üldözés elől menekültek 's itt az akkori lelkészt, Mohi Illyést, később Superintendenst, a' szónoklatban segítette; azután pedig [az] 1737^{ik} eszt[endőben] a' tót györki egyház lelkészéül választott 's e' hivatalra Michaelides Samuel Superint[endens] által szenteltetett föl Beszterczebányán. Tót Györkről csak hamar Albertibe ment által, [az] 1744^{ik} eszt[endő] Jul. 21^{én} pedig az alberti egyháztól Luk. IV. 43. szerént elbúcsúzáván, csabai lelkészé lön 's e' hivatalába jénai tanuló társa Markovicz Mátyás szarvasi pap által bevezettetett. BCsaba 1718^{ban} vette kezdetét. Minthogy az impretator, báró Harruckern Jan[os] György ezen vallásérti üldözési korban, tellyes vallásbeli szabadságot biztosított mind azoknak, kik e' pusztákon letelepedni fognának, ennél fogva a' felföldnek minden vidékeiből ide csoportosodtak az evang[élikus] lakosok, úgy hogy már Thessedik korában számuk a' harmadfél ezerét meghaladta. Mi kik magunk is az Úrnak szőlőjében munkálkodunk, tapasztalásból tudjuk, hogy nincs nehezebb hivatása egy papnak sem, mint a' ki új egyházba jő. Ollyan az új egyház, mint az új bor, mellynek mi előtt megtisztulna, a' forrási processuson* át kell mennie. A' különféle helyekről öszvecsődülő nép különféle szokásokat, meggyőződéseket, kívánatokat, gyakorlatokat hoz magával, 's minden párt azt óhajtaná, hogy az egyház administratioja és az egyházi szertartások azon módon gyakoroltassanak, a' mint ő szülőföldjén megszokta volt 's huzamosabb idő kívántatik a' hoz, míg a' különféle szokások, kívánatok és vélemények zagyvaléka egygyé forr. Így volt az Csabán is. 'S éppen azért az első papok e' chaosban* soká nem is állhatták ki a' sarat, mert szilárd, elhatározott characterrel* párosult józan okosság kell a' hoz, hogy a' különféle kívánatok egy cél felé irányoztassék és a' sok fej, úgy szólván egy kalap alá szorítottassék. 'S ezt tette Csabán Thessedik Sámuel.

Mindjárt hivatalába léptekor öszvehívta a' népnek véneit 's Csabának rendetlen állapotját eleven színekkel szemök elébe rajzolván, egyszersmind egy általa kidolgozott egyházi utasítást olvasott föl, mellynek főbb pontjai ezek: mindenki úgy viselje magát, mint egy valódi evangelicushoz illik, a' rendzavró 's botrányos életű nyilvánosan, az egész egyház előtt büntetessék, sőt az illyet sem a' keresztelezéshez, sem az esketéshez, mint tanút, hívni nem szabad; -a' vasárnap, mint a' lelki épülésre szentelt ünnep, mindenki által annak rendje szerént ünnepelessék, e' végett akkor senkinek a' korcsmába bor ne adassék, a' templomot elmulasztó a' papnak bejelentessék, ki pedig szombaton elutazni kénytelen, úgy hogy a' vasárnapi isteni tiszteleten jelen nem lehet, az is magát a' papnál jelentse; hétköznap minden vendég estvéli harangozáskor takarodjék a' korcsmából haza; harangozáskor mindenki imádkozzék, végre a' vallástalanok minden egyházi szertartás nélkül, nem is a' köz temetőbe, de az utak mellé temetessenek 's at. Az öszvegyült egyháztagok azonnal hajlottak ezen utasítás elfogadására, sőt azt határozták, hogy az, köztudomás végett, évenként kétszer, tudniillik Quinquagesima* és a' Sz. Háromság utam XII. vasárnapon a' szószékről felolvastassék és megmagyaráztassék. És ezen bölcs rendszabályokat Tessedik nem csak papírra tette, hanem szigorúan és erélyesen örködött, hogy meg is tartassanak, a' mint néhány példával fogok megmutatni.

Valami Bjelik nevű csabai lakos 500 ft. lopás miatt Gyulán felakasztatott. A' lopást tudta neje is és e' miatt börtönben ült. Onnan kibocsáttatván, mi előtt Tessedik az Úrvacsorában részeltette volna, vasárnap a' templomban az egész gyülekezettől fenhanganon bocsánatot kellett kérnie és javulást ígérnie. A' nő csakugyan megtért, a' legjámborabb, legerkölcösebb sőt a' szegények iránt szinte erején fölül adakozó lett. - Máskor történt, hogy egy Sípos Ilona nevű nő, kit férje hét év előtt elhagyott volt, gyermeket szült. Ez feljövén az avatásra, vasárnap a' templom előtt felállított kalodába záratott, 's ott három óra hosszant tartatott; [a] következő vasárnapon ismét az éneklés alatt kalodában vesztegelvén, [az] éneklés után [a] templomba vitetett 's ott kellett az egész gyülekezettől térden állva bocsánatot kérnie 's javulást ígérnie. Sőt történt, hogy [egy] bizonyos Isten káromló ember meghalálózván, azt Tessedik, másoknak intő például, minden harangozás és temetési szertartás nélkül, a' szarvasi út melletti mezőn ásatta el. Ezeknél fogva nem csoda, ha kortársai Tessediket szigorúnak nevezték, például Markovicz, a' ki róla így emlékezik:

„Buriano subito successit Tessedik asper.”*

Fognak ugyan találkozni, jól tudom, kik azt mondják, hogy ez már még is túlságos szigor és hogy Tessedik hiérarcha* volt, de a' ki Csabának akkori zilált állapotját veendi tekintetbe, az ezen megütközni nem fog. Mit ér az, hogy Burián, a' jámbor öreg, örökké sopánkodott, duzzogott, korholt, sőt Csabát több ízben elhagyta? Tessedik a' tettek embere, az ő példáján okult 's a' dolgot kellő végénél fogta 's éppen ezen szigora által lett ezen egyház Apostolivá.

Hogy pedig lelkészi hivatásában még áldás dúsabban működhessék, kiadott egy röpiratott illy cím alatt: „Via regia ad promovendam cognitionem Christi.”* Ebben az iratban Pál apostol példája szerint Actor 20. 17-21* azt sürgeti, hogy a' pap látogassa híveinek házait vagy évenként, vagy legalább minden három évben, 's egy úttal kijelöli azon pontokat is, mellyeket illy alkalommal a' hallgatóknak föl kell terjesztenie, nevezetesen: imádkoznak é és hogyan? minő könyvek vannak? énekelni szoktak é? járnak é templomba? hallják és értik é a' papot? éreznek é szívbéli megindulást a' szent beszéd alatt? hányszor élnek évenként az Úr vacsorájával? békességben, szeretetben élnek é egymás közt? gyermekeik szófogadók é? a' szülők mennek é jó példával elő gyermekeiknek? vannak é iskolába való gyermekeik? nincs é a' háznál valaki, a' ki erkölcsileg bélyegzett volna? békében élnek é rokonaikkal és a' szomszédokkal? 's at. Tessedik megkísértette az illy egyházi látogatást [az] 1747^{ik} évben. Az

ő nézetét helyeselték: Markovicz Mátyás szarvasi, Milecz Illyés és Beér Frigyes Vilmos posonyi lelkészek; ellenben pedig elleneztek azt: Burian Samuel aszódi lelkész, azért, hogy új dolgokat nem tanácsos az egyházba behozni és Hruskovicz Samuel Superintendens.

De Tessedik nem csak érettebbekre, hanem a' gyengébb korúakra is kiterjesztette figyelmét. A' vasárnap délutáni Catachisatiókat* egész éven át tartotta, az iskolákat szorgalmasan látogatta, az iskolai vizgálatokat, mellyek az előtt, úgy látszik, szokásban nem voltak, félévenként megtétette, a' tanítók erkölcsiségét éber figyelemmel kísérte 's e' miatt ezektől, kik az elébbeni gyenge papok alatt a' rendetlen, korhely életet megszokták, nem egy keserűséget kellett elnyelnie.

Egyik fő érdeme Tessediknek, hogy a' most is fenálló ó templomnak dereka — mert a' két oldalszárny csak később csatoltatott hozzá, - ő alatta épült 's általa és Markovicz Mátyás szarvasi, Burian Daniel mezőberényi lelkészek által föl is szenteltetett [az] 1745^[ik] eszt[endő] Márton napján. Tessediknek akkor mondott beszédje megjelent nyomtatásban is 's azt é sorok írója, káplán korában, midőn [az] 1845^{ik} évben az ó templom százados ünnepe tartatott, a' Tessedik alatt épült szószékről az öszvegyült ezereknek száz év múlva elpredikálta.

Tessedik Samuel, - a' mint nekem gyermek koromban egy kilenczven éves agg gyakran emlegette, - közép termetű, széles vállú, fekete szemű barnás férjfiú volt. Hallgatói irányában nyájas volt ugyan, de mindég bizonyos illedelmet és tekintélyt tartott fen. Szobája, ruhája, magának a' tisztaságnak jelképe volt. Templomi szónoklataiban szerette használni a' hasonlatosságokat és a' történeti anekdotákat, a' mi predikációit, mind a' mellett, hogy az akkori szokás szerént, hosszúk voltak, még is mindég érdekessé tette. Hívei szigorúsága mellett is annyira tisztelték őt, hogy meglátván őt, fővegeiket tisztelettel levették 's állottak mindaddig, míg csak szemeik elől el nem tűnt, 's ezen papok iránti tisztelet azolta meg van népünknel mai napiglan. Ő rendelte azt is, hogy [a] predikáció után az úgy nevezett Aroni áldást a' nép a' pap után lassú hangon énekelje; hogy az asszonyok és leányok, a' hogy a' templomba lépnek, azonnal térdre boruljanak, és soká kellett azon „perversus”* szokás ellen harczolnia, hogy imádkozás közben kezeiket ölbe le ne eresszék, hanem az egek urához emeljék.

Az ő fia volt ama híres Tessedik Samuel szarvasi lelkész, a' ki az első oeconomicum* intézetet létesítette hazánkban 's ebbéli érdemei miatt,” b[oldog] e[mlékezetű] II. Josef király által, mind ő, mind neje arany érdempénzzel és lánczal díszítettett, I. Ferencz által pedig [az] 1809^[ik] évben nemesi oklevelet nyert. Ennek fiai pedig: Sámuel, mezőberényi mérnök, Pál, Ferencz - kinek „francia országi utazása” esméretes - és Károly; - leányai pedig Jozeffy Pál Superintendensné és Mikolay István orosházi lelkész. nő.

Markovicz Mátyás, a' többször idézett helyen, róla ezt írja:

„Buriano subito successit Tessedik asper,
Intro quem duco concionando palam.
Tessedik aedificat templum csabensibus amplum,
Una quod mecum consecrat ille Deo.
Impopulat Petrovác primus mox mysta futurus
Ibi, ni fallax mors rapuisset eum.*

Haláláról pedig az anyakönyvben ez áll: Anno 1749 die 9^a Aprilis sepultus solenniter Adniodum Rever, et Clarissimus Vir Samuel Thessedik, ecclesiae csabensis absque quadrante quinque annorum fidelis exemplarisque animarum pastor, in templo, ad aram,”*

E' szerént Tessedik Samuel öt évig működött Csabán. - Ekkor látván, hogy ezen új egyház már meglehetősen rendbe van hozva, buzgó apostoli lelke ismét másutt keresett magának hasonló munkálati tért. Petrovácson, Bács vármegyében, új evang[elikus] egyház

kezdett alakulni 's ez a' buzgó Tessediket papjául hívta meg. Tessedik a' jóval csekélyebb és sokkal kevesebb jövedelmet ígérő egyház híványát el is fogadta, csak azért, hogy ott ismét új egyházban apostoli buzgalommal működhessék. De ezen közben utólérte őt a' halál, élete delében, [az] 1749^{ik} eszt[endő] Ápr[ilis] 9-én. Tiszteletre méltó hamvai az alatta épült ó templomban nyugosznak 's várják a' jutalmat, mellyet Urunk Máté 25. 21 a' hűséges szolgáltnak ígért.

Tessedik Samuel emlékül ezeket jegyezte föl:

- 1., Instructio pastorális ecclesiae csabensis etc. /:lásd az okmányok közt:/.
- 2., Praelectio historiae eversionis Hierosolymae Dnica X Trinit. Historia isthaec, more in hac ecclesia nondum observato, immediate post concionem matutinam. Dnica X^a a post Trinit de suggestu sacro praelecta fuit, ac imposterum volente Deo, quotannis praelegenda.
- 3., Catechisationes dominicales. Haec aestate, et deinceps usque ad hyemis asperioris tempestatem, more hic loci adhuc insolito, catechisationes, praesente non iuventute tantum, sed universo populo, post meridiem, diebus dominicis ab ara, methodo p. beatum Rambachium incukata, habitae atque imposterum quoque, volente Deo, continuandae.*
- 4., Historia refonnationis. Feria S. Martini de suggestu sacro praelecta est isthaec história, quae enarvationem nervosam vitae et actuum b. Mart. Lutheri in se continet, imposterum quoque, volente Deo, continuanda, atque quotannis repetenda.
- 5., Lectio biblici codicis et Summariorum. Hac aestate, et deinceps quotidie, Sacer Codex, et quidem Veteris Testamenti cum Summariis, in precibus matutinis, Nóvum Testamentum verő sine summariis in precibus vespertinis légi coepta sūnt. Piacuit hoc institutum populo, cui Deus maximus benedicat!
- 6., Examen scholae utriusque. Anno 1745 die 10^a Martii, quae quatembralis fuit, institutum est examen scholae utriusque, iam a compluribus annis neglectum, et quidem in templo, praesente auditorio utriusque sexus, qua occasione ludi nostri moderatores. D. Daniel Fabricius, scholae inferioris rector et organoedus et D. Martinus Johanides, scholae superioris Praeceptor et magister, fidem, diligentiam et asiduitatem in iuventute instituenda, non sine applausu auditorii, obtrectatorum autem rubore, re ipsa declararunt. Qua occasione consultatum fuit de papyro, atramento, libellisque necessariis iuventutij sumtu publico, procurandis, quod tamen perstitit intra sermones, gratos aliis, aliis ingratos neque ad actum erat deductum.
- 7., Antiphonae. Initio anni currentis et deinceps, in precibus vespertinis, flexo poplite, decantari coeperunt sine organi pulsu antiphonae, pro avertendis pesté, bello, pro pace, aliisque necessitatibus.
- 8., Dicta sacrae scripturae. Eodem anno, utpote 1745 iuventus utriusque scholae dicta scripturae sacrae classica eaque selectiora, quotidie discere coepit, quae pueri et puellae, domum ex schola reduces, genitoribus promptu memória referre et recitare iussi sūnt.
- 9., Conciones passionales. Anno eodem per septem Quadragesimae hebdomadas, diebus mercurii sacri sermones instituti de heptalogo christi sive de septem verbis christi morientis in cruce.
- 10., Catechisatio quadragesimalis. Per quadragesimam a hóra 2da p. mer. instítuebatur iuventus in cantu, princípilibus catecheseos partibus, preculis, história biblica etc. Intererant ex pueris 86, puellarum vero numerus fuit 199. quamvis utrinque identidem plerique ab hac manuductione sese absentarent, sive sua, sive genitonun culpa. Inter hos erant catechumeni 41. qui ad dignum usum sacrea synaxeos atque subeundam confirmationem instiniebantur.
- 11., Manuum inter orandum elevatio. Observatum est, imprimis in sexu sequiori plurimas orare manibus in sinum repositis, neque, ut decet, sursum elevatis, quod perversum facinus vix vel decies facta admonitione potuit emendari.
- 12., Historiae biblicae. Visum mihi VD Ministro fuit, diebus festivis, loco solitarum lectionura catechetica, post meridiem tractare in ecclesia hoc ipso A. 1745 historias

biblicas Vet N Test. prout eas adornavit et iconibus illustravit Joh. Hübnerus rector hamburgensis ediditque Lipsia A. 1731. Causa rei susceptae fuit, quod eas plebi huic csabensi, quae maxima parte rudis est et aspera, convenientissimas iudicarem quodve succum et nervum sacri codicis in se continerent. Ex história qualibet desumebantur inculcabanturque doctrinae morales, et catecheticae. Initium laboris factura anno 1745 dnica Palmarum.

13., Numerus incolarum csabensium romano-catholicorum. Anno 1746 mense Januario erant personae romano-catholicae in universum in possessione csabensi 41. Ne autem culpa et oscitantia iudicum augeantur, sancitum est et de suggestu promulgatum, ne quisquam sub poena graviore, hominem peregrinum, sive is sit slavus, sive hungarus, sive germanus, sive valachus, sine scitu iudicis hospitio excipiat, si nempe advena sedem hic loci figere vellet.

14., Mos perfundeni foeminas abrogatus. Mos iste perversus et irradicatus, foeminas perfundeni feria II. Pasch. iam in instructione pastoralis vetitus, denuo tam feria Parasceves quam I. Pasch. et severe quidem prohibebatur, hoc tamen non obstante reperti sunt nonnulli praevaricatores, qui proinde catastrae inclusi severius puniebantur.

15., Terraemotus. Anno 1746 d. 12. Nov. intra horam 11 et 12 terraemotus in pago et territorio observatus est, sine omni tamen noxa, id quod békessiensibus quoque, kisberinkensibus et gyomensibus eodem tempore accidit.

16., Fundatio ecclesiae Komlossiensis. Anno 1746 circa Georgii et Gregorii festum coepit congregari populus mere lutheranus in praedio Komlós, cuius possessor Spect. D. Rudnyanszky in contractu novis colonis dato exercitium religionis liberum non modo concessit, sed et vetuit incolas, ne alienae religionis incolas in pagura admittant. Primus eorum pastor fuit Joh. Szarkóczy ex Fóth eorsum delatus. Sit nomen Domini benedictum!

17., Scholarum defectus. Praeceptor scholae Mart. Johanides, qui per aliquod terapus utcunque diligentem se praebuit, postquam hucusque absteraius existens, vino et spiritu frumenti aut etiam vini se ingurgitare coepisset, mox de diligentia remisit. adeo ut inforinationis prorsus exiguum, discipHnae autem et morum circa discipulos curam haberet nullám. Quinimo cum aö. 1747 festo Martini una cum Rectore ebrius admoneretur abs me, hanc a Praeceptore reportavi gratiam, ut me perire luberet. Factum post aliquot dies humiliter satis deprecatus est, cui ego offensam remisig ea tamen lege, ne amplius ad vomitura redeat, insuper mox subsecuto examine ad diligentiam et discipHnae observationem graviter et serio sum adhortatus.

18., Examen neosponsorum. Hoc anno copi neosponsos praevie, ante copulam, privatim tamen in oratorio examinande explorare, an et quomodo orare sciant, item an quaestiones confessionales didicerint et recte intelligant? Inter reliquos reperí juvenem dubiae originis et religionis, qui sibi Petri Bene, hujatis filiam desponsaverat, iamque bis publice fuit proclamatus, is examinatus, cum neorationem dominicam sciret, neque consensum sponsae libenun haberet, re-pudiatus est neque ad copulam admissus.

19., Electio magistratus immutata. Anno 1748 ex praescripto dominali, contra morem hucusque observari solitum, electi sunt iurati numero 24. ea lege, ut electi perpetui sint neque alii eorum in Iocum quotannis eligantur, ex his vero iudicem quotannis eligendum esse, cuius salarium erit rhfl. 48. Anni hujus iudex electus est Joh. Botyánszky, a prudentia in rebus gerendis et iustitiae amore omnino comraendanqus.

20., Funera anni 1748 copiosa. Mensibus Januario et Febuario morbilli cum dissenteria hic loci valde saeviebant. Exstincti sunt eo tempore 113 infantes, ut plurimum, vixque erant inter minores, qui eo malo non fuissent correpti.*

6., Vandlik Márton. Honnan jött Csabára, tudni nem lehet, de valószínű, hogy Tamásiból, Nograd Várm[egye], mert az 1749^{ik} eszt[endei] számadásokban az ő kezével írva ez áll: „strowil sem na cestě tomašowké etc.”* Csabán szolgált valamivel tovább, mint négy évig, tudni illik 1749 Májustól [az] 1753^{ik} eszt[endő] Július közepéig. Hogy történt e’ valami

nevezetesebb esemény az egyházban az ő lelkészsége alatt, arról egy árva betűt sem jegyzett föl, de hogy sokszor távol volt az egyháztól, azt bizonyítják a' Matriculában lévő lacunák,* mellyek idegen kézzel vannak kitöltve. Hogy miféle ember volt, nem tudjuk, de igen is megmaradt szájbeli hagyományképpen az, hogy a' bírakkal, különösen pedig a' tanítókkal örökös békétlenségben élt, a' mi annyira ment, hogy végre hivataláról lemondott. A' mint nekem egy öreg ember beszélt, a' ki ismerte Vandlikot, ezen pap az utolsó, bucsú predikációját ezen suspiriummal kezdette:

Wypál, Bože, tau dědinu,
Nach wyhořj z do domu!*

ekkor pedig mondott egy iszonyú execrabilis* predikációt, mellyben a' csabaiakat, különösen pedig a' maga legnagyobb ellenségét Hanko Jánost szörnyen lehordta, úgy hogy ennek az ő átkai következtében a' templomban [az] egyik szeme kiugrott. Különös, hogy Vandlik átka csak hamar beteljesedett, ugyan is [az] 1755^{ik} évben Apr[üis] 25^{én} a' fentnevezett Hanko Jánosnál tűz ütött ki, ez által az egész alsó vég, kezdve a' nagy vendég fogadótól hamuvá lett, 's ez volt eddig a' legnagyobb tűzvész Csabán. Különösen említésre méltó az ő szép írása, mellyet azonban, miután igen sárgás tintával van írva, most már alig lehet olvasni. Az ő lelkészsége alatt kezdtek valószínűleg a' Körösön inneni temetőbe temetni, hol most Cservenák, Matuska, Hoffmann és Haan Vilmos háza áll, mert az 1751^{ik} eszt[endei] kiadásokban a' sírásói házikó építésére tett költség említettik.

Történt [az] 1753^{ik} esztendőben, midőn a' csabai zavarok tetőpontjukat érték, hogy bizonyos Petrikovics János szarvasi csizmadia kieszközölte a' gróf Károlyiaktól, hogy [a] Szabolcs megyei Nyíregyháza nevű pusztájokat engedjék megtelepíteni. Sok csabai, szarvasi és berényi lakosok azonnal kaptak a' konczon 's velök elment Vandlik is és így ő lett Nyíregyházának első papja. Azolta ezen egyház szépen felvirágozott, két papja, hét iskolája, tanítói seminariuma van, minap a' magyar tudós társaságra és egy reál iskolára ezer ezer pengő forintot alapítványozott. Még most számos csabai nevet viselő lakosa van. Mindezekről ezt írja Markovicz:

Incipiunt lites csabenses multiplicari,
Qual mystam inter et viguere scholam.
Cumque diu et multum illae continuantur utinque
Rixantum exilium postea finit eas.
In regione Szabolcs Nyíregyháza impopulatur,
Quo Vandlik Csaba mirgat ibique docet.
Impopulandi autem Joannes Petrikovics ius
Impetravit, homo szarvasiensis inops.
Nobilis ille quidem, sed sutor conditione,
Qui fuit estque meus compater ingenuus.*

7., Gyurcsek vagy Georgiades János. Ezen derék pap a' Thessedik által kezdett üdvös intézményeket folytatta és szerencsésen 's a' csabai egyház Thessedik után neki legtöbbet köszön. Született Besztercebányán, tanult a' hazai tanintézeteken kívül Wittenbergben és Jenában. Végezvén iskolai pályáját [az] 1737^{ik} eszt[endőben] turicskai, majd 1745^[ben] lonyobányai, [az] 1747^{ik} eszt[endőben] alberti, végre pedig csabai pap és pest-nógrád-békési Főesperes lett. E' szerint tehát a' derék Gyurcsek mind Albertiben, mind Csabán a' derék Thessediknek utódja volt. Csabára jött 1753. Aug. 16^[án] a' mint azt ő maga az anyakönyvbe följegyezte ilyenképpen:

In nomine S. S. Trinitatis
sub ministerio
recenter in hanc ecclesiam introducti Ministri
Johannis Gyurcsek lat. Georgiades
qui
ad gregem csabensis ovilis legitime vocatus
die 16^a Aug. appulit
die vero 19^a eiusdem Dnica IX post S. S. Trinitatem
in oeconomum Dei et dispensatorem mysteriorum divinarum
coetui huic divino praepositus est,
anno, quo suspirabat:
a VXILIVM IoVae fa Veat ConatfbVs, oro
praesto sIt Vitae gratIa LVta DeI.*

Neje Dhlányi Judit volt, ki rokonai látogatása végett Neczpálba fölmenvén, ott meghalt 's férjét az örökké valóságban megelőzte. Ezt még az én gyermek koromban sokszor emlegették a' vén asszonyok, nyájasságáról, víg természetéről, mondván, hogy a' kereszteléseken, lakodalmakon, ha kedve kerekedett, asztalról kemenczére, kemenczéről asztalra ugrált 's a' pani Matka* után ugrostak a' többi asszonyok is. Fia kettő volt, úgymint: János, a' ki mint candidatus atyja mellett káplánkodott 's mint ilyen meghalt [az] 1770^{ik} eszt[endő] Decemberben 31 éves korában 's az ó templomban, ott ahol most az oltár áll, van eltemetve;- a' másik András, ki atyja helyébe pappá választatott. Leánya szinte kettő volt, az egyik Ruttkay János helybeli uradalmi fiskális, a' másik Petyko Samuel mezőberényi tót lelkész neje. Ez a Petyko később megőrült.

Gyurcsek vénségében szemgyengeségben sokat szenvedett, úgy hogy fél évig a' matrikulákat sem vezethette, a' mint azt segédje Drozdik följegyezte ilyenképpen: „posteaquam Max. Rev. Dnus Joannes Gyurcsek, scriptor et connotator antecedentium, morbo suo non tantum ab operis sacris, sed et consignatione alieni laboris impediretur, aequitas mandavit eiusdem, eas inserere.” Meghalt Gyurcsek János 1780. Oct 16^{án}. Haláláról ez áll az anyakönyvben: ”Sepultus Max. Rdus. Dnus Joannes Gyurcsek, loci hujus sacrorum antistes atque Vdae Fraternalitatis Pesthino-bekessiesis Senior, anno aetatis 69 ½ ministerii 27. Sepultus in coemeterio trans Chrysium.” Fekszik Körülbelöl Kis Péter és Hücke Josef kertje végében. Markovicz ezt írja róla:

Vandliko misso Joannes Gyurcsek in eius
Rite locum veniens rite vocatus eo.
Et quia pacificus vir est nimumque benignus,
Hinc nos alma quies aurea paxque beat.
Sermo Gyurcsekium meus introduxit ovili
Csabensi. Pylios vivat is usque dies!*

A' mint Markovicz Gyurcseknek kívánt, az meglehetősen betelYESedett rajta, miután elég nyugalmasan és elég hosszan is élt, nevezetesen pedig barátját Markoviczot /:†1762:/ egész 18 évvel élte túl. Alatta az egyház nyugalma semmiben meg nem zavartatott, sőt az egyház vagyoniilag és lélekszámra nézve tetemesen gyarapodott. Ő neki még azon jutott, hogy a' ki még a' vallásvillongások közepette született és élt, végre élete végén egy jobb, egy derültebb korszaknak hajnalát, a' II^{ik} Josef által létrehozottat, lehetett szemlélnie.

Kár, hogy Gyurcsek János a' papsága alatt az egyházban történt nevezetesebb eseményekről semmit, de semmit föl nem jegyzett, pedig ő 27 évekig működén Csabán elég nevezetes dolgoknak volt tanúja. Így például az ő korában jött létre az urbér és reguláztatott*

újra a határ; akkor hasítottak ki az első két rendbeli szőlős kertek 's jutott az egyház a' parochialis* földek birtokába; akkor alakult a' római katolika egyház, épített az ó templomhoz a' két oldalszárny, kihasított a' Körösön túli temető, dühöngött Csabán a' legnagyobb tűzvész 's at. Egyébiránt ő igen tudományos ember, kivált szerencsés latin költő volt 's az anyakönyvbe minden év elejére egy egy hosszú latin és tót chronostichont* írt. Álljon itt például egy:

Votum anni 1756.

fInItVr VeterIs CVrsVs trIstIssIMUs annI
 prInCIpla heV reDeVnt prospera faVsta noVI
 In VeterI qVaeCVnqVe sVMVs fata aspera passI
 ne reDeant VLLIs faXIIt IoVa pater!
 Vt Vero noVVs est annVs qVI In orbe reCVrrIt,
 sIC MaLa pVLsa CÍto slnt noVa CVnCta preCor.
 paX Vrbes, paX regna Liget, paX Corrlgat hostes,
 paX VIgeat nobIs et LIgetIpsa DoMos.
 EsVrles, pestes, VVLCanVs et IMber, abeste!,
 reX poLI IVbeat Vis tVa DIVa: sat est!
 tV beneDIC Vitae, terrIs pratIsqVe foCiqVe,
 Vt sanVs qVIVIs te VeneretVr, aMen.*

8., Drozdik Samuel. Született Trencsin városában, tanult a' hazai intézeteken kívül Wittenbergában három évig – 1747. Oct. 16^{tól} – 1750. Sept. 29^{ig} – Jenában pedig egy évig. Onnan visszatérve egy ideig valószínűleg nevelősködött, [az] 1753^{ik} évben pedig Apr. 12^{én} Ozorócza udvari papul fölszenteltetett. Miért hagyta el ezen állomását, nem tudom, elég az hozzá, hogy [az] 1772-1780 eszt[endőkben] Gyurcsek Jánosnak [a] káplánja volt, ennek halála után pedig rendes pappá választott. Neje soha sem volt, de egy agg hajadon nőtestvér lakott vele 's vitte a' ház gondjait, a' kit ugyan vénebb korában pénzéért sokan kértek nőül, de ő, - a' mint az öregek beszélnek – mindannyiszor a' ládájára koczogtatott, mondván: „trúlička moga, pjtagu t'a”* 's férjhez nem ment. Drozdik nagyon csehes dialectuson* predikált, nevezetesen pedig majdnem minden periodusában* előfordultak ezen szavak: „nybrž ano wet'!”* Erről a' következő anekdotát hallottam. Történt, hogy egyszer a' felső végi paplak mellett még most is fenálló kovács műhelybe jött és ott sokáig nézte a' kovács kalapácsát, végre pedig azt kérde tőle: „mondja meg kend nekem, majszter uram, miért van az, hogy kend egyszer egy jó nagyot üt a' vasra, azután pedig két háromszor kisebbet, mintha cifrázna?” – A' kovács viszont ezt kérde: „hát tisztelt Uraságod nem mondaná meg nekem, miért említi predikációiban olly gyakran ezen szavakat: nybrž ano wet?” Hja, barátom, mondá a' pap, én azt azért teszem, mert míg ezen szavakat mondom, arról gondolkozom, mit kellessék tovább mondanom. „No felelé a' kovács, én is azért ütök vasamra két három kicsit, mert addig arról gondolkozom, hová kellessék egy jó nagyot ütnöm.

Az ő haláláról ezt jegyezte fel tisztitársa Gyurcsek András: An. 1785 d. 22. Maii sepultus Vir. Plur. Rev. Dom. Samuel Drozdik, ecclesiae hujus antistes annor. 61 ½ postquam ecclesiae ujus per 4 annos et 4 menses ordinarius Minister, antea vero per novem et quod excurrit annos pie defuncto Max. Rev. Joanni Gyurcsek adiunctus esset, die 22^a Maii placide in Domino obdormivit, cum duplici concione.”* Ő szinte a' Körösön túli temetőben van eltemetve, nem messze Gyurcsek Jánostól. Mondják, igen jó lelkű öreg ember volt. Lakása ott volt, hol most a' magyar professori szállás van. Ő alatta alakult Csabán két papság 's élete utolsó évében kezdett épülni az ó torony és az alsó végi paplak.

9., Gyurcsek András. Gyurcsek Jánosnak és Dlhányi Juditnak fia született Csabán 1754. Dec.

10^[én]. Iskoláit kezdette Csabán, folytatta N. Körösön, Eperjesen és Lőcsén, bevégezte Jenában, hol Danow, Griesbach és Wideburg tanítványa volt. Onnan vissza térvén [az] 1778^{ik} és őszén, atyját a' miben lehetett segítette, ennek halála után pedig Csabán két papi állomás jövén létre, Gyurcsek András ifjabb rendes lelkészül választott 's viselte e' hivatalt Drozdik Samuella 1785^{ig}, Milecz Mihállyal pedig 1798^{ig}, melly évnek Decembere 7^{én} agyvelő gyulladásban meghalt 's fekszik a' mostani gőzmalom udvara megett. Sírját semmi emlék nem jelöli, sem nem jelölte, ámbár földet, házat hagyott maga után, mellyet még atyja acquirált* volt s' mellyben nem tudom ki succedált*. Gyurcsek András szeretett jól élni, 's miután agglegény volt, az iskolai tanítók voltak mindennapos mulató társai. E' végre udvarában egy harangocska volt felállítva, 's ha azt akarta, hogy a' tanítók látogassák meg, egyet húzott rajta 's azok a harang szóra rendesen compareáltak*. Különös kedve telt a kutyákban, tizet is tartott egyszerre 's ha eldöglöttek lenyúzatta 's csizmát csináltatott bőrünkéből. Az esperességnél alesperesi hivatalt viselt. Alatta t. i. [az] 1785^{ik} eszt[endőben] épült a' most is fenálló ó torony és az alsó paplak, valamint a felső paplak is [az] 1788-ik eszt[endőben] 's ezen utolsóban lakott Gyurcsek.

10., Dráskóczi Milecz Mihály. Született Thurócz vármegyében [az] 1754^{ik} évben. Végezte iskolai pályáját Jenában, hol két évig 1776-1778^[ban] tanult, későbbi tisztitársával, Gyurcsek Andrással. Eleinte valamelly Dunán inneni egyházban lehetett lelkész, legalább [is] a' bányakerületi Szuperintendensek által ordináltak* jegyzőkönyvében neve elő nem fordul; azután Czinkotai lelkésszé lett, honnan [az] 1785^{ik} évben jött Csabára. Szolgált 1785-1799^[ig] Gyurcsek Andrással, 1799-1815^[ig] Uhrin Andrással melly évnek Febr. 4.^[én] meghalt. Sírja a' gőzmalom udvarába esik, hol még káplán koromban látható volt sírköve illy felírással: „Plur. Rdo Dno Mich. Milecz de Dráskócz, incl. ac ven. Fratrn. Békés Banaticae ord. Notario ac ecclesiae VDMin. denato d. 4. Febr. 1815 posuit UXOR.” Ezen sírkő ugyancsak ott a' földbe ásatott, mikor a' gőzmalom épült. Arczképe emlékül a' csabai presbyteri teremben látható. – Milecz Mihály olvasott, mívelt ember volt, különösen pedig a' pomológiában* gyönyörködött. A' kik ismerték, nem csak mint kitűnő szónokot, de kivált mint jeles liturgust* dicsérik, tiszta, csengő, átható hangjáról. – Egy bakot lőtt azonban, tudni illik hogy vénebb korában házasodott 's egy vidor természetű világkedvelő leányt vett nőül. Simon András schwedléri pap leányát és Simon Samuel szarvasi pap nőttestvérét Eszthert; 's miután akkor folyvást katonaság feküdt Csabán, Milecz pedig nem csak gazdag, de vendégszerető ember is volt, ennél fogva az ő háza a' katonatisztek és a' megyei tisztviselők valóságos traktaháza volt. Neje, az ő halála után csakhamar férjhez ment egyhez a' fentemlített katonatisztek közül, [egy] Vörös nevű kapitányhoz. – Milecznek nagy tekintélye volt az egyházban, részint míveltsége, részint nemessége, - Békés megyének táblabírája volt. Talán első példa egy evang[elikus] lelkésznel. – részint pedig a' főbb urakkal való öszveköttetésénél fogva. Papsága alatt kezdett épülni az új templom 's jóllehet a' nép nagyobb része [a] Tabánban, mint a' helység közép pontjába akarta azt építtetni, Milecz még is tekintélyénél fogva kivitte azt, hogy mostani helyén építtetett. Halála előtt több évvel szemajban sokat szenvedett. Hatvanegy éves korában halt meg s' gyermekei soha sem voltak, de a' mit leghőbbben óhajtott volna, azt el nem érthette, tudnillik az új nagy templom fölépítését, mert ámbár még 1806^[ban] letétezt annak alapköve, de a' bekövetkezett háborús idők és devalvatiók* miatt az csak [az] 1824^[ik] évben és így Milecz halála után 9 évvel építtetett és szenteltetett az föl.

11., Uhrin András. Született BCsabán 1769. Mart. 11^[én], meghalt ugyan itten 1841. Aug. 17^[én] hetvenkét éves korában. Szülei voltak Uhrin András és Knez Sofia, neje pedig Vallaszky Ersébet, a' híres jolsvai pap Vallaszky Pál leánya, a' kitől elválasztotta őt az 1831^[ik] eszt[endei] cholera 's azolta Uhrin özvegségben élt. Szolgált Csabán 42 évig még pedig 1799-1815^[ig] Milecz Mihállyal, 1815-1818^[ig] Boszy Mihállyal, 1818-1841^[ig] Haan Lajossal. – Az ő szülei, vagyonos csabai földművelők, iskolába járatták őt Csabán, Gyulán,

Eperjesen, Debreczenben, Posonyban, Jenában. Innen visszakerülvén majd nem egy évig Tihanyi Tamás házában nevelő volt, [az] 1798-ik esztendőben pedig meghalálozván Gyurcsek András, ennek helyébe közakarattal lelkészül választván, fölszenteltetett [az] 1799-ik eszt[endő] Február 7[én] Selymeczbányán, Hamaliar Márton Superintendens által. Gyermekai ezek: Károly, Marczibányinál tisztartó Tornyán /:†1858:/, Pál, debreczeni ügyvéd /:†1853:/ és András, magánzó 's a' csabai egyház legderekebb presbytereinek egyike, kik atyai nevüket Uhrinyra magyarították, kivált azért, mert az öreg úr nemességet keresett, 's innen magyarázható, hogy a' régibb anyakönyvekben a' hol csak az Uhrin név előfordul, mindenütt az ő kezével egy y van a' hoz bigyesztve. – Uhrinnak tagadhatatlan érdeme abban áll, hogy az egyházat békességben tudta tartani, a' mint maga is békeszerető, jó lelkű ember volt. Papsága alatt több ízben kezdtek zavarok támadkozni, péld[ául] [az] 1818^{ik} évben Boszy ügyében, de ő azokat mindég úgy tudta fékezni, hogy soha lángra nem kaptak. Tagadhatatlan érdeme továbbá az, hogy az ő igyekezete folytán végeztetett be az új templomnak építése. Midőn tudni illik Milecz Mihály [az] 1815^{ik} évben meghalt, a' mostani új templom falai már mintegy két ölnyre a' földtől fel voltak építve. Az egyház, háborúi költségek, devalvatiók által el levén szegényedve és adósodva egy tekintélyes pártnak a' véleménye az volt, hogy a' fenálló épületet le kell rombolni 's az anyagból inkább más alkalmasabb helyen két templomot építeni; de Uhrin népszerűségénél fogva oda tudta vinni a' dolgot, hogy az egyház a' templom további építtetésébe nem csak bele egyezett, de sőt új, fejenként repartialt* adót is vállalt 's így ő volt azon szerencsés, ki nem csak alapkövét letette ezen roppant, 's Austriában legnagyobb és legdrágább protestans templomnak, de sőt annak fölszenteltetését is elérte és abban 17 év hosszant szolgálhatott. – Uhrin közép temető ember volt. Én reá már csak mint örege emlékezem, de akkori szónoklatairól ítélve, jó szónok soha sem lehetett. Különös, hogy predikációit mindig így végezte: Amen i Amen! Hetvenes volt ugyan mikor meghalt, de ha az ember őt legörnyedve, lassú léptekkel, farkas prêmes bekecsében, bottal reszkető kezében a' templom felé mozogni látta, legalább is száz évesnek gondolta. Vétségében, mint elődjei Gyurcsek János és Milecz Mihály sokat szenvedett szemeire, operáltatta is magát, de kevés sikerrel. Ezt én a' parochialis kútvízzeli mosakodásnak tulajdonítom, melly víz sok meszet foglal magában. Teste a' Körösön túli temetőben fekszik nem messze a' cholerasok halmaitól, s' sírját márvány emlék jelöli. – Vele együtt kezdette a' latin iskolákat járni egy más, Vidovenyecz nevű csabai paraszt fiú is, azon szándékkal, hogy szinte papságra készül, de ez csak hamar bele unván a' tanulásba, elvégezvén az ötödik osztályt, ismét megfogta az eke szarvát.

12., Boszi Mihály. Ezen emberben a' bcsabai egyház rendkívül csalódott. Ő ugyan is egy classicus műveltségű, magas, szép testű férfiú, jó szónok, kellemes liturgus, de egyszersmind kicsapongó életű ember volt 's szerette a' borocskát, melly végtére annyira erőt vett rajta, hogy mindenféle elmebeli phantasiakba* esvén kútba ugrani, magát és családját pisztollyal, beretvával kivégezni akarta, úgy hogy az egyház végtére megeléglvén maga viseletét, felsőbb helyre folyamodott. [Az] 1818^{ik} eszt[endő] Aug[usztusában] jelentek meg Csabán [a] kerületi Consistorium* képpen ócsai Balogh Péter, báró Prónay Sándor, és Lovich Ádám Superintendens, 's Boszyt hivatalától felfüggesztvén, melléje Administratort* rendeltek. Boszy azután egy ideig a' mezőberényi gymnasiumba mint rendkívüli tanár működött, később Becskerek mellett Aradácson, majd Jozeffy Pál Superint[endens] és iskola társa befolyásánál fogva Rima-Brezón lelkész lett, de itt is voltak mindig casusai*, végre pedig post varios casus* meghalt 1847[ben]. Schakespeare néhány drámáit tóra fordította, de ez kéziratban maradt. Valamennyi gyermekeiről elmondhatni, hogy az alma nem esik messze fájától. Fiai Sandor és Mihály katonák lettek, többször megvesszőztettek, sőt az egyik halálra volt ítélve, de a' vesztő helyen pardont kapott. Még most is megjelennek koronként Csabán rongyosan, mint koldusok és világcsalók. Boszy Aszódról jött Csabára. Soha a' szószékre föl nem ment, mi előtt egy meszely erős pálinkát föl nem hörpintett volna. A' helybeli

mesterembereknél reggelekig dorbézolt, 's ilyenkor óra hosszant tántorgott az utczákon és sorba beverdeste az ablakokat. – Azon kocsist, a' ki őt Aszódról Csabára hozta, a' parochia udvarán lehuzatta 's manu propria* tizenkettőt vágott farára, csupán csak azért, hogy, úgymond, emlékezzék meg, mikor hozta őt ide. Esztelen!

13., Haan János. Csabának ezen jeles papja született [az] 1779^{ik} eszt[endő] Febr. 3^{án} [a] Nógrád várm[egyei] Abelován vagy Abel Lehotán a' híres Mikovinyi Samuel (Mikovinyi Samuelt a' megboldogult mindig büszkeséggel vallotta a' maga hazafiának 's csak azt kívánta, bár egyszer arczképét láthatná. Ezen jeles mathematicusnak életleírását olvasni lehet Jena Hungarica, Auctore L. A. Haan, Gyula, 1858. Pag. 46. – A szerző lapalji megjegyzése. – G. L.) hazájában, atyja János, ottani evang[elikus] tanító, anyja Boon Maria volt. Atyja korán elhalván, anyja pedig egy részeges szabóhoz férjhez menvén, a' gyermek egészen magára volt hagyatva 's a' mivé lett, önszorgalma, önérdeme után lett. Iskolai pályáját kezdette Losonczon a' reformátusoknál, folytatta Karponán, hol különös pártfogója volt egyik anyai rokona Plachy Ferencz városi tanácsnok, kinek házában az apróbb házi szolgálatokat tellyesítette. Itt nem egyszer próbálták őt katolikusokká lett anyai rokonai különféle ígéretekkel a' római hitre téríteni 's gyakran elvezették a' kathol[ikus] templomba. Tetszett a' gyerekeknek az ottani szép zene és a' pompa, de megemlékezőn jó anyjának intéseire, ilyenkor mindég a' magánosságba vonult, térdre esett és kérte az Istent, hogy segítse őt e' kísértetek között. – Karponáról Csetnekre ment által, Tsisch Tamás (Tsisch Tamás visszatérven Némethonból [az] 1783^{ik} eszt[endőben] a' Szalzmann féle intézet mintájára Csetneken paedagoguimot* állított 's abban nevelhettek a' vidék előbbkelő családjainak fiai. Ő a' hydropathiána* nagy barátja volt. Atyain beszélte, hogy télen nyáron egy nap sem mulasztotta el a' fürdést a' közellévő patakban. Ilyenkor atyámnak kellett a' parton állnia, 's a' mint kijött, a' száraz lepedőt reá vetni. De vette is hasznát hydropathiájának, mert haláláig ép, erős, egészséges volt 's 85 éves korában halt meg. Egyéberánt Tsisch a' mint jeles paedagog, úgy más részről nomine et omine* Tamás volt, a' vallást kevésre becsülte, Voltaire, Rousseau et Comp. voltak az ő ideáljai. – A szerző lapalji megjegyzése. – G. L.) iskolájába, kinél apróbb szolgálatokat végezvén, ezen jeles ember által nem csak ingyen tanítatott, de éllelmeztetett is. Ottani oktatói közt különösen említésre méltó Magda Pál. (Magda Pál szül[etett] Rosnyón 1770. Jún. 29^{én}). Classicus míveltségű, de nyugtalan elme. Sehol egy helyen soká nem férhetett. Innen magyarázható, hogy professor volt Csetneken, Sajó Gömörben, Beszterczebányán, Lőcsén, Sopronban, S. Patakon, Karlovácson. Végre Szarvasra hívatott, de itt a' diákság a' magát túlélte öregén kifogott, úgy hogy esperesség nyugdíjazni volt őt kénytelen. Meghalt 1840^{ben} Nyíregyházán vejénél Miklósfy lelkésznél. Statistikája és a' mezei gazdaság philosophiája annak idejében nevet szerettek neki. A' FMO Minervában* is vannak talpra esett értekezései. – A szerző lapalji megjegyzése. – G. L.) Csetneket csak hamar Rosnyóval cserélte fel, a' hol Farkas András és a' későbbi nagylaki lelkész Keblovszky János voltak lelki vezérei 's oktatói a' rhetoricában* és poesisben*. Elvégezvén ilyenképpen az algyrnasiumi osztályokat, e' század elején felment Posonyba. Itt különösen egyik anyai rokona Crudi Daniel Superintendens vette pártfogása alá, szerzett számára paedagogiát és kieszközölte, hogy az algyrnasiumba* ingyen befogadtatott. Posonyban oktatói voltak: Stanisladies Daniel, Fábry István és Szábely István. Eddig eleget éhezett, nélkülözött, most már jobbra fordultak dolgai, kivált miután az alumnaeumban Oeconomus*, később pedig Senior* lett. Posonyban szövődött baráti viszonya Hollay Mihállyal, Dolezsal Dienessel és Szeberinyi Jánossal, kik közül csak az utolsó élte túl, az is csupán csak egy évvel. Így bevégezvén iskolai pályáját 's Crudi előtt a' theológiai szigorlatot, most már Némethonba kellett volna kimennie. De miután hiányzott erre a' pénz, más szegény diákok módjára ő is nevelőséget vállalt, még pedig [egy] Szakáll nevű úrnál Pest vármegyében. Itt néhány fillért szerzett magának, de az korántsem volt elég a' kimenetelre. (Farkas András szül[etett] Hebbén Liptó várm[egyében] 1768. Márc 12^{én}), meghalt Rosnyón 1836. Nov hóban; lásd róla Jena Hungarica pag. 98. –

Keblowszky János. 1. Jena Hung. pag. 103. – Crudi Daniel. 1. Jena Hung. pag. 69. Az ő árnyképe /:Silhouette:/ boldogult Atyám által rajzolva meg van nálam, melly alá az én öregem e' sorokat írta: Si me difficilis fortuna reiccerit, esto:/ Sed probitate tibi det Deus esse parem* - Hollay Mihály később czinobányai lelkész volt. – Dolezsall Dienes, kitűnő elme, modori lelkész és esperes. Suprenssegre is volt candidálva, de azt megköszönte. Az ő fia a' mostani besztercebányai lelkész. – Szeberinyi János, lásd Jena Hung. pag 125. Utoljára jött öszve a' két öreg jó barát Csabán az 1855[ik] év nyarán, nem gondolván, hogy olly gyorsan fogják egymást követni az örökké valóságba. –Iskolai pályájuk végezte után soká nem látták egymást. Szeberinyi nyitra szerdahelyi pap volt 's éppen predikált vasárnap a' templomban. Predikáczó[ja] alatt belép egy kardos, portopees*, háromszögletű kalapos katona pap 's figyelemmel hallgatja a' beszédet. Szeberinyi nézi, ki lehet az, de nem tudta megismerni. Templom után a' nevezett meglátogatja őt a' paplakon 's ki volt más mint az ő veteránus* barátja Haan, a' ki akkor a' districtus* részéről tábori pap volt? – Ezen Szakáll közönséges juhász volt, írni sem tudot, de a' mint mondják, pénzt ásván ki, meggazdagodott. Az ő unokája a' Szent Andrásan lakó Szakáll Pál, sz. andrási és komlói földesúr. – A szerző lapalji megjegyzései. – G. L.) Időközben meglátogatta a szülőföldjét Abahovát 's az ottani derék pap, Petian vagy Petényi Gábor a' ki Haant mindenkor különösen szerette, magához hívatván őt, száz tallért nyomott [a] markába, azon megjegyzéssel, hogy ezt az ő számára tette félre, majd megadja, ha lesz honnan. (Petényi vagy Petian Gábor, született Polichnon, hol atyja Adam evang[elikus] lelkész volt. Ezen Adamnak négy fiai voltak, úgy mint: Daniel, Gábor, János és Mihály, mind nógrádi papok. Gábor szenvedelmes linguista* volt, jó formán egyebet nem tett, mint mindig a' zsidó biblia mellett ült. Meghalt 1821. Júl. 19^[én]. Neje Nicolaides Anna, Andrásnak – alsó esztergályi lelkésznek leánya. †Csabán 1849^[ben]. Gyermekük voltak: Christina, Geduly János tamási lelkész neje; Judit, Haan János bcsabai lelkész neje; Amalia Tauscher N. eresi orvos neje; Gábor véglesi urad[almi] tisztartó, még élnek; - Salamon, híres ornitholog*, több tudós társ[aság] tagja, elébb czinkotai lelkész, utóbb magyar nemz[eti] múzeumi ör, † Pesten 1855^[ben]; - Charlotta, elébb Kvitschwasser vagy Kuthy losonczi gyógyszerész neje, utóbb ettől elválván Loog Theophil ügyvéd 's báró Hiller plenipot[jához]* ment férjhez. † Szent Annán; Johanna, Ambrózy János varsányi birtokos neje, megőrült 's Budán a' kórházban halt meg. – A szerző lapalji megjegyzése. – G. L.)

Most tehát már lévén elegendő pénze, Isten segedelmével, egy Kovács Theophil nevű társával elindult Wittenbergbe 's 1805. Máj. 9^[én] az egyetemi polgárok közé fölvetetett. Itteni iskola társai közt említésre méltó különösen a' későbbi jeles magyar litterator* 's akadémiai titoknok Döbrentei Gábor. A' megboldogult nekem erről a' következő anekdotát beszélt. A' Wittenbergben akkor tanult hazánkfiai mind tótok voltak, egyedül Döbrentei volt tős gyökeres magyar. Ez a németek előtt sokszor megvetéssel beszélt többi honfitársairól: „Freunde, diese sind ja eigentlich keine Ungarn, das sind Slaven, das heisst, sie sind eigentlich nur unsere Sklaven”* mellyért ezek annyira felpattantak, hogy egyszer Döbrenteit a' könyvtárban lefognán, jó hatot vágtak farára. – Wittenbergben jelesebb tanítói voltak: Nitzsch, Schleussner, de kivált a' posonyi születésű híres történetbúvár Schröckh, ki is miután éppen ez évben tanítói pályájának 50^{ik} évét ünnepelte, a' magyarok nevében ez évben tanítói pályájának üdvözlő verseket. – Wittenbergben két évet töltött, azután pedig visszajöven Jenkén, Ung várm[egyében] Pongrácz nevű földes úrnál vállalt nevelői állomást, végre pedig [az] 1809^[ik] év elején Sámsonházára Nógrád vármegyében lelkésszé választatott 's a' hivatalra Lyei Kristóf superint[endens] által szenteltetett föl Besztercebányán 1809. Febr. 4^[én]. (Sámsonháza, fekszik Heves és Nógrád megye szélén a' Mátra hegyek közt, regényes vad vidéken. A' rablások embergyilkolások itt akkor minden napiak voltak, úgy hogy atyám se volt biztos életével, valahányszor leány gyülekezeteit meglátogatta, mit lóháton, egyedül szokott volt tenni. Lakosai 1113 mind evang[elikus]. Leánygyülekezetei: Szupatak, Csengerháza, Kis Terenye, Marokháza, N. Bárkány, Szőlős, Garáb, Tar, Pásztó, Tiribes,

Bátyon, Dorogháza, Maczonka, Szuha, Mindszent. Szomszédjában van a' szent kút, látogatott búcsúhely, hol egy kősziklában Szent László lova patkójának nyoma látszik. Nevezetes a' romban heverő sámsonházi vár a' falu felett, a' XII. században Sámson nevű úr birtoka, kit mint Borics hívét említ Fessler és [a] Budai polg. lex. – A szerző lapalji megjegyzése. –G. L.) Sámsonháza, a' nélkül is csekély község, a' múlt év végén leégett volt, 's midőn Haan János oda került, nem állott fen több, mint 20 ház. Itt ő bíró, pap, szolgabíró szóval minden volt egy személyben. A' bírót is ő választotta évenként: de egyszersmind itt küzdött a' legnagyobb inséggel és nyomorral, úgy hogy nem csoda, hogy midőn a' francia háború újra kitörvén a' nemes banderiumok is fegyverre szólítottak 's a' districtus részére tábori pap szükségeltetvén, concursus* hirdettetett, Haan János volt az egyedüli, ki erre jelentkezett és azt meg is kapta, azon ígérettel, hogy addig egyházában káplánt tarthat, visszatérte után egyházát ismét átveheti, sőt a' districtus tekintettel lesz reá 's ha valamely jobb egyház megürül, őt helyezi abba. Ennélfogva egyházába valami Liptay nevű káplánt állítván ő maga uniformist öltött és a' regementhez* ment 's egy egész évig szolgálta illy minőségben a' hazát. Itt a' többi nemes urakkal kelletvén tartania, még azon kevés pénzecskéjét is, a' mie volt elköltötte, sőt adósságba is verte magát. Egy év múlva ismét visszatért sámsonházi egyházába 's megházasodott [az] 1811^[ik] eszt[endőben] nőül vevén Petényi Maria Juditát fent említett Petényi Gábor leányát, kivel 44 évig élt boldog házasságban.

Gyermekeik: Vilmos János, született Sámsonházán 1812. Apr. 19^[én], mint cs. k. árvabizottmányi ellenőr Csabán lakik. Vilhelmina Johanna, született Sámsonházán 1813 Dec. 29^[én]. Molnár József nagyváradi gyógyszerész neje 1837 olt. Anna Constantina, született Sámsonházán 1816. Május 21^[én], meghalt ugyanott 1818. Febr. 23^[án]. Lajos August, született Sámsonházán 1818. Aug. 13^[án], jelenleg 1855 olt. édes atyja helyébe bcsabai lelkész.. Lásd alább. Károly Albert, bcsabai városi írnok, szül[etett] BCsabán 1820. Nov. 1^[jén]. Nőtlen. Constantina Elisabetha. szül[etett] BCsabán 1822. Aug. 7^[én], meghalt ugyanott 1824 Dec. 30^[án]. Gábor Antal, festész, lakik Rómában, most az olasz zavarok miatt itthon. Született BCsabán 1827. Január 5^[én]. Nőtlen.

Így tehát eloszolván a' fölkelte nemes hadsereg, Haan János visszakerült csendes magányába, a' districtus által el felejtett, a' szép ígéretekéből semmi sem lett, sőt, még a' számára biztosított fizetésnek egy része is elmaradt.

Sámsonháza a' Pest felé vezető országúton fekszik. Körülötte jó távolságnyira valamire való hely nincs 's így miután a' faluban vendégfogadó nem létezett, azon Urak, a' kik felföldről Pestre Sámsonházán át utaztak, rendesen atyám vendégei voltak, 's nála éjszakáztak. Történt, hogy [az] 1818^[ik] eszt[endei] nyáron a' híres ócsai Balogh Péter septemvir* és az evangélikusok Főfelügyelője tért be hozzá 's csudálkozva kérdé: „hát ön még Sámsonházán nyomorog? hisz Önnek a' kerület által jobb állomás volt biztosítva, mert Ön a' kerületért feláldozta magát, minél fogva azt hívém, hogy már rég valami jövedelmesb egyháznál szolgál.” 's miután édes Atyám arra figyelmezteté őt, hogy bizony „az ígélet szép szó, ha megadják, igen jó.” Balogh, egyet mosolyogván: „ne féljen, úgymond, gondom lesz Önre. Most éppen Csabára megyek, a' hol valószínűleg Boszit felfüggesztjük 's melléje Administratort rendelünk. Azon leszek, hogy ez állomást Ön kapja meg.” 'S úgy is lőn. Boszy Mihály hivatalától felfüggesztetett, Haan János pedig egy akarattal, fél fizetéssel, azonban cum spe successionis*, Administratornak választatott. Aug. 12^[én] jött Sámsonházára nejéhez e' hírrel, másnap, aug. 13^[án] született fia Lajos.

Haan János Csabára jött Sept. 12^[én] 1818^[ban] 's Boszy nem sokára tellyesen elvesztvén hivatalát, rendes lelkésszé lett. Itt működött ő áldástellyesen egész[en] [az] 1855^[ik] eszt[endő] Sept. 12ig, e' szerént éppen azon a' napon halt meg, a' mellyen Csabára jött. Régi baja volt a' sérv /:hernia:/ melly NVárad és Sarkad közt megrohanta 's míg segítség jöhetett volna, bélgyulladásba átment, úgy hogy midőn Csabára érkezett, már minden segítség hasztalan volt. Teste a' Kastélyi temetőben van eltemetve, egyik menyé, Wilim Karolina,

Lajos fiának első neje mellett. Sírját szép szürke márvány emlékkő díszesíti. Halotti beszédekét mondották fölötte: tótót Jeszenszky Károly mezőberényi lelkész és esper. pénztárnok, magyart pedig Horváth Samuel tótkomlói lelkész és esperes. Mind kettő nyomtatásban is megjelent. Több mint 10.000 ember kísérete nyugalma helyére, áldva emlékezetét. Arczképe, Antal fia által híven festve a' bcsabai presbyteri teremben látható. Szolgált az Istenben boldogult 1818-1840^[ig] Broszmann Daniellel; 1850-1855^[ig] Szeberinyi Gusztávval. Az esperességnél [a] következő hivatalokat viselt[e]: decanus, vagy körlelkész volt tíz esztendeig; azután pénztárnok, főjegyző és végre alesperes. Az esperesi hivatalt sehogy elválnia nem akarta. Nyomtatásban megjelent munkái ezek:

1., Carmen in honorem magnifici Schröckh, dum muneris sui sacrum semisaeculare celebraret. Witteb. 1810.

2., Floseulus in coronam pie denati L. B. Alexandri Prónay, supremi Inspectoris ecclesiarum evang. A. C. in Hungaria. Aradini, 1839.

3., Alectryonada ... etc.* Lásd alább.

4., o užitečnom saděnj doháňa. Rozmluwánj mezi Ludomil Ferencom a geho susedom Hutaj Ondřišom, pre 11ud čabjansky wydané. Szarvas, 1845.*

A' mi először is Haan Jánost mint papot, mint hivatalnokot illeti, e' részben azon kevesek közé lehet őt számítani, kikről azt mondhatja az ember, hogy egyházaiknak apostolai. Thessedik oltá ő volt az első lelkész Csabán, ki az egyházban történt nevezeteseb eseményeket följegyezte. Az ő rajza és terve szerént készült az új templomban lévő szép oltár. Az ő buzgósága következtében fizettetett ki az egyházat súlyosan nyomott több mint 30 ezer pftnyi* adósság. Ő alatta szenteltetett föl az új templom 's ez alkalommal remek latin verseket mondott, mellyekben a' bcsabai evang[elikus] egyház történeteit adja elő. Ő alatta épült az egyháznak derék pinzéje és magtára 's szereztetett meg az egyház számára a' Vandháton lévő 30 holdnyi szőlős kert, mellyet ő maga méregetett föl táblákra 's ültetett ki tőkékkel és fákkal. Midőn Csabára jött, csak négy iskolát talált, midőn meghalt, már akkor azok buzgósága folytánkilenczre szaporodtak. Ő hozta be a' catechisatiokat, mellyek vasárnap délelőtt az ő templomban Aprilistől Octoberig tartatnak. Ő hazájában is hű polgára volt, mint az által is bebizonyított, hogy nem tudván jó formán semmit magyarul, öregebb korában annyira sajátjává tette a' honi magyar nyelvet, hogy azon hibátlanul írt, beszélt, szónokolt, sőt énekeket is szerzett, mellyek a' bcsabai kis énekes könyvben láthatók. A' helybeli magyar iskola is létét neki köszöni. Még gazdasági szempontból is igyekezett egyháza javát előmozdítani. így például ő volt az első, a' ki Csabán lóherét termesztett. Midőn egyszer szép lóherését a' legelőkelőbb gazdának Zelenjanszky Jánosnak mutatta, ez azt felelte: hogy ő bizony nem fog a' földjén füvet termesztetni, van elég a' gyepen! De bezzeg midőn látta, hogy az öreg úr húsz mázsa lóhere magját 96 vtjával* eladta 's szénája is annyi volt, hogy nem tudott mit csinálni vele, Zelenjanszky János gazda is rá adta magát a' fűtermesztésre. De ő volt a' ki a' fatalis lycium barbarumot* is Csabára hozta, a' melly ugyan sövénynek igen jó, de olly czudar portéka, hogy a' földbe mindig jobban és jobban beveszi magát, azt egészen ellepi és alig lehet évekig onnan kiirtani. Nagyon panaszkodott erről egyszer előtte egy paraszt gazda, hozzá tevén azt is: „bodaj zdochow kdo ho na Čabu donjesow.”* Persze, nem tudta, hogy az öreg úr volt. Kedvencz ideálja volt az öreg úrnak a' Csaba körül fekvő temérdek szőlős kerteket mind eperfákkal kiültetni és az azokban lakó szegényebb néposztályt rávenni, hogy selyembogár tenyésztésre adja magát, de ebben boldogulni nem tudott. Ő maga is beültetett földjén több mint két jegerumot* eperfákkal, selyemtenyésztést állított, Berczi fiát a' felett felügyelővé tette, de látván a' kevés sikert felhagyott azzal, azonban a' megvétől eperfáiért két arany jutalmat még is kapott. Sőt még a' dohány termesztést is ő kezdte Csabán 's erről könyvet is adott ki. Az általa behozott két czikk, a' lóhere és dohány, most körülbelül 300 ezer ft jövedelmet hoz be Csabának.

A' mi továbbá Haan Jánost mint szónokot illeti, ő nem volt soha fényes 's elragadó, de

igen is népszerű szónok, úgy hogy a' legbutább ember is megérthette beszédjét 's okulhatott rajta. Különösen szerette beszédeibe szöni a' történelmi példákat, és a' természetből vett hasonlatosságokat, mellyeket remekül tudott felhasználni. Egész haláláig, majd minden reá eső másodikon ő szónokolt, soha készületlenül a' szószékre föl nem lépett, de minden beszédjét az utolsó Amenig szóról szóra felírta és megtanulta. Szavát a' nagy templomban 75 éves korában is jobban meg lehetett hallani és érteni, mint káplánjait. Az ő szónoklatát, éppen azért mert népszerű volt, a' hallgatók meg nem unták 's még a' legöregebb korában is szerették, ha ő prédikált. Hivatalos munkáiban olly lelkesmértetes és fáradhatatlan volt, hogy káplánjai sokszor, úgy szólván, csak erővel tudták rávenni, hogy már valahára az isteni szolgálatot nekik is engedje át. Többször történt az, mikor mellette káplán voltam 's láttam hogy köhög és alig lesz képes a' nagy templomban a' szent beszédet elmondani, vasárnap reggel elloptam az új testamentumát predikációstul és azt helyette és mondtam el. Utolsó beszédjét, mellyet [a] Sz. Háromság utáni X^{ik} vasárnapon mondott, profetailag azzal végezte: „wy nynj zármutek mate, ale opët uzjym was” * 'sat. Nem sokára azután, utána való hétfőn NVáradra menvén, az uton a' baj utólérte, melly halálát okozta.

Mint embert a' szüntelen való anacreoni jó kedv, fáradhatatlanság és becsületesség jellemezték. Egész Csabán csak egy vélemény uralkodott róla: hogy soha senkit készakarva meg nem bántott, meg nem sértett. A' lélek tisztaságából származó jó kedv és humor soha el nem hagyta őt. Mindent a' legkellemesebb oldalról tudott felfogni, soha semmi rendkívül meg nem búsította, még halála előtt néhány órával is tréfált. Egyszer a' dohányját a' jég elverte volt 's ott állott az udvaron kiterítve vagy húsz mázsa, mellynek semmi hasznát venni nem lehetett. Édes Anyám szomorkodott, kezeit tördelte a' nagy kár felett. „Ne búsulj, Mami, volt az öreg úrnak laconicus felelete, majd kipipázza azt Berczi!” - Berczi fia tudni illik geniális* pipázó, már 14 éves korában pipázott 's fogyasztja azolta is híven a' kapa dohányt. - Fialat korától mind végig a' legnagyobb passióval foglalkozott a' mechanikával; készített kocsikat és hajókat, mellyeket a' lábnak nyomása által lehetett mozgásba hozni; Békés megye számára fa utakat tervezett, 's terve a' megye által el is fogadtatott, de foganatba nem ment. Fő igyekezete volt a' perpetuum mobile* feltalálni 's húsz évek olta tökéletesen hitte, hogy már feltalálja, úgy hogy az ember reggeltől estvig láthatta az öreg urat szobájában faricskálni és kereket forgatni. Becsületességéről elég legyen csak egy példát előhoznom. Wittenbergből elmenetelekor gazdájának négy tallérral adósa maradt, mit később a' francia háborúk miatt, megszakadván a' közlekedés, el nem küldhetett. Midőn én [az] 1841^[ik] esztendőben Némethonba mentem, lelkemre kötötte, hogy Wittenbergben keressem fel akkori gazdája családját 's ha valaki abból még él, adjam oda neki a' négy tallért. Ezt én híven tellyesíttem is, a' nevezett házigazdája egyetlen leányát csakugyan megtalálván, még pedig a' legnagyobb nyomorban, a' szegények ápoló házában. Képzeltetni mint esett ennek, a' ki még atyámra gyermek korából emlékezett, midőn neki a' harmincz éves adósságot megadtam!

Egyéberánt Haan János szerencsés latin költő volt, 's képes volt a' leg talpra esettebb latin verseket rögtönözni. Emlékül ide igtatom egy verszetét, mellyet Petényi Salamon sógora, 's nemzeti múzeumi őr tiszteletin készített.

Alectryonada
quam
zoophilo et ornithologo
utrobique eminenti
Joanni Salamoni Petényi
cum celebraret
aetitas suae
sacrum semisaeculare
cecinit

ex alitibus unus
anno, quo
evigilant populi, dum cantal tertio gallus

Szarvasini. 1848.
typis Leopoldi Réthy

*

Currite Pestinum salvumque iubete Peténium,
Quamvis simpliculi, currite versiculi.
Sed peregrini estis, fors nec reperire potestis,
Quaerite Musaeum, continet istud eum.
Hic animantibus is formam restaurat, ut Isis,
Ut prius in vita sunt ibi rursus ita.
Ericius currit, gallus velut ore cucurrit,
Garrit pica levis, tuque, columba, gemis.
Psittacus hic fatur, bubo studet et meditatur,
Omne genus dum stat vivere continuat.
Ille pelicanos numerosos servat in annos,
Et tenues fibris vivificat colibris.
Ecce, movent alas! tentantque volare per auras!
Vivunt! ni claudis nulla manebit avis.
Ecce, parant extra! Claudatur aperta fenestra!
Hei, Domine affinis, ru facis ista nimis.

*

Coelestes aquilae, volucrum quoque caetera mille,
Et quae cursatis quaeve natatis aquis.
Pergite Pestinum nostrumque rogate Peténium,
Ut vos, cum poterit, decoriare velit.
Sic dabit ille probis habitare palatia vobis
Nil iam solliciti frigore, fame, siti.
Regia strirps, aquilae, quoniam nunc iubilat ille,
Ergo parate choros, laetitiaeque toros.
Gracile, tu canta, grus, tuque ciconia salta,
Altius anser, anas, bassoque, bubo, canas.
Convivas epuli repetendo vocate, cuculli,
Accipitres epulas et date cuncta toas!
Quid fiat in mundo peragrans narrabis, hirundo,
Fac, gallina, locos, praecine, gallé, iocos.
Facta viri lauda resonans agrestis alauda,
Poscit ut eius honos da, philomela, tonos

Naturam Salamo studuit sub monte Libano,
Describit calamo noster eam Salamo.
Noster in Hungaria, fuit ille in monte Moriah,

Rex erat ille quidem fecit at istud idem.
Ergo potens harum naturae deliciarum
Affinis vigeat seroque finis eat.
Quinquagentanus vitae modo labitur annus,
Vivat et ultro recens altera lustra decem!!!*

14., Brószman Daniel. Született Breznóbányán 1802. Apr. 12^[én]. Iskolába járt Dobsinán, Rosnyón, és Posonyban. Itt elvégezvén a' philosophiai Cursust 's valamicskét a' theologiából Selymeczre ment 's a' bányász Academiában practicans* lett. Mint illyen, elég könnyelműen, megházasodott 's most már hivatalról kellett gondoskodnia. Ennél fogva Besztercebányán privát leánynevelő intézetet nyitott, de miután ott már fenállott egy illetén intézet a' híres Zipser András vezetése alatt, az övé ezzel sehogy sem állottá ki a' versenyt 's dolgai napról napra rosszabbul kezdtek menni. Ekkor egyet gondolt, megemlékezett tudni illik, hogy hiszen Ő a' theologiából is tanult valamicskét, ennél fogva még pap is lehet, fogta tehát magát, Besztercebányán hagyta nejét gyermekestül 's elment Bécsbe a' prot. theologiai intézeten bevégezni a' theológiát. Itt mulatott egy évig, azután pedig visszatérvén Besztercebányára, miután ott semmi papi hivatal kilátásban nem volt, befogatott, feleségét, gyermekét kocsira ültette 's elment ekklesiat keresni. Útja [a] Bánát felé vezette 's itt kapott is csak hamar, egy csekély tanítói állomást, nem sokára pedig a' nagy szent miklósi igen csekély egyház megürülvén, annak lelkészül megválasztatott. Itt működött Brószmann egy pár évig. [Az] 1839^[ik] évben Zajjacz Daniel elmenetele által megürülvén az administrátorság, e' hivatalra Brószman választott, sine spe sucessionis*, azonban alig egy év alatt kitudta ő vinni azt, hogy a' presbyteriumtól biztosítást nyert, miszerént Uhrin halála után a' rendes lelkészi állomásba ő fog behelyeztetni. 'S úgy is lett. [Az] 1841^{ik} év nyarán meghalálózván Uhrinyi, a' kapellaniából* a' paplakba által költözött. Tagadni nem lehet, hogy jó szónok és liturgus, de egyszersmind a' theologiában és általán véve a' solidabb tudományokban valódi idiota* volt, a' mint másképp nem lehetett, mert hiszen ő theologus csak kénytelenségből lett. Egyébiránt, a' mit tudott, azt ki is tudta mások előtt mutatni vagy másként mondva: „a' maga portékáját el tudta adni”, a' mi nincs minden minden embernek adva, 's miután jó svádája* volt, híveit házaikban gyakran meglátogatta, ügyes bajos ügyekben tanácsot adogatott, sőt gyakran őket a' világi hivataloknál is védte, nem csuda ha népszerűségre kapott. Ezen népszerűségénél fogva az úrbéri örökváltságot is Omazta 'Sigmoldal többnyire ő eszközölte. Az esperességnél körlelkészi, azután pedig vagy egy évig esperességi hivatalt viselt. [Az] 1849^{ik} eszt[endőben] szél érte [a] nyelvét, úgy hogy képtelenné lett a' papi hivatal további viseletére, kivált miután ennek következtében emlékező tehetsége is nagyon meg gyengült. Akart volna ugyan magán káplánok által segíteni, mert mindég reménylette egészsége javulását, de végre elfogadta az egyház ajánlatát, a' melly, noha 10 évig sem szolgáltta azt, részére nagylelkűen ötven köből [?], 100 pft és két öl fa évi nyugdíjat rendelt, mind a' mellett, hogy Brószmann vagyonilag igen jól állott és nyugdíjra nem szorult. Illy állapotban élt Brószmann még hét évet, végre pedig régi baja a' sérv, hernia incarcerata, erőt vevén rajta, meghalt Dec.15^{én} [az] 1856^[ik] évben. Eltemettetett utódja Szeberinyi Gusztáv által, halotti beszédet pedig mondott felette Haan Lajos. Fekszik az felső végi temetőben. Matild és Sofia két leányai mellett, kik atyjokat az örökké valóságba követték.

15., Szeberinyi Gusztáv Adolf, a' nagy Szeberinyi Jánosnak, a' bányai kerület utolsó Superintendensének és Pohradzky Eszternek fia, született Kochanócson, Nyitra várm[egyében] 1816. Oct. 14^[én]. Két éves volt, midőn édes atyja Selymeczre ment által lelkésznek, ennél fogva a' mi Gusztávunk is itt kezdete első iskolai pályáját, elvégezvén a' grammatikát, Syntaxist*, az úgy nevezett humaniorákat* és a philosophiai cursus* első évét

az ottani gymnasiumon. Rojko János, Homokay Pál és Bolemán István alatt. Selymeczről a' posonyi lyceumba ment által, a' hol a' philosophiát és a' theologiát szorgalmasan tanulta Kovács Martinyi Gábor, Greguss Mihály, Grósz János és Schwertay Mátyás tanárok alatt. Letévén a' szokott candidaticumi* visgát [az] 1838^{ik} évben Jeszenszky Károly mostani mezőberényi lelkész 's kedves szomszédunk társaságában Némethonba indult 's Jenát választotta további tanulmányai helyeül, a' hol is Majus 11^{én} az akadémiai polgárok közé fölvétetett. Jenában tanuló társai voltak: Barisch Sándor, most lieblingi; Jeszenszky Károly, most mezőberényi; Kosztra Tivadar, most ambrózfalvai; Lörincsik Samuel, később késmárki theol. tanár, majd lovinobányai, lelkészek, továbbá Hornek Nátán, most szlabosi; Dianovszky András; Haviar Dániel, most szarvasi, Kellner Károly, most svabóczi; Elefánt Mihály nyíregyházi; Blaskovics Imre Ngurabi; Gedulyi Tivadar, kis csalomiai†; Sztehlo András losonczy; Jeszenszky Károly ó pazovai lelkészek; Naberern Jonathan pesti és Breznyik János selymeczi tanárok. Tanárai pedig: Hase, Schwartz, Fries, Luden és Baumgarten-Crusius. Jenában két évet töltött, azután pedig hazájába visszatérvén magára vállalta Bohus János, világosvári gazdag katolikus földesúr fiainak nevelését. Ezen vagyonos, derék úri háznál egy évnél többet töltött el 's még most is baráti öszveköttetésben áll azzal. [Az] 1843^{ik} évi Jan. 25^{én} derék atyja által fölszenteltetett a' papi hivatalra, 's az ő oldala mellett lett bányakerületi Superint. káplán. Azonban kevés ideig viselte ezen segédi hivatalt, mert még ugyan azon évben megválasztatott papnak Egyházas Marótra, melly a' honti egyháznak legjobbjai közé tartozik. Itt elfáradott híven tíz évekig az Úrnak szőlőjében 's egyszersmind esper. főjegyzői hivatalt is viselt. Midőn [az] 1853^{ik} évben Brószmann Dániel az egyház által nyugdíjaztatott, a' helybeli honoratior osztálynak szemei mindjárt Szeberinyi Gusztáv felé fordultak, kit ismertek némellyek még mint iskola társukat, mások mint kerületi gyűlési szónokot, ismét mások az egyházi lapokból, hol több jeles értekezései olvashatók. Az akkori esperes Placsko István, szarvasi lelkész ugyan capricirozta* magát arra, hogy az egyháznak hármát, a' kiket ő fog candidálni, ki kell hallgatnia, minél fogva csődöt hirdetett* az esperességben a' csabai állomásra 's a' hármát, a' ki jelentkezett, próba szónoklattal Csabán fölléptette. Ez a' három volt: Jeszenszky László holdmezővásárhelyi pap, Szeberinyi Andor csabai káplán és Molnay vagy is Molitoris Károly orosházi professor. Mind a' három szerencsésen megbukott, Szeberinyi Gusztáv pedig megválasztatott 's [az] 1853^{ik} eszt[endő] Jún. 1^{én} Csabára el is jött. - Szeberinyi eljövetele olta az egyház, különösen a' tanügy, lehet mondani, új aerába lépett*. Ő a' paedagogicában, különösen annak újabbkori litteraturájában igen otthonos. Ő léptette életbe a' koronként megtartatni szokott iskolai választmányi gyűléseket, a' három évenként előre megszabni szokott tanrendszert, ő küszöbölte ki a' kis normális iskolákból a' realékat*, 's taníttat azok helyet vallást; ő eszközölte azt, hogy valamennyi iskolából a' nagyobb gyermekek a' mindennapi isteni tiszteletre, ha csak az időjárás engedi, a' templomban megjelennek, szóval ő vissza vezette a' népiskolákat azon stádiumra, hol azoknak állaniok kell, hogy vallásos, népnevelő intézetek legyenek. Az ő utána való járásnak gyümölcse a' két privát gymnasialis osztály 's a' leánynövelde. Ő eszközölt ki az egyháznak a' közlegelőből 33 hold földet és gyümölcsfa iskolául 5 holdat. Miolta ő itt van, két iskola: a' közép tabáni és a' trhani újból épített, valamint a' pompás paplak is, az ő templom pedig alapostul kijavíttatott. Egyébiránt ő jelenleg az esperességnek pénztárnoka, sőt a' kerületi főjegyzőségre is, melly ugyan egy előre felfüggesztetett, Torkoss Károllyal, ő kapta a' legtöbb szavazatot. Számos értekezéseit lehet olvasni „a' protest. Jahrbücher”* - „protest[ás] Wochenblatt”* és a' prot[estás] egyházi és iskolai lapban. Önállólag kiadta ezeket:

Wyučowanj konfirmandu D^{fa} Jána Szeberinyiho, evang. Superintendenta, z prjležitosti geho 50 ročného uradowanj knežskaho wydané skrze Gustava Szeberinyiho. Gyula, Réthy 1857.* Ugyan az magyarul is. Második bővített kiadás 1858.

„Kazeň, kteraw w druhau adwentnj neděli r. P. 1857 držel etc. na žádost horliwych presbyterů wydána.”

„Truchlořeč nad rakwj Pawla Benj Szemiana, učitele čabjanského. 1857.*

Egyébiránt Szeberinyinek kedves neje: Dlhányi Maximiliana, lelkész leány és a szarvasi tanár Dlhányi Sigmund testvére. Gyermekük: István, selymeczi tanuló, Josef szarvasi tanuló. Matild, Gusztáv és Sigmund kis korúak. Testvére: Szeberinyi János, derék selymeczi lelkész.

Én pedig ki vele együtt több mint négy év oltá ezen egyházat szeretetben, collegialis* egyetértésben igazgatom 's vezetem, szívem mélyiből azon szavakkal zárom be e sorokat mellyeket Markovicz Gyurcsek Jánosról írt:

„Et quia pacificus vir est nirauimque benignus
Hinc nos alma quies aurea paxque beat.

- - - pyllos vivat is usque dies!
éljen!*

16., Haan (:August.:/ Lajos. Születtem Sámsonházán Nógrád várm[egyében], hol akkor édes atyám lelkész volt, 1818. Aug. 13^[án], tehát éppen a világosvári szerencsétlen catastroph[a] napján. Négy hetes voltam, mikor Csabára költöző szüleim ide hoztak. [Az] 1824^{ik} évben elkezdtem elemi tanulásomat Rolko János tanító alatt, de ez a következő év elején meghalván átmentem Andrassovicz György iskolájába, kinél elvégeztem a donatust* és az első évi grammatikát. [Az] 1829^{ik} év őszén szüleim a mezőberényi gymnasiumba küldöttek, a hol tanáraim voltak: a grammatika és syntaxisban Molitoris Adolf, a rhetoricában Tomasilül, a poésisben* pedig Molitoris, - most Molnay - Károly. Ezek közt legtöbbet köszönhetek Molitoris Adolfnak. Az egy alapos tudományú, kellemes előadású, de nagyon indulatos férfiú volt. Különösen a stilitikában gyakorlott minket, úgy hogy már syntaxista korunkban mind prosában, mind versben, korunkhoz képpent, igen csinosan dolgoztunk. A jobb munkák egy érdemkönyvbe irattak, examentkor* pedig a legjobb poéta érdemkoszorúval jutalmaztatott. Legkitűnőbb volt közöttünk e részben Sárasy Gyula. Én könnyen dolgoztam, de hanyag voltam. Egyszer történt, hogy chriát* kellett dolgoznunk 's Molitoris engem szólított. Nekem chriám nem volt, azonban elővevén egy darab üres papirozt, abból ex tempore* elmondtam egy meglehetősen chirát. De bezzeg megírtam, midőn Molitoris a chriát magához kérte. „Tu semper mediocris homo manebis”* volt az ítélete. Molitoris különösen a rómaiak és görögök történeteit lelkesen adta elő, úgy hogy Rhetor* korunkban is inkább elmulasztottuk Tomaszek rhetorikai* előadásait 's a syntaxisták ablaka alá mentünk, hogy Molitoris magyarázatát hallgassuk. Egyébiránt Molitoris, mondom, igen indulatos ember volt. Így péld[ául] egyszer délelőtt elbeszélte nekünk, milly kegyetlenül bánnak a szegény feketékkel 's az egész iskola vele együtt sírt; délután pedig ő maga valami kihágás miatt egyik tanulóját olly kegyetlenül verte a ferulával*, hogy kezét ketté hasította. Mező Berényben három évig laktam mostani kedves ipámnál, Wilim János tanítónál. Első nőm ekkor három, [a] második egy éves volt. Elvégezvén a humaniorákat [az] 1834^{ik} év őszén Eperjesre mentem föl és öt évi ott létem alatt leginkább Munyai Antal Lajos, akkori collegiumi rector, theologiae professor és kerületi főjegyzőnél laktam. Tanultam a philosophiai tudományokat Vandrak András, a históriát Schulek Fridrik, a physikát Fuchs Albert, a theológiát végre Munyay alatt. Ezen utolsó férfiú volt életemre elhatározó befolyással. Ő lelkestül testestül theologus volt, még pedig orthodox*, vagy a mint ő magát nevezni szerette supranaturalista rationalis*. Legnagyobb öröme volt, ha valakit a theológiának megnyerhetett. Engem szeretett, mintha gyermeke lettem volna, gondolható tehát, mennyire sarkalt, hogy én más ne legyek, mint theologus. Nekem a nélkül is hajlamom lévén e'hez, örömmel fogadtam tanácsát, 's kedvencz tanoncza lettem, mind szorgalmam, mind jó magam viselete miatt. A históriát ő is igen jól adta elő.

(Munyay Antal Lajos született 1790 körül Kis Szebenben, hol atyja Mihály,

evang[elikus] tót pap volt. Iskoláit végezte Eperjesen és [az] 1811^{ik} évben Wittenbergben. Visszatérvén nevelő lett Csákányban Desöffy Gáspárnál, [az] 1814^{ik} eszt[endőben] pedig olasz vagy Wallendorpi papnak szenteltetett. itt működött ő egész [az] 1832^{ik} évig, egyszersmind kerületi főjegyző is lévén, a' midőn Mayer helyébe eperjesre theol. tanárául meghívatott. Jó theologus, gyenge philosoph* és linguista volt, minél fogva a' görögben és zsidóban candidatusok által helyettesíthetett; magyarul is keveset tudott. Meghalt 1850 elején. Kiadott számos programokat, mellyek a' Collegium történeteit alaposan tárgyalják, - továbbá Ruman és Klein társaságában predikációkat, - de legkitűnőbb munkája: „Historia ecclesiae evang. a. conf. in Hungaria, praecipue in XVI. oppidis scepusii. Halberstadt 18*. - Béke lengjen hamvai felett! - A szerző lapalji megjegyzése. — G. L.) Eperjesen igen sokat köszönhetek kivált annak, hogy mind a' magyar, mind a' tót társaságnak mind az öt év alatt buzgó tagja voltam. Ezt úgy kell érteni. A' Collegium kitűnőbb ifjai, minden professori rábeszélés nélkül, társulatba állottak, azon czélból, hogy magokat a' stylistikában gyakorolják. A' társaságnak voltak törvényei, rendes jegyzőkönyve, tisztviselői, névszerént elnöke, titoknoka, pénztárnoka és könyvtárnoka. Minden tag fizetett egy évre két pengő forintot 's ezen szereztettek a' könyvek. Az én időmben a' magyar könyvtár ötszáznál több kötetet foglalt magában. Szombaton és szerdán délután tartott az ülés. Ezen három előre kinevezett tag valami classicusabb művet Vörösmartyból, Kisfaludyból sat. a' cathedráról elszavalt. Következett azután szavalásának criticája, hol nem adta meg a' kellő hangnyomatot? hol használt ferde taglejtést, sat. Ezután három, szintén előre kinevezett tag, felolvasta munkáját, mellyek bírálatra kiadattak 's ha arra érdemesnek találtattak, beirattak az érdemkönyvbe. Mind ez beíratott a' titoknok által a' jegyzőkönyvbe 's a' következő ülésben hitelesítettett. Ezen társaságok valami[nt] a' professoroktól független voltak, azok tudomása nélkül alakultak az év elején, azok befolyása nélkül gyakoroltattak, sőt még saját pecsétjük is volt. Az évnek végén tartott az örömnépe, mellyen mindenki saját legjobb munkáját elszavalta. Ez örömnépek valóságos ünnepek voltak Eperjes városára nézve. Minden honoratior nőstül, leányostul tolongott, hogy azokon részt vehessen. Különben a' társaságnak voltak tiszteletbeli tagjai is, 's ilyenek voltak a' Sáros megyei alispánok, főjegyző[k], a' megyei oppositionak más kitűnő tagjai, például Pulszky Ferencz, Ujházy László. Az én koromban olly jó renomaisban* állott e' társaság, hogy ezek is megtiszteltetésnek vették, ha tiszteletbeli tagokul kinevezettek 's koronként meglátogatták seregesen üléseinket. Engem azon megtiszteltetés ért, hogy mindjárt [a] második évben megválasztattam könyvtárnokul, azután titoknokul, végre pedig alelnökül. A' társaság kitűnőbb tagjai voltak a' tanulók közül; Sárosy Gyula, Vahot Imre, Vachot Sándor, Ruttkay Emil, Riskó Ignác, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Irányi Dániel, Eördögh Dániel, Szénfi - Kollmann - Gusztáv, Fekete Soma, Pompéry János a litteratura* mezején mind ismeretes nevek. Azok közül pedig kikkel együtt laktam megnevezem még Duka Tivadart és Kéler Albertet. (Sárosy Gyula, kitűnő capacitás, jeles stilista, elismert költő, de egyszersmind excentrikus ember, korhely. A' forradalom előtt sokra vitte volt. Szegény árvából felváltó törvényszéki ülnök lett. A' forradalomban különösen „arany trombitája” által igen részes volt, minél fogva, miután nem tudták megtudni hollétét, nevét szegezték bitófára. Ő az alatt álnév alatt lappangott Gyöngyösön, mint reform. praeceptor, azonban egy eszem iszom társaságban részegségében elárulván magát, elfogatott 's néhány évig fogva volt. Szabadon bocsáttatván ismét holmi kormány ellenes beszédek miatt elfogatott 's most is ül. Költeményei ki jöttek ily cím alatt: „Költemények Sárosy Gyulától. Pest. 1859.” Tőle van továbbá „Az én albumom”. Pest. 1858. - Vahot Imre, ismert bellertista* és divatlap szerkesztő. Már eperjesi tanuló korában szerkesztett egy írott lapot „Duda” cím alatt, mellynek dolgozó társai mi voltunk. Tőle van többek közt „Magyarföld és népei” - „Magyarország és Erdély képekben” c. - Vachot Sándor, solid kedves fiú és költő. [A] forradalom után megőrült 's a' budai örültek házában ül. Ki jöttek költeményei 's több kiadást értek. - Ruttkay Emil -, 1850 körül költeményeit adta ki. - Riskó Ignác, költeményei

Almanachok 's divatlapokban elszórvák. - Kerényi Frigyes, tulajdonképpen Christman, kedves, kedélyes költő. Poétai munkái több kiadást értek. [A] Forradalom után Amerikába költözött 's ott a' Missisippinél vad indiánok közt halt meg a' kedves ifjú. - Lisznay Kálmán, ismeretes költő a' „palóczdalok” szerzője. - Irányi Daniel, tulajdonképpen Halbschuch, toporczy papfi. Jeles ész, kitűnő publicista. [A] forradalom alatt sokra vitte. Ő volt az egész felső Morsz. kormánybiztosa. Jelenleg Amerikában él. - Eördögh Daniel. Furcsa fiú, lelkestől testestől cynikus. Télen frakkot hordott, nyáron köpenyt. A' világgal semmit sem törődött. Költeményeit kiadta 1857^[ben]. - Szénfi Gusztáv, nyíregyházi fi, jeles zenész és zeneszerző. Ismereteseke tőle „Tinódi Sebestyén nótái”. - Fekete Soma, színész és a' pesti nemzeti színház könyvtárnoka. Ifflandnak, Kotzebuenak, Töpfernek számtalan darabjait fordította le, mellyek most is adatnak a' nemzeti színpadon. - Pompéry János, ismeretes publicista, báró kemény 'Sigmund lelépése után a' pesti Naplónak ügyes szerkesztője 's academiai tag. - Duka Tivadar, fő orvos az angolok szolgálatában, jelenlegi lakhelye Calcutta, honnan már nem egy becses gyűjteményt kapott tőle a' nemzeti Múzeum. - Kéler Albert, legjelesb zeneszerzőink egyike, most a' Mazzuchelli ezred karmestere. Az ő sógorai Vandrak András tanár és Szehlo János lelkész Eperjesen. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

Eperjesen nem csak a' theológiát hallgattam, hanem a' jogi tudományokat is Csupka András alatt, mert feltett szándékom volt ugyan pappá lenni, de egyszersmind az ügyvédi censurát* is letenni. Így eltöltvén ezen kedves városban öt évet 's bevégezvén iskolai pályámat, szüleim akaratjából [az] 1840^{ik} év őszén nevelői állomást vállaltam Vidovich Ferenc főszolgabíró házában, Békésen 's egy évet töltöttem nála. Tanítványaim egyike, V. György, most kigyósi rkath. káplán.

[Az] 1841^{ik} eszt[endő] September elején elindultam a' némethoni Academiákra, még pedig magam. Bécsben, a' természetiek tárában találkoztam két candidatussal, kiket az előtt hírökből sem ismertem 's kik szinte az Academiákra utaztak. Ezek voltak Chotvás András és Lőrincsik János. (Chotvás András vizesréti, Lőrincsik János csalli lelkész. - A szerző lapalji megjegyzése. — G. L.) Az ő társaságukban Prágán, Töplitzen, Drezdán, Lipszén, Altenburgon át Oct. 10^{én} Jenába értem 's 12^{én} Dr. Baumgarten-Crusius L. O. Fr. rectorása alatt az egyetemi polgárok sorába beigattattam. Itt a' következő leczkéket hallgattam: Reinhold alatt: Vorlesung über die Hegel'sche Philosophie*; - Appelt alatt: die Geschichte der neuesten Philosophie; - Luden alatt: Geschichte der franz. Revolution; B. Crusius alatt: Dogmatik és Exegese der drei ersten Evangelien*. Tanuló társaim voltak: Coroni Imre, Schiro Samuel, Sandtner Rudolf, Lőrincsik János, Chotvás András, Matós Viktor. (mind ezeknek és az előbbieknél életleírását lásd Jena Hungaria pag. 167, 168. Én ezek közül egy házban laktam Lőrincsikkel, in der Linkey, collegiengasse*. - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Kedvencz tanárom volt kivált a jó öreg Luden, ki a' magyarokat különösen szerette 's kit legalább minden második héten egyszer meglátogattam. Felejthetetlen lesz előttem mindég azon félév, mellyet az egyetemi városban töltöttem. Az a' szabadság, mellyet ott a' tanulócsereg élvez, az a' fraternitás* és fidelis* élet, mellyben a' diákok egymásközt érnek, az a' zajos és még is excessusok* nélküli víg élet, az a' lassú, gyönyörű Sala, az a' kedves vidék, az a' roppant tudoraányosság, mellyet egy illy városban az ember bámulva lát, ki ne vonzana? Mikor [az] 1858^{ik} eszt[endei] Augusztusban az egyetem három százados ünnepét tartotta, még egyszer meglátogattam ezt a' kedves várost 's már most nőmmel együtt jártam be a' Paradiest, és a' Rasenmühlét és más felejthetetlen helyeket, mellyeken valaha ifjú koromban magam el el andalogtam.

A' téli semester* végével Chotwas Andrásal útnak indultam Berlin felé, gyalog. Meglátogattam Weimart, Gothát, Erfurtot, Eisenachot, Wartburgot, Casselt, Schepfenthalt, Eislebent, Hallét 's innen vaspályán Wittenberget. Berlinben ismét fél évet töltöttem; hallgattam pedig a' következő tanárok alatt leczkéket: Marheinecke: über die Bedeutung der hegel'schen Philosophie in der christl. Theologie; - Michelet: Hegels Logik; - Twesten: die

Unterschiedslehren der evangelischen Kirchen; - Bencke: über die psychischen Krankheiten und ihre Heilung*. (ez a' bencke, különben igen jeles ember, a' mint a' hírlapokból értesültem, később maga is elme betegségbe esvén, harmadéve eltűnt 's még eddig sem jöttek nyomába. - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Schelling: über die philosophie der Offenbarung*; Cibulsky: über die slavische Volkspoesie*. A' Hegel philosophiája akkor igen lábra kapott volt Poroszhonban, különösen Berlinben 's a' kormányban nem csekély aggodalmat szült elterjedése. Ez okból a' kormányoz öreg, jó formán már elfelejtett Schellinget a' Rumpelkammerből* előhúzta, Berlinbe hívta meg igen nagy fizetés mellett, hogy tekintélyével föllépvén a' hegelianismus eláradásának gátot vessen. Az öreg meg is kezdte a' harcot 's a' két párt közti tusakodások akkor folytak leghevesebben, midőn én ott időztem. Schelling leczkéit annyian látogatták, hogy a' legnagyobb terembe sem fértek, 's rendőrt kellett az ajtóhoz állítani. Látni lehetett ott Superintendenseket, tábornokokat, ministereket, sőt királyi hercegeket is. Nekem azonban, megvallom, ezen subtilis* német speculatiók soha sem tetszettek, nem magyar gyomornak valók azok. Kevés azoknak a' practicus haszna 's el lehet róluk mondani, hogy „opinionum commenta delet dies”*. Fichte, a' tanítványai által a' maga idejében szinte istenített bölcs, egyszer berlini tanár korában a' praelectiok* közben annyira tűzbe jött, hogy a' cathedraban felugorván, három ujjait e' szavakkal emelte [az] ég felé: „ha az én tanom nem való, Isten engem örökre kárhoztasson el!” A' tanítványok is hasonló ecstasisba jövéen mind felugráltak, három ujjukat föl emelték és szavait ismételték. Szegény Fichte, mire jutottál! Jött utána Krug, Fries, Rosenkranz, Schelling, Hegel et hoc genus omne* 's ma már a' német philosophusok szegény Fichtét az ő „Ich”-jével mint régen élt álláspontot csak szánakozással mosolyogják. És még is Marheinecke nekünk nem átalotta azt mondani: „Hegel war der letzte Philosoph!”, mintha a' philosophiában lehetne non plus ultra* 's nem támadhatna nagy philosoph után még nagyobb. Bizony hiában rázzák ezek mind azon életfát, mellynek gyümölcséből ők is jól laktak, a' Jézus tanát; az ő tanaikat az idő lassanként mind elsepri és elnyeli, de Jézus Krisztus tudománya megmarad mind örökké.

Berlini iskola társaim közül megemlítendőnek tartom ezeket: Chotwas András, kivel egy szobában laktam, Fanzösische Gasse Nro 17 Dachstübchen*; továbbá Terray Károly, Takács János, Gáspár János, Mentovich Ferencz, Kramarcsik János, Nagy Áron, Irinyi Josef, gróf Teleky Sándor. (Terray Károly, Most tanár Rosnyón. – Takács János, erdélyi fi, most Pesten a' Földtani Társulat titoknok. - Gáspár János, erdélyi fi, tanár Nagy Enyeden. - Mentovich Ferencz, jeles költő, az előtt nagy körösi, most kolosvári tanár. - Kramarcsik János, most rosnyói tanár. Ez a' Kr[amarcsik] [az] 1839^{ik} évben nagy zajt ütött a' hazában. Írt t. i. Szatócs név alatt egy cikket a' társalkodóban ezen cím alatt: „A' panslavismus* cseh szláv hősei Löcsén”, mellyben a' löcsei gymnasium pánszláv irányát denunciálta. Erre röpirat röpirat után jelent meg, részint mellette, részint ellene. Maga az egyetemes Felügyelő gróf Zay Károly is bele elegyedett a' dologba, 's kevésbe múlt, hogy a' gymnasium be nem záratott. - Nagy Aron, jeles készültségű fiatal, már Berlinben létekor kisújszálási papul volt választva, azonban alig foglalta el hivatalát, fél év múlva meghalt. - Irinyi Josef, jeles belletrista, publicista*. Innen Francia és Angolhonba ment 's úti tárczáját kiadta. Tőle van „Az 1792^{ik} eszt[endő] 26 tcz. története”. Meghalt az egyház nagy kárára [az] 1858^{ik} eszt[endőben]. - Gr. Teleky Sándor, jeles költő, az az pénzköltő. Mondják Parisban csak szivar contója* öt ezer frank volt. [A] forradalom után menekült, de amnestiáltatván, egy előkelő angol hölgyet, lady Bikerstett Johannát vette nőül, 's Erdélyben él és az egyház közügyeiben élénk részt vesz. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

September elején Chotwaš Andrással elhagytam Berlint azon szándékkal, hogy gyalog beutazzuk közép és alsó Németországot. Jenában hozzánk csatlakozott Kuncz Lajos és Teichengraeber, vagy is Tavassy Lajos. (Kuncz Lajos, elébb bukaresti, most szálóki pap Szepesben. - Teichengraeber Lajos visszatérvén pesti gymnas[iumi] tanár lett. Kiadott több

nevelési munkát, névszeint: Tanoda és egyház. - nevelési emléklapok, 's at. [A] forradalom alatt ezredes volt, azután pedig köz katonául soroztatván be, Olaszhonba hurczoltatott. Onnan néhány hó múlva kiszabadult 's most hazájában Iglón real tanodai tanár. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Ezeknek társaságában, csakugyan többnyire gyalog 'e következő városokon mentem át 's helyel helyel pár napig mulattam: Halle, Salfeld, Würzburg, Bamberg, Frankfurt, Mainz, Manheim, Strassburg, Rastadt, Worms, Bruchfal, Carlsruhe, Heidelberg, Tübinga, Stuttgart, Augsburg, München, Ulm, Ischl, Wasserburg, Gmünden, Salzburg, Linz. Linztől a' Dunán egész Bécsig lépokon mentem, végre Sept. 20^{ka} körül hazámba, nevezetesen Posonyba értem. Míg ez utat tettem, édes atyám levelet levél után írt hozzám, mellyekben hazatérésemet sürgette, tudtomra adván, hogy az akkor felállított felsőbb magyar iskola tanáraul, egyszersmind pedig káplánul elválasztattam, de én természetesen a leveleket nem kaptam meg.

Csabára Sept. 29^{én} érkeztem 's October elején bele kezdtem kettős hivatalomba. A' magyar iskolának, mellybe meghívtam, kettős célja volt: először, hogy abban a' fiúk a' magyar nyelvet sajátjukká tegyék 's ne legyenek kénytelenek a' szülők gyermekeiket 'e végett Orosházára, Békésre 's más magyar helyekre küldeni, másodszer pedig, hogy ezen más iskolákból translocalt* nagyobb fiúk a' tudományokból, számvetésből 's at. többet tanuljanak, mint a' többi iskolákban. Persze nehéz volt a' feladat, kivált eleinte a' tót gyerekeket arra vinni, hogy soha sem az iskolában, sem az utcán, sem otthon másképp mint magyarul ne beszéljenek, de még is Isten segítségével kivitem azt és mondhatom, azon hetedfél év alatt, míg Csabán 'e minőségben működtem, az egyház tellyes meglegedésével és elismerésével találkoztam. Életemnek további eseményeit legczélszerűbb lesz chronologicus* rendben elősorolnom.

1843. pünköszt kedden az az Május /--/ kiállván a' szokott szigorlatot Selymeczen főt. Szeberinyi János Superint. által fölszenteltem papnak. Egyik fölszentelőm volt mostani Collegám Szeberinyi Gusztáv, akkor superint. káplán.

1843. Szent háromság utáni IV^{ik} vasárnapon beigtattam kettős hivatalomba [az] akkori esperes Kuczjan György mezőberényi lelkész által. Az előtt való szombatn húzták fel az új toronyba nagy sokaság jelenlétében a' koronát és [a] csillagot.

1846. Oct. 1. Nőül vettem Wilim Karolinát, Wilim János akkor már csabai tanító és Osko-Kapitány Karolina legidősebb leányát. Esketett Brószman Dániel.

1848. Augustus elején a' két ezernyi békésmegyei őrsereggel mint tábori pap Becskerekre mentem. Ott töltöttem három hetet.

1848. Sept. 20^{án} született lányom Linka. Jó édes anyja már akkor [a] legnagyobb mértékben vízi betegségben volt 's mindennap vártuk halálát.

1848. Nov. 19^{én} meghalt felejthetetlen kedves nőm, miután Augusztus eleje olta 'a legnagyobb kínokat kiállotta. Béke lengjen hamvai fölött!

1849. April. 1^{én} tartottam próba predikációmát Nagylakon 's egyakarattal megválasztattam lelkészül. Velem együtt voltak candidálva Jeszenszky László vásárhelyi és Kutlik János pitvarosi lelkészek. Ugyan azon év menybemenetele napján beigtattam, édes atyám által.

1850. Maj. 12^{én} újra nősültem elvévén dispensatioval* első nőm testvér húgát Wilim Amáliát. Esketett édes atyám.

1855. Sept. 12^{én} meghalt jó Atyám. Octoberben Csabán egy hangúlag utódjává választattam próba nélkül 's advent 1° vasárnapján tartottam az első predikációmát. Még egyébiránt september elején Placsko esperes helyére meghívtam Szarvasra, próbára, de azt megköszöntem.

1855. Sept. 18^{án} [a] tótkomlói esperességi gyűlésen főjegyzővé választattam 's viselem e' hivatal most is.

1856. Dnica Oculi* Horváth Sam[uel] esperes által bcsabai lelkészi hivatalomba

beigtattattam.

1858. Augustus elején nőmmel együtt Némethonba utaztam a' jénai háromszázados ünnepélyre. Utamban meglátogattam Weimart, Erfurtot, Eisenachot, Wartburgot, Hallét, Berlint, Wittenberget, Lipcsét, - hol részt vettem a' Gustav Adolfi egyesületi gyűlésen, - Drezdát, Prágát, Bécsset.

1858 Novemb^[ben] a' dorpati tudós társaság levelező tagjává választattam. Egyéberánt nyomtatásban megjelent munkáim számos novellákon, értekezéseken kívül mellyek a' különféle hírlapokban elszórvák, ezek:

1., Békés Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjárói, az ottani evang. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett Haan Lajos. NVárad. Tichy Alajosnál, 1845. Egy képpel.

2., Ugyan az tótul. Budán, a' kir. egyetem betűivel.

3., Kis énekes könyv a' bcsabai ev. egyház külön használatára. Szarvas. Réthy Lipótnál, 1847.

4., ó és új Nagylak történetei az ottani ev. egyház félszázados ünnepekor emlegették Zayacz Dániel és Haan Lajos. Szarvas. Réthy Lipót, 1853. Ugyan az tótul ugyanott.

5., Kázeň w swatek reformacie držana. Na žádost poslucháčů wytištěna. Szarvas, Réthy, 1854.*

6., Jena hungarica, sive memoria Hungarorum atribus proximis saculis academiae. Jenensi adscriptorum. Gyula. Réthy, 1858.*

7., Időszaki tábla a' magyarhoni evangélikus egyház történeteihöz. Nagy történeti kép. Pest. Osterlamm, 1859. Ugyan az németül is.

B. Evangélikus segédlelkeszek

1., Drozdik Samuel. Lásd feljebb.

2., Gallyi Pál. Született Tót Komlóson 1790 körül. Iskoláit végezte Mező Berényben és Posonyban, 1810 Májustól 1811 Novemberig Wittenbergában. Innen visszatérván 1812-1815^[ig] Milecz Mihály mellett káplánkodott. Ennek halála után megválasztatott lelkésznek Csomádra Pest megyében, onnan azonban 1840 körül, nem tudom, mi oknál fogva, kitétetett. [Az] 1846^{ik} évben Csabára jött 's itt lakott Ondroviczky-nél, a' ki sógora 's temetésekén néha szolgált Brószman helyett. Midőn ez 1848-ban esperes lett, Fazekas Varsádon a' tótok és az ottani lelkész Fehér János közt súrlódások történtek azért, hogy ez a' tótoknak annyiszor a' mennyiszor ők akarták, tótul szolgálni nem akart. Brószmann erre, a' nélkül, hogy vagy az esperességtől lett volna meghatalmazása, vagy a' varsandi egyházzal a' dolgot kellő rendbe hozta volna, Gallyit oda tót levitának* behelyezte. De itt nem soká tartott a' dicsőség, mert a' megye bele avatkozott a' dologba 's Gallyi befogatott. Onnan csak hamar vissza kerülén, ismét Csabára jött 's miután éppen akkor az ambrózfalvai leány gyülekezet anya egyházzá lett, Brószmann közbenjárásával, lelkészül elválasztatott. Itt folytonos pörei voltak az egyházzal; alig volt esperességi gyűlés, mellyen az ambrózfalvaik panaszaiikkal elő nem állottak volna, úgy hogy az esperesség végre kénytelen volt Gallyit hivatalából elmozdítani [a] múlt 1859^[ik] évben, a' ki azolta Pitvaroson lakik.

3., Bakay Pál, született Rimán Nógrád várm[egyében]. Tanult Szarvason, Orosházán, Sajó Gömörben, Selymeczen, 1795^{ben} pedig Jenában. Onnan visszatérván [az] 1797^[ik] eszt[endőben] ledényi, később terényi pap lett, de 'e hivatalokból elmozdítottván, egy ideig Sajó Gömörben supplens professor* lett. Részegsége miatt onnan is kikopván iskola társához Uhrinyihoz jött Csabára 's miután Uhrinyi éppen szembetegségben szenvedett, 's operatio* végett Pestre tett utakat, Bakayt használta néhány hónapokig káplánul. Azonban soká nem

lehetett, mert folytonos korhelysége miatt itt sem lehetett helye. Hol halt meg, nem tudom.

4., Csermák János. Született Szarvason, hol atyja tanító volt. Tanult Mező Berényben és Posonyban; a' theológiát végezte Bécsben a' theol. intézetben. Onnan visszatérve Uhrinyi mellett egy évig 1830^[ban] káplán volt. [A] Következő évben meghalálózván Sexty György a' tót komlósi egyház által lelkészül választott, a' hol e' hivatalát máig is viseli. Az esperességnél részint decanusi*, részint pénztárnoki hivatalt viselt. Neje Simon Samuel esperes és szarvasi lelkész leánya; fia Kálmán pedig egy ideig sopronyi rendkívüli tanár volt, most pedig theologiai pályáját Némethonban végzi.

5., Jarósch Pál. Csermák elmenetele után Uhrinnak káplánja volt, de csak hamar megtévelyodott 's bold. Mária Dorottya Nádornó közbenjárására a' tübingai örültek házába fölvétetett. Én ott láttam őt 1842^[ben]. Hol született nem tudom, de azt igen, hogy felette gyenge tudományú ember volt. Egy egy halotti prédikáció kidolgozásán reggeltől éjszakáig eldolgozott. Hogy lehetett ilyen ember csabai káplán?

6., Zayacz Dániel, született [az] 1804^[ik] eszt[endőben] Mező Berényben, hol édes atyja szücs mesterséget folytatott. Jól tanulván, a' normális iskolában, miután már akkor Mező Berényben az esperességi gymnasium fenállott, szülei Kuczjan György lelkész javaslatára, iskoláztatták őt. Kezdte tehát tanulmányait Mező Berényben Krizs György, Jankovics János és Benka Ádám alatt, folytatta pedig Sopronban. Elvégezvén a' hazai intézetekben tanulási pályáját Dobsa Samuel nevű kereskedőnél Makón nevelő lett, azután pedig Bécsbe sietett 's ott a' prot. theologiai intézetben theologiai pályáját befejezte. Visszakerülvén, Haas Mátyás nevű haszonbérló házában, a' kamarási pusztán nevelőséget vállalt, 's ott két évet töltött el. [Az] 1833^[ik] eszt[endőben] Jaroschi szerencsétlen esete után Uhrin András mellett káplán lett, de miután Uhrin elaggott kora miatt tellyesen nem szolgálhatott 's Zayacot az egyház megszerette, később Administrátorrá* tétetett 's a' fizetés harmadát húzta. [Az] 1839^[ik] eszt[endőben] nagylaki lelkészül választott 's jelenleg is ott működik. Az esperességnél decanusi és levéltárnoki hivatalt sok évekig viselt. Velem együtt kiadta nyomtatásban „ó és új Nagylak történeteit” valamint több predikációja is buzgó hallgatói által kiadott.

7., Haan Lajos, lásd feljebb.

8., Jakubovics vagy Kemény Samuel. Született Miaván, hol édes atyja Jakubovics Pál, akkor iskola tanító volt. Ez később mint czinkotai lelkész élete legjobb korában meghalt 's hét nevetlen árvát hagyott mag után. Ennél fogva Jakubovics Samu neveltetése is sok sanyarúságnak volt kitéve. Tanult pedig Aszódon, Pesten, Posonyban, 1845/6^[ban] pedig Jenában, 1846/7^[ben] Halában. Onnan visszakerülvén Haan Lajos elmenetele után Haan Jánosnak káplánja volt, fölszenteltetvén 1849. Juniusban, azonban már a' következő évben Csóvárra választott lelkésznek. Itt nem soká volt nyugalmas élete, ugyan is még ugyan azon évben valami Prónay nevű nemes temetésén halotti beszédében a' kormány ellen valamit talált beszélni, a' miért rögtön befogatott, hivatalától megfosztatott 's néhány évre bebörtönöztetett. Később szabad lábra állított ugyan, de meg nem engedtetett, hogy hivatalát újra elfoglalhassa; de a' derék csóvári egyház olly humanus volt, hogy látván azt, testvér öccsét Jánost választotta papjául, Samuel pedig szinte nem sokára Maglódra választatván, most is ott folytatja papi hivatalát.

9., Chovan 'Sigmond, lásd a' tanítók közt.

10., Szeberinyi Andor. Szeberinyi Andrásnak (Lásd Jena hungarica, auctore L. A. Haan pag. 148. et additamenta* pag. 181. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.), a' Superintendens testvérének legidősb fia, született Maglódon, Pest várm[egyében]. Tanult Selymeczen és Posonyban. Itt elvégezvén a' theologiai tanulmányokat, világi pályára adta magát 's szülőhelyén jegyzővé választatván, megházasodott. Azonban a' forradalom életét egészen másfelé irányozta. Ugyan is ő is annak árjai által elragadtatván, mint annyi más fiatal magyar, annak végeztével kénytelen volt házi tűzhelyét elhagyni 's ide 's tova bujdosott, hogy el ne fogassák. Mint ilyen Csabára jött 's éppen akkor Brószmannak nem lévén káplánja, ez

öt segédül fogadta, 's fölszenteltette Komáromy Josef bányakerületi cs. k. superint. Administrator által, mert a' rendszeréni püspök, az ő nagybátyja Szeberinyi János, nem akarta őt fölszentelni, mint ollyat, a' ki a' theológiát nem végezte egészen, sőt világi hivatalt viselt is. [Az] 1849^{ik} évben egész 1853^{ig} tehát segédlelkész volt itt Szeberinyi Andor. Midőn 1853^{ban} Brószmann helyébe új lelkész választás lett szükségessé Sz. A. is concuralt* arra, de meg nem választott. Azonban már a' következő évben Makón anyaegyház alakulván, Sz. A. lett annak első lelkésze. Midőn Haan Lajos nagylaki állomását elhagyván Csabára ment által, Nagylakon Sz. A. lett [az] utódja 's jelenleg is ott működik, egyszersmind a' körlelkészi hivatalt is viselvén. Szeberinyi Andor jó ész, 's tőle több talpra esett értekezések, bírálatok 's at. láttak napvilágot az „egyházi és iskolai lapban” a' „néptanítók könyvében” a' protestáns népkönyvtárban 's más folyó iratokban. Külön ezeket adta ki:

Oskola és egyház. Almanach. Szarvas, 1852. 16 rétt.

Egyházi beszédek, melyek a' makói leány gyülekezet anya egyházzá alakulása alkalmával mondattak. Szarvas. Réthynél. 1854.

11., Rell Pál. Született Nógrádban, Felső Tiszovnikon [az] 1825^{ik} évben. Édes atyja Pál, anyja pedig Petian Mária, Petian vagy Petényi János pribeli lelkésznek leánya volt. Tanulmányait Selymeczen és Posonyban végezte. [Az] 1847^{ik} évben Jenában, a' következőben pedig Görtingában tanult. Innen hazájába visszakerülvén Gedulyi János oldala mellett káptalankodott Tamásiban, 1850-1852^{ig} pedig Haan Jánosnál Csabán, a' honnan végre [az] 1852^{ik} eszt[endei] Septemberben az abelovai vagy ábelfalvai rendes lelkészi állomásra megválasztott, mellyet jelenleg is nagy dicsérettel visel.

12., Goldperger Péter Pál, Zólyom megyei nagy szalatnai születésű. Eperjesen, Munyi Antal Lajos alatt tanulta a' theológiát, elvégezte pedig Jenában 1847/8^{ban} a' hol is két semestert töltött. Visszatérvén egy ideig privat nevelő volt, azután Ocsován káplánkodott Geguss Samuel mellett, Rell elmenetele után pedig Csabán Haan Jánosnál. [Az] 1854^{ik} eszt[endőben] szemlaki lelkésszé választott 's e' hivatalába [a] Sz. Hár. 5^{ik} vasárnapján [az] akkori esperes Placsko István által és általam beigtattott. Ott működik jelenleg is. Három évig viselte a' körlelkészi hivatalt.

13., Hlecsko Pál. Született Nyitra megyének Ljeszkovo nevű helységében, tanult pedig Posonyban és Bécsben a' prot. theol. intézetben. Segédlelkész volt Trokan János nyitrai esperes mellett Kosztolnán több évekig, a' honnan Szeberinyi Gusztávhoz hívatott meg Csabára 's eleinte őt, azután Orgován Pál elmenetele után, mindkettőnkét híven segített. [Az] 1857^{ik} évben Selymeczre ment káplánnak Szeberinyi Jánoshoz, de már a' következő évben hodrusbányai lelkésszé választott 's e' hivatalt jelenleg is bírja. Több tudományos értekezései láttak napvilágot a' néptanítók könyvében és [az] új magyar Múzeumban. Jelenleg Dobsinszky tanárral egyházi tót folyóiratot szándékozik megindítani. Nagy tót; egy ideig Hurban* seregében is szolgált 's kevésbe múlt, hogy a' magyarok által el nem fogatott. [Az] 1859^{ik} eszt[endőben] ő vitte ki a' honti esper. gyűlésen, hogy az esp. jegyzőkönyvek tótul vitessenek. Külön álló munkája:

Historia kraginy Uherské pre školy čabjanske. Szarvas, 1854.*

14., Orgován Pál. Született Bács várm[egyében]. Tanult Posonyban. Segédlelkész volt több évekig Petrovácson Sztelhlo János mellett. 1854^{ben} Haan János, 1855^{ben} Haan Lajos mellett káplánkodott Csabán. [Az] 1856^{ik} év olta rendes lelkész Mokrán.

15., Achim Adám. Achim György volt csabai kurátornak legkisebb fia, született Bcsabán [az] 1830^{ik} eszt[endőben]. Tanult Csabán Vozárik Pálnál, kinek ösztönzésére a' szülők tovább iskoláztatták Szarvason és Eperjesen, azután pedig Halleban. Visszatérvén, esperességi segédlelkész volt Tót Komlóson Horváth Samuel esperes mellett. Hlecsko Pál elmenetele olta Szeberinyi Gusztáv és Haan Lajos közös segédje.

16., Uhrinyi Károly, Uhrinyi Andrásnak, hajdan csabai papnak, András fiától unokája. Született [az] 1837^{ik} eszt[endőben] BCsabán, tanult ugyanitt Haan Lajos alatt, továbbá

Szarvason, 's Posonyban. Iskolai pályáját végezte Jenában, honnan 1860. April havában visszatérvén Haan Lajos oldala mellett káplánná választatott 's pappá, - Superintendens nem létében, - Torkoss Károly esperes által felavattatott Orosházán 1860. Május 14^[én].

17., Sulcz Lajos, született 1838. Jan 26^[án] Miaván, atyja János ottani lelkész /:†1852:/.
Posonyban tanult. Székács Superint. úr által szenteltetett fel Szeberinyi segédül. Lejött Csabára 1861. Sept. 28^[án], de már 1861. Dec. 28^[án] elment Lévára lelkésznek.

C. Római katolikus lelkészek

Ezekről bővebben semmit sem tudok mondani, minthogy a' mostani plébánussal éppen semmi barátságosabb viszonyban nem vagyok. Álljanak itt legalább neveik:

1750-1753. Gorliczky Simon

1753-1792. Budinszky György, ez alatt épült 1769^[ben] a' kath. templom.

1792-1795. Adami András

1795-1801. Grácza Imre

1801-1810. Thuránszky Josef

1810-1823. Bicskoss János, később kanonok. Ez alatt épült 1820^[ban] a' kath. torony.

1824-1844. Erdélyi Josef, esperes és címzetes kanonok, később deficientium Praefectus* NVáradon. Most valami kis egyházban paposkodik Biharban. Ez alatt épült a' kath. paplak.

1845^[től] Kovács János, esperes és címzetes kanonok. Ide K. Ladányból jött.

D. Görög nem egyesült egyház

Alakult az 1821-ik esztendő körül. Hívei, egy két tehetősbet kivéve, mind csupa szegény napszámosok és pásztorok, a' kik oláhuul nem is értenek. Úgy látszik, ma holnap az egész egyház szét fog oszlani. Eleinte privát házban tartották isteni tiszteletüket, a' széles utcán, a' mostani tabáni iskola előtti épületben, melly már lerontatott. [Az] 1840^{ik} év körül a' várostól templomra és paplakra fundust* nyervén, után azt a' szegény egyház föl nem építhette, Wasarhán Miklós lelkész és Ficsivics Sándor egyházi felügyelő útnak indultak, segedelem gyűjtés végett. Bejárták Bécs, Triesztet, Velenczét, Horvát országot 's így épült föl a' mostani templom, paplak és iskola, amaz 1841^[ben], emezek valamivel később. A' n. e. görög egyháznak eddig lelkészei voltak:

Maky András, Petrovics János, Vasárhán Miklós, a' mostani.

E. Agost. hitv. evang. iskolák

Nem lehet tagadni, hogy az iskola ügy Csabán az előtt sokkal elhanyagoltabb állapotban volt, mint most. Ezt mutatja például Thessedik Sámuel 17^{ik} számú megjegyzése. Az egyház levéltárában is találkozik [az] 1804^{ik} évből Hamaliar Superintendensnek egy levele, mellyben az egyházat kérdőre veszi azért: hogy túrheti azt, hogy egy teremben két tanító, egymást felváltva tanít? Ezt mutatja továbbá az iskoláknak és a' tanulók számának a' nép számához véve kevés volta. Így például a' mint a' visitationalis jegyzőkönyvek* mutatják:

/az/ 1810 ^{ik} évben volt lélek	11700;	iskola 4, tanuló	860
1816.	14600	4,	120
1836.	18226	6,	136
most van	21000	11,	246
azon kívül 4 privat intézetben			150:
összesen			2610

Ide sorozhatjuk még azt is, hogy az előtt husvét kedden, 'e szerint Aprilisban tartattak az évi vizgálatok, Aprilistól pedig egész Octoberig az iskolák jó formán üresek voltak: most a' vizgálatokat Junius elején tartjuk 's még is van Julius Augustusban is iskoláinkban ezer tanuló. Az igaz, hogy ezen késői vizgák sokaknak nem tetszenek 's nem egyszer hallunk a' presbyteriumban illy nyilatkozatokat: „že to lépšje bolo, ked' sa škole na Filipa rozpúšť'ale”* de az illy szavakra mi bizony sokat nem hallgatunk; sőt reményljük kivinni ma holnap azt, hogy az évi vizgák csak Junius végén fognak tartatni, Julius és Augustus pedig vacationak* maradván, September elejével beáll ismét a' rendes iskoláztatás. E' végett September első vasárnapján mindég iskolai beszédet tartunk a' templomban, mellyben az iskoláztatás kezdetét kihirdetvén, a' szülőket ebbéli köteleességeikre intjük. -

A' mi a' tanrendszert illeti, az előtt a' lelkészek ezzel semmit sem gondoltak, de minden tanító tanította azt, a' mi neki tetszett. Innen származtak azután az olly absurdumok,* hogy gyermek koromban Andrasovicz alatt a' természet tudományból egész éven át nem tanultunk egyebet mint „az oroszánról” és hazánk történeteiből I^{so} Andrásról, de ezt perse per longum et latum*. Az examenek fényoldalát képezték az úgy nevezett „dialógok” vagy is párbeszéddek, színi előadások a' szent történelemből. Magam is emlékszem, hogy Andrasovicz alatt ilyenképpen „Dávid és Goliath” című dialógot adtuk elő a' publicum nagy adplaususa* mellett. Én voltam a' zsidó főpap, Koricsánszky Lajos Dávid, egy Valkusz nevű magas fiú pedig volt a' tevé. O tempora, o mores!* - most minden év elején szoktunk tartani tanítói conferentiát, mellyen megszabjuk a' tantárgyakat. Fő tekintettel vagyunk a' vallástanáztatásra. Minek is a' csabai földművelőnek tanulni pro futura oblivione* históriát, természetrajzt? ' sat. A' ki ezt akarja, járja tovább a' felső tanintézeteket. Tanulja ő az olvasáson, íráson, számoláson kívül helyesen a' katechismust, 's a' többiből legfeljebb per apices* valamit, punctura*.

Az előtt a' tanítók terhelve voltak azzal is, hogy a' halotti predikációk után a' temetéseken búcsúztató verseket mondtak. Ezen tanítót terhelő, neheztelésekre alkalmat szolgáltató dolog az 1836^{ik} eszt[endei] Visitatio* alakalmával Szeberinyi Superns. által eltöröltetett. Némelly egyházaknál például Nagylakon most is meg van.

[Az] 1856^{ik} évben jónak láttunk felállítani kántorságot, hogy a' tanítók a' templomi orgonálástól és a' temetésektől fölmentessenek: de miután a' két évi gyakorlat ezen intézménynek a' nagy csabai egyházbani czélszerűtlenségére tanított, azt 1858^[ban] megszüntettük.

A' folyó évben egy 5 holdnyi területet kaptunk a' várostól gyümölcsfa tenyésztésre és így [a] jövő tavasszal elkezdjük az iskolások tanítását a' gyümölcsfa nemesítésében.

[Az] 1858^{ik} évben a' város olly kegyes volt, hogy egy felállítandó realgymnasiumra az evangélikus egyháznak 43,000 pftokat resolvált. Ennek jóváhagyása még a' helytartóságtól feltételeztetik. Naponként várjuk azt 's ha megjő, azonnal ezen intézet létesítésébe fogunk, melly által iskolaügyünk egészen más stádiumba* fog lépni. Eddig privat intézetek által segítettünk, a' hogy lehetett e' bajon. Most is két illy privat intézet létezik egyházunkban.

A' tanítói állomás a' papi hivattal úgy látszik, egykorú Csabán. Eleinte csak egy tanító működött itt, de már [az] 1728^{ik} évben egy rector* és egy praeceptor említettik. A' rector valószínűleg a' nagyobbakat, a' praeceptor a' kisebbeket tanította. Ezen rendszer megmaradt némi módosítással, mostanig. Illyen tanító volt péld[ául] a' kihez a' többi

iskolákból a' korosabb fiúk translocáltattak Schiro, utána Andrasovicz, most pedig ilyen a' magyar iskola Professora.

A' legrégebb tanítói lak volt az, hol most Vozarik Pál lakik, az alsóvégi paplak déli szegletén, utána következett a' többi centralis* tanítói lak. A' legrégebb iskola ott volt, hol most az én istállóm áll. A' mostani kapellania is valaha tanítói lak volt. Ott lakott Pospisch, Schiro és Szemian, sőt Kitka háza és az új templom közt is volt egy tanítói lak, mellyben Gasparides lakott. Még én emlékezem rá, midőn [az] 1824^{ik} évben ledöntötték; az utcáról néztem.

Emlékül álljon itt a' tabellaris kimutatása az iskolák állapotjának [az] 1859^{ik} eszt[endőből]:

Iskola és tanító neve	Fölvétetett		Kimaradt		Mehalt		Valódi létszám examenor		Járt öszvesen gyermek	Mulasztás		Öszves mulasztás az éven át	Jegyzések
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő		fi	nő		
1.Felső magyar iskola Rimler Károly	41		6		1		34		41	340		340	
2.Középponti fiú iskola Vozarik Pál	210		57		2		151		210	1830		1830	
3.Középponti leány iskola Endreffy János		205		105		2		98	205		2180	2180	
4.Felsővégi vegyes iskola Csorba Mihály	137	168	30	36			106	132	305	1557	1804	3361	
5.Felsőtabáni vegyes isk. Sztraka Károly	94	125	49	57	1	2	44	66	219	3130	3031	6161	a legszegényebb néposztály innen a sok iskola mulasztás
6.Középtabáni v. iskola Droppa Sámuel	123	95	30	17	3		90	78	218	1464	996	2460	
7.Tabáni vegyes iskola Novák Dániel	83	99	15	12			68	84	182	1043	856	1899	
8.Trháni vegyes iskola Kuczky Mihály	150	121	50	35	2	1	98	85	271	865	479	1344	
9.Kastélyi vegyes iskola Wilim János	140	102	19	17	1		120	85	242	449	754	1203	
10.Alsóvégi v. iskola Michnay Mihály	167	163	79	60	3	1	85	102	330	1069	916	1985	
11.Szölöbéli vegyes isk. Leszich Ede	138	131	47	40			91	91	269	1589	1931	3520	egyszersmind fölszentelt levita
12.Első előkészítő gymn. oszt. Staszni Samu	12						12		12	250		250	
13.2k elők. gymn. osztály Mokry Samu	26						26		26				
14.Leánynövelde Fábry Samu		38						38	38		1035	1035	
15.Kisdédóvó Harsányiné Öszvesen	24	22					24	22	46				
	1345	1269	412	379	13	6	949	881	2614	13586	13987	27568	

A' mi már az iskolák számát a' különféle időkben illeti, az így áll:

1717-1728 -	volt iskola	1
1728-1767		2
1767-1802		3
1802-1825		4
1825-1842		5
1842-1846		7
1846-1850		8
1850-1856		9
1856-1860		11

vagy is

Gyurcsek János alatt szaporodott az iskolák száma	egyel
Gyurcsek András és Drozdik Sam[uel] alatt	egyel
Uhrin And[rás] és Milecz Mihály alatt	egyel
Uhrin And[rás] és Haan János alatt	egyel
Haan János és Brószman Dániel alatt	hárommal
Haan János és Szeberinyi Gusztáv alatt	egyel
Szeberinyi Gusztáv és Haan Lajos alatt	kettővel

Ezen iskolákban [a] következő férfiak működtek:

1., Rakitka Péter. Az 1723^{ik} eszt[endei] anyakönyvben van róla említés, hogy Lányi Mariával eskettetett. Valószínű, hogy [az] 1728^{ik} eszt[endőben] működött Csabán. Innen Mokrára ment által, de már [az] 1757^{ik} eszt[endőben] nem élt, a' mint az akkori esketési anyakönyvből kitetszik

1726-1762. Fabricius Daniel, rektor. Honnan jött Csabára, tudni nem lehet. Agg kora miatt nem lévén képes tanítani [az] 1753^{ik} eszt[endőben] a' tanítóság alul fölmentetett 's organistává tétetett. Meghalt 1762. Jan. 18^[án] 72 éves korában. Szolgált ezen egyházat híven 36 évig.

1728-1732. Lezinyi Adám, praeceptor Fabricius Daniel mellett. Meghalt 1732. Febr. 22^[én] 39 éves korában. Haláláról ezt írja Burian az anyakönyvben: Ao. 1732 d. 22. Febr. vir humanissimus ac praestantissimus Adamus Lezini, scholae nrae csabensis a quatuor annis praeceptor meritissimus et fidelissimus, velut fortis Athleta, ad certamen mortis per varia sacra suspiria sese praeparat, eum mascule excipit et sic denique laudabilem victoriam per vuhiera I. C. de eadem reportat circa horam noctis 4. Corpus eius exanime honeste, dupplici cum sermone sacro die 24^a effertur et recitatis versibus valedictoriis, omnium oculis lacrimis madentibus ac fidelem servum deplorantibus, terrae imponitur. Annor. 39.*

1732-1752. Johanides Márton. Lezinyi után praeceptor Fabricius Daniel mellett. Valószínűleg nem Csabán halt meg, még pedig 1751-1753 közt, mert [az] 1751^{ik} évben még mint élő, de már [az] 1753^{ik} eszt[endő] Aug[usztusában] mint megholt említetik az anyakönyvben. Neje Ersébet Fabr[icius] Daniel rector leánya.

1745-1751 Hajnóczi Márton, rektor. Valószínű, hogy Fabricius 1745^{ben} rektorból praeceptorrá tétetvén, ezen állomásra Hajnóczi jutott. Meghalt 1751. Jan. 31^[én] 31 éves korában.

1751-1763. Greskovics Josef, rektor Hajnóczi halála után. Meghalt 1763. Apr. 10^[én], miután pedig [az] 1754^[ik] eszt[endőben] Gécs Pál említetik mint rektor, valószínű, hogy ezen utóbbinak e' cím csak ex honore* adatott, de tulajdonképpen praeceptor volt.

1752-/-/-/. Medveczky Tobiás, praeceptor. - Csak az anyakönyvben van itt ott a'

kereszteléseknél róla mint praeceptorról említés.

1739-1759. Nehrer Pál, praeceptor. Hol halt meg, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy özvegye itt lakott, mert róla a' kuratori számadásokban, többször van említés. A' mint az öregektől hallottam, ez a' Nehrer lett volna az, a' ki Vandlik Márton ellen az egyházban a' békétlenséget szította.

1754-1757. Gécs Pál. Honnan származott, nem tudom. Bartolomaeides Mem. Hung. 253. szerint 1746. Octobertől 1747 Octoberig Wittenbergában tanult, azután pedig 1748. Aug. 15^{én} Apatelekre vagy is Mokrára papnak fölszenteltetett. De itt nem soká volt nyugodalmas élete, mert azon vallásérti üldözés korában ő is a' mokrai földesúr által elkergettetett. Mint száműzött Csabára jött 's itt tanítói állomást kapott. A' matrikulákban Gyurcsek János által többnyire Plurimum Reverendus* címmel illetetik.

1753-1785. Gécs Mihály, valószínűleg az előbbinek rokona. Született Turicskán Nógrád megyében [az] 1730^{ik} eszt[endőben], hol atyja Gécs István evang[elikus] lelkész volt. Iskoláit végezte Selymeczen, Körmöczön és Posonyban. Innen nevelői állomást vállalt Radvanszky Györgynél 's annak gyermekeit két évig oktatta. Megunván a' házi nevelősködést hivatal keresés végett az alföldre jött le s a' csabai egyház által Johanides Márton helyébe [a] leányok praeceptorává tétetett, melly hivatalban tíz évig működött. Az egyház méltányolyán mind ügyességét, mind szorgalmát Greskovics Josef halála után [az] 1764^{ik} évben rektorrá tette 's e' hivatalban nyolcz évig fáradott; végre pedig lerásván az iskolai port, minthogy különben is vagyonos ember volt, megköszönvén a' hivatalt, mint privát ember élt Csabán. Még csak 55 éves volt, midőn [az] 1785^{ik} eszt[endei] Jun. 10^{én} meghalt. Neje Mjadok Julianna, a' czinobányai lelkész Mjadok Máté leánya volt. †1801. Dec 8^{ánl}. Fia volt kettő, úgy mint: Mihály, a' ki később több ízben igen tekintélyes csabai bíró volt 's [az] 1831^{ik} eszt[endőben] cholérában halt meg. Ennek az utódjai a' csabai Gécsek, a' felvégen lakó, most már elszegényedett földművelők. A' másik fia, - úgy tetszik Pál - mint cs. k. nyugalmazott ezredes halt meg Posonyban [az] 1830^{ik} év körül.

1770- /- - - /. Antoni Samuel, praeceptor. Semmit bővebbet életének körülményeiről tudni nem lehet. Lásd Matr. An. 1770. Febr. 20. C.

1770-/- - - /. Blaho, praeceptor. Erről is csak annyit tudunk a' kuratori számadásokból, hogy [az] 1777^{ik} évben praeceptorhi hivatalából elbocsátatott.

1763-1796. Janovszky Mihály. Született [az] 1730^{ik} évben Felső Rakonczán, hol atyja János tanító volt. Iskolai kiképeztetését nyerte Selymeczen és Osgyánban, innen pedig [az] 1755^{ik} eszt[endőben] atyja helyébe felső rakonczai tanítónak választatott. - [Az] 1762^{ik} eszt[endő] Nov. 14^{én} Grekovics mellé Csabára jött praeceptornak 's ennek halála után rendes leánytanítónak tétetett 's mint ilyen az egyházat híven szolgálta 33 esztendeig. Agg kora és nyelvhibája miatt, - mellyet valószínűleg szélütés ért, - nyugdíjat kapott, de azt rövid ideig élvezhette, meghalván Dec. 19^{én} [az] 1796^{ik} eszt[endőben]. Nejével Schmidelinyi Evával 42 esztendeig élt 's három fiú és ugyan annyi leány gyermeket nemzettek. Egyik leánya Eva, a' tót komlósi tanító Kovács Mátyásnak az édes anyja.

/- - - / Janovszky Pál. Született [az] 1742^{ik} eszt[endő] Május 15^{én} Felső Rakonczán a' fentnevezett atyától. Működött Csabán három évig, de melly idő tájban nem tudora. Csabáról Tót Györkre, innen Czinkotára, végre Jolsvára ment tanítónak [Az] 1786^{ik} évben kietei, [az] 1792^{ikben} pedig kobelári pappá lett, 's ugyan itt meghalt [az] 1794^{ik} eszt[endő] Dec. 26^{ánl}. Ennyit találtam róla följegyezve. Annales eccles. scholastici 1795.* III. pag. 53.

1771-1801. Turdélyi János. Született Czinkotán [az] 1757^{ik} eszt[endei] Januárban. Édes atyja Dániel, ottani lelkész, édes anyja pedig Szálka Susanna volt. Iskoláit járta Eperjesen, 's mint ilyen meghívatott Gécs Mihály helyébe rektornak. 26 évig viselte ezen hivatalt, azután pedig négy évig [a] leányok tanítója volt. Meghalt 54 éves és 5 hónapos korában mellvízkórban 1801. Nov. 18^{ánl}. Neje Ersébet, helybeli mesterember Povázsay Máté leánya 's Masnitius Tobias jegyzőné testvére volt, kivel házasságban élt 27 évig. Egyetlen

leányuk Susanna, Jeszenszky Sándor helybeli jegyző özvegye [az] 1830^{ik} évben halt meg. Turdélyi Jánost, mint jeles tanítót, Csabának öregebb nemzedéke még most is hálásan emlegeti.

1771-1811. Gasparides Vladár Samuel. Hol született nem tudom, de mi előtt Csabára jött, Lissón volt tanító. Ide Masnitius Tóbiás jegyző ajánlata folytán hívatott, a' ki az ő sógora volt. Híven és lelkesméretesen tanította mint praceptor a' kisebb fiúkat egész 40 esztendeig. Atyját Andrásnak, anyját Geczovicz Ilonának hívták. Meghalt 68 éves korában hektikában* 1811. Jul. 8. Az ő özvegyét még én is ismertem. A Csabán létező Gasparides mesteremberek mind az ő utódai, egy leánya pedig Julianna Koricsánszky János jegyző neje volt, [a] másik leánya pedig Valentini nagylaki tanítóhoz ment férjhez. A' csabai öregek még most is hálával emlékeznek Zaskvaridesre, a' mint ők nevezik.

1794-1805. Schiro János. Született [az] 1772^{ik} esztendőben] Hankovban, hol édes atya János tanító volt, édes anyját pedig Petyko Johannának hívták. Még csak 22 éves volt, midőn ó Pazovából, a' Szeméremségből ide rektornak hívatott 's ámbár csak tizenegy évig működött Csabán, még is működésének nyomai még most is észrevehetők. Különösen jeles számolókat, de egyszersmind a' vallás dolgában szabadon gondolkozó tanítványokat nevelt, mert ő is, ámbár különben igen jeles, reális tanító, kitűnő kántor, az akkori jacobinismus által el volt kaptva. Meghalt 1805. Január 17^[én], rothasztó láz' következtében még csak 33 éves korában. Fekszik a' Körösön túli temetőben, nem messze Milecz Mihálytól, a' gőzmalom falának éjszaki szeglete körül. Sírja helyét még az én gyermek koromban két magas akászfa jegyezte, de a' mellyek a' gőzmalom építésekor kivágattak. Neje született Esenbeck Rozália később egy galliciai lelkészhez ment férjhez. Nincs egy tanító sem a' régibb korból, a' kit a' csabaiak annyira dicsérnének, mint ezt.

1799-1833. Czuker Samuel. Született Szebenben Sáros várm[egyében] [az] 1769^[ik] eszt[endőben]. Iskoláit végezvén Eperjesen szebeni tanítónak lett, a' honnan Csabára hívatott 's a' nagyobb leánykákat tanította 34 évig. Meghalt 1833. Febr. 24^[én], vízkórban* 63 1/2 éves korában. Czuker Samuelt még én [is] jól ismertem. Alacsony, köpczös öreg emberke volt; sárosi dialectusát végig megtartotta. Jól szeretett élni, de fukar volt, capitalisokat* gyűjtött, mellyek leginkább zsidóknál voltak elhelyezve. Szerette a' tisztaságot, különösen pedig a' legyet házában meg nem tűrte, minél fogva foglalatossága iskolán kívül abban állott, légy csapóval azokat üldözni. Megtréfálta egyszer ezért Widovszky jegyző. Öszvefogdosott egy katulyába temérdek legyet 's meglátogatván Czukert, először egyenként eregette ki titkon a' zsebéből, azután egyszerre az egész rajt kibocsátotta. Volt dolga a' légy csapónak. Czukernek egyetlen gyermeke, Sándor, most gyomai lelkész.

1802-1852. Andrassovicz György. Csabának ezen érdemes tanítója született Bosácson Trencsin várm[egyében] [az] 1776^[ik] eszt[endőben] Dec. 29^[én]. Édes atya György, édes anyja pedig Martincsok Ersébet szegény sorsú földművelők voltak. Tanult Dobsinán, Osgyánban, Selymeczen, Modorban és Posonyban, hol tanulóársai voltak Haan János és Szeberinyi János Superint. Itt elvégezvén a' theológiát [az] 1801^{ik} év végén Csabára hívatott meg tanítónak 's ezen állomását [az] 1802^{ik} eszt[endő] Febr 2^{án} elfoglalta. Tanított eleinte kisebb leányokat, Schiro halála után pedig rectorrá tétetett 's a' nagyobb fiúkhöz áthelyeztetett 's egyszersmind organista is volt. Ezen minőségben működött egész [az] 1842^{ik} évig, a' midőn is felsőbb tanintézetképpen a' magyar iskola felállítatván, Andrassovicznak ismét a' kisebb fiúk jutottak. Neje Keblovsky Judit, egy komlósi földművelőnek leánya 's Keblovsky János nagylaki lelkésznek nővére volt. Háládatos tanítványai [az] 1852^{ik} évben nagy ünnepélyességgel kívánták tanítójuk ötven éves iubilaemat megtartani, azonban a' halál őt néhány hónappal előbb az élők sorából kiragadta. Meghalt /1852/ miután ezen egyházban 50 évig tanításkodott volna; fekszik az alsóvégi temetőben, hol sírját márvány emlék díszíti. Gyermekei a' családi nevet Endreffyre változtatták. Andrassovicz jó, de az akkori paedagogicus elvekhez képeest igen szigorú, sőt sokszor durva ember volt; azonban még is

sokat köszönhetünk neki, különösen azt, hogy a' latin nyelvben jó alapot vezetünk alatta.

1805-1825. Rolko János. Hol született nem tudom. Szarvasról hívatott Csabára a' kisebb fiúk mellé. Meghalt 1825. Febr. 18^[án] ötven éves korában, öt nevetlen árvát hagyván maga után. Egyik leánya Vozárik Pálné, [a] másik Zuirsfeld Theophilné volt; 2^{ik} neje később egy Mrkan Lipták nevű csaba szegény paraszthoz ment férjhez. Én egy évig jártam hozzá iskolába 's a' mint reá emlékezem, középtermetű, piros vidor arczú, tréfás ember és szorgalmas tanító volt.

1811-1818. Poszpisch János. Született Bazing szkvárosban [az] 1799^{ik} eszt[endőben]. Tanult Modorban és Posonyban. Tanító volt először Bleibergben Karintiában, azután Mező Berényben és Szarvason, a' honnan Csabára hívatott. Elunván az iskolai port, hivatalát letette 's Modorba ment lakni, később pedig Sléziában, - úgy látszik Teschenben, - lelkész lett, a' hol meg is halt.

1818-1856. Szemian Beni Pál. Született Bazing szkvár[osban] Posony várm[egyében] [az] 1787^{ik} eszt[endő] Jan 13^[án]. Atyja a' híres szláv litterator Szemian Mihály (LÁSD JENA HUNGARICA PAG 78. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.), anyja pedig Clementis Terézia volt. Iskolai pályáját kezdte Bazingon, folytatta Modorban és Rosnyón, befejezte Posonyban, a' hol a' philosophiai cursust* végezte. [Az] 1805^{ik} évben mezőberényi német tanítónak lett, honnan [az] 1818^{ik} év nyarán Csabára jött tanítónak 's itt szolgált egész [az] 1855^[ik] eszt[endő] Septemberig, és így Mező Berényben 13, Csabán 37 öszvesen 50 évig tanítókodott, még pedig 1818-1830^[ig] a' középpontban mint [a] leányok tanítója és orgonista, 1830-1833^[ig] az akkor épített felsővégi iskolában mint vegyes gyermekek tanítója, 1833-1855^[ig] ismét a' középpontban az első állomáson. [Az] 1807^{ik} eszt[endő] Aug. 20^[án] nőül vette Major Johannát, Major Zacharias szebeni korán meghalt lelkész leányát és Benka Adém mezőberényi gymnasialis rektor mostoha leányát. Gyermekeik közül meghaltak ezek: Pál, mezőberényi városi orvos és Johanna, Benka György szarvasi tanár neje; élnek pedig: Samu, bcsabai városi jegyző, - Amália, Kristoffy Samuel esperes és nagylaki lelkész özvegye, - Jisephine, elébb Obetko Mihály fazekas varsandi lelkész, most Stark Mihály derecskei uradalmi tiszt neje. Az egyház méltányolván ezen derék, iubilált tanítója érdemeit, [az] 1855^{ik} év végén, saját kérelmére, harmadrész fizetés mellett nyugalomba helyezte őt; ő cs. k. Felsője pedig [az] 1856^{ik} eszt[endőben] ezüst érdemkeresztrel jutalmazta. Meghalt [az] 1858^{ik} eszt[endő] Július 7^{én}. Sírja helyét a' felsővégi temetőben előre ő maga elkészítette, azt fákkal körül ültette 's ott egy márvány emlék mutatja nyughelyét. - Szemian említésre méltó először is mint pomolog. Ő kezdte itt az alföldön első[ként] a' gyümölcsfa nemesítést, ő látta el oltványokkal ezen egész sík vidéket, a' miből évenként szép jövedelme volt, 's az általa alakított kertek valódi kis paradicsimok. A' magyar gazdasági egylet ezért ezüst érdem pénzzel jutalmazta őt. Említésre méltó továbbá mint igen jeles orgonista. Az általa nyomtatásban kiadott „Praeludien” most is használtatik. Béke lengjen hamvai felett!

1821-1825. Bulyovszky András. [Az] 1817^{ik} esztendőben] épült az alsó végi iskola 's abban 4 évig egy Adamko nevű felső országi napszámos, de értelmes ember az egyház beleegyezésével tanított. Fizetése az egyháztól nem volt, hanem az illető szülőktől kapta gyermekenként az egy véka búzát. Midőn Adamkó meghalt, az ő helyébe Bulyovszky lépett, eleinte szintén mint privát tanító, [az] 1823^{ik} évtől pedig az egyház fizetett neki 60 köböl búzát. Bulyovszky azután Petrováczra ment rendes tanítónak 's ott meg is halt.

1825-^[től] Sztraka Károly. Született Apostagon 1803^[ban] Pest várm[egyében]. Édes atyja Mátyás Kecskeméten 3, Apostagon pedig 42 eszt[endeig] volt tanító. Szül. 1803. Sept 15^[én]. Tanult Mező Berényben hat, Posonyban öt eszt[endeig], a' hol a' philosophiai cursust elvégezte. Rolko halála után a' kisebbik fiúk iskolájába meghívatván, ezen állomást 1825. Maj 1^[én] elfoglalta.

[Az] 1842^{ik} évben a' felső magyar iskola létesülvén, Sztraka az azon évben épített felső tabáni iskolába áthelyeztetett, 's az olta ott tanítja a' vegyes nemű ifiúságot. Megnősült 1826.

Aug[usztusban], nőül vevén Boer Annát, hajdani kis subeni tanító leányát. Gyermekai: György, magányzó, - Ernő, mérnök Gyulán, - Apollina, Kemény Pál berényi tanító neje, - Emília, Rimler Károly helybeli magyar iskolai tanár neje, - Matild és Róza. - Sztraka sokban kitűnő talentum. Ő jó festész, ügyes vadász, szenvedélyes természet vizsgáló, jelen pomolog, meglehetősen költő 's mint ilyen a' szláv litteratura mezején eléggé ismeretes. Ő a' magyar természetvizsgáló társaságnak is tagja 's annak gyűléseiben az előtt élénk részt vett. A' kertészeti társulat gyümölcs kiállításában az ő gyümölcsei mindig kitűnőknek találtak 's ezért tízszer kapott dicsérő oklevelet, egyszer bronz, egyszer ezüst érdemérmét, az idén pedig ő nyerte meg a' fő jutalmat, egy csinos ezüst érdembillikomot. Petényi Salamonnal, a' nemzeti múzeum őrével folyvásti tudományos levelezésben állott, 's az általa saját kezűleg kitömött alföldi ritkább madár és emlős fajok most is a' Múzeum termeit díszesítik. Nyomtatásban megjelent munkái ezek:

Pohřebnj werše ku poslednj počestnosti Zuzanne Jeszenszky rozené Turdélyi. Pest. Trattner Károlyi 1835.

Radostnjk ku sňatku Jana Kollara a Wilh. Frider. Schmidt. Pest, 1835.

Půwodnj bágky. Pest, 1853.

Radostné padesátletj P. Béni. Szemiana. Szarvaš, 1856.

Poslednj počestnost Superint. Jana Szeberinyiho. Gyula, 1857*.

Azonkívül apróbb költeményei a' Fejérpataky féle Pozornjkbán*, a' bcsabai kis énekes könyvben; értekezései pedig a' néptanítók könyvében, az Oskola és egyházban. Említendő még az is, hogy ő a' magyar nemz[eti] Múzeum segédtagja és a' magyar kertészeti 's gazdasági társulat rendes tagja és megbízottja.

1825-^{tól}/ Vozárik Pál. Született Tarnóczon Liptó várm[egyében] 1804. Mart. 24^[én]. Atyja Mátyás ruhafestő, anyja Uram Eva volt. Tanult Lőcsén két, Késmárkon Mihálik, Benedikti János és Chalupka János alatt három, Sopronban végre Odor István és Seybold Pál alatt négy esztendeig. Elvégezvén itt a' bölcséleti cursust [az] Ajkay házban Pesén Vas várm[egyében] házi nevelő lett 's ott egy évet töltött. Onnan végre a' bcsabai egyházba tanítóul hívatott 's ezen állomását 1825. Juliusban elfoglalta. Tanította pedig a' vegyes nemű ifjúságot az alsó végi iskolában híven és szorgalmasan [az] 1825-1852^{ik} eszt[endőben]. Ezen évben meghalálózván Andrassovicz György, Vozárik a' középponti fiú iskolába áthelyezett 's egyszersmind orgonistává is tétetett; ' s azolta folyvást itt működik. Első neje Rolko Julianna 1849^{ben} meghalálózván, még azon évben másodszer nősült, elvévén [a] fentemlített Gallyi Pál hajadon leányát Johannát. Életben lévő gyermekei első nejétől Josepha, Chovan Zsigmondné; Luiza, hajadon; második nejétől Etelka, kis korú.

1833-^{tól}/ Csorba Mihály. Született Szódón Bars várm[egyében] 1808. Sept. 15^[én]. Tanult Komáromban és Selymeczen. Mint Selymeczi supplicans* diák [az] 1829^{ik} eszt[endőben] Tisza Földváron tanítóul megtartott 's ott működött 4 évig. A' csabaiak a' decanalis relatiók* folytán szorgalmáról és ügyességéről értesülvén őt [az] 1833^{ik} eszt[endőben] a' felsővégi iskolába meghívták. Csorba dicséretre méltó azért, hogy ő volt az első ki a' magyar nyelvet az iskolában buzgóbban kezdte tanítani, 's az egyház ezért 1836^{ban} fizetését 60 köbölről 90^{tc} emelte. A' pomológiában is kitűnő. Eperfáiért a' megyétől is jutalmat kapott. Tanítóink közt ő bánik gyermekeivel [a] leggyöngédebben, talán túlságos gyöngédséggel is. Neje Michnai Mária, egyetlen gyermeke pedig Ottilis Bajcsy Sándor ügyvéd neje.

1842-^{tól}/ Wilim János. Született Bisztricskán Thurócz várm[egyében] szegény sorsú szülőktől 1800. Jan. 19^[én]. Tanult Szent Mártonban, Osgyánban, Lőcsén és Eperjesen. Innen meghívatott tanítóul Nagy Károlyba [az] 1821^{ik} évben, 1825^{ben} pedig a' mezőberényi tót egyházba. Itt [az] 1827^{ik} eszt[endőben] megnősült, nőül vevén hajdani csővári tanító Osko

Kapitány Samuel leányát Karolinát. [Az] 1842^{ik} évben BCsabai tanítónak lett 's azóta itt működik áldásdúsan a' kastélyi iskolában. Gyermekai: Karolina, Haan Lajos első neje †1849^[ben], - Amália, Haan Lajos második neje, - Vilma és Luiza - és János cs. k. szolgabírói tollnok Makón. Wilim János szinte szorgalommal űzi a' pomológiai, de különösen kitűnő lelkiesmeretes, vallásos tanító 's tizede által ezért nagy tiszteletben áll. Kivált erős abban, hogy sok szépírókat nevel, a' minek nyoma tizedében még évtizedek múlva is meg fog látszani.

1844-/tól/ Novak Daniel. Született 1824[ben] Tarnóczon Liptó v[ár]m[egyében]. Iskoláit végezvén Szarvason, és Selyméczen, onnan a' korcsmából iskolává alakított tabáni iskolába tanítóul hívatott 's azóta híven szolgálja az egyházat. Neje Terézia Such János váltsági perceptor leánya.

1842-1849. Haan Lajos, magyar iskolai Professor. Lásd feljebb.

1849-1850. Chovan Zsigmond. A' szarvasi tanítónak Chovan 'Sigmundnak fia, egy évig mint magyar iskolai professor, Csabán működött, jelenleg pedig szarvasi tanító. E' vidék legkitűnőbb zenészeinek egyike.

1850-1857. Szeberinyi Lajos. A' fentemlített Sz. Andornak testvéröccse. Iskoláit végezvén Selyméczen és Posonyban, privat nevelő volt Vjeszkán Nyitra várm[egyében]. Kiütvén a' forradalom a' „Prjatel ludu”* című forradalmi újság szerkesztője volt, minek folytán a' háború végeztével bujdosni volt kénytelen 's Szelepcsényi álnév alatt a' vásárhelyi evangélikus egyházban egy évig tanító volt. Onnan Csabára hívatott meg magyar iskolai tanári állomásra, azonban 1851-ben Novak Daniellel együtt elfogatván, néhány hónapig NVáradon ült, addig pedig az egyház helyettesítette őket. [Az] 1857-ik [év] óta Szeberinyi Lajos makai lelkész. Az esperességnél elébb aljegyző volt, most pedig körlelkész. Szerkesztője a' „protestáns népkönyvtárnak” és a' Néptanítók Könyvének; azonkívül sok értekezés és néhány önálló munka szerzője.

1852-/tól/ Endreffy János. Andrassovicz Györgynek és Klebovszky Juditnak fia, született /- - -. Tanult Mező Berényben, Szarvason, Eperjesen. 1841-1852[ig] a' mezőberényi szláv egyháznál volt tanító, atyja halála óta pedig ugyan e' hivatalt viseli Csabán, még pedig 1852-1857[ig] az alsó végi vegyes, 1857 óta pedig a' középponti leány iskolában. Neje Ozmata Tóbiás megyei volt csendbiztos leánya.

1852-/tól/ Michnay Mihály. Született Likeren Gömör várm[egyében], 1831 Jan. 14-[én]. Tanult Rimaszombaton, Osgyanban hét évig, és Késmárkon. Az alföldre jövén egy ideig Csabán némely úri házaknál volt nevelő, később Andrassovicz György helyettese, azután ismét Serényben nevelősködött, 1852-1857[ig] szőlőbéli, 1857-től pedig alsó végi tanító.

1856-/tól/ Rimler Károly. Született N. Lévárdon Posony várm[egyében] 1824[ben], édes atyja János, édes anyja Rázga Sofia, Rázga Pál jeles posonyi lelkész testvére. Tanult Bazinban, Posonyban és Bécsben a' prot. theol. intézetben egy évig. Ezt végezvén először gróf Kolonicsnál N. Lévárdon 1 1/2, Schmid posonyi nagy kereskedőnél 2, báró Ambrózy Györgynél 3 1/2 esztendeig nevelő volt. Onnan Csabára hívatott 's egy esztendeig a' középponti leányiskolában működött, 1857 óta pedig mint magyar iskolai tanár. Több jeles értekezése olvasható a' „prot. Wochenblatt”-[ban], [a] Néptanítók Könyvében 's at. Ő a' pesti Naplónak is rendes levelezője.

1856-/tól/ Kuczky Mihály. Született Szokolczán Nov. 21. 1828. Tanult ugyanott, Komáromban és Posonyban. Azután a' theológiát végzendő a' bécsi prot. theol. intézetben egy évet töltött 's vissza jöve a' Candidaticumot Posonyban letette. Végezvén iskolai pályáját, egy évig Selyméczen, mint elemi iskola[i] tanító és orgonista, Szokolczán 8 hónapig mint felső iskolai tanító és kántor, azután 3 esztendeig Selyméczen mint [a] donatus professora* és gymnas. zene tanító működött. Onnan [az] 1856-[ik] eszt[endőben] Csabára hívatott orgonista és kántorul, kötelessége lévén a' templomi isteni tiszteletet és annyi temetést végezni, mennyit lehet. A' kántorság azonban ezen roppant egyházban a' célnak

nem felelvén [az] 1858^[ik] évben eltöröltetett 's Kuczky az újonnan épített trháni iskolában tanítóul tétetett, 's mint ilyen most is áldással működik. Kuczkynek, a' mi a' zene értést, és az orgonálást illeti, alig van párja a' prot. orgonisták közt a' hazában.

1857-[tól] Leszich Ede, született Szarvason, a' hol édes atyja Daniel, jelenleg is érdemtellyes tanító. Tanult Szarvason, azután pedig az orvosi pályára adván magát, Pesten. De ettől később eltért 's a' theológiát elvégezte Posonyban és Jenában. Alig hogy innen [az] 1857-[ik] eszt[endei] ősszel visszatért, a' bcsabai egyház által szőlőbeli levitául választatott 's e' terhes hivatalt most is dicséretesen viszi.

1856[tól] Droppa Sam[uel] János

Fabry Samuel

Mokry Samuel

Lippert János

Staszni Samuel

Velky János

Moravcsik Samuel

Uhrin Pál

F. Községi jegyzők

1728-1736. Andreades János

1736-1744. Szeverini Pál, Burian Sam[uel] veje, kinek leányát Annát 1735^[ben] nőül vette. Meghalt 1748. Jan^[ban], mint kicsapott jegyző 37 éves korában. Ez 1748. Sept. 30^[án] mint nehéz nyavalyás egy pocsolyába esett 's ott megfult.

1744-1752. Szálka István, †Nov. 15[én]

1752-1763. Bublay S. A.

1756-1764. Simonides András, †Febr[ban]

1763-1768. Király Márton

1768-1789. Masnitius Tobias János. Született Teszéren Hont várm[egyében]. Atyja János ottani lelkész, anyja Mezibrodsky Juditha volt. Király Márton valami csin miatt a' jegyzőségből kitétetvén helyébe Masznitius hívatott meg, a' ki nem sokára itt meg is nősült, elvevén 1770. Febr. 20^[án] Povázsay Máté helybeli csizmadia leányát Susannát. [Az] 1789^[ik] évben impetrálta ő Felségétől a' csabai postát 's letévén a' jegyzőséget, postamesterré lett. Az ő idejében volt Ozmata István jegyző, a' kivel jó barátságban lévén, ez Masnitiumat reá vette, hogy nemességet keressen, nevezetesen pedig az Omazta családtól magát származtassa le. Ennél fogva Masnitius meg is változtatta nevét Omaztára, de hasztalanul. Neveztes arról, hogy ő kezdett a' városházán első rendes protocollumot vinni.

1780-1788. Horváth János, rkathol.

1785-1796. Frólich Mihály, [az] Árva v[ár]m[egyei] falváról jött ide, mint magány ember hívatott el. 1791^[ben] guta ütötte meg és hivatalát letette 's élt privatim [az] 1798^[ik] eszt[endőig]. Neje Dedinszky Anna, †1828[ban].

1789-1791. Bajcsi Pál

1788-1790. Simonides Simon

1788-1802. Pankovics Josef, rkathol.

1792-1812. Jeszenszky Sándor

1797-1802. Ozmazta István, rkath., ez később letévén a' jegyzői hivatalt uradalmi ispán, ezután számtartó lett. Tőle származik az Ozmazta családnak Csabán létező katolikus ága. Az ő közbenjárására osztattak az alsó végen új porták, 's minthogy minden porta egy arannyal fizettetett, ezen utcát a' nép most is Zlatá ulicának* hívja.

1802-1813. Horváth Jakab, rkath.

1802-1802. Omaszta Sándor, jegyzői segéd.

1811-1832. Widovszky János, I. feljebb.

1804-1846. Koricsanszky János. Született Neczpálon Thurócz várm[egyében] 1777^[ben]. Atyja volt János, nemes és mézszáros, anyja Cancrini Katalin. Tanult Neczpálon és Posonyban. Törvény gyakorlati pályán volt Justh György thuróczi alispánnál, azután Nizsnyanszky György ágensnél* Budán. Itt a' község dolgaiban fáradozó előjárók által megismertetvén, jegyzőül meghívatott 's ügyesen, tapintat tellyesen vitte azt [az] 1846^[ik] évig, a' midőn letévén hivatalát nyugalomba lépett. Meghalt 1847. Apr. 7[én]. Eltemettetett Haan Lajos akkori segédlelkész által. Neje Gasparides Valdár Sámuel tanító leánya Julianna volt. 1811^[ól] [a] Békési esperességnél sok évekig vitte a' gymnas. gondnoki, azután a' törvényszéki ülnöki hivatalt. A' helybeli egyháznál is soká volt jegyző. Különös érdemeket szerzett magának az új templom építése körül, a' midőn is ő tette majd mindég a' fáradságos utakat Aradra, Pestre, Szolnokra, sőt még Liptóba is, a' honnan a' padokra való deszkák hozattak. Fekszik a Körösön túli temetőben a' fürdőháztól balra néhány lépésnyire nejével együtt. Sírja öszvedült, már alig lehet látni. Semmi emlékköve nincs.

1832-1834. Omaszta 'Sigmond, Masnitius Tóbiásnak fia, hites ügyvéd. Widovszky János helyébe választatott jegyzőül, azonban bátyja halála után 1834^[ben] a' postába succedálván, hivatalát letette. Most is él, vagy inkább vegetál, nyomorult guta ütött állapotban. Az esperességnél soká viselt ügyészi hivatalt.

1813-1848. Petrovsky Mihály, rkath. helybeli földmívelőnek a' fia. [Az] 1848^[ik] évben a' város tanácsa átalakítatván, kénytelen volt hivataláról lemondani, azonban a' városházi tanácskozásban folyvást részt vett. A' tanácskozás közepette a' zöld asztalnál a' guta megütötte hirtelen 1849^[ben] nyáron, úgy hogy legközelebbi eskütt szomszédja csak azon vette észre, hogy minden jaj nélkül fejét lehajtva meghalt.

1843-1848. Szinovycz Lajos, csabai születésű. 1848^[ban] polgármester volt. Szerencsés árendák folytán meggazdagodván, most Budán saját házában lakik 's capitálisaiból* él.

1841-1847. Gaall Károly. Született Csabán 1819^[ben] Atyja Gaal György, vásáros, anyja Jeszenszky Teréz. Tanult Berényben, Szarvason, Eperjesen. 1842^[ben] letette Pesten az ügyvédi vizsgálatot. Eleinte Koricsanszky mellett volt segédjegyző, annak leköszönése után pedig rendes jegyzővé lett. 1847. Sept 13^[án] nem tudni mi okból agyon lőtte magát. Eltemettetett Haan Lajos által. Ő volt az utolsó, kit a' Körösön túli temetőbe temettünk. Fekszik a' fürdőház háta megett, egy eperfa alatt.

1847-1849. Eördögh Frigyes

1847-^[tól] Omaszta Josef, főjegyző. L. feljebb. Leköszönt 1861^[ben], lett helyébe Eördögh Frigyes.

1848-^[tól] Hücke Josef, rkathol. L. feljebb.

1849-^[tól] Koricsanszky Lajos

1850-^[tól] Szemian Samuel

G. Bírak

A' bíró változik mindig mindszent napon, Nov. 1^{én}.

1727. Libent Máté - Holecz. Templom

1728. Szlávik Márton -Hornjak

1729. Wrbowszky Mátyás

1730. Molnár Illyés - ezt különösen dicséri Burián, hogy az egyház dolgai körül is nagy buzgósággal volt.

1731. Zeman András - kovács
1732. Süvegh János
1733. Novák András
1734. Bzowszky v. Dienes Jakab - ennek utódjai most Djanišoknak hivatnak. Bzowszkynek nevezetett, minthogy Bzovik nevű faluból származott.
1735. Molnár Illyés - ennek bírósága alatt rabolták ki Csabát Pero kuruczai és rácjai.
1736. Viczian János
1737. Szikora Tamás
1738. Varga Pál - ennek bírósága szomorú volt, az Apr. 24^{ki} tűzvész és a' nyáron uralkodott pestis miatt.
1739. Botyánszky János
1740. Viczián György
1741. Máté János
1742. Darida András -
1743. Hrabovszky György
1744. Botyánszky János
1745. Mekis János - ennek bírósága alatt épült és szenteltetett fel az ó templom
1746. Darida András
1747. Ando Hrcska Tamás
1748. Botyánszky János - ez volt az első, a' ki bírónak választott, midőn a' megye rendeletéből a' 24 tagból álló tanács létrehozott.
1749. Viczjan György
1750. Medovarszky Mátyás
1751. Darida András - ennek bírósága alatt alakult a' rkatholika egyház.
1752. Botyánszky Mátyás
1753. Ando Hrcska Tamás - kivándorlás
1754. Kovács Mihály
1755. Viczian György - ennek bírósága alatt volt a' legnagyobb tűzvész Csabán.
1756. Zahoran János
1757. Darida András
1758. Ando Hrcska Tamás
1759. Máté János
1760. Prisztavok János - Strbavi
1761. Salamun Márton
1762. Botyánszky János
1763. Ando Hrcska Tamás
1764. Darida András
1765. Zahoran János - ennek bírósága alatt osztattak ki az első szőlős kertek a' felvégen.
1766. Máté János
1767. Ando Hrcska Tamás
1768. Varga János
1769. Prisztavok János - ennek bírósága alatt épült a' rkatholikus templom.
1770. Prisztavok János
1771. Zahoran János
1772. Ugyanaz.
1773. Sipiczky Jakab
1774. Ugyan az.
1775. Such András - ennek bírósága nevezetes azért, mert ez évben hozatott be az Urbér 's szabályoztattak újra a' szántóföldek.
1776. Sipiczky Jakab

1777. Lezinyi Adám
1178. Ugyan az.
1779. Zahoran János
1780. Kerepeczky Mátyás - II. Josef
1781. Ugyan az.
1782. Ugyan az.
1783. Gubis Mátyás
1785-1788. Ugyan az. - Segély a' várostól.
1789-1791. Lezinyi Adám
1792. Faraga Jakab
1793. Ugyan az.
1794. Gubis Mátyás
1795-1798. Farga Jakab
1799-1801. Gécs Mihály
1802. Gubis Mátyás
1803-1804. Faraga Jakab
1805-1807. Lukoviczky János – ennek bírósága alatt tétetett le [az] 1807^[ik] eszt[endőben] az új templom alapköve
1808. Faraga Jakab
1809-1810. Lukoviczky János
1811. Botyánszky György
1812. Michnay András - ez volt az első mester ember, a' ki bíróságra vergődött.
1813. Orvos Varga András - gazdag.
1814. Botyánszky János
1815. Lukoviczky János
1816. Botyánszky János - ennek bírósága alatt pusztított Csabán az iszonyú fergegeteg.
1817-1818. Gécs Mihály - ez volt az a' bíró a' kit elloptak.
1819. Lukoviczky János
1820. Gécs Mihály
1821. Kliment János
1822. Zsilák Pál
1823. Vlastyán Mihály
1824. Zelenjanszky János - ennek bírósága alatt szenteltetett föl az új templom.
1825. Zsiros János
1826. Zelenjanszky János
1827. Uhrin János
1828. Petrovszky György - rkath., ez volt az első rkatholikus, a' ki bírósághoz jutott.
1829. Zahoran András
1830-1831. Likerecz Mátyás – ennek bírósága alatt dühösködött a' Cholera 's öt magát is elragadta.
1832-1833. Zelenjanszky János
1834. Rohoska János - rkath.
1835-1839. Kliment János
1840. Zelenjanszky János - ennek bírósága alatt lett Csaba várossá, azonban semmi ünnepélyesség nem tartatott.
1841. Rohoška János - rkath.
1842-1845. Milyo Mihály - ennek bírósága alatt kezdődött az örökváltsági egyesség és a' legelő elkülönözés.
1846. Such János - ennek bírósága alatt, 1845. Dec 31^{én} délben az örökváltsági egyesség ünnepélyesen megkötöttetett 's a' szerződés temérdek nép jelenlétében a' nagy vendég fogadó

udvarában harangozás és taraczkdörgés közt általadatott.

1847. Medovarszky János

1848. Nagy Antal - rkath. Ennek bírósága a' terhes forradalmi időszakra esett 's [a] következő évben a' város tanácsa rendszeresítetté lett:

1849. Urszinyi Andor, bíró Szinyovycz Lajos, polgármester

1850-1851. Kvasz Mihály

1852-1854. Milyo Mihály

1855-1860. Nagy Antal

1861. Egy ideig Such Josef, azután Zsibrita János

1862. Aradszky János

H. Evangelikus egyházi gondnokok

Eleinte az egyházban nem volt külön gondnoki hivatal, hanem az idősebb egyházfi vezette a' számadásokat, csak [az] 1744^{ik} esztendőben, midőn új templom építése elhatározott, állítatott fel külön gondnokság vagy kántorság. Ezen idő olta az egyház kurátorai [a] következők voltak:

1728. Brovszky Jakab

1729. Hrochorszky György

1730. [?] Rajtár

17631. Urban György

1732. Hrabovszky Pál

1733. Csjernyik György

1734-1737. Ugyan az.

1738. Brezovicz János

1739. Sactor Tamás

1740. Hrabovszky György

1741. Kovács János

1742. Zeman János

1743. Kvasz András

1744. Kvasz András

1745. Hrochotszky György - ez alatt épült és szenteltetett fel az ó templom.

1746. Mad..nicz György

1747. Marko György

1748. Csjerni György

1749. Csankovszky György

1750. Kerepeczky Tamás

1751. Valent Jakab

1752. Gábor Tamás

1753. Kollárovszky György - ez alatt volt a' visszálkodás az egyházban Vandlik és a' tanács közt.

1754. Mursicz Tamás

1755. Bellya János

1756. Salamun Márton

1757. Csjerni György

1758. Grjecz Tamás

1759. Milecz Máté

1760. Gálik Samuel - harangláb.
1761. Filyo János
1762. Zsilák Mihály
1763. Povázsay János
1764. Ruttkay Josef
1765. Lezinyi Adám
1766. Grjecz Tamás - iskola
1767. Milecz Máté
1768. Flendel János
1769. Filyo János
1770. Grjecz Tamás
1771. Botyánszky János
1772. Szarvas András
1773. Stefanik István - ennek kuratorsága alatt épült az ó templom két oldalszárnya, úgy szinte egy iskola és paplak, valószínűleg a' mostani professori lakás helyén fenállott ház, mellyben Gyurcsek alatt Drozdik káplán lakott 's azért hívatott paplaknak.
1774. Sztvorecz Adám
1775. Hanko János
1776. Seben Márton
1777. Hentes Mátyás
1778. Jagyud János
1779. Vidovenecz Mihály
1780. Novák Mátyás
1781. Badinka János
1782. Sztanko György
1783. Vidovenecz Mihály
1784. Kliment János
1785. Lenhard Pál - ez alatt épült az ó torony és az alsó végi paplak.
1786. Vidovenecz Mihály
1787. Uhrin András - centr[alis] isk[ola] és felső paplak
- 1788-1789. Boros György - ez alatt épült a' felső végi paplak.
1790. Kesjar Mátyás
1791. Ugyan az.
1792. Vidovenecz Mihály
1793. Zsibritovszky András
1794. Kesjar Mátyás
1795. Ugyan az.
1796. Kovács Samuel - malom.
1797. Szaszák János
1798. Runa András
1799. Zsibritovszky András
1800. Mistyurik Tamás
1801. Zahoran Márton
1802. Zsíros János
- 1803-1804. Csjernik Márton
1805. Erdélyi Tamás
- 1806-1807. Patay János - ez alatt tétetett le az alapkö az új templom építéséhez.
1808. Bauko János - n. harang.
1809. Zsíros János
1810. Bjelik András

1811-1812. Patay György
1813. Kitko György
1814. Vidovenecz Mihály
1815. Ugyan az.
1816. Kitko György
1817-1818. Hrabovszky Pál - ez volt az első, a' ki [az] 1831^[ik] évben Pestről haza jövén a'
Cholerát magával hozta 's abban meghalt.
1818. Novak András
1820-1821. Kliment János
1822. Such János
1823-1824. Kovács Péter János
1825. Kaczko Mátyás
1826. Maczák János
1827-1828. Achim Mátyás
1829-1830. Zelenjanszky János - ez alatt újított az ó templom és [a] felső isk[ola].
1831. Zsíros János
1832-1833. Filipinyi János
1834-1835. Gálik Márton
1836-1838. Lukoviczky János
1839-1840. Patay Márton
1841. Medovarszky János
1842. Pribojszky Mihály - ez alatt épült a' kastélyi és [a] felső tabáni iskola.
1843-1845. Kliment János - ez alatt javított az új templom 's tornya rézzel fedetett.
1846. Achim György - ez alatt épült a' mostani magyar professori lak.
1847-1849. Patay András
1850-1852. Fábry Sámuel
1853. Gajdács János
1854-1856. Dohányos Pál - ez alatt épült 1854/5^[ben] az új paplak 1856^[ban] pedig a'
középtabáni iskola.
1857. Milyo Mihály
1858-1860. Csicsely Mihály - ez alatt épült a' trháni iskola 's javított az ó templom.
Jegyzés: A' Curatori hivatal mindenkor Aug. 20^[én] változik ugyanazért az illető év mindig
csak Aug. 20^[ig] értendő.
1861. Zsilinszky Mihály – ennek kuratorsága alatt épült az alsó végi paplak 's a' szőlőbeli
imaház, a' bodzási iskola és a' békési gát melletti felsővégi iskola.
1862. Ugyan az.
1863-1865. Ondrej Franko
1866. Martin Laco

I. Evang[elikus] egyházi Felügyelők v[agy] Inspectorok

Régi, a' múlt század harmadik tizedéből származó institutio* az evang[elikus] egyházban a' vegyes, vagy inkább a' kettős elnökség. Ha van is ennek jó oldala, de tagadhatatlan, hogy több rossz van, a' mennyiben ez a' kormányzásban az egységet megsemmisíti. Ugyan azért a' hol voltak is inspectorok, bizony in praxi* nem volt ott még is kettős elnöklet, hanem csak egy volt az elnök, a' ki tudni illik a' kettő közül nagyobb tekintéllyel bírt vagy a' másikon felülkerekedett. Nem is lehet az, hogy egy testületet kettő kormányozzon, hogy egy gyűlésen kettő elnököljön, mert hiszen ha mind a' ketten a' zöld

asztal elején ülnek is, az elnök mégis csak az a' ki a' tanácskozások folyamát vezeti, és a' határozatokat kimondja, a' másik pedig mellette nem egyéb, mint „pictus masculus*”. A' csabai egyháznak a' hajdani időkban nem volt világi Felügyelője soha, hanem az egyházat a' papok kormányozták. Az 1836^{ik} eszt[endei] superintendentialis visitatio után jónak látta az egyház a' papok mellé világi Felügyelőt választani, 's míg ezen institutio tartott, a' világi Felügyelő volt az egyház kormányzója, vezetője, gyűlési elnöke. Ilyen felügyelők voltak:

1837-1853^[ig] Steiner Jakab, uradalmi tisztartó,

1857-1858^[ig] Boczko Károly,

ekkor az Inspectorság, melly az új epochában* csak egy évig tartotta fen magát, ismét megszüntettetett 's jelenleg is Inspector nélkül vagyunk.

IX. Középiletek

Ha csak a' nyolczvan év előtt élt ősök is sírjaikból feltámadnának, bizony alig ismernének Csabára, annyira megváltozott az, nem csak terjedelemben, de az épületekre, nevezetesen a' középiletekre nézve is. Millyen csekélyes kinézésű lehetett e' község még csak a' múlt század közepén is, midőn még egyetlen egy erősebb anyagból épült ház sem volt benne. Milly különbség a' mostani és a' hajdani Csaba közt még a' mennyire én arra gyermek koromból emlékezem, midőn még a' Canalison túl nem volt a' postán és annak két szomszéd házán kívül semmi ház, hanem bal oldalról [az] evang[elikus] és katolikus temető, jobb oldalról pedig parochialis kertek; - midőn még a' katolikus paplak, a' városháza alacsony, igénytelen házikók voltak, mellyeknek ablakain a' liba is benézhetett; - midőn még a' városházával átellenben a' mostani piacz közepén egy hosszú községi pincze, az úgy nevezett „gádor” terület végig; - midőn még a' piacz jobb oldalán a' notarialis lakokon* és a Dombár féle házon kívül csupa pletykaház parasztlakok díszlettek, a' mostani nagy vendégfogadó pedig nem volt egyéb, mint egy rossz falusi kocsmá, kívülről az utcza felől garádicsal ellátva, mellyen a' vendég a' bűdös ivóba lépett; - midőn végre a' hol most a Canalis mentibe a' legszebb kertek kezdenek díszleni és a házak épülni, még télen nyáron átgázolhatatlan pocsolyás gödrök voltak, mellyekben vagy lovat úsztattak, vagy kendert áztattak. Bizony, ha valamely városról, úgy valóban Csabáról el lehet mondani, hogy egy pár évtized sokat változtat rajta. Itt közlöm a' tulsó lapon emlékül Csaba piaczának rajzát, a' mint az az én gyermekkoromban, az 1830-1840^[ik] év közt kinézett, valamint ide tűztem Csabának rajzát az 1820^{ik} évből is. Az új torony ezen utolsó rajzon úgy van rajzolva, a' mint a' terv szerént kellett volna lennie.

Templomok

Eleinte a' csabaiaknak csak egy vesszőből font 's kívül belől sárral kitapasztott templomocskájuk volt, melly ott állott körül belől, a' hol a' mostani ó templom. Ezen templomocskába jártak ők 1717-1723 [között].

1723^{ban} az elébbeninek helyén vályogból építettek templomot magoknak, melly már téglával volt kirakva, sőt orgonával is ellátva. Ez szolgált 1723^[től] 1745^[ig].

[Az] 1745^{ik} eszt[endőben] épült a' mostani ó templomnak [a] dereka, 's ennek történeteit az akkori lelkész Tessedik Samuel így adja elő:

Miután az előző templom rombadőléssel fenyegetett, sürgetve kérte a csabai egyház még az 1743. évben a nemes vármegyétől egy újnak az emelését, mégpedig szilárdabb anyagból. A kérelmet, amelyet Bezur és a nemes gyulai uradalom ügyésze fogalmazott meg,

átküldte a nemes vármegye a hozzácsatolt ajánlással az udvari kancelláriához, innen azonban, mivel senki sem volt, aki az ügyet sürgesse, semmiféle válasz nem jött. Az 1744. év szeptemberében a templom felépítésének szükségességét a csabai tiszteletes lelképásztor, Thessedik Sámuel előterjesztette, a földesúrnak, méltóságos Harrucken Ferenc úrnak, aki akkor Gyulán tartózkodott, ő azonban csekély reményt keltett, mondogatván, hogy mások és a dolgok állása miatt nem szabad azt tennie, amit akarna; ezért azt ajánlotta, hogy építsük fel a templomot tiszta nyers téglákból és négyszögletű formában, torony és a templomok egyéb ékességei nélkül.

Röviddel később Gyulára került az evanélikus vallású Gossetz Gábor, az uradalom jogügyi igazgatója, majd Rudnyánszky József, a királyi tábla ülnöke, akik a mi kéréseinktől megindítva tájékoztatták a bárót, miszerint a csabaiaknak nyugodtan megengedheti, hogy templomukat szilárdabb alap vetésével építsék fel, minthogy Magyarországon más földesurak és maga a kalocsai érsek is megengedi a saját reformáltjainak és hozzájárulnak ahhoz, hogy ez megtörténjék. Ezen érvek hatására a báró végül beleegyezett és megbízta Radvánszky (az eredetiben ez a név szerepel és nem a néhány sorral előbb említett Rudnyánszky) Józsefet, hogy akaratát hozza tudomásunkra.

Tehát a következő évben, 1745-ben megkezdtek összehordani az anyagokat, vagyis a fákat és a köveket, a szükséges költségekre vonatkozóan pedig határozattá lett, hogy adót vessenek ki mindenekre és az egyesekre úgy, hogy bármely személy, bármilyen korú, helyzetű és nemű 10 garast fizessen. Ennek behajtása alól, miként minden egyéb tehertől az itt lakó római katolikusok mentesültek, sőt, az ő családjuk is; a mieink közül pedig kb 2740 főt számláltak össze.

Április 26-án kiásták a templom alapjait, miután az előző templomot teljesen és mindenestől lerombolták. De még magán azon a napon a nemes vármegye tartóztatott fel bennünket a munkában, okul hozva fel, hogy az a hír és mendemonda terjed, miszerint a csabaiak nagyszabású templomot akarnak emelni toronnyal és tiszta kőből. Közben az ügyet vizsgálva, kérések tiszteletdíjak ellenében kieszközölték, hogy ez a félreértés megoldódjék. Tehát a harmadik napon, mely április 28-a volt, lerakták az alapot és a zarándi hegyekből odaszállított tiszta kővel szerencsésen folytatták. Ezt elvégezve, csaknem egyhangúan elhatározták, hogy a szilárdabb alapra egészen szilárd, vagyis égetett téglákból készült falat építenek rá; mikor ez remény és félelem közepette megtörtént, éppen jókor itt ment keresztül méltóságos gróf Grassalkovich Antal személynök úr, akit a nemes vármegye hivatalnokai kedvezően tájékoztattak, ő azután megnyugtató bennünket és minden félelmünket eloszlatta, többek között e szavakat használva: (az eredetiben is magyarul!) „én csak azt mondom,

építsen kendtek jó és erős matériából a' templomot". Ezeket a szavakat az ott álló Péterfi báró, valamint Franczina János uradalmi jószágigazgató és a megye néhány tisztviselője előtt mondta, sőt azonfelül nekem magánbeszélgetésben bejelentette, hogy ő nemcsak a csabai földesurat, hanem a nagyváradai megyéspüspököt is utasítja, hogy a megkezdett építkezés minden ellentmondás nélkül befejeződhessék, így a jószágos gondviselés a nemes férfiú szívét úgy irányította, hogy nem azzal kezdte, hogy ő a titokzatos királyi udvarból való, hanem hogy nekünk hányottaknak legyen segítségünkre. A csabaiak tehát, a jóakarató tanácstól indítva a munkában előre haladtak, sőt ezenfelül azt is elhatározták, hogy a padozatot is tökéletesebben készítik el, vagyis homokkőből, amit közönségesen stukaturnak mondanak; ez meg is történt, jóllehet a lelkipásztor akarata ellenére, sőt ellenzésével.

Grassalkovich Antal gróf nem csupán itt ezen a helyen, hanem Bécsben is magára vállalta a mi pártfogásunkat, amit a legnagyobb jótéteménynek kell tartanunk. Ugyanis Gossetz Gábor úr mondta el, aki természetesen maga is résztvett ebben az ügyben, hogy Bécsben fontolgatták, sőt inkább elhatározták a csabaiak templomának a lerombolását, ezt elsősorban Adelphi, a Magyar Kancellária tanácsosa lihegte; midőn a személynök gróf ezt hallotta, Battyányi (így!) gróf magyar kancellár és Adalphi tanácsos előtt ezt az oly vészes szándékot csillapítani akarván, elmondta, hogy az ő véleménye ez: nehogy a protestánsok ellen Magyarországon per induljon azért, mert akár fa-, akár kőtemplomban gyakorolják a vallásukat, mikor egyébként a szabad vallásgyakorlat megengedett a számukra.

Tehát a templom a fogukat vicsorítók, a besúgók és más ellenségek ellenére még ebben az évben október vége táján a gondviselés jóindulatából elkészült és Szent Márton napján keresztény szokás szerint, vagyis könyörgésekkel és szentbeszédekkel az oltalmazó Krisztusnak ajánlva felszenteltetett. Magát az avatásnak a cselekményét az oltártól Thessedik Sámuel, a csabai egyház azon időbeli rendes lelkipásztora végezte, beszédet tartván Sz. Pál korinthusiakhoz írt levele III. 16-17. igéi alapján a lélek templomának felszenteléséről, miután előzetesen már Markovicz Mátyás, a szarvasi egyház lelkipásztora tartott szentbeszédet a szószékről Lukács XIX. 1. és következő versei, délután pedig Burian Dániel, a kisbiringei egyház vezetője mondott beszédet Máté XXI. 13. alapján.

A templom északi szögletében, éspedig alatt, egy abban az évben vert máriást (pénzérme, hátoldalán Mária képével) helyeztek el és vele a következő feliratot mintegy örök emlékeztetőül a szokásnak megfelelően:

A legjóságosabb és leghatalmasabb Isten pártfogásával!

Ezt az istentiszteletnek szentelt házat a csabai evangélikus egyháznak a változatlan ágostai hitvalláshoz ragaszkodó és pedig szláv nemzetiségű lakói emelték az előző templom romba dőlése után, a Jézus Krisztus által visszaszerzett üdvösség 1745. évében. A munka elkezdődött április 26-án és öt hónapnyi idő alatt befejeződött fenséges Mária Terézia, Magyarország királynőjének uralkodása alatt, méltóságos báró Harruckern Ferenc földesurasága és Békés vármegyei főispánsága idején. Emeltetett pedig egyedül az evangélikus lakosok költségén, fáradozásaival és kiadásaival, egyszóval erre nem adóztak semmit a más vallású lakosok, Thessedik Sámuel tiszteletesnek, ezen egyház rendes lelkészének a szolgálata és lelkipásztorsága alatt, tekintetes Mekis János bírósága idején, midőn a község esküdtjei voltak tekintetes Máthé János ügyvéd, Viczjan Mihály, Csankovszky Gergely, Unyatinszky Mátyás, Krnyan János, Molnár András, Bánszky János, stb.

A Királyok könyvéből VIII. 29-30, 56, 57, 58.

Legyenek Uram, a te szemeid nyitva e fölött a ház fölött éjjel és nappal és hallgass a te

népednek Izraelnek imájára, amellyel ezen a helyen könyörögni fognak. Áldott Jehovah, aki nyugalmat adott az ő népének. Legyen velünk Jehovah, a mi Istenünk, miként vele volt őseinkkel, ne hagyjon el bennünket és ne pártoljon el tőlünk. Hajlítsa lelkünket magához, hogy mindenkben az ő útjain járjunk, hogy megtartsuk az ő parancsait, rendeleteit és végzéseit.

Egyébként számot vetve az összes kiadásokról, úgy találtuk, hogy kiadtunk 2200 Rfl-t (=rajnai forint), mégpedig többek között a kőműveseknek kifizettünk 647 fl-t, az ácsoknak 215 fl-t, az aztalosoknak 160, az ablakokért 50, stb.

Így állott ezen templomcska egész [az] 1773^k eszetendeig. Ekkor a' lakosság már annyira megszorodott, hogy abban elegendő helye nem volt 's nagyobbításáról kellett gondoskodni. Ennél fogva a' nevezett évben a' két oldalszárny hozzá csatoltatott, 's ennek emlékéül a' templom keleti szegletébe [a] következő verszet tétetett:

Ezt a háromszemélyű egy Istennek szentelt házat azok a férfiak
emelték, akiknek számára az ő kedves szava világító fáklya.
Ez a gyülekezet a Luther tiszta tanait önként tisztán megtartó
és sorsát bátran viselő Csaba.
Mária Terézia királynő érthetően helyeselte,
hogy ez a mű elkészüljön ezután.
Majd II. József császár, béke uralkodván a földön,
éppen úgy hozzájárult ezekhez.
Nekigyürkőznek - jól van! - a munkának a csapatok,
akiket az édes hála vonultatott fel és tartott fogva,
hogy elkészítsék, amiket megengednek.
Összegyűjtenek bármilyen és akármily rangú mestereket
és az ő szenvedélyes buzgalmuk révén elkészül a kedves mű.
Uram, te az egeből folytasd hatalmasan és oltalmazón
gyámolításodat, harmatozzanak jó sorsot népedre.
A gyülekezettel, igéjével őrizzen meg minket Isten bőséges
kegyelme és tartson meg erősnek maga ez a derűs kegyelem.

*

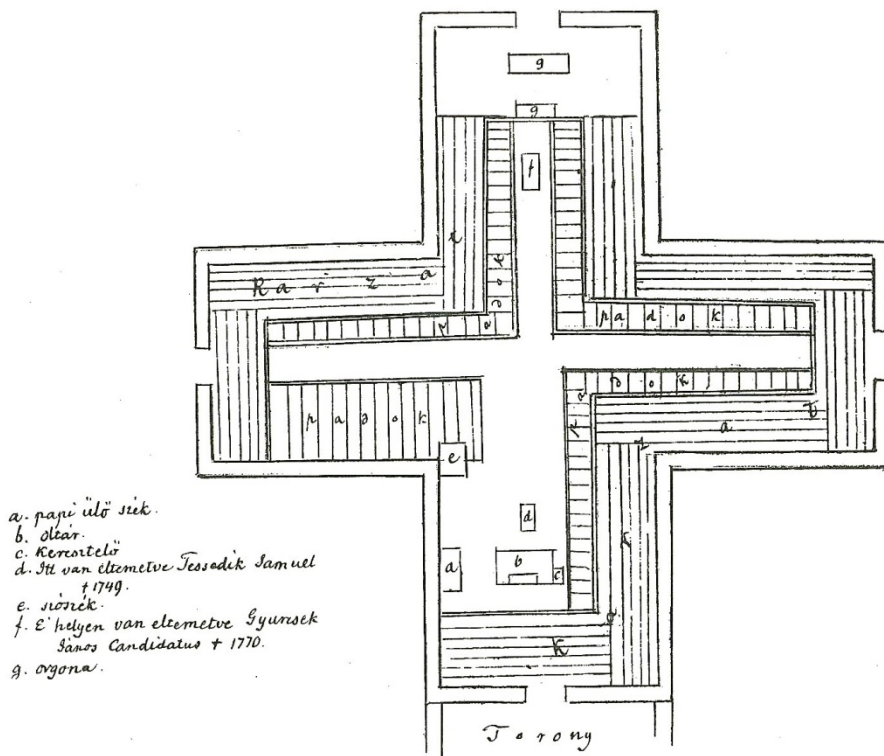
Az Úr segítségével! Elrendelte Mária Terézia királynő, akarja
József császár, mindenütt atyánk,
hogy a király térdeinél alázatoskodó, majd parancsától
felbuzduló nép ezt az épületet felújítsa.

[Az] 1781^{ik} évben ezen templom kicsinosított, nevezetesen pedig az oltár és a' szószék be aranyoztatott, a' mint az oltáron lévő felírás mutatta, mely így szólt: „curavit ecclesia csabensis an. 1728. Renovatum an. 1781.”*

[Az] 1829^{ik} évben a' templom ismét változtatást szenvedett, nevezetesen kívül belől kimeszeltetett, a' chorusok* megnagyobbítottak, az orgona megjavított, az oltár sorompója szélesbített.

Még nagyobb változás történt vele az 1858/60^{ik} években, a' mennyiben a' fa chorusok és az azokat tartó, a' templom közepe táján lévő négy idomtalan oszlopok leromboltak, új chorusok, új padok készítették, új orgona, új oltár, új szószék készített, a' templom kehlheimi kövekkel kirakatott, belül kifestetett, kívül kimeszeltetett a' nyolczszögű üveggel ellátott kerek ablakok helyett nagyobbak vágattak, az oltár az orgonának, az orona viszont az oltárnak helyére áttétetett. Ezen reparatio bele került 12,000

pftba, a' mint erről bővebben értesülhetni az „évkönyv” lapjaiból, melyet [az] 1859^[ik] eszt[endőben] kezdtünk írni. Emléklül ide rajzolom, hogy nézett ki e' templom belseje, mielőtt ezen javítás [az] 1858^[ik] eszt[endőben] [el]kezdett volna.

Az új nagy evangélikus templom történeteit [az] akkori lelkész Haan János ekképpen adja elő: Minekutána az ó templom építése olta 60 év eltelt és Csabának evangélikus lakossága annyira meg szaporodott volna, hogy abba vasárnaponként a' hallgatóság nem fért - szükségessé vált egy új templomnak építéséről gondoskodni. (Volt ekkor Csabán 11 ezer lélek 's így [az] 1745^[ik]évtől 1807^{ig} az egyház megszorodott 8 ezer lélekkel - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) 'S jóllehet ezt mindenki átlátta, hogy szükséges, de arról: hol és miképpen építtessék ezen új templom, különbözőek voltak a' nézetek. Némellyek azt javasolták, hogy a' mostani kisebb templom körül építtessék a' fal 's ezen ó templom midaddig használtassák isteni szolgálatokra, míg felette egy új templom fel fog épülni, ekkor pedig leromboltassék és kihordassék. De ezek véleményével ellenkezett a' tanácsadás végett elhívott kőművesek nézete, kik veszedelmes dolognak lenni állították azt, hogy egy ócska toronyhoz ragasztassék egy új templom. Az egyházi tagok legnagyobb része azt kívánta, hogy építtessék ugyan új templom, de nem az eddigi templom közelében, miután az célhoz nem vezet, hanem a' város közepe táján, körül belől az úgy nevezett tabánban 's ekkor az egyik pap maradjon a' közép pontban, a' másik pedig az új templomhoz áthelyeztessék. Valóban ezeknek a' nézete leghelyesebb volt. Így az egyház még is jobban el lett volna osztva, nem kellett volna olly nagy és költséges épületet építenie, de beérhette volna kisebbel is; nem lett volna az egyház annak kitéve, hogy most nyolcz ezer lélekkel van tömve egy templom 's ezeknek leg[al]abb egy harmada a' papot nem is látja, 's a' nagy üresség miatt szavát nem is hallja. De az akkori főpap, Milecz Mihály attól félt, hogy ez idővel az egyházban szakadásra szolgáltatna alkalmat 's a' milly tekintélyes férfiú volt ő az egyháznál, ezen tekintélyénél fogva kivitte, hogy a' templom azon a' helyes építtessék fel, a' mellyen most áll. Ennél fogva az ott létezett hat ház tulajdonosai azonnal kibecsültettek, a' házak lebontattak 's az illetőknek

az egyház az úgy nevezett ó temetőn, a' Canalis innenső partján építtetett házakat. Építő mesterekül fogadtattak Paumperger N. és Ziegler Antal - gyulai kőművesek, az elsőnek halála után pedig az építést átvette veje Hoffer N. (Ez a' Czigler Antal még most is él és folyvást dolgozik 's több mint kilenczven éves. E' vidéken már 25 templomot épített. ő építette még harmadéve a' mi trháni iskolánkat is, valamint a' gyulai uradalmi kastélyt - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Az alapkövetétt nagy ünnepélyességgel [az] 1807^{ik} eszt[endő] Szent Háromság utáni 19^{ik} vasárnap utáni hétfőn, jelen lévén Milecz Mihály és Uhrinyi András lelkészek, Jeszenszky Sándor és Koncsanszky János községi jegyzők, Andrassovicz György, Gasparides Sámuel, Czucker Samuel és Poszpis János tanítók, valamint az egyház és a' falu öszves előljárósága. - Minél magasabb és nehezebb leendett vala az építendő templom, annál inkább kellett gondolkodni arról, hogy jó legyen az alap. Ennél fogva mélyen a' földbe egymás mellett vastag tölgyfa czövekek beültettek 's azok felébe erős bolthajtások építtetek. Így haladt elő a' munka szerencsésen egész az 1811^{ik} évig. Ekkor bekövetkezvén a' devalvatio 's ennek következtében a' pénz értéke egy ötödrésznyre leszállván, az egyház rögtön pénz nélkül látta magát 's kénytelen volt a' költséges munkát megállítani, 's már oda jutott a' dolog, hogy sokan azt javasolták, miszerént a' néhány ölnyi magasságú épület szétbontassék. Hat esztendei ide 's tova való czivakodás után végre Milecz Mihály már elhalván, Uhrinyi András öszvehívatta a' népet 's kivitte azt, hogy az elkezdett építkezés folytattassék. Hajlott ez a' jó tanácsra 's újra egész lelkesedéssel elkezdett a' munka 's folyt olly serényen, hogy már [az] 1817^{ik} évben a' templom fedetett, [az] 1819^{ik} évben pedig a' legmagasb bolthajtások is felépültek. Ez utóbbi években az építés felügyelőjéül elválasztott mezőberényi uradalmi mérnök Tessedik Sámuel, és így három Tessedik Samuelek szereztek magoknak érdemeket a' templomok körül 'e vidéken, nevezetesen Tessedik Sámuel alatt épült 1745^{ben} a' csabai kisebb templom, ennek fia mostani szarvasi lelkész Tessedik Sámuel alatt épült a' mostani szarvasi, 's ismét ennek fia Samuel, mérnök felügyelete alatt épült a' csabai nagy templom. - Miután így az építkezés bevégeztetett, következett a' belső bútorzat készíttetése. Az oltárt készítette Dunajszy Lőrinc pesti szobrász, az orgonát Herotek János pesti orgona készítő. Azonban csak midőn az orgona elhozatott, látta az egyház, hogy a' karzatra nem fér, ennél fogva hirtelenében a' karzat megnagyobbíttatott. Egyéberánt az orgonáért fizettetett 10,000 ft, az oltárért pedig 12,000 ft; az egész templomért pedig kész pénzben 270,000 ft, 's miután ebbe még a' fuvarok, napszámok bele számítva nincsenek, ezekkel együtt ezen egész fényes épület mindenestől mintegy 500,000 forintokba került, ámbár az Überschlag* szerént az egésznek csak 24,000 pftba kellett volna kerülnie, de bizony itt is betelYESedett: „Sie haben Rechtung ohne den Wirth gemacht.”* Roppant különbséget tett a' devalvatio és az élelmi szereknek az 1816^{ik} eszt[endei] megrágulása.

A' mi már a templom felszentelését illeti, az [a] következő módon ment véghez [az] 1824^{ik} eszt[endő] Június 29^{én} vagy is Péter Pál napján. A' két templom között két sorban zöld ágak voltak felállítva és azok mellett dragonyosok állottak. Első harangozáskor a' nép az ó templomban gyülekezett 's ott Haan János mondott köszönetet Istennek, hogy az egyházat ennyire segítette. Harmadik harangozáskor megindult a' menet a' templom felé, elől a' papok, kiknek mindegyike egy egy szent jelvényt vitt a' kezében. Az ajtó előtt elénekeltetett: „Veni sancte!”* ennek végeztével pedig a' hivatalban legidősebb lelkész Sexti György intonálta: „aperite portas”*, mire valamennyi ajtó kitarulván, a' templom fulladásig megtelt.

A' templomban először tót ének énekeltetett - (Szerzette ezen énekeket Andrassovicz György 's azok nyomtatásban is kijöttek, ha jól emlékezem illy czím alatt: Pjsně duchownj ku poswecenj nowého chramu ewang. čabanského, složené skrze Giřjka Andrašovicz*. Pest. Trattner, 1824. Kár, hogy az akkor mondott beszédek is az egyház emlékül ki nem nyomtatta. A' félmillió költség mellett már ezt az egy pár forint kiadást nem kellett volna sajnálni - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) utána tót beszédet mondott Sexti György tót komlói lelkész; azután énekeltetett magyar ének 's magyar beszédet mondott Simon Samuel

fazekas varsándi pap; végre német ének után németül szónokolt Oertl Zacharias, mezőberényi német lelkész. Ekkor a' templomot az oltártól fölszentelte az akkori esperes Machula Gábor szarvasi lelkész, assistensei* pedig voltak Keblovszky János nagylaki és Kuczian György mezőberényi tót lelkészek. Ezen functiok* után úrvacsorát kiszolgáltattott Keblovszky János, keresztelt Gál Josef, szarvasi pap; új házásokat esketett Haan János, ötven éveseket Uhrin András. Jelen voltak ez ünnepélyen számtalan vendégek, azok közt gróf Stockhamern Ferdinánd csabai földesúr, báró Wenckheim Josef és báró Pronay Sandor, egyetemes Fő Inspector.

1834. Oct. 15^[én] délelőtti 10-11 óra közt a' földindulás ezen épületet is megrázkódtatta 's az még most is látható repedéseket kapott, minél fogva ismét tetemes javításokat igényelt 's majd fél évig abba járni nem lehetett.

[Az] 1843^{ik} eszt[endőben] a' templom újra zsindegyel befedetett, kívülről kimeszeltetett, tornya pedig rézzel befedetett. A' meszelés két ezer, a' torony befedése tíz ezer pengő forintba került; magáért a' torony tetejében lévő üveg csillagért 600 pft fizettetett.

Tavasszal, a' már egészen megrongált, szuette tetőt alkalmasint le kell hánynunk és új fedélről gondoskodnunk, a' mi megint mint egy 8-10 ezer forintba bele kerül, miután a' gerendázatból alig lehet valamit használni.

Tudja Isten, ezen a' templomon úgy látszik elejétől fogva valami rossz fatum* uralkodik. Még nem is kezdték építeni, már is az egyházban visszázkodásokra szolgáltatott alkalmat az a' kérdés, hogy hol építsék. Mikor végre elhatározták a' költséges építést, akkor is egyszerű gyulai kőművessel alkuszna meg, ki azért a' tömérdek pénzért nem templomot, hanem valóságos granariumot* épített, nem hogy már Pestről vagy Bécsből hozattak volna egy ügyes kitanult architectust* - Azután alig haladt pár ölnyire az épület, hát egész hat évre ismét félbe kellett azt szakasztani 's az egyházban újra visszázkodás okául szolgált, mert egy nagy rész kész volt azt lerombolni és más templomot építeni a tabánban. Ha mind ezekhez hozzá vesszük azt, hogy az Überschlag szerint 60 ezer váltó forintba kellett volna kerülnie, 's bele került 500 ezerbe, ha hozzá vesszük az 1834^{ik} eszt[endei] földindulást; ha megnézzük azt a' minden ízlés nélkül rézzel fedett tornyot, melly minha csak pitykével lenne kihányva, és mindenek felette a' csúnya hatszáz pftos üveg csillagot, mellyből a' sugarak már nagy részt kihullottak és a' csillagot tartó csúnya rudat, melly valóságos buzogány alakot ad neki, bizony szerencsétlen fatum fekszik e' templomon. Nem csuda, ha a' köznépből valóban meg van az a' félelem, hogy ez a' templom valaha öszve fog dőlni, sőt sokan éppen e' félelemből valóban nem is mernek abba menni. Emlékezem még jól gyermek koromból, hogy a' felső chorsról egy ködmön leesván a' falakon végig zuhogott. Ekkor valaki elkiáltja magát, hogy „dül a templom!”. Nem kellett több a' népnek, nyakra főre rohant ki 's nem maradt senki bent a' papokon kívül, még szerencse, hogy valakit agyon nem gázoltak. Már mióta én vagyok itt pap, szinte kétszer történt, hogy éppen midőn prédikáltam, egy koldust a' nyavalya kezdett törni 's a' nép azt hívén, hogy a' templom dől, fele hallgatóimnak nyakra főre kirohant a' templomból.

Bizony nagy hiba volt illy, nagysága miatt a' czélnak meg nem felelő templomot építeni, melly nem evang[elikus] templomnak való 's melly drágasága miatt az egyházat egy századdal visszalökte, mert azért a' pénzért, a' mibe ez az egy épület került, lehetett volna már eddig három templomunk, három parochiank és húsz iskolánk. Ez a' templom valódi terhe az egyháznak, mert ha csak csekély reparatio is kerül elő rajta, az a' roppant állások miatt, mellyek megkívántainak, mindjárt százakba jó.

Egyébiránt a' felírást, melly a' templomon van, készítette Haan János 's az így hangzik:

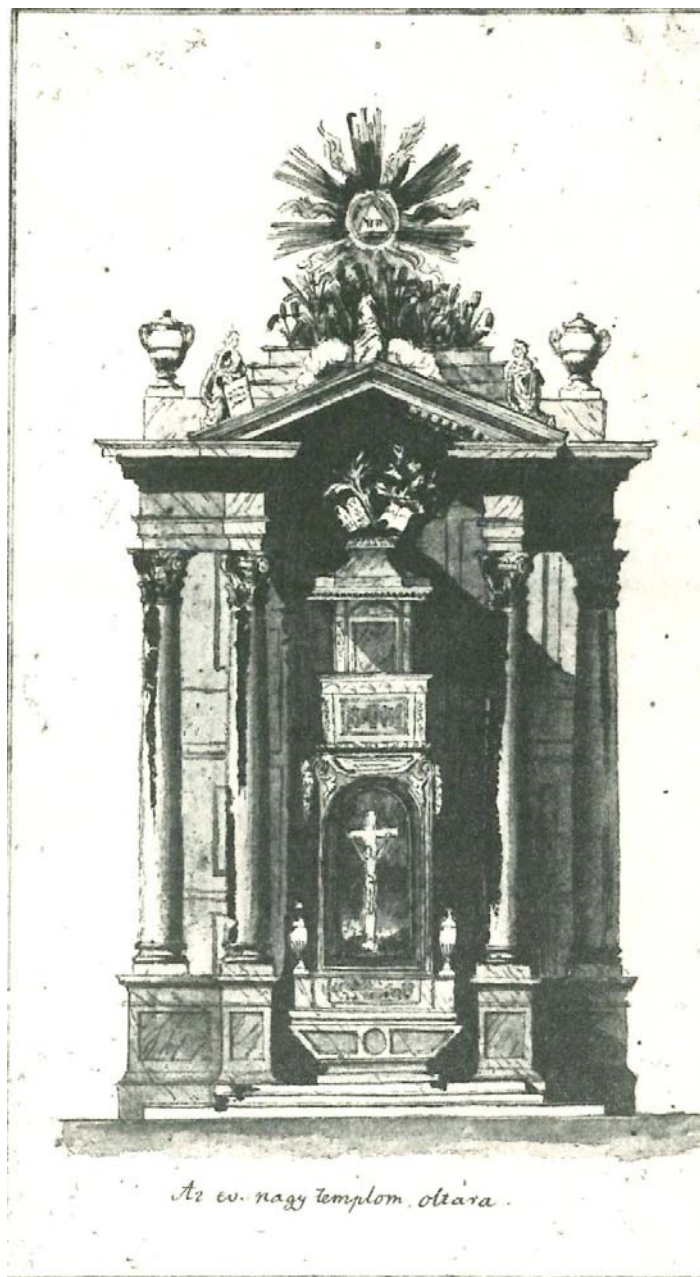
GLorIa sIt CoeLI DoMIIno sIt gratIa terrIs!
HeVs orate pII paenaqVe psalLIta gentes!*

A' mi a' római katolikus templomot illeti, a' katolika egyház ugyan még [az] 1750^{ik} évben megalakult, de a' mostani templom csak [az] 1769^{ik} évben Budinszky György lelkeszsége alatt épült. Ez egész [az] 1820^{ik} évig torony nélkül lévén, a' mostani torony létezését Bicskos János buzgó lelkesznek köszöni, melly azonban, - 1837^{ban} mennykő. által lecsapatván, ugyanazon évben a' mostani tetőt kapta. A' felírás a' templomon, Bicskos míve, ez:

InCLIta patronI pletas hanC strVXerat aeDeM
turrICVLa InsIgnI pLebs DeCoraVIT eaM.*

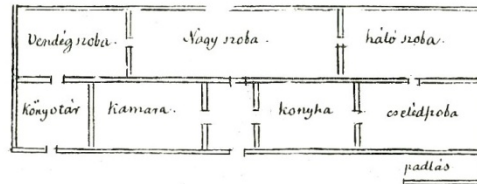
A' nem egyesült görög egyház temploma az előtt egy privát ház volt a' tabánban, az úgy nevezett „széles utcán”. [Az] 1845^{ik} évben épült a' mostani templom. Vége a' zsidó synagoga [az] 1846^{ik} eszt[endőben] építettett.

Emlékül ide igtatom az új templom csinos oltárának rajzát.

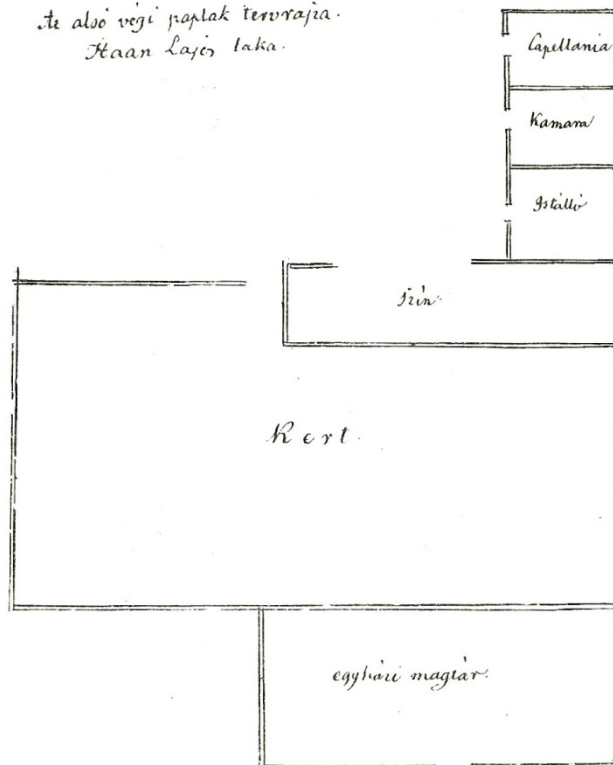

Az ev. nagy templom. oltara.

A' mi a' paplakokat illeti, az első paplak, a' mint az öregektől hallottam, a' mostani új templom és a' Kitka féle ház közt volt, egy igénytelen kis házikó, még magam is jól emlékezem mikor [az] 1824[ik] eszt[endőben] ledűtötték. Ebben laktak tehát az első csabai papok, Suchajda, Szalay, Burian, Tessedik és Gyurcsek János. Később Gasparides tanító lakott ott ennek halála után pedig ott laktak az új templom körül munkálódott ácsok és kőművesek. Azután [az] 1785^{ik} eszt[endőben] épült az alsó végi paplak, mellyben én lakom, [az] 1788^{ik} eszt[endőben] pedig a' felső végi. Az elsőben lakott Drozdik, Milecz, Boszi, Haan János; a' másodikban Gyurcsek András, Uhrinyi, Brószmann és Szeberinyi, míg nem 1854^{ben} ledűtetett. Mind a' két paplak egészen egyformán volt építve.

„Az alsó végi paplak tervrajza.
Haan Lajos laka.”

A' mi illeti az iskolákat, azok eleinte ott voltak, hol most az én istállóm áll. 1785^{ben} ez megváltozott, ekkor építettett ugyan is, mint feljebb említettem, ezen portára a' paplak, a' következő évben pedig kezdett épülni a' most is fenálló nagy iskolai épület, melly négy nagy termet foglal magában, mellyek egyike, - az előtt kisebb leányok iskolája - most presbyterialis tanács teremül használatik.

A' mostani piacz közepén ez előtt a' község pinczéje, az úgy nevezett „gádor” állott. Magam is nem egyszer játszottam rajta gyermek koromban. Mondják, hogy hajdan e' pincze felett korcsma is volt, mellybe éjszak felől garádics* vezetett, de ez a' korcsma az 1755^{ik} [évi] tűzvészben elégvén, többé fel nem épült, nehogy a' kath. templom mellett botrányul szolgáljon.

A' hol most az emeletes hivatal van, még káplán koromban egy igénytelen kis házikó állott. Itt lakott Vidovszky jegyző, 's itt lőtte magát föbe Gaall Károly. A' mostani hivatal épült [az] 1852^[ik] eszt[endőben].

XI. Csabai temetők

Miután a' török eljövele előtt Csaba helysége ott állott, ahol most az úgy nevezett kastélyi tized van, bizonyos, hogy az akkori temető is annak közelében lehetett. A' mint az öregek beszélnek, azon a helyen, hol most Filipinyi szücs háza van, még 70 év előtt széles, mély sanczok állottak, azok felett pedig magas, partos hely volt. A' lakosság oda szokott volt vasárnap délutánonként gyülekezni, a' fiatalja játszott, az öregja pedig nézte a' vidéket és a' tavasszal szétömlött nagy vizet. Ha e' partok leszakadoztak, szinte fehérlett ki belőlük a' sok embercsont. Még most is ásatnak ki itt koronként embercsontok. Itt volt tehát a' temető, mielőtt a' mostani tótok e' helyet megszállották.

A' mostani megszállás után [az] 1717-1751^[ik] esztendeig, az akkori kor szokása szerint a' temető a' templom körül volt 's terjedett az alsó paplaktól a felsőig. Midőn a' mostani egyházi pinczét ásták, annak helyén temérdek embercsontot találtak 's még most is tavasszal a' templom körül sokszor, kivált az alsó végi paplak oldalán a' föld be horpadt. Én magam is ismertem gyermek koromban ollynokat, kik még mint iskolás gyerekek e' temetőbe temettek. Csabának első fundatorai* tehát mind az ó templom körül nyugosznak, nevezetesen [a] tanítók közül: Lezinyi Ádám és Hajnóczi Márton; azonkívül Thuróczy Miklós impopulationalis* biztos neje, Burian Samuel lelkésznek 4 gyermeke és neje.

Ezen első temető betellvén a' második temető a' Canalis innenső partján volt, ott hol most Cservenák, Matuska, Micskó, és Hoffmann házaik állnak. Még [az] 1844^{ik} évben a' Cservenák udvarán egy asszony ruhát sulykozván, a' föld alatta beszakadt, 's térdig bele esett. Ebbe temettek [az] 1751-1776-ik eszt[endőkben]. Itt fekszenek: Fabricius Daniel és Greskovics Josef tanítók, Simonides András és Szálka István jegyzők.

1776. Aug 11^[én] kezdtek temetni a' Kanálison túli temetőbe. Elsők, kiket ide temettek voltak: Gazso Tamás 90 éves és neje Katalin 88 éves; [az] utolsó pedig volt Gaall Károly jegyző, † 1847. Sept. 20^[án]. Az első sírok azon a tájékon voltak, hol most Valastyán, illetőleg Breznyik János és Koricsánszky Lajos kertjeik vannak, a' hol pedig Urszinyi és Kis Péter háza van, ott volt a' katolikus temető. [Az] 1830^{ik} eszt[endőben] hozzá adatott az úgy nevezett epres kert, hol a' Cholerában elhaltak dombjai vannak, egy csinos márvány emlékkal. Ezen temetőben fekszenek: Gynrcsek János, Drozdik Sámuel, Gyurcsek András, Milecz Mihály és Uhrinyi András lelkészek; - Janovszky Mihály, Gécs Mihály, Turdélyi János, Gasparides Samuel, Schiro János, Czuker Samuel és Rolko János tanítók; - Masnitius Tobias, Jeszenszky Sándor, Ozmata István, Koricsánszky János, Gaall Károly és Petrovszky Mátyás jegyzők, végre Uhrinyi András lelkész neje és Hamaliar Márton Superint. neje, mellyeknek emlékei most is fenn állnak. E' temető most a' városi mulató kert.

1831. choleraában elhaltak emléke!

[Az] 1839^{ik} évben hasított ki és fölszenteltetett az alsó és felső végi temető. Amabban fekszik Andrássovics György, emebben Brószman Dániel és Szemian Benj. Pál.

[Az] 1848^{ik} évben az úgy nevezett Kastélyi temetőbe kezdtünk temetni. Első, ki abba temettetett volt az én szeretett első nőm, született Wilim Karolina. Ott nyugszik az én jó atyám is Haan János. Béke hamvaiknak.

[Az] 1854^{ik} évben kihalított a' Körösön túli vagy is postai, [az] 1856^{ik} évben pedig az Ó szőlőbéli temető.

Van még egy temetők a' felső végi szőlőknél, de miután arra még szükség nem volt, mindeddig föl nem szenteltük.

XII. Régiségek nyomai

Ide tartozik:

1., A' sánczok. Illyen sáncz még most is három látszik Csabán, egyik az alsó végi és kastélyi iskola közt, másik a' kastélyon, harmadik a' felvégen, mellyek jó mélyek 's szélesek lehetek, mert még most sem tölték be földdel, ámbár mindenütt körülöttök házak állanak. A' köznép e' város részéről még most is azt mondja: „Na sanczi”*. Ide tartozik még a' földvári pusztán lévő „tatársáncz” is, mellyről feljebb a' (...) lapon bővebben szólottam.

2., Az úgy nevezett Kastély, vagy is az Abrahámfyak 1556^{ik} eszt[endőben] lerontott erőssége. Ez egy dombon volt építve, ott hol most a' Csetneky féle malomudvar van. A' kastélynak nyoma sincs, de a' domb helyét az udvaron egy emelkedettebb hely még most is mutatja. Hasonló erőd volt az ide közel eső Megyeren is.

3., Régi épületek nyomai. Illenek Csaba körül számosan található. Nevezetesen régi elpusztult templomoknak fundamentumait* láthatni Csorváson, Gerlán, Vandháton, és Teleken Gajdács János tanyáján, a' hol egy római hamvveder is kiásatott. A' Furison lévő tanyám mellett Hugyecz szomszédom tanyáján szinte van egy emelkedettebb hely, mellyből sok téglát, különféle vas darabokat kiszántanak, sőt egy fél harang ütőt is találtak. A' gyulai határon a' lencsési országút mellett egy halomban néhány év előtt egy kripta formát találtak tele embercsontokkal. Ez termés kövekből volt építve 's néhány kocsira alig bírták felrakni. Egy darab, körülbelül három mázsányi kivájt homokkő még most is ott fekszik az országút mellett. Meglehet, hogy vagy keresztelő, vagy szentelt víz tartó lehetett. Mondják egyébiránt, hogy ezen helytől nem messzire volt a' szent benedeki híres apátság, a' minthogy e' hely még most is csakugyan benedeki pusztának hivatik.

4., Temetők. Illyen találtatott [az] 1853^{ik} évben a' szent miklósi pusztán. Magam is megnéztem. Az gödör forma volt 's abba rendetlenül egymás mellett, sőt egymás felébe hányva feküdtek gyermek, nő és férfi koponyák és csontvázak. Valószínű, hogy ezek pestisben hullottak el 's azért hanyattak illy rendetlenül egymásra. Illyen temetőhely lehet az úgy nevezett békahalom is, mellyen a' marha estve békén legel, de midőn délben a' föld jobban párolog 's a nap heve kiszívja belőle a' büzt, nem akar rajta legelni, de ordítva szétszalad.

XIII. Chronologia

Emlékül ide igtatom Csabának nevezetesebb eseményeit, a' mint azok évről évre történtek 's a' mint részint az öreg emberektől hallottam, részint pedig nagy szorgalommal a' városi és egyházi jegyzőkönyvekből kiszedegettem.

1715. Kezdett Csaba impopuláltatni leginkább nemes Thuróczy Milkós uradalmi tiszt által. Ez a' Thuróczy evangelicus volt, Csabán lakott s' a' mint a' városi protocollumból kitetszik még [az] 1737^{ik} eszt[endőben] is élt, de nem Csabán halt meg. Ő adta Harruckernnek azt az okos tanácsot, hogy egy egy községben ne engedje a' különféle nemzetiségű és vallású népet összevesgyülni. Ezen település kezdeteiről csak annyit tudok szájbéli hagyományokból, hogy midőn még Harruckern előtt Duna János, Valent és Szekerka felföldi tótok ide lejöttek, [az] 1815^{ik} évben, vagy húsz földalatti putrit találtak itt, mellyek a' mostani Such Sándor üveges, Ostasz János, Ormay Tivadar, továbbá a' rkath. paplak, városháza és tisztartói lakok helyén állottak. Laktak azokban magyar reformált ökor pásztorok, kiknek itató kútjaik ott voltak, hol most a' nagy templom áll. E' putrikat tőlük a' tótok megvették, a' magyarok pedig elköltöztek Békésre, Dobozra és Gerlára.

1717. Készült az első, sövényből öszvefont imaház s' meghívatott első lelkészül Schuhajda János.

1720. Csaba a' megyébe kebeleztetett, tanácsa rendeztetett 's pecsétet nyert, melly itt lerajzolva látható. [Az] 1830^k évben a' pincze felől a' falu háza kiraboltatván, e' pecsét is elveszett, de a' város azonnal ahhoz egészen hasonlót csináltatott. (A rajz helye üresen maradt - G. L.)

1727. Építetett az első templom vályogból, Libent Máté bírósága alatt. Vesd öszve Matricula de A. 1729. Novbr.*

1728. Hozatott az első oltár Budáról.

1729. Paplak épült.

1731. Öntetett az első harang 's ennek számára a' templom előtt harangláb állítatott, melly 7 forintnyiba került.

1733. Hozatott az első orgona Besztercebányáról.

1735. A' Pero alatt felzendült rácok kirabolták Csabát. Erről így ír Fessler Gesch. der Ungarn X. 55* „Anno 1735. April Die Rascier in ihrer Kirchlichen Freiheit gekraenkt, machten Maeuterungen. Schon hatten Péter Szegedinecz, auch Pero genannt, Johann Sebestyén, Andreas Pásztor und Stephan Szilassy in der Békéscher Gespannschaft gegen Siebentaufend Mann gesammelt und bewaffnet, nur ein Kühnes, gewandtes, Kriegserfahrenes Haupt fehlte ihnen. Kein edler Ungar mochte sich an ihre Spitze stellen und kein evang. Confessionsgenoss war in ihre Reihen eingetreten. Sie waren im Begriff, Arad in überfallen, und den alten Rákóczy aus Rodosto, unwissend, dass er Kurz vorher am Charfreitag den 8^{am} April der Zeitlichtkeit entnommen ward, nach Ungarn zu rufen, als sie verrathen wurden. Vier edle Herrn evang. Confession, Stephan Orczy, Johann Beleznay, Petrus Halász und Petrus Podhradszky, mit ihnen die Vice gespane Paul Koda, Michael Magosti, Andreas Bük, Sigmund Andrassy, Mathias Klosz und die Stuhlrichter Balthasar Kozma, und Ludwig Bekényi sassen auf sammelten die Manschaft ihrer Gespannschaften unter ihre Fahnen, die treuen Leute aus Thur, Rác Bösörmény und Ványa folgten, die Rebellen auf zu suchen. Im zarander Bezirke des arader Comitats bei Erdöhegy, am linken Ufer der weissen Körös stiessen sie an einander, die Haufen der Maeutmacher unterlagen im wüthenden Gefecht. Die grösste Anzahl derselben blieb auf dem Kampfplatze, die wenigsten entkamen durch Flucht. Die vier Haeupter des Aufstandes wurden eingeholt, mit vierzehnhundert Theilhabera des Aufstandes gefangen genommen, die vier ersten mit dem Rade, Paul Manila, Stephan Barta, Michael Szántó, Péter Szabó und noch vier andere, die das Los getroffen hatte, Durch das Schwerdt hingerichtet, die Übrigen theils zu mehr-jaehriger Arbeit in Ketten abgeführt, theils mit Streichen gerüchtigt entlassen. Die Führer der siegenden Haufen belohnte der König mit goldenen Halsketten; die treunen Bewohner der drei Marktflecken mit Entlassung des ordenlicher Steuerbetrages auf zwei Jahre.”* Vide Timon epitome pag. 326. Desericii episcop. MVarad 244.* - Az akkori csabai pap Burian Sámuel pedig erről így ír: „Anno 1735. Maius memorabilis et lamentabilis, die namque 1^a irrupit Rascianus in Csabam, magna cum crudelitate homines quam plurimos vulneravit, vix aliquem sine diris verberius dimisit, omnibus bonis Communitatem exspoliavit ac sic onustus praeda rediit. - Sequeenti mox die cum latronibus congregatis feliciter confligit ad Crysum circa Szegudvar.”* De azt nem beszéli ő kigyelme, hogy ő meg ijedtében a' templomba szaladt, azonban a vad rácok oda is utána nyomultak 's ötet szakálánál fogva az oltártól elráczigálták, a' mint az öregektől hallottam 's a' mit Markovicz eme versei is igazolni látszanak:

Fit ver bisque decem nonum super adsequor annum
Aetatis, Pero quam seditione notat.
Hic etenim Matulae complex furit hasce per oras
Et spoliat circum praedia quaeque ferox.

Despoliat Csabam, Samuelem Burján in ipso
Templo thrax ferro verberat ancipiti.
Jazyges at iuvenumque cohors selecta Cumana
Parte capit vivos, parte trucidat eos.
Orczy, Petrus Halász, Beleznay Cervopolim per
Transivere sua quisque cohorte nitens
Victores redeunt cito, sed post funera belli,
Et Pero cum Matula capitus it usque Budam.*

Azt mondják, hogy ezen Ráczok iszonyú fosztogatásokat vittek véghez Csabán. Nem csak hogy az egyes házakat és a városházát egészen kirablották, de még az utcán is lehúzták a ruhaneműt. Ha valakin jó csizmát láttak, megállították: „daj sem butky!”* ’s a szegénynek le kellett húzni a csizmát, mellyet a rácz felhúzott. Mikor már oszlottak, egy ilyen kurucz a többtől elmaradt, minthogy lovát akarta patkoltatni. Megállót tehát e végre a kovács műhely előtt, ott hol most Ormay Tivadar háza van. A kovács, ki bizonyosan a fosztogatásból szinte kikapott, azt mondja neki, hogy emelje fel a ló lábát ’s a mint ez a ló lábához lehajlik, kalapácsával ollyat üt a fejére, hogy az azonnal halva rogy le. A kovács ekkor legényeivel meg fogta a halottat ’s a mint volt, ruhástul, fegyferestül az udvarába elásta. Harmadéve, midőn Ormaynál a kaput csinálták ’s a földet ásták, csakugyan találtak ott egy e korból való puska szerszámot, melly birtokomban van. Meglehet, hogy ez azon kurucznak a puskája volt. - Egyébiránt ezen eseményről fenmaradt még a nép közt ezen népdal:

Slavně nědky tam pri Erdőhedi
Naši Slowakowé, Sarwašané,
Birinčané, z Čaby, Komlošané
Rebellanty zbili, wpadše na ně.
Po dnes na gjch kosti Arad hledj.
Zproněvěřilych Karlowi králi.
Wšech Slowáci do nohy wyťali.*

Lásd Kollár Zpiewanky I. 42.,* de ezen versek nagyon gyanúsak ’s bizonyosan később koholtattak, mert egy az, hogy bizony az itteni tótoknak a ráczok legyőzésében semmi rész nem jutott, más pedig az, hogy a nevezett énekben Komlós is említettik, holott pedig Komlós akkor nem is létezett ’s csak [az] 1746^[ik] évben kezdett települni. Egyébiránt ezen lázadásra nézve vesd öszve Nagykőrösi krónika, kiadta Szabó Károly, lap 99 és [a] követk[ezők].

1738. Kettős csapás érte ezen keletkező helységet, ugyan is Apr. 14^{én} tűz támadt, melly a szélnek erős fúvása következtében annyira erőt vett, hogy 22 házat, a lakosok házi eszközeivel és néhány szarvas marhákkal együtt elhamvasztott. Közel a templomhoz kellett annak lennie, mert Burian Samuel pap panasolja, hogy abban neki is húsz kas méhe elveszett. - Juniusban pedig pestis dühösködött, de [a] megyei jó rendelések következtében abban csak 65 személy halt el. A betegek a posta tájékán felállított contumationalis* házba zárattak, a megholtak pedig minden Szertartások nélkül eltemették.

1842. Julius 15. [Az] első canonica visitatio* Csabán, mellyet Michaelides Samuel Superintendens meghagyásából tartott Schmidt János esperes. A visitatio jegyzőkönyvének nyomába nem jöhettem, meglehet hogy meg lesz a kerületi levéltárban.

1745. April 26. A mostani ó templomnak alapja letétezt ’s ugyan azon évi Nov. 11^{én} a templom fölszenteltetett. Történeteit lásd feljebb.

1746. Nov. 12. Déli 11-12 óra közt földindulás Csabán, Berényben, Gyomán.

1748. Az uradalom rendeletéből 24 tagból álló tanács választatott, úgy hogy a' hivataloskodás halálíg tartson, 's az esküttek közül választassák évenként a' bíró. Az esküttek neve ez volt: „Kezelní.”*

1749. April 9^[én] meghalt a' derék Thessedik Samuel lelkész.

1751. Megalakult a' helybeli római katholika egyház. - Ugyan ezen évben kezdtek a' Canalis innenső partján létezett temetőbe temetni.

1753. Sok csabai, szarvasi és mezőberényi lakosok kivándorlottak Nyíregyházára, magokkal vivén az akkori papot is, Vandlik Mártont.

1755. April 25. Nagy tűzvész, melly az egész alsó véget, kezdve a' piacon lévő vendégfogadóval, elhamvasztottá.

1758. Orgona csináltatott az ó templomba.

1760. Harangtorony kőből, zsindellyel fedve építettet.

1765. Ki osztottak az első, úgy nevezett ó szőlők, a' felső végén, mellyek ma már a' várossal vannak öszve kapcsolva.

1766. Oskola építettet.

1769. Nov. Ki osztattak az úgy nevezett gödrökön túli /:Za gaminow:/ szőlők, mellyek ma már rendes iskolával és levita állomással bírnak, de csak [az] 1770^{ik} tavasszal kezdtek ültettetni.

1769. Fölépült a' római katholikus templom.

1772. Virág vasárnapján nagy fergeteg.

1773. Az ó templomhoz oldalszárnyak építettek.

1774. Új iskola épült; de mellyik lehetett az, nem tudom. Valószínűleg a mostani istálló. 1774. templom körül fal épült.

1775. Új paplak épült, valószínűleg a' régi professori lakhely, mellyben Drozdik Samuel káplán korában lakott, azért hívatott paplaknak.

Ugyan ez évben az úrbér behozatván, a' szántó földek szabályoztattak.

1776. Aug. 11^[én] kezdtek a' Canalison túli temetőbe temetni.

1779. A' napóra a' templomra tétetett.

1780. Oct 16^[án] meghalt Gyurcsek János lelkész.

1781. Az oltár és a szószék megújítatott.

1785/6^[ban] épült az alsó végi paplak, fölépült az ó torony. Kezdett építetni még

1783^[ban]. Május 22^[én] meghalt prozdik Samuel lelkész.

1786/7^[ben] fölépült a' centrális iskolai épület.

1788/9^[ben] épült a' felső végi paplak, és az addigi iskola istállóra alakítottatott át.

1793. Készítettetett új orgona 's [a] templom javítottatott.

1795. Jun. 17. Lyei Kristóf Superint. canonica visitatioja.

1796. A' malom vétetett meg Vandlik Andrásról.

1798. Dec. 7^[én] meghalt Gyurcsek András lelkész.

1807. Szent Háromság utáni 19^{ik} vasárnapon az új templomnak alapja letétetett.

1808. Öntetett a' mostani nagy harang.

1810. A' Körösökön túli és kastélyi szőlők kiosztattak. Sept. 1-én Lyei Kristóf Superint. második canonica visitatioja.

1814-1817. Nagy árvizek borították a' határt.

1816. Nagy fergeteg, mellynek következtében temérdek marha, sőt sok emberek is elvesztek.

1817. Olly drágaság uralkodott, hogy a' búzának köble 100 forinton kelt és sok ide nyomult erdélyi oláhok az utczán éhen haltak meg. A' mostani oláhok többnyire ezeknek a' maradékai. - Nov 1-én megtartotta az egyház a' reformatio harmadik százados iubilaeumát 's ennek emlékéül csináltatott a1 mostani nagy kehely.

1815. Febr. 4^[én] meghalt Milecz Mihály lelkész.

1816. Oct. 16. Lovich Adám Superint. canonica vistatioja.

1818. Kerületi Consistorium Csabán Boszy Mihály ügyében. Jelen voltak: ócsai Balogh Péter egyetemes Fő Inspector, báró Prónay Sándor egyetemes al inspector* és Lovich Adám Superintendens.

1820. Fölépült a' római katholika torony.

1821. A' görög nem egyesült egyház alakult.

1823. Építetett az alsó végi iskola.

1824. Jun. 29^{én} fölszenteltetett az új templom.

1829. Az ó templom ki javítottatott.

1830. Igen nagy hó és szinte siberiai hideg. A' felső végi iskola fölépült, a' kisebb leányok centralis iskolája pedig presbyterialis teremmé alakítottatott.

1831. A' Cholera dühösködött Csabán. Menetét és lefolyását bőven leírta Haan János lelkész az 1831^{ik} esztendei halottak anyakönyvében. E' szerint kezdődött ez Július 9^{én} végződött pedig Aug 27^{én}. Legtöbben haltak meg Augustus elején, volt olyan nap, mellyben 130 egyén halt el. Ezeket mind halotti czeremoniák nélkül temették, se pap se tanító nem kísérté. Az előfogatok reggeltől estvig jártak utczárol utczára 's a' hol halott volt kocsira tették 's vitték a' temetőbe 's egy nagy meszes gödörbe mind azokat öszve hányták, a' kik az nap elhaltak, estve pedig reájok húzták a' földet. Borzasztó volt látni az illy 4-5 koporsóval rakott kocsit a' mint az utcán ballagott. Öszvesen a' cholera áldozatai lettek ezen néhány hét alatt: evangélikus 1651 - r. katholikus 306 - n. e. ó hitű 51 - zsidó 11. Öszvesen 2019.

1834. Oct. 15^{én} dél előtti 10-11 óra közt földindulás, melly kivált az evang[elikus] új egyházat igen megrongálta, úgy hogy a' repedések rajta most is meglátszanak. Ezen földindulást éppen azon órában tapasztaltuk Eperjesen is, hol akkor iskoláimat jártam.

1836. Ismét cholera, mellynek azonban az evang[elikus] részről csak 100 egyén esett áldozatul. Julius 5-én Szeberinyi János Superint. canonica visitatioja.

1837. Reggeli isteni tisztelet alkalmával a' római katholika templomba hideg menykő ütött. Magában a' templomban ugyan kárt nem tett, sem senkit azott levő népből meg nem sértett, de a' toronynak zsindely tetőjét a' földrevetette. Csudálatos, hogy ezen menykő ütés egy kis jelentéktelen felhőcskébőljött, mellyből sem az előtt sem azután több ütés és villámlás ezen az egyen kívülnem jött.

1839. [A] felső és alsó végi temetőbe kezdtek temetni.

1840. Csaba várossá lett.

1841. Fölépült a' mostani görög nem egyesült templom. Olly nagy mértékben uralkodott a himlő, hogy csupán csak az evang[elikus] egyházban 753 gyermek lett áldozatja. Aug 17[én] meghalt Uhrin András lelkész.

1842. A' felső tabáni és a' kastélyi iskolák fölépültek és a' felsőbb magyar iskola felállítottatott.

1843. Az új templom ki javítottatott, kívül kimeszeltetett 's tornya rézzel befedetett.

1844. Tavasszal nagy árvíz borította az alsó véget egész a' kastélyi iskoláig, úgy hogy sok ház öszvedőlt 's pár napig az oláh templom körül is csónakon lehetett járni.

1845. Megtörtént megegyezés útján a' közlő szabályozása és létesült a' váltság 's az erre vonatkozó szerződés az akkori bírónak Such Jánosnak temérdek nép jelenlétében a' nagy vendégfogadó udvarán harangzúgás közt Dec. 31^{én} déli 12 órakor átadatott. A' váltsági öszveg 802,000 p. ft. Ez a' szerencsétlensége Csabának, még most is, ennek következtében több mint 200,000 pft. nyomja a várost. Ezt ugyan az 1848/9^{ik} években könnyen kifizethette volna, de ezen oppositionalis*, anarchicus* években, voltak kik, reá vették a várost, hogy nem kell azt fizetni, úgy is szabadok leszünk! 's mire lehet vajjon könnyebben rá venni valakit, mint arra, hogy ne fizessen? de bezzeg érezzük most ennek a' súlyát, midőn nem csak a' hátra lévő, contractualiter* a' földesuraknak biztosított hátralévő öszveget, de még a' rendes adóba imputált* kármentesítési adót is kell fizetnünk 's e' szerint rólunk két bőrt húznak. Hiába

folyamodtunk erre nézva legfelsőbb helyre, kérelmünk elültetett.

1846. Fölepült a zsidó synagoga 's a' tabáni korcsma iskolává átalakíttatván, abba Novak Daniel selymeczi tanító tanítóul meghívatott.

1848. Nov 22^[én] a' kastélyi temetőbe kezdtünk temetni.

Ez és a' következő év valamint egész hazánkra, úgy BCsaba városára nézve is emlékezetes a' szerencsétlen forradalom miatt. Mindjárt a' hogy Martiusban a' magyar Ministerium megalakult, Csaba is hozzá látott városi tanácsa rendezéséhez, nevezetesen pedig az eddigi paraszt bíróság eltöröltetett 's a' tisztességek rendéből választottak városi tisztviselők. Polgármester lett Szinyovicz Lajos az előtt városi jegyző; [a] város főbírája: Ursziny Andor hites ügyvéd; városi kapitány Such Josef asztalos; Senatorok: Thomka Alajos ügyvéd és Haan Vilmos, de ez utóbbi e' hivatalt el nem vállalta. Megalakult a' nemzetőrség is, mellybe minden 18-40 éves egyén conscribáltatott*, fegyvert szerzett 's puskával kezében őrt állót sorba a' városháza előtt. A' nép, melly előtt ez új volt, 's rosztat gyanított, kivált vasárnap ezrenként volt öszve csoportosulva a' piacon. Koronként a' városháza udvarán népgyűlések tartottak 's ott egy magasb állványról a' proclamatiók* és minist[eri] rendeletek felolvastattak és magyaráztattak. Miután pedig a' megyei gyűlések és az ország gyűlése is a' népképviselő alapszabályra fektetettek, választott szavazás útján vagy 30 megyei képviselő, kiknek egyike én is voltam, országgyűlési követül pedig a' város részéről megválasztott városi főjegyző Eördögh Frigyes. - Ez még mind csak tűrhető volt, de Aprilisban rendelet jött, hogy minden 19-25 éves, akár paraszt, akár úr, katonának besoroltassék 's helyettesítésnek hely nem adatik. (Eddig az a' szokás uralkodott, hogyha katona kellett, a' csabaiak szétmentek a' magyar községekbe 's ott a' magyar fiúkat 200-300 Vftért magok helyett katonának fogadták, ők magok pedig itthon maradtak - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.) Már ekkor kezdődött a' sírás rívás, de még csak akkor állott be az igazi jajda! jajda! midőn Julius elején megjött a' rendelet, hogy már most minden 18-40 évesnek kell menni a' rácok ellen, olyan fegyverrel a' minőt kaphat. Két ezer ilyen Nemzetőr volt Békés megyéből kirendelve az alispán Szombathelyi Antal vezérlete alatt előlegesen Makóra. A' csabai perse nem ment volna, hanem a' szomszéd magyar községek rá ijesztettek, hogy ha most midőn a' hon veszélyben van nem megy, felperzselik a' várost a' csabaiakat pedig ez áldott földről elkergetik. Így azután kénytelenek voltak engedni. Július 3^{ka} volt azon fatális* nap, mellyen el kellett volna indulniok. Volt zaj, volt zavar! Az utczákon azt kiabálták: ha a' paraszt megy menjen az Úr is, a' pap is, a' tanító is 's ez meg is lett kívánságuk szerént. Kapitányokul választottak Omazta Lajos és Uhrinyi András, a' papok közül elment Brószmann Daniel, a' tanítók közül Wilim János, Csorba Mihály, Novak Daniel 's majdnem valamennyi honoratior. Déli 12 órakor öszvegyült ezen síró rívó trupp a' város a' vasút közti térségen. Tömérdek volt a' nép, tömérdek a' kocsi, asszony, gyermek, öreg apa és anya, 's mind jajgatott, úgy hogy ez a' tér valódi Josaphat völgyéhez hasonlított, hol a' rabbik állítása szerént az ítélet napja tartatni fog. A' hogy a' déli tizenkettőt kezdték harangozni a' jajgatás még iszonyúbb lett, mert ez volt a' jel az elindulásra. Hogy is ne? mikor a' családapáknak majd mind el kellett menni 's mindenki azt képzelte, hogy onnan fej nélkül fog visszajönni. Így szerencsésen eljutott e' vitéz had Makóig 's ott campirozott* a' Maros parton., nem akarván odább mozdulni, mert azt mondta, hogy ő csak a' Marosig van kirendelve 's azon túl nem megy. Ennél fogva küldöttség ment fel Pestre a' Ministeriumhoz, megtudandó, menjenek é vagy sem? de biz ott azt felelték, hogy csak előre Becskerekre, ott van az ellenség; a' Maros úgy sem szalad el, ha nem strázsálják; ekkor még nagyobb lett a' szomorúság és a' félsz. Igazán comicotragicum* volt ezt a' mezítlábas és a' hazáért szaladásra elszánt hadat nézni, kiknek némelyike vas villával, másika puskával, harmadika bottal vagy piszkafával volt fegyverezve 's egy pisztoly durranás mind szétugrasztotta volna. Volt olyan, a' ki egy fertály* földet adott annak, a' ki helyette ezen három hétre Becskerekre elment. Csabán ez alatt nőtt a' szomorúság és az ijedelem; kocsi kocsit ért a' Csaba és Makó közti országúton, mellyek mindegyike rakva volt csabai

zenákkal*, kik még egyszer akarták látni öveiket, rai előtt a' rácz paprikásnak darabolná őket. Ha valami kocsi visszatért, a zenák mind körül állták a' piaczon 's tudakolták: nuz akoze ge tam?*" egy bolond tréfát akarván magának csinálni azt felelte: „war ge tam zle! starych wseckich poklali a mladych ostrihali a na galie dali!”* ez a' hír mint a' futó tűz egy pár óra alatt végig futotta a' lakosságot 's még inkább megijesztette. A' csabaiak az alatt a' szomszéd községbeliekkel együtt muzsika szó mellett bevonultak Becskerekre 's miután ott három hétig ellenséget nem láttak volna, Julius 21^{én} haza bocsátattak. - Utánok ment a' második transport, mellyet én is mint tábori lelkész kísértem. Szinte három hetet töltöttünk Becskereken. Ott létem alatt volt a' neuzinai ütközet; láttam mint égették fel Kis Erneszt tábornok katonái ezen gazdag német rácz várost, mint lőtték halomra lakosait. A' hogy a' katonaság elvonult, jöttek a' szomszéd magyar faluk lakosai kocsikkal, a' házakat mind kirablották, még a' harangokat és a' torony órát is elvitték, a' házakban, boltokban még egy szeg sem maradt. A' házi állatokat libákat, csirkéket, malaczkokat, mellyek már a' kocsira nem fértek, agyon verték 's elvetették, úgy hogy Neuzinától Becskerekig az országút tele volt döglött libával, csirkével, malacczal. Egy juhot néhány garasért lehetett venni. Illyen borzasztó idő volt ez! Csaba, hála Istennek az illyentől meg volt kímélve. Itt e' tájékon háborút nem láttunk 's csak messziről hallottuk naponként az ágyúzást az aradi várból. A' háborúnak súlya, mennyire az Csabára nehezedett, csupán abból állott, hogy koronként katonákat és a' tábor számára élelmi szereket kellett adni.

1849. Cholera dühösködött Csabán, mellyben csupán az evang[elikusok] részéről 850 halt el.

1850. Az ó szőlő beli iskola fölépült.

1853. Fölépült a' gőzmalom.

1855. Ismét cholera dühösködött. Meghalt abban mint egy 300 egyén. Sept. 12^[én] meghalt Haan János lelkész.

1856. Fölépült a' felső végi új paplak. Dec. 15^[én] meghalt Brószman Dan[iel] nyugalmazott lelkész.

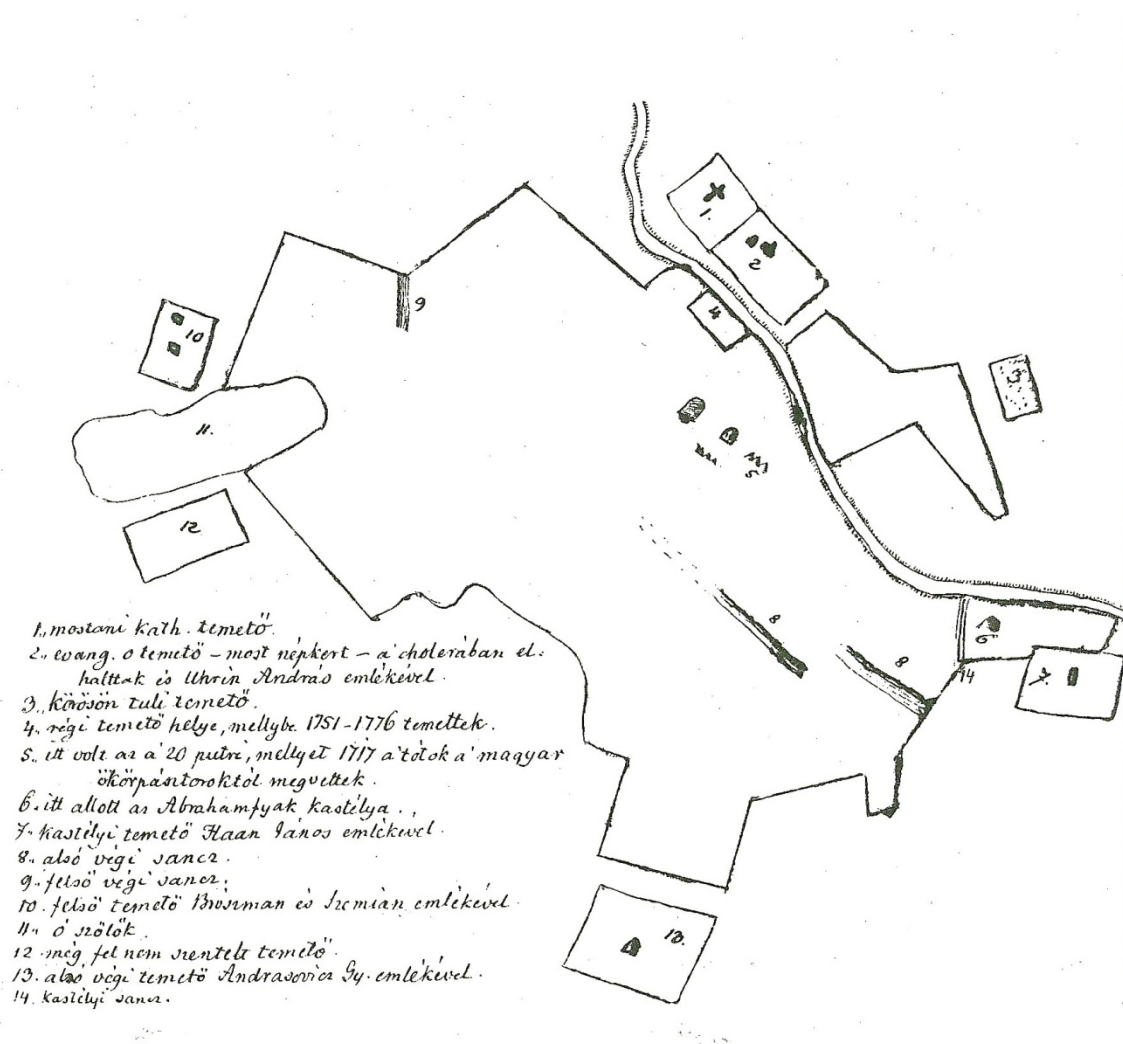
1857. Fölépült a' közép tabáni iskola 's abba Droppa Samuel tanítóul meghívatott. Vasut Nov végén.

1858. Fölépült a' trháni iskola 's abba az eddigi kántor, Kuczky Mihály, tanítóul behelyeztetett.

1859/60. Kijavított az ó templom. Lásd feljebb. Fölszenteltetett tótul Mart. 12^[én], magyarul Mart. 20^[án] a' helybeli két lelkészek által.

1860/61. Felépült az ó szőlőbeli imaház 's az új templom befedetett.

1861/62. Fölépült az alsó végi paplak és a' békési gát melletti iskola 's ebbe ideiglenes tanítóul választatott csabai fi Uhrin Pál

XIV. Pia desideria*

Ezen cím alatt kívánom még néhány buzgó óhajtásaimat előterjeszteni, mellyek ha létesülnének, bizonyosan az egyház és a város javát, felvirulását tetemesen előmozdítani fognák 's hogy mi előbb létesüljenek, azon szilárdul törekednünk kell.

1., a' mi először is illeti a' lelkészetet, azt mindenki átláthatja, hogy illy nagy egyházban mint Csaba, két lelkész elégtelen. Ki látta azt, hogy egy 21,000 lélekből álló egyházban két lelkész szent hivatásának eleget tehesen? Itt a' lelkész élete jó formán csupa mechanizmus között foly le. Esketünk, temetünk, templomi szolgálatot végzünk, keresztelünk, bizonyítványokat kiadunk, 's ezen munka között úgy eltelik az idő, hogy néha egész nap szobánkból ki nem mozdulhatunk, mert egy ügyes bajos hívünk alig zárja az ajtót [a] másik már nyitja azt. Hogy mi az ügy nevezett cura pastoralist* gyakorolhassuk, híveinket az ő házaikban látogathassuk, ott az ő szükségeikről, előítéleteikről, kívánalmaikról, anyagi és szellemi állásukról magunknak tudomást szerezzünk 's ennek nyomán házi életükre közelebbi hatást gyakorolhassunk, arról szó sem lehet, mert ehez időnk nincs. Itt tehát multhatatlanul szükséges, hogy a' rendes papi állomások szaporíttassanak, még pedig nem a' közép pontban, hanem a' város szélein, például úgy, hogy a' fenálló centralis két parochián kívül még két parochia 's ahhoz templomocskák építtetnének, egyik a' fel, [a] másik az alvégen. Ekkor azután lehetne az egész egyházat négy részre osztani, úgy hogy egy papnak a' vezetése alá

jutna circiter öt ezer lélek. Hogy pedig az egyházban ez által scissio* ne történjék, lehetne azt tenni, hogy az öszves egyháznak csak egy presbyteriuma, egy pénztára, egy gondnoka lenne, és így egy rész semmit sem tehetne az egésznek híre, tudta, bele egyezése nélkül. Az anyakönyvet a' maga tizedében minden pap külön vezetné ugyan, de az év végével valamennyi halott, szülött és esketett egy centralis matrikulába* beíratnék, ezen matrucula a' közös archivumban tartatnék 's ebből adatnának ki a' bizonyítványok.

2., az iskolákra nézve óhajtandó volna, ha azok szaporíttatnának. Van most is iskolánk, mellyben egy tanító vezetése alatt negyedfél száz gyermek kap oktatást. Ez képtelenség, ha elgondoljuk hogy cinosuraul* vevén a' napi öt canonicus órát egy gyermekre nem esik több a' tanító idejéből négy óra. A' legutóbbi öt év alatt az egyház két iskolát épített, mellyek mindegyike 3500 pftba került. De az illy épületnek fölépítése sokba jön, 's mennyibe jön az évi conservatioja*, mennyi kell egy rendes tanító fizetésére! ezt valóbn az egyház nem győzi. Ennél fogva a' mi véleményünk az: építtessék egy iskola a' felső végen, úgy hogy az eddig fenállókkal lenne öszvesen 12 rendes tanítói állomás vagy is 12 anyaiskola; azután pedig több iskola nem építtetnék, hanem csak az iskolákhoz egy nagy terem 's behozatnék a' praeceptor rendszer, úgy hogy nyolcz anya iskola mellett ugyanannyi praeceptor lenne. Így az egyház azt a' czélt érné, hogy nem kellene egész tanítói lakot istállóstul, kamrástul etc. építenie, - mert egy fiatal nőtlen praeceptornak elég volna egy szoba, - továbbá nem kellene egész tanítói fizetést assignálnia*, - mert a' praeceptornak elég volna évi fizetésül 200-300 ft. - és még be lehetne hozni az osztályozást, hogy tudni illik a' kisebb gyermekek a' praeceptoroknak, [a] nagyobbak a' rendes tanító keze alatt lennének, vagy pedig legalább a' két nemet el lehetne egymástól különözni. Illy módon legkönnyebben jutna az egyház a' hoz, hogy húsz iskolája lenne.

3., A' pia desideria közé tartozik az is, bár lenne Csabának egy felsőbb tanintézete. Némethonban egy illy 20 ezer lélekkel bíró városban mindenütt, ha több nem, legalább egy fő gymnasium van; Csaba mindedig csupa normális, abéczés iskolákkal kénytelen volt beérni, minthogy nincs honnan egy felsőbb intézetet alapítani, pedig tanonc volt elég. Egy illy felsőbb intézetre mennyire szükség volna itt, már csak onnan is kitétszik, hogy néhány év olta a' honoratior osztály két illy privát gymnasialis tanárt tart részvények útján; az egyik Staszny Samuel tanítja az első, a' másik Mokry Sámuel a' második és harmadik gymnasialis osztályt. Igen, de itt egy tanoncznak a' taníttatása 60-100 fba kerül évenként, azt pedig a szegényebb sorsú nem győzi. Átlátta ennek szükségét a' helybeli derék városi választmány, ugyanezért még [az] 1857^{ik} esztendőben az úgy nevezett cs. k. költsönből az evangélikus egyház részére 43,000 pftokat szavazott meg olly formán, hogy ezen öszvegből egy evangélikus reálgymnasium állíttassék. Ez öszveget már eddig is megkaptuk és az intézetet létre is hoztuk volna, ha a' megye előljárósága kedvező véleménnyel támogat vala a' m. Ministeriumnál. Mi lelkészek minden esetre, a' mit csak lehet, mindent elkövetünk, hogy 'e szép alapítványtól egyházunk el ne essen, nevezetesen voltunk személyesen NVáradon a' helytartóságnál, a' reánk viradandó legközelebbi héten pedig elmegyünk Bécsbe a' m. Ministeriumhoz, hogy az úgy kedvező eldöntését siettesük. Isten koronázza sikerrel fáradozásainkat!

4., Ideje volna továbbá, hogy az udvarokon tartani szokott halotti predikációk már valahára megszüntetnének. Eddig, a' hol halotti predikációt végzünk, az udvaron számunkra egy kaliczka forma sátor rögtönöztetik, melly sokszor pláne a' diszó ólhoz van egyik oldalával támasztva, úgy hogy a' hogy el kezdünk prédikálni, a' disznók is el kezdenek rőfögni. Gyakran megtörténik, hogy a' mint legbuzgóbban prédikálunk, sátorunk előtt elkezd a' kutya ugatni, ludak gágogni, gyerekek verekedni 's at. Ezen valóban már segíteni kellene, még pedig úgy, hogy minden temetőbe építtetnék, ha csak vályogból is egy terem, ellátva egy kis szószékkel, a' hol a' predikáció egy rövid ének kíséretében elvégeztetnék, mi előtt a' koporsó a' földbe takaríttatnék. Így legalább a' pap is nem volna kitéve ártalmas léghuzamnak, melly a' rosszul szerkesztett sátorokban minden oldalról éri, a' halotti közönség

is figyelmesebben hallgatná a' beszédet, mint az udvaron, hol néha a' hidegtől didereg, máskor a' nap heve majd meg süti 's minden az utcán elrobogó kocsi elhúzza a' figyelmét a' szent ígéktől.

5., Buzgó óhajításaim közé tartozik továbbá az is, bár az úgy nevezett ó szőlők „za gaminow” hová elébb községileg és egyházilag Csabától elszakasztatnának. Ezekben a' szőlőkben két ezernél több lélek lakik, de azok egyszersmind az erkölcstelenségnek fészkei is. Itt van a' legtöbb tolvaj, orgazda, házasságtörő, templomkerülő, miért? mert nincs felettök politialis* felügyelet! Ezen nem segít más, mint az, ha azok külön községgé fognak átalakíttatni, külön egyházat képeznek, külön elöljáróságuk lesz mind a' világi, mind az egyházi részről. 'S vajjon nem elég erősek é ők arra, hogy ez történjék? hiszen a' felföldön egy kétezer lelket számláló község már a' nagyobbak közé tartozik, van papja, temploma és két három rendes iskolája tanítókkal.

6., végre óhajtandó volna az is, bár minden, eddig búzában fizetett adó, kész pénzzé fordíttatnék, bár az egyházi hivatalnokok is mind nem búzával, hanem kész pénzzel fizettetnének. Mennyire könnyítené ez az egyházi szám adásokat. Sőt így legalább tudná az egyház, mennyi jövedelemre számolhat évenként, holott a' mostani adókulcs mellett, a' gabonának változó ára miatt ezt soha bizton tudni nem lehet.

XV. Böngészet

1., Mennyivel olcsóbb volt hajdan minden, mint most, kitetszik péld[ául] ezekből:

1755. eladatott 27 darab juh 29 ftért.

1746. egy szőlős kert 26 ftért.

1752. egy ló 12 ft. - egy tehén tavali borjúval 13 ft. - egy harmadfű tinó 5 ft. - két ökör 40 ft.

1732. két ökör és egy tinó 26 tallér - három tehén 27 ft.

1743. egy ház 12 ft. - egy jobb ház 20 ft.

1745. vétetett 8 köből mészt 10 ftért.

1746. egy itcze bor volt 1 garas 1 dénár.

1802. megváltatott a' papi fizetésbe tartozó 10 font fagyú és 25 font hús 3 ft. 45 xrért*.

1735. egy embernek, a' ki az egyház dolgában a' maga jószágán kétszer ment Pilisre fizettetett 2 ft.

1733. Burian Samuel lelkész Aszódra esperes gyűlésre menvén ezen úton elköltött 3 Mariást.

1767. Gyurcsek János lelkész, midőn Acsára ment a' Superintendens beigtatására, ezen az úton elköltött 2 ft 90 garast.

1735-1750. az orgonista évi fizetése 8 forint.

1769. a' notarius öszves fizetése 164 ft és koszt.

1797. az egyházi gondnok fizetése 6 ft. 1771^[ben] még csak 2 ft.

1798. Superintendensnek visitatiokor adatott 18 ft.

1769. a' szolgák fizetése megyeileg limitáltatott*: servo optimo vestes, seminatura et ft 34 — servo mediore vestes, seminatura et ft 26 - servo infirno ft 16* - a' ki többet adott, hat ft büntetést fizetett.

1832. édes atyám vett 4/4 földet, az az 56 holdat, holdját 1100 □ ölével számítva, egy derék házzal együtt jóhelyen 1600 Váltó forintért. Három év múlva már a' házat magát eladta 900 ftért, a' föld pedig maga megér most 4500 pftot, vagy is váltóban 11,000 ftot.

2., A' réribb idők különös szokásai közé tartoznak ezek:

Hajdan a' templomban, katolikus módra, tömjénnel füstöltek. Így még [az] 1731, 1735 és 1741^[ik] eszt[endőben] tömjénre és füstölő edényre kiadott pénz említettik az egyházi számadásokban.

Illyen szokás volt továbbá az esteli gyertyavilág melletti isteni tisztelet vagy is az úgy nevezett Utjerna*, melly még [az] 1776^{ik} évben is divatozott, mert még 1771 és 1776^[ban] említettik az utjerna-hoz való gyertyákrai költség.

A' predikáló széken fővény óra volt felállítva, minő vétetett [az] 1758^[ik] eszt[endőben].

Az előtt szokásban volt az is, hogy Majus l^{én} és pünkösztkor az itt szállásoló katonaság a' templom körül lövöldözéseket vitt véghez és máj[us]fákat állított. A' lövöldözések állottak új évkor is. Ezért a' katonáknak áldomásképpen valami fizettetett. Lásd az egyházi kiadásokat [az] 1732, 1735, 1736^{ik} évről.

A' papok nem csak a' templomi functioknál, de még ha beteget látogattak is, mindég úgy nevezett albát* vagy kámzsát viseltek. A' betegeknel használni szokott kámzsa sokkal rövidebb volt a' templominál. Lásd egyházi kiadások 1773.

Hajdan mikor még a' postai közlekedés gyenge lábon állott, a' hivatalos superintendensi körlevelek egy ember által expedáltattak*, ki az egész districtus egyházait sorba bejárta. Illyen követről tétetik említés [az] 1757^{ik} eszt[endőben], a' ki sorba beutazta az egyházakat és a' Superint. hivatal betöltésére votumokat szedett 's a' kinek ezért adatott a' csabai egyháztól 25 garas.

Az előtt az egyház azon kegyelettel viseltetett hivatalnokai iránt, hogy nem csak [a] maga költségén temettette, gyógyította, hanem még bútoraikról is gondoskodott. Így például [az] 1732^{ik} eszt[endei] kiadásokban előfordul az a' tétel: „dali sme barbjerowi, kdi žilu sekal pana Praeceptorowi 2 Mariaše.”* [Az] 1733^[ik] eszt[endőben] pedig: „dali sme Felčjerowi, kter; pana Rektora curowal dwa Mariaše.”* A' parochialis asztalokra, székekre etc. való költség sokszor elő jön, sőt a' mint az [az] 1734^{ik} eszt[endei] kiadásokból kitetszik, még a' pap számára a' rollt vagy is mángorlót is az egyház csináltatta.

Az évi vizlátatoknál szokás volt, hogy az egyház a' kitünőbb gyermekeket megajándékozta. így például [az] 1745^{ik} eszt[endőben] 11 garas ára dió vétetett 's examenkor a' jobbak közt szétosztott.

A' vétkesek mind a' városházán, mind az egyháznál háromféleképpen büntetettek: vagy kalodába zárattak, még pedig részint nyakuknál, részint lábaiknál fogva, már a' minő volt a' bűn; - vagy pénzbírságot fizettek vagy megverettek, még pedig a' férfiak bottal, a' nők korbáccsal. A' bot úgy látszik aequal* volt egy forinthez, legalább [is] sokszor elő fordul a' városi protocollumban ez az alternatíva: „12 zlatich, alebo 12 palic.”*

Furcsa szokás volt még az is, hogyha valahol határdombot hánytak, azon néhány fiúk lehúztak 's megvertek, hogy emlékezzenek meg, hol volt a' határdomb és mikor hányatott. így például még e' század elejéről is előfordul a' városi jegyzőkönyvben ez a' furcsaság: „Anno 1801. die 21. Maii Nagy János 15 esztendő Nagy Mihály fia midőn [a] veszeji malom árkot ástuk örök emlékezetre megveretett, mellynek keresztapja volt Csjernik Márton és jelen volt Gécs Mihály bíró uram és Jeszenszky Sándor notárius úr.”

Az előtt több ünnep tartatott egész solennitással*. így például az 1728-1740^[ik] években előfordulnak még offertoriumok* Szent Mihály, keresztelő Szent János napján sat.

3., A' mi illeti az evang[elikus] egyház jövedelmeit hajdan, milly csekélység az, ha a' mostanival összevetjük. így például [az] 1732^{ik} eszt[endőben] volt bevétel 78 ft. 36 x. kiadás pedig 17 ft. 18 xr. Most körülbelül 18-20 ezer pengő forint az évi bevétel és kiadás.

Az előtt az egyháznak voltak szarvas marhái is. így péld[ául] [az] 1740^[ik] évben volt

szarvas marhája 11 darab, mellyet a' hívek, többnyire testamentaliter*, az egyházra adományoztak.

Azon kívül mindszent napon az egyház bora méretett a' korcsmában 's ebből 1731^[ben] tiszta jövedelmül bejött 10 ft.

[Az] 1785^{ik} esztendőben egy tekintélyesebb pénzbeli segélyezésben részesült az egyház a' város részéről, a' mint kitetszik a' városi protocollumban lévő memóriáléból*, melly így szól:

My niže podepsaný richtáry, prjsažný a predný obce čabjanské, gak ze strany evangelické, tak i katoljcké, segdauce se wdobré m počtu do obecneho našho domu, wzali sme pred sebe potrebu našjch cjrkewnjch stawěnj, zwlašte ale škol našjch we zlém stawě postawených, gak gedné tak i druhé stránky, ano rozważugjce gegj gasnosti kralowské rozkazy, bez rozdjlu školy w dobrém stawě zdržowati prikazugjcj, tedy usaudili sme wespolek gednomislně, aby stawenj této naše z obecnej cassy našj spůsobené byli, a sjce z remanencie r. 1783. a 1784 a gestüby z této remanencie nedošlo, tedy z roku 1785 má se oddati a to spůsobem timto: nech se do summy wezmau wšecky domu gak gedné, tak druhé stránky, a na každý dum evangelický tri zlatje, tak tež i na každý dum katolický tri zlatje richtár obecný Kubiš Mátyás aneb i Milecz András má wyplatiti, což když sme takto usaudili, gmenowanjm richtárom našjm zpravu tauto k vyplnenj poručenj naseho sme dali, napomenauce gjch, aby když summu gak gedné, tak druhé stranky oddagu, quietanciu sobě wzjti nezameškali. My pak na potvrzenj toho podpjsali sme se zde vlastnimi rukarai našjmi. Sign. Csabae die 20. Nov. 1785.

Domy evangelické wezmauce do summy nalezli sme	1032
Domy katolické	114
Spolu	1146

protož tedy Belko Márton, katolický kostomjk ma prigati r. zl. 342, kostolnjk pak evangelický Lenhard Pál r. zl. 3096.*

Végül megjegyzem azt is, hogy az 1792^{ik} eszt[endei] zsinati követeket az egyes egyházak fizették. így péld[ául] a' csabai egyház illy czím alatt fizetett [az] 1891^{ik} eszt[endőben] 29 ft. 33 xrt.

Nevezetes még az is, hogy az 1815^[ik] esztendőben egy kiadás fordul elő illy czím alatt: dne 14. Januara oferowala cýrkew na religionálsky školský funduš gednomislné na Convente tohož dne w škole držaném 728 zl*. Hogy miért adta ezt az egyház, olly fundusra*, mellyhez az evangelikusoknak joga nincs, nem tudom.

XVI. Okmányok*

Markovicz Mátyás rövid jelentése annak a sík tájnak természetéről és jellegéről, amelyet a dákok két legnevezetesebb folyója, értsd a Maros és a Körös tesz általánosan ismertté
1748

Hoc si perlegeris scriptum, dulcissime lector,
Scire potes, quali me regioné beam.
Alluat inde krisos quales sinuosus Alumnos
Clima hinc vei dacicus quale Moresis amet.

Ha átolvasod ezt az írást, igen kedves olvasó,

megtudhatod, hogy milyen táj boldogít engem.
Amilyen vidékeket egyik részről a kanyargó Körös mos,
vagy amilyen éghajlatot másik részről a dák Maros szeret.

§ 1.

Az emberek bármiféle dologban mindig nagyra tartották a saját tapasztalatot, sóváran keresték, tisztelték és értékelték, s a tudnivágyó lélek kielégíthetlenségével a legválogatottabb módokon, még csselfogásokkal is fürkészték, sőt elébe helyezték más ismereteknek és elméleteknek. A Filozófus* a mindenség tudományának a nevével ékesítette és igazságok legkiválóbb ismérvei közé sorolta. Innen a Vígjátékírónak* az a mondása: inkább akarnám azt magam tapasztalni, mint hogy mások mondják el azt nekem. Horatius pedig: a tapasztalt férfi jogosan várja el a hírnevet és jutalmat. Éppúgy Cicero Catullushoz: megmondom ugyanis neked Catullusom, ő nem annyira iskolázott, mint inkább, ami nagyobb dolog, tapasztalt. Mindazonáltal tőlem most ne várj valami, a dolgokra vonatkozó magasztos és tudományos tapasztalatot, amely keserű verejték keltésére lenne alkalmas, hanem ellenkezőleg, csupán egy egyszerű elbeszélést, amelyet itt bárki tarthatna.

*Ez a fejezet az eredeti kéziratban - csekély terjedelmű magyar és szlovák nyelvű szövegrészek kivételével - latin nyelven íródott.

§ 2.

Azt a keveset tehát, L. B., amit nekem e Maros-Körös folyóközben 14 éven át idegenként látni, hallani és tapasztalni lehetséges volt, fogadd hálás lélekkel. Ennek a tájnak a levegője nem teljesen egészséges, ezért a bevándorlók legtöbbször nemcsak igen súlyos betegségekre esnek, hanem bizonyos idő után meg is halnak. Az állandó tartózkodásra idekerültek között pedig nagyon kevesen akadnak, akik ittlakásuk kezdetén nem kényszerülnek egészségi állapotuk valamilyen veszélyes változását elviselni. És megfigyelheted ennek az esendő betegségnek olyan hatalmát, amelyet másutt ily gyakori és kegyetlen formában hiába keresnél: a karbunkulusoknak /:pokolvarnak hívják a magyarok, nevezhetnéd pokoli fekélynek:/ szokatlan veszedelmességét, melyek az arcot szájalomra méltóan elcsúfítják, nem ritkán meg is ölik az embereket. A különböző lázak csodálatos szertelenségét, a kétségbeesítő búskomorságnak számtalan példáját, a himlőknek vagy kanyaróknak siralmas ragályait, amelyek a csecsemők, sőt a serdültebb személyek között is szinte állandóan dühöngenek és évente sok százakat ragadnak el, a szifilisznek [francia kór] igen útálatos dögvészét, az arcot elemésztő ráktól borzalmas hullákat, az állapotos asszonyoknak szülés közben előforduló igen gyakori és tragikus halálát, végül a szívfájdalmakat, a mindennapos nélkülözéseket és más, számtalan többé vagy kevésbé veszedelmes betegségeket, amelyek, úgy hiszem, az egészségtelen minőségű levegővel vannak összefüggésben.

§ 3.

Ugyanis nem jelentéktelenül fertőződik e vidék levegője a nagyon szennyes mocsarak sokaságától, a Körösnek mostanában évenként előforduló áradásától, amelyet megduzzasztanak az Erdély magasabb hegyeiben történő hóolvadás következtében összegyűlt vizek, továbbá a számtalan nyáj különböző fajta, csaknem állandó járványától, a nagyon mérgező kipárolgásoknak a nap intenzívebb forrósága hatására történő gyakori előfordulásától, a kígyóknak, de különösen a békáknak ártalmas tetemeitől, melyek óriási, szinte csodához hasonló szaporaságuk következtében az egyiptomi csapások példájára lepik el

a kamrákat, a házakat és a szobákat, végül más, járulékos, természetes vagy természetfeletti okok következtében is, egyedül az Istentől, aki talán - és ezt jegyezd meg - a törökös babonáság mialatt, mely itt több mint 150 éve uralkodik, ilyen átokkal sújtja ezt a földet. És ezen a vidéken mindmáig számos nyoma tűnik fel a török zsarnokságnak, mint például a szűk csigalépcsőn bejárható igen magas tornyok, melyeket azért emeltek, hogy az embereket a mecsetekbe hívják prédikációra. Megemlítem, hogy ilyenekből Gyulán láttam kettőt. A keresztényeknek itt szerte romokban heverő templomai a törökök erőszakosságát vádolják. A legerősebb bástyákkal felérő nagyságú földsáncok az ő hatalmukat dicsőítik. /:Ilyenek egyikében lakom magam is, és ama mohamedán hittétel helyett, mely szerint: „Mindazok, akik Krisztust, Mária fiát Istennek mondják, hazugoknak és hitetleneknek találtattak”, én hirdetem, hogy Krisztus istenember minden hívőnek üdvösségére:/. A kerteknek és a szőlőknek a jelzései itt-tartózkodásuk biztonságát, s végül egyebek akár életmódjukat, akár félelmetességüket bizonyítják. De ezekről majd alkalmilag.

§ 4.

Ezenkívül a levegő és a vizek bábáskodásával keletkezett szúnyogoknak, a különféle legyeknek és bögölyöknek /:szlávul Oivad:/ itt nyáron akkora csapata, raja, hadserege, légiója van, hogy a bögölyök akár a leghatalmasabb nyáját, mely egyedül barangol a pusztában, képesek vérértől és életétől megfosztani, amint ezt példák bizonyítják. Ezért itt a bögölyök vérengző nemzetsége miatt nem biztonságos június, július, augusztus hónapban kocsin vagy lóháton egyik helyről a másikra nappal a pusztán keresztül közlekedni, leginkább derült és csendes időjárás esetén, mivelhogy a lovak és más igavonó állatok a csipések elviselésére való túlságos képtelenségük miatt vagy átengedik magukat a futásnak és a lovaglónak vagy a kocsis minden igyekezetével sem tudja őket irányítani és megfékezni, vagy levetik magukat a földre, mindkét esetben az utasok legnagyobb veszedelmére. Helyes tehát itt abban az időszakban éjjel utazni, mint többnyire teszik, vagy kora reggel, avagy este. Ha pedig a hevesebb szél vagy az eső által akadályoztatva a fű között bújnak el a bögölyök, akkor ilyen körülmények közt az utat nappal is megtehetik az utasok. Midőn pedig valami nagy szükségyszerűség kényszeríti az embereket, hogy nyugodt és derült időjárás esetén az utat nappal legyenek kénytelenek megtenni, vagy kecskeszőr-szőnyegekkal és takarókkal kell a lovakat betakarni, vagy pedig a kocsis az ostor végére illesztett szőrös marhafarok gyakoribb ütéseivel védje a jószágokat a bögölyöktől, így azokat részint megöli, részint elűzi és távoltartja, ha nem is minden bosszúság nélkül. Mindazáltal ily módon sem lehet tökéletesen megszabadulni a bögölyök legválogatottabb csipéseitől, míg végül augusztus vége felé sikerül ez, amikor a közeli erdélyi hegyekből ezekre a sík területekre repülnek a seregélyek /:szlovákul skorec:/ csapatai. Ezek fellegelik, elemésztik és teljesen elpusztítják a bögölyöket.

§ 5.

A szúnyogok pedig, amelyek hamarosan napnyugta felé a méhrajokéhoz hasonló hatalmas zúgást hallatnak, nyáridőben annyira ellenségei a barmoknak és az embereknek, hogy hacsak el nem takarod a szobádat valamilyen szövettel, amelyet erre a célra minden paraszt előkészít, /:szúnyoghálónak hívják a magyarok, latinul barsa culicum-nak mondanád:/ azon az éjszakán elaludni semmi módon sem lennél képes. Ugyanis az épületnek egyetlen része, egyetlen szobája és végezetül egyetlen szöglete sem mentes nyáridőben a szúnyogoktól. Ennélfogva midőn beesteledik, egyesek a házhoz kívül, az ajtó és az ablakok közelében szalma füstjének a szításával, mások a házhoz belül a marhák kiszáritott és meggyújtott ürülékének bűzével úzik el a szúnyogok örvényező csapatait, de teljesen mégsem elégíthetik ki óhajukat. Ha lódentakaróval burkolóznál be, akkor előbb sorvadsz el vagy olvadsz el az

izzadságtól, mintsem a tünékeny álmod elérhetnéd. Nem egy alkalommal tapasztaltam pedig, hogyha a réti peremizs /:szlávul Oman:/ gyökerét a szobában, mindenfelől gondosan körülzártan meggyújtják és faszenet tesznek rá, a szúnyogok annak a füstjétől nemcsak elbódulnak, hanem teljesen el is pusztulnak.

§ 6.

A levegő ártalmas összetételéből következik kétségtelenül az is, hogy ezen a vidéken a gabonarozsda, a fejespenész, a hernyók, a rothadás, a férgek, az óriáspókok nagy tömege azonnal mindent a leggyalázatosabban az érzéketlenségig bemocskol, megront, elpusztít; mindezt én igen gyakran a legnagyobb csodálkozással láttam. De az emberek sem olyan hosszúéletűek itt, mint más helyeken, sőt itt semmi sem látszik tartósnak. Nem tudtam pedig megfigyelni azt, hogy ezen a földön poloskák lennének. Ennek a dolognak az okát a parasztek abból magyarázzák, hogy házacskáik nem gerendákból vagy terméskőből, hanem nagyrészt ki nem égetett téglákból épültek, amilyenekben nekik maguknak sem túlságosan tetszik a jobbágyi helyzet.

§ 7.

Egyébként ez a táj tökéletesen bővelkedik nyájokban és kenyérben, amit méltán kell a legnagyobb jótétemények közt említenünk, ennek következtében a parasztnak megvan az élelme és a ruházata és a különböző adókat, földesúrit és királyit, valahogyan mindig ki tudja fizetni. Ha a messze elterülő pusztaságon utazgatni fogsz menni, látni fogod itt az ökröknek, tehéneknek számtalan csordáját, a lovak méneseit, a juhok és a sertések ritkán, vagy a kecskék szinte alig előforduló nyájait. Len-, kender-, árpa-, búzaföldet, azonkívül kölest, lencsét, babot, csicsoriborsót, borsót /:de ez kizöldülve rendszerint férgeket fogad magába:/, törökbúzát /:a magyarok kukuriczának nevezik:/, uborkát, különböző fajtájú kiváló, csodálatos nagyságú tökféleségeket, répát, murokrépat, fokhagymát és egyéb veteményféleségeket, hagymát, nagyon fejes kelkáposztát, többnyire fehér fejessalátákat, tyúktojáshoz hasonló nagyságú körtéket, hatalmas szilvákat, perzsa almákat, fekete rizst /:a magyarok czürök-nek mondják:/ és más élelmiszerekben bővelkedő, természetüktől fogva olyan termékeny szántóföldeket, hogy azokra sohasem szükséges trágyát hordani, hanem csupán egyszer az év folyamán ekével fel kell szántani és bő termést hoznak uruknak. Látni fogsz itt, nem is ritkán olyan parasztot, akinek 60, 70, 80 szarvasmarhája van, 20, 30 és még több lova, saját juhásza és saját kanásza, rendelkezik továbbá 300, 400 és még több pozsonyi mérő* gabonával. Figyeld meg továbbá, ha nem esik nehezedre, a birtokokat, a tavakat és a víz alatt álló területeket, ezek adják a csodás változatosságú madarak számos csapatát, melyek részben emberi fogyasztásra is alkalmasak, például a lomha tűzokokat, a fácánokat, gólyákat, darvakat, mezei ludakat, hattyúkat, szalonkákat és seregélyeket, a tollaik fehérségével kitűnő kócsagokat, e tollakkal a vitézek süvegeit ékesítik, nemkülönben a vadkacsákat és a gémekeket, melyek fajtáinak változatossága végtelen, s így nevükön sem nevezhetők. Négy lábú vadállat, kivéve a farkast, a rókát és a nyulat, nálunk nagyon ritka. A farkast lovas vadászok veszik üzőbe és végül, mikor az a gyors futástól kimerül, kétágú kapával, vasbunkóval vagy egyéb eszközzel agyonverik. A Körös pedig akkor a leggazdagabb halakban, amikor a legbékésebb, így harcsában, fogasban, pontyban és számtalan más, nemes halfajtában, bővelkedik továbbá fehér és fekete rákokban, ezeknek nagy bőségét szokták kihúzni hálóiikkal a halászok. Ez a vadhús hiányát valamennyire pótolni képes. Szőlőtermő dombokat /:ha eltekintünk a bihari és a váradi előhegyektől:/ csak nagyon keveset látni, kétségtelenül azért, mert ezek a Maros-Körös menti tájak leginkább ki vannak téve a törökök és a tatárok pusztításainak; mint ahogy ennek a vidéknek gyümölcsöskertje sincs sok mindmáig és azokat csak közepesen művelik,

gyümölcsök, amelyek teremnek mégis kiválóak és jól érettek. Tehát ezeknek a hiányát pótolni kényszerülnek, többnyire budai, agopolitani, kőrösi, ceglédi, egri, bihari, ménesi és más vincelére a mi költségünkön.

§ 8.

A legtöbb birtokot ezen a Maros-Körös folyók közötti tájon, mivelhogy pusztaságok, a törvényes birtokosok marhacsordák legeltetésére adják ki haszonbérbe. Örmények, erdélyiek, pénzes emberek, akik később jól meggazdagodva kereskedelmi tevékenységüket egészen az ausztriai Bécsig gyakorolják, és sok aranyat meg ezüstöt visznek be a szomszédos Erdélybe és Moldáviába tulkok felvásárlására, hogy azután ezeket itt meghízalva midjárt exportálják. Az oláhok, ez az elvetemült népség, amely hozzászokott ahhoz, hogy lopásokból és a nyájak elhajtásából éljen, titkon az egyidejű többnejuságnak is hódol, ezek miatt a gaztettek miatt Temesváron, Aradon, Gyulán és másutt évenként nagyon sokat végeznek ki közülük pallossal, vagy a szerencsétlenek keresztről függeni kényszerülnek. Szerinte a birtokon, a mezővárosokban és a falvakban mindig bőven látni ilyeneket. Örmények és más urak alkalmazzák őket az év folyamán a nyájak körül, vagy a nyári munkákra adják magukat, például kaszálásra, aratásra, cséplésre a legnagyobb nélkülözéstől üzve, a legvadabb bőjtölések reménytelen gyakorisága miatt megelégszenek ecettel, halakkal, lencsével, fokhagymával, kukoricával, mint legtöbbnyire a szolgák /:hiszik, hogy egyedül ezekben a bőjtölésekben van a vallás és üdvösségük egész ereje, annyira nem ismerik mélyen a hitet és Krisztus igazságát, hogy szükségük lenne új apostolokra:/.

§ 9.

Igen gyakran megesik, hogy itt a birtokokon a nyájakat egész télen a hóval fedett, vagy csak egészen vékony hóréteggel borított földön legeltetik és többnyire késő decemberig szántanak. Ilyen volt az előző év tele is. De volt olyan meleg is, hogy január 25. körül teljesen ellepett bennünket a nyári verejték. Ezért történt, hogy február 12. körül szerinte felszántották a földeket ékével, és február 24. előtt a mezőkön már voltak aransárga virágaink és tavaszi kankalin, valamint március 26. előtt a legelőkön zöldelő fű a juhok jóllakatására. Szoktuk ősszel is szántani a földeket, amelyeket azután tavasszal ismételt szántás nélkül is be lehet vetni a jövő termés jó reményében. Mindazáltal az a csodálatos, hogy jóllehet ezen a vidéken egyáltalán nincsenek kövek és sziklák, amelyek akadályozhatnák a szántást és 12, 15, 20 magyar mérföldnyi* úton sem ütöd kőbe a lábadat, mégis ennek a földnek a szántása oly nehéz és kellemetlen, hogy hacsak nem fogsz 4, 5, 6 pár ökröt az eke elé, szántási munkád aligha fog kívánságod szerint sikerülni. Itt képtelenség két ökrrel szántani akarni. Mivel pedig ebben a sík Mezopotámiában [folyók közti területen], értsd a nemes Békés, Csongrád és részben Csanád vármegye területét, /:a bozótokat és a dobozi erdőséget kivéve:/ egyáltalán nincsenek erdők és faanyagot adó hegyek, az épületek falait többnyire polyvából és apró szalmából kevert nyers téglákból építik és befedik náddal, kákával vagy sűrű kiszárított fűvel vagy gabonaszalmával, amit fa helyett is használunk a piramis alakú kemencék fűtésére és kenyérsütésnél. De a kiszárított marhaürülékeket is /:amelyeket télen az istállók mellett gondosan összegyűjtnek, a napon nedves felületükön földdel bekennek és mikor végül kiszáradtak, kapákkal szeletenként feldarabolnak és jövőbeni felhasználás céljából halmokba összeraknak:/ különösen a szegényebbeknél fel kell használni az élelmek befőzésékor, a húsok füstölésekor és más szükségletekre. A kerteket, miként a szőlőket is, felül tövissel erősített földfállal vagy művésziösen összefont náddal övezik. Sőt, igen gyakran láthatsz nádból épített parasztházacskákat és marhaistállókat, vagy ami sűrűbben is előfordul, olyanokat, amelyek nádfalai polyvával kevert hígított agyaggal vannak bekenve, vagy

olyanokat, amelyek nedves marhatrágyából épültek. Miféle tartósság ez? De megfigyeltem azt is, hogy ezek a lakosok tetőiket nyáron a kemencékben elégetik, hogy azután ősszel új szalmával állítsák azokat ismét helyre. Mivel pedig megkövesedett fából készült taplójuk nem lehet, hacsak nem hoznak a fatermő vidékekről, ezért a tárkony [üröm] /:szlávul černobyl-nak mondják:/ kiszáritott leveleit tenyereik között összenyomva tömörítik, míg végül lágy formát vesznek fel, tapló helyett ezt kénytelenek, elég sikeresen, használni. A szalmaszál és a tárkonynak a szára meg kell gyulladjon, miután ennek a levelei a tenyérben már sokáig össze voltak préselve és tüstént összekeveredtek a szalmából, vagy az elégett szárból visszamaradt hamvadó szénmaradványokkal, azután az előbbieket szerinti módon, a tenyerek nem kisebb összenyomásával kell tömöríteni. Ilyen taplót általánosan használunk.

§ 10.

Mindazonáltal a legtöbben meg kell, hogy elégedjenek földalatti házacskákkal [vermekkel], amelyekben ez a vidék és a szomszédos vidékek is bővelkednek. Történelmi hitelességgel igazolható, hogy Magyarországon más helyeken egész falvak vannak ilyen földalatti házakból. Így Reitschütz György Krisztián Itin. p. 1. című könyvében a 4. fejezetben ezeket írja egy bizonyos Tobrinzi-nek mondott faluról, mely nem messze esik Alba Graeca-tól: [német szöveg:] „Délben Tobrinzihez értünk. Ez egy földalatti falu. Fent, a föld felett semmi mást nem lát az ember belőle, mint valamit a házak tetejéből, de valamennyi lakás a föld alá van bevájva és beépítve; sajátságos és furcsa ezt látni.” Nem látszik tehát alaptalannak mindaz, amit az erythraei tenger mellett föld alatt lakó troglodytákról valóban méltó csodálkozással ír Solinus, Plinius és Aelianus. Erről Kircherus így szól: „Midőn az 1659. évben Hetruriát beutaztam, megtörtént, hogy egy bizonyos időben a vitterbiai szántóföldet megvizsgálni akarván egy réten mentem keresztül, amely fölött akkor szüntelenül füst gomolygott, én, mintegy az ilyen látványtól lebilincselve, úgy véltem, hogy ott kénes árkok vannak, tehát megkérdeztem kísérőmet, hogy mit jelent ez és mit jövendőnek ily módon a füstből? Ő mosolyogva mondta: Ezek a füstök, amiket láatsz, nem a szárazföld kigőzölgései, hanem olyan füstök, amelyek a földalatti lakások kéményein keresztül keresik meg kijáratukat ezekre a rétekre. És csekély távolságra onnan tüstént meg is mutatta nekem az ajtót, ahol bejárat nyílt az említett földalatti zárt helyiségekbe. Beléptünk tehát és nem különben, mint a máltai troglodyták földalatti házaiban mindent megtaláltunk jól elrendezetten, nyúlőr fekhelyekkel, ülőhelyekkel, amelyeket a termésköbe /:a mi Maros-Körös menti Mezopotámiánkban a csupasz földbe:/ vájtak és ezek a máltaiakénál sokkal tágasabbak. A falu ugyanis földalatti volt, Meonianum-nak hívták és a kiváló Emilius Pamphilius herceg joghatósága alá tartozott. A templom kívül volt látható.” így ő. De ugyanő ugyanott azt is említi némely máltai lakosokról, hogy azok fa hiányában a marháknak a napon kiszáritott ürülékével /:egészen úgy, mint a Maros-Körös vidéken:/ gyűjtanak tüzet. Mser. VIII.3.

§ 11.

Egyébiránt egyáltalán nincsenek csürein, amelyekben a levágott és kékébe kötött gabonát elrakhatnánk, hanem csak összehordják azt gondosan a szántóföld egy bizonyos helyére, vagy a mezőkön felállított istállók mellé /:melyekbe hidegebb, fagyosabb és havas télen a marhákat zárják be, hogy szénával és szalmával ott takarmányozzák azokat:/ halmokba gyűjtik össze, majd a szabad ég alatt a lovak patáival nyomtatják, azután a földbe vájt mélyebb vermekbe teszik, más, alkalmasabb magtárak hiányában, ezáltal eléggé biztosítva azt a tüztől, de nem úgy a víztől. A nyomtatás [cséplés] idején éjszaka azután a terjedelmes mezőkön földi csillagoknak tűnő, egyedül a szalmából keletkezett, végtelen, pirosuló tüzeket

láthatsz. Amikor pedig tavasz idején a puszták régi fűvét lekaszálják, hogy nagyobb bőségben növekedhessek az új és virulóbb mezőket alakíthassanak ki, ha ezt a hallatlan látványt először jut osztályrészedül nézni, és előtte senki sem jelezte neked, hogy mi is ez a dolog, akkor kétségtelenül azt gondolod, hogy az ég és a világmindenség lángol, s világ vége fog bekövetkezni. Bármelyik égtájra veted ugyanis tekintetedet éjszakánként ebben az időszakban, mindent lángban állónak látsz, nappal pedig az egész égboltozatot a füsttől felhősnek és homályosnak látod. Rettenetesen bizony ezek a látványok az újonnan jötteknek, olyannyira, hogy ezekre még én is gyakran megborzadok. Ugyanis ezen a mérhetetlen síkságon a tüzek könnyen ellátszanak 6, 7, 8 magyar mérföldre és a földek oly nagy kiterjedése által megsokszorozódva, csodajelhez hasonló látványukkal megdöbbennek az emberi emléket.

§ 12.

A kutaknak és forrásoknak a vize nálunk nagyobb részben édes, a körösi víz pedig eléggé jóízű, úgyhogy mind az emberek, mind az állatok számára egészséges, de nyáron nagyon meleg és ezért a vele megtöltött korsókat lehűtés céljából vagy a kutakba eresztjük le /:amelyeknek vize jöllehet hideg, de ivásra a körösi víz nála megfelelőbb:/, vagy késő este merítjük és éjszakára kiteszük a hideg levegőre, nappal a kamrákban őrizzük, vagy azzal a jéggel keverjük mérsékelten, amelyet télen teszünk el mélyebb vermekben, gondosan védve azt a külső levegő behatolásától. Szoktunk bort és más italokat is lehűteni jeges vízzel, amit azokba vagy beleuntunk, vagy a borral telt kancsókat jeges vízbe állítjuk, ha égető szomjúágunkat oltani kívánjuk. Adódnak ugyanis nálunk igen intenzív nyári melegek, amelyek csaknem elviselhetetlenek volnának, ha nem lennének a porral játszadozó gyakori szeleink. Ezért, továbbá ha tekintetbe vesszük e föld legelőinek kövérségét és vizeit, amelyek a nap túlzott hevétől felmelegszenek, akkor talán beláthatjuk a nyájak közt mifelénk oly gyakori dögvésznek az okát is. És ámbár itt táplálkozás céljára a családfők csak nagyon ritkán vágják le a szopós borjakat, úgyhogy a magyar szólásmondás szerint inkább elviselik gyermekük halálát, mint borjaik levágását, ám nagyon gyorsan túljuthat ezen a sok nyájnak a gazdája, akiket, miközben aligha tartanak ilyesmitől, majd a dögvész foszt meg állataiktól.

§ 13.

A Körös és a Maros partján fekvő mezővárosok és falvak a tavaszi időszakban úgy gondoskodnak eladható fáról, hogy azt tutajok formájában eresztik le a távoleső erdélyi hegyekből házacskáik padlásának padozata számára /: amelyet többnyire felülről sárral bekent és egyesesen összefont nádból készítenek:/, tető készítésére, kutak oldalainak megtámasztására, konyha építésére, legalábbis a gazdagabbaknál vagy a nemeseknél /:mert, amint már elmondtunk, a szegények az élelmiszerek eltevésére meg kell, hogy elégedjenek nádból, vagy kiszáritott marhaürülékből készült építménnyel:/ és más gazdasági eszközök készítésére. Ha pedig valakinek tömörebb és hosszabb gerendákra lenne szüksége, az Szolnokon vehet annyi jegenyefenyőt, amennyit akar. Ezek nagy tutajok formájában összekötözve a Tisza segítségével sőt is szállítanak oda és eljutnak még más, lejjebb fekvő vidékekre is. Ugyanezt a jótéteményt a Maros is nyújtja gyermekeinek, legalábbis a Szegedhez közelieknek. Az oláhok, továbbá Nógrád és Kishont megyék lakói különféle faárúkkal, edényekkel, cserepekkel, lécekkal, házieszközökkel /:minthogy ez a föld nem annyira alkalmas cserépedények készítésére:/ és más eszközökkel szoktak bennünket ellátni, gabonáért cserélve el ezeket a dolgokat. Ők minden évben a tavaszi és az őszi időszakban kiözönlének hegyes és köves Saxoniájukból, szekereikkel elárasztják ezt a szélteben – hosszában nyílt síkságot és nagymennyiségű bort és gabonát szállítanak ki innen.

§ 14.

A nekünk igen kedves gólyák, amikor kora tavasszal ide repülnek, a közelgő nyár csalhatatlan hírnökei. Fészkeiket száraz gallyakból, tövisből készítik nagy kerek mintájára köralakúra a háztetők oromzatain, templomokon, mocsaras helyek közelében lévő tornyokon. Fejüket hátrafelé fordítják, majd lassanként egészen a mellükre hajtják, csőrükkel hatalmasan kelepelve tartják távol a veszélyt fiókaiktól, amelyeket békákkal és kígyókkal táplálnak. A legszomorúbbak pedig, amikor augusztus vége felé csapatostól sétálva a mezőkön távozásuk elhatározására tanácskozást tartanak és utána a gyűlés végeztével szárnyaikra kapva, anélkül hogy mi tudnánk, melegebb tájakat keresnek fel. A fecskék tovább időznek nálunk, úgyhogy ők az év későbbi részében, október 18. táján repülnek el eddigi megfigyeléseim szerint. És egy, a Kis-Tatárországból kiválasztott keresztény fogoly hazáját felkeresve beszámolt arról, hogy az említett vidéken, egész télen, mivel sem fagy, sem hó nem tapasztalható, a legelők zöldek és igen dúsak, számtalan gólya és fecske látható. A harmat a réteken oly erős, hogy az ott sétálóknak a lábai olyanok, mintha valóságos zsírral kenték volna be azokat.

§ 15.

Ezen a hatalmas síkságon számtalan csupasz és kopár dombocská vagy sírdomb van, amelyeket a magyarok Halomnak neveznek. Többnyire ismeretlen előttünk, hogy vajon az emberek szorgalma, vagy a természet-anyja emelte-e ezeket. Legközelebb az áll az igazsághoz, hogy ezek a vidékek az utazók számára a legnagyobb mértékben aggálykeltők és bizonytalanok lennének, ha rajtuk nem mutatkoznának ezek a halmok, amelyek mintegy útjelzőként igazítják el az utazó kereskedőket és gyakorta igen szerencsésen vezetik le Őket a tévutakról. Hallgassuk meg talán erről a dologról a tudós kassai jezsuitát, Timon Sámuel: „Plinius idejében - mondja - vagy még azelőtt közbejött nekik /:a jazigoknak:/ a dákokkal való háború, ezeknek a háborúknak ismeretes emlékei maradtak fenn. Ahol ugyanis Tokaj alatt a Tisza mindkét oldalán hirtelen oly mérhetetlen síkság tárul ki, hogy az alatt elterülő mezőket szemeiddel elhatárolni nem tudod, mindkét nép, hogy elkerülje a cselvetéseket, őrhelyeket helyezett el, azaz halmokat emelt, hogy a hírszerzők szélében-hosszában ellássanak és megfigyelhessék, mit tervez a másik nép. A halmok magukra vonják a kíváncsi utazók figyelmét és odacsalogatják őket.” /:Conf. Timon Lib. I. cap. XIII. p. m. 104./ Ám mondjon bármit is a haza tekintélyes historikusa, engem sok kétség tart fogva ahhoz, hogy tudósítását aláírhasam; ha ő eme kétségeimet elűzné, mindkét kezemmel sietnék, mint mondani szokták, elfogadni az ő véleményét. Éspedig: 1. hogy ezekből a halmokból számtalan van, bár úgy tűnik, nem volt szükség ennyire a megfigyelésekhez. 2. hogy legtöbbjük oly terjedelmes, nagy és magasbanyúló, hogy nem látszik megfelelni ideiglenes, hevenyészett, félelemből sietve összedobott emberi munka eredményének, /:ahogy az ilyesmi háború idején lenni szokott:/ olyannyira nem, hogyha a természet ezeket fákkal ültette volna be, bizonyára nagy hegyek képét mutatnák az őket szemlélőknek. 3. megfigyelheted, hogy gyakorta emelkedik két, egymástól alig két köbhajtásnyira csatlakozó halom. Ez a munka kivált teljesen feleslegesnek és észszerűtlennek tűnik, mivelhogy egyikükről éppenolyan távolról lehetett megfigyelni az ellenséget, mint a vele szomszédos másikról. 4. hogy az említett dombok körül semmi, még a legkisebb nyoma sem látszik kiásott árkoknak, melyek ottlétéből bárki, akár jóslással is következtethetne arra, hogy ezeket a halmokat a kiásott földből emelték mérhetetlen emberi munkával. 5. mivel a mi halmaink alapjai többnyire hatalmas lejtőkkel nyúlnak szét a mezőn, senki emberfia, aki ezeket szemügyre veszi, még gondolatban sem feltételezi, hogy ez emberi munka. 6. mivel hasonló síksági halmok csaknem

egész Magyarországon vannak, nyilvánvaló, miszerint ezek emelésére két, mégolyan nagy hadsereg ereje sem lett volna elegendő. 7. mivel Timon ennek a hagyománynak a múltból semmiféle tanúját előállítani vagy nem tudja, vagy nem akarja. 8. mivel őrhelyeket hosszabb fákból sokkal könnyebben tudtak emelni, mint odahordott földből, amilyen megfigyelőhelyeket szőlő- és kertőreink nagyon jól tudnak készíteni. És végül 9. hiszed-e, hogy Isten ezt a hatalmas síkságot gondviselésének a nyilvánvaló jelei nélkül, amelyek pedig e halmokban tökéletesen szembetűnők, a teremtés idejétől egészen Plinius idejéig ily kétesnek és kétértelműnek akarta volna meghagyni? Én bizonyosan nem hiszem. Ennélfogva hagyjuk ezt a dicsőséget Istennek és addig, amíg tanultabbak nem leszünk, mondjuk azt, hogy ezeket a dombokat nem az emberek szorgalma, hanem az isteni gondviselés emelte.

§ 16.

Egyébként akarom, hogy megtudd, L. B., hogy már VI. Constantinus* Porphyrogenitus császár számára is nagyon jól ismertnek kellett lennie, hogy az annyiszor emlegetett két folyó, értsd a Körös és a Maros hajózható, mivel ő ebben az ügyben így ír: „És ennek az Ister folyónak a mentén emlékművek és helymegjelölések vannak, további helyneveiket pedig az itt keresztülfolyó folyóktól kapták, ezek közül elsősorban említendők a Temes, a Tutes, a Maros, a Körös /:Chrysus vagy Chrysus, miként aranyat hozó, ahogy Timon említi a Tisza leírásában § 1. p. 2.:/ és a Tisza.” Vesd össze: De administr, Imperii ad filium Roman. Tom. I. antiquit. Constantinopol. C. 40. p. 110.

A Maros, amelyet Hérodotosz az agathyrsek, azaz a dákok híres folyójának nevez, régi szállítója a sónak és egyéb dolgoknak, a dákok földjéről kifolyva átfolyik az aradi és a csanádi tájakon, avagy középen átszeli ezeket és végül Szegednél egyesül a Tiszával. A három Körös ugyanabból a forrásból ered, kétségtelenül a dákoknál. Ezeket IV. Béla, Magyarország királya nevezte el hazai nyelven Körösnek, t.i. Fehér-, Fekete- és Sebeskörösnek; sok kanyargás után végül Halásztelek birtoknál, Szarvas mezőváros felett folynak össze /:ehelyt hirdetem Isten kegyelméből 14 év óta a kereszt igéjét, miközben jómagam is keresztekkel vagyok körös-körül megjelölve:/ és végül Csongrád falu közelében torkollanak szintúgy a Tiszába.

Most valamit az ezen a vidéken fennálló ágostai hitvallású egyházakról. Ez idő szerint mindenesetre öt lutheránus egyháza van ennek a vidéknek. A török Temesvárról történt kiűzése után /:az 1717. évben:/ folyamatosan alapították és állították fel ezeket szlávok, akik eddig nagyobb részben Magyarország hegyes vidékein laktak, s akiket a pusztává lett föld termékenysége és terjedelme csalogatott ide; hogy ezekről az egyházakról mi a feljegyzésre érdemes, azt röviden el fogom mondani.

I. Csaba pusztá egyetlen mérföld távolságnyira Gyulától délnyugat felé, szinte azonnal, ahogy a keresztények Temesvár erődjét a törököktől visszaszerezték, vagyis 1718. évben, evangélikus szlávok népesítették be. Ez a legjelentéktelenebb település egyetlen lelkipásztornak örvend. Az előbbi templomot, amely ki nem égetett téglákból állt és a rombadőlés veszélyével fenyegetett, az 1745. évben lebontották, újat emeltek, mely sokkal tartósabb, tágasabb és ízlésesebb, négyszögalakú, de torony nélküli. Hogy pedig annyi nép kényelmesebben tudjon mind belépni, mind pedig kijönni az oratóriumból, három bejáratra volt szükség; ezeket a bejáratoknál kis falazott előcsarnokokkal keletről, délről és nyugatról csinos formában, átlósan, arányos elosztásban meg is építették. Mindkétnebeli, különböző korú emberek és idegenek összesereglése közepett Sz. Márton püspök ünnepén* avatták fel a Szentháromság tiszteletére tartott három szentbeszéddel, melyek közül az elsőt Markovicz Mátyás szarvasi lelkipásztor tartotta reggel 8 órakor a szószékről a szertartáskönyv

templomszentelési szövegéből, a másodikat 10 órakor az oltártól a helyi rendes lelkipásztor, Thessedik Sámuel Sz. Pál Cor. III, 56. 17. igéi alapján, melyet még abban az évben kinyomtattak, és ámbár ártatlan volt, nem kerülte el bizonyos Testvérek szigorú cenzúráját. A harmadik beszédet végül a kisbirinkei lelkipásztor, Burian Dániel tartotta délután 3 órakor a szószékről Lukács XIX. 46-ból. Mindhárom beszéd a Szentlélek kegyelme ajándékainak mértéke szerint igen szent és hathatós volt. A betelepedés kezdete óta Szallay, Schuhaida és Burian Sámuel tiszteletes urak után, aki 16 évig volt itt lelkipásztor, most pedig a tiszteletreméltó Pest-Békés-i közösségnek méltó esperese, immár negyedik lelkipásztora Thessedik Sámuel tiszteletes úr, pozsonyi és jénai tanulmányaim idején legnélkülözhetetlenebb, leghűségesebb tanuló társam, az egyházi munkában leglelkesebb kollégám, legkedvesebb keresztkomám.

/:Későbbi kézzel írtam:/ Thessedik halála után Vandlik Márton tiszteletes urat iktatták be, aki letöltve itt negyedik évét, helyét Gyurcsek János tiszteletes úrnak kellett átadja. Éljen!

II. Szarvas mezővárost az 1722. évben Gyulától délnyugatra hat magyar mérőföldnyire, Csongrád falutól pedig, ahol a Körös már egyesül a Tiszával, 2 mérőföldnyire, magának a Körösnek a keleti partján szláv lutheránusok népesítették be. Ennek a helynek az elnevezése két feltevésre támaszkodik. Vannak ugyanis, akik azt állítják, hogy a fentemlített helyet Szarvasnak egy török kapitány emlékére nevezték el, aki hatvan évig lakott itt és így hívták. De nem hiszem, hogy a nagyon babonás törökök, akik e népet is gyűlölték, eltűrték volna hogy magyar jelentésű nevet adjanak neki. Sokkal valószínűbbnek látszik azoknak a feltevése, akik úgy vélekednek, hogy a szarvasoknak ezen az eddig pusztaként elterülő tájon való bőségről nevezték így a helyet, mivel ezek a Körös kellemes partjai mellett csapatostól letek megfelelő tanyára, harmatos legelőre és hideg ivóvízre. /:Zsolt. XLII.1.2.:/ Bizonyos, hogy az én tanítványaim /:közülük a betelepülés utáni első előjáró, Kugyela János, nagyrabcsült komán, tekintélyes korú és ítélőképességű ember, amíg élt, egy volt azok sorában, akik:/ nem egyszer mesélték el, hogy t.i. a várost mindenfelől övező füves és mocsaras területeken hatalmas, ökörnagyságú szarvasokat öltek meg a vadászok nyilai vagy ólomgolyói, melyekből itt elég sok bukkant fel. A cevrus ugyanis magyarul szarvast jelent. Ezt a dolgot az is hihetővé teszi, hogy a városon belül egykor csillag formájú nagy domb emelkedett az ég felé, de ezt a törökök kapákkal szétromboltatták és átalakították földből való védősáncná, körülötte pedig mély árkot ástak ki és jól ellátták a Körösből odavezetett vizekkel, most elhagyatott, de az árnyékát kedvelő szarvasok sokasága miatt kapta a nevet, szemben azon tiszteletre méltó öregek tanúságával, akik e hely török kapitányánál szolgálván állítják, hogy róla nevezik Szarvasnak. Valójában számtalan ilyen domb van ezen a mérhetetlen síkságon, ezeket a magyarok halm-nak vagy halom-nak hívják. Legközelebb amerre Szarvastól Csaba felé megy az ember, van egy hatalmas domb vagy sírdomb, amelyet mindeztideig Strázasahalomnak nevez a lakosság, azaz a megfigyelők, a virrasztók vagy az őrséget állók dombjának. - Egyébként a szarvasi egyháznak egyetlen lelkipásztora van, most én (Markovitz András élete leírását lásd Jena Hungarica pag. 51. - A szerző lapalji megjegyzése. G.L.) - Isten kegyelméből a betelepedés óta másodikként, az első volt elődöm, az istenfélően elhunyt Hrdina András, tekintélyes korú és ékesszavú ember. A 13. év telik el azóta, hogy ennek az egyszerű népnek, amelyet a vitázók csodálatos változatossága önmagán belül is megoszt, mivel az ország különböző részeiből hozták ide őket, hirdetem a kereszt igéjét. A nyers téglákból épült oratóriumot, a lelkészi épületet és az iskolát az ifjúság izmai /:van ugyanis...:/

/:A továbbiak az elszakadt kéziratban hiányoznak:/

Kis Birinke /:töredék:/ Miután a korábbi oratórium összedőlt, a kisbirinkeiek 1741-ben nyers téglákból emeltek, másik, sokkal megfelelőbbet, melynek első tégláját kezemmel magam helyeztem le és beszédet tartottam az oltáriszentségről Ezdr. III. 10. alapján a Boldogságos Szűz Mária mennybevitelének ünnepén.* A helység lelkipásztora, Burian Dániel

tiszteletes pedig, az én hön szeretett keresztomám, aki ezideig itt hirdeti az igazság igéjét, rövid, igen hatásos erkölcsi intelmet tartott. Egyébként ez az egyház két nemzetiséget gondoz, a szlávot és a németet, egykor mindkettőt csak egy lelkipásztor szolgálta, és pedig az első Dubowszky András volt, a második Matthaei, aki jelenleg Irsán szolgál, ezután Chovan Márton, aki most a hibbeieknél az evangélium hírnöke, végül a negyedik Burian Dániel tiszteletes, aki több éven keresztül mindkét nemzetiséget táplálta igéjével, míg végül az 1745. évben búcsút mondva a német nemzetiségnek, a német népet Walther Rudolf tiszteletes Úrnak adta át, ő maga megelégedve a szláv néppel, további felvirágoztatásra váró teret hagyott hátra. Van ezen a helyen oratóriumuk és lelkipásztoruk a reformátusoknak is, és Kis Berinium [Kisberény] a Körös mentén, Gyulától délnyugatra két magyar mérföld távolságra van.

IV. Orosháza pusztája az 1744. évben lutheránusokkal népesült be, de magyarokkal, Gyulától északnyugatra három német mérföld távolságra van.* Ezek majd még abban az évben oratóriumot építettek nyers téglából (Orosháza leírását lásd bővebben /az/ ily című könyvecskében: „Orosháza múltja ’s jelenének rövid vázlatja, írta Balassa Pál, lelkész. Arad, 1844. - A szerző lapalji megjegyzése. G. L.) most pedig ez Isten akaratából romokban hever, lelkipásztornak meghívták a fiatal akademikust, Horváth Andrást, az ékesszavú szónokot, aki mindeddig hinti ott ezer hiányosság közepette az élet magvát.

Királyság pusztája. A betelepítés kezdetén az orosháziakat akarták szomszédokul, miként ez világossá válik abból az alább bemutatandó levélből, melyet én küldtem a nemes gyulai uradalomnak új telepések szerzése ügyében. Ám a fentemlített uradalom akarata oda nem engedte be ezt a telepés csoportot. Az előbb említett levél címzése így hangzik:

Tekintetes és nemzeti Franzina János úrnak, méltóságos Harruckern báró úr teljhatalmú jószágkormányzójának, igen kedves pártfogó és oltalmazó urunknak. Gyulán.

Maga a levél pedig így szól:

Tekintetes és nemzeti Uram,
különös tisztelettel nagyrabecsült pártfogónk.

Ezek az emberek, akik jelen sorokat a tekintetes és nemzeti úrnak bemutatják, nemes Tolna vármegyének Zomba nevű birtokáról valók, ahol mindeddig jobbágytelkük volt. Most pedig, amint az kétségtelenül ismeretes tekintetes és nemzeti Uram előtt,- ezen a részen, nevezetesen Királyságon akarnak állandóra letelepedni a nemes uradalom kegyelméből úgy azonban, hogy legyen szabad nekik saját vallásuk papját tartani, és annál is inkább, mert teljes egészében szabad költözködésű, nem pedig szökött és vétkes emberek, amint azt ők maguk bizonyítani tudják, annyira, hogy a nemes uradalomnak semmiféle kellemetlenségtől nem kell félnie, minthogy nincs és sohasem volt öröklött földesuruk. Mindazáltal ügyüket ők maguk jobban el fogják mesélni és bővebben fognak erről a dolgról tekintetes és nemzeti Urammal tárgyalni. Amennyire tapasztalni lehetett, ezek az emberek egyedülálló szerénységgel és becsületességgel ékeskednek. Tekintetes és nemzeti Uramat Isten oltalmába ajánlva, maradok tekintetes és nemzeti Uraságnak leglehetősebb szolgálója Markovitz Mátyás szarvasi lelkész.

Szarvason, 1743. június 3. napján.

V. Komlós pusztája. Betelepítették az 1746. évben lutheránus szlávok, akik azelőtt csaknem négy évig Szentandrason, a Körös ugyanazon partján, Szarvas alatt egy mérföldnyi távolságban laktak, de földesuruk, tekintetes Rudnyánszki József kényszerítette őket, hogy a nevezett birtokra átmenjenek. Ezeknek én, Szentandrason való tartózkodásuk egész ideje alatt, saját lelkipásztoruk hiányában, az említett földesúr mind szóbeli, mind írásbeli engedélyével, minthogy a fiatal akadémikus Chrapany személyében csak fel nem szentelt hitszónokuk volt, részben bűnbánati beszédekkel, részben a tiszteletreméltó szentségekkel, részben hivatással járó más szolgálatokkal, gondjaikban, bajaikban tanácsokkal szívesen álltam

szolgálatára, hasonlóan ahhoz, mintha Szarvashoz tartozó leányegyháznak tekintetem volna őket. Ezek a jó komlóiak kétségtelenül már Szentandrásón is szerezhettek volna lelkipásztort, ha nem kerültek volna csakhamar, már kezdetben a vakmerőség vétkébe ugyanazon földesúrnál. Mert amikor én az ő kívánságukra levelet küldtem és a földesúrnál sürgetve kértem, hogy legyen szabad nekik saját hitvallásuk szerinti lelkipásztort tartani, a jóságos és megfontolt úr nekem igen mérsékelt hangon így válaszolt:

Igen kiváló és tisztelendő Uram!

A szentandrásóiak érdekében nekem írt levelét átvéve, annak tartalmából mélységesen megértettem a folyamodó újtelepesek óhaját. És amiként legutóbb, az elmúlt tavasszal, amikor Urasággal személyesen egyeztetve elég nyíltan feltártam a lelkipásztorok beengedése körüli véleményemet, így a jelenben sem akarok /:körülményeiket mégis megfontolás tárgyává téve:/ megfeledezni ezirányban adott szavamról. Mindazáltal azt valóban rossz néven veszem, hogy legalább ebben a vonatkozásban nem tartják meg közbevetett ismételt határozataimat, sőt ezenfelül valahányszor egyik vagy másik közülük valamiért folyamodik, alkalmas vagy alkalmatlan időben élém járulva mindannyiszor felújítják ezt a folyamodásukat a saját személyes kívánságuk mellett, s végül már annyira merészkedtek, hogy a jelenlevők színe előtt az indítványozók nyíltan sürgették az én ténylegesen ott működő tiszttartómnak az elmozdítását és más, izlésük szerintinek a helyébe állítását; ezzel előttem kevésbé megnyerő példát mutattak. Ezért én őket többel vádolhatom, mint vakmerőséggel és sajnos, jóságukról sem sokat ígérhetek magamnak. A vakmerőség ugyanis az alárendeltekben minden rossznak a forrása, az ilyeneket pedig igazán nem tudom, de nem is akarom eltérni. Ami tehát érdemben Uraságod levelét illeti, bárhogyan is, de minden dolog mostohaanyja a sietség, én semmiképp sem hagyom jóvá ezeknek a kérését: mindenesetre, ha a nemes vármegye részéről ebben az ügyben ezzel ellentétes fog történni, önmaguknak róják fel. Azt tanácsoltam én Uraságnak, és ezzel együtt az összegyűlt lakosoknak is többször kijelentettem, hogy a lelkészt fokozatosan kell beereszteni, mégpedig azért, hogy annak tisztességes eltartására ők maguk is jobban képessé váljanak. Nehogy akkor emiatt a vármegye vagy magasabb rangúak engem is megdorgálhassanak. Nos hát [tétélezzük fel] legyen meg, bízzanak a képességükben, minthogy azonban még annyira újoncok itt, hogy ittlakásuk megkezdésének ezen az első tavaszán egyik napról a másikra eljutnának oda, esetleg éppen a lelkész azonnali beiktatása következtében, hogy mások szemében tövissé válnak, és amit az idő múltával maguktól elérhettek volna, azt a vele kapcsolatos és a jelenben is folytatott siettetés miatt önként veszítik el. Mindezekből tehát bölcsen vegye számításba Uraságod, hogy mi lenne nekik hasznukra és mi kárjukra. Az sem ártana, ha Uraságod a további erőszakos tolatások tekintetében óvatosságra intené őket, nehogy ily módon engem is elidegenítsenek maguktól. A továbbiakban sikert kívánva óhajtott vágyuk teljesüléséhez, maradok tisztelendő Uraságod lekötelezett szolgája Rudnyánszky József.

Pesten, 1742.dec. 6. napján.

Mindazáltal a földesúr nem támasztott nehézségeket, hogy tanítót tartsanak, amint ez nyilvánvaló Pozsonyból 1743. június 14-én és 29-én a szentandrásói tiszttartóhoz küldött és nekem is bemutatott leveleiből.

Most pedig Szarkóczi János tiszteletes úr után, aki sorrendben első lelkész volt Komlóson, Kelecsany János tiszteletes úr a lelkipásztor, aki egyrészt tudós és jámbor, másrészt kiváló szerénységű emberként ismeretes. De eddigelé nincs templomuk a komlóiaknak, templom helyett a lelkészi épületeket használják. Komlós Gyulától északnyugat felé két nagy magyar mérföld távolságra van, Orosháza felé egy mérföldre.

Ez az az öt, azon a területen létesült lutheránus egyház, amely területet innen a Körös, amonnan a Maros folyó zárja körül, amelyek templomait, mivel saját felekezeti pártfogóik nincsenek, maguk költségén és nem a régi, elhagyott templomok helyén, hanem a község

határain belül máshol építettek fel, hogy a különböző támadásokat elkerülhessék. A mi urunk Jézus Krisztus, akinek a nevét és evangéliumát tisztán hirdetik ezekben az egyházakban, tegye meg az ő jobbjának hatalma által, hogy sohase rombolja szét ezeket törökök és tatárok dühe, amelynek más tájak is, de leginkább ez a táj van kitéve, hanem engedje meg inkább legkegyelmesebben, hogy szétzúzván Oláhország, Szerbia és Törökország durva babonáságának a falát és számtalan egyházközségünk bővülése nyomán addig terjeszkedjék, amíg maga Nagy Konstantin székhelye, mintegy a visszatérhetési jog alapján felvilágosítva az evangéliumi fény ragyogásától, nyújtson szállást az egyháznak, a háromszemélyű egy Istennek, elvetve a mohamedán babonáságot, tanuljon meg szolgálni az emberek érdekében közbenjáró Istenembernek és tárja ki alázatosan tenyereit a csillagok felé! Amen.

2.

Gécs Mihály rektor híványa* 1762. Eredetije az 1753. anyakönyv utolsó lapján.

Od wyučovánj djtek mužskeho pohlawj bude mjti 40 r.zl. na pomoc k držanj praeceptora r.zl. 12

Od každeho osobnjka, budto hospodaře, budto željare, budto sluhu ženatého bude mjti geden mjtownjk žita i.e. tritici quadrantem unum.

Ozimneho sjata bude mjt tri köble, garnjho pak dwa köble, faciunt in summa cubolos maiores quinque

Cantacie na wyročité slawnosti tri, k tomu na Martina, Blazie a Gregora.

Mjsto hostiacie bude mjti 14 r.zl.

Krstowé offery z trech desátků

Z offer wyročitjch částku tretj mjti bude, z které tretiny dá panu Praeceptorowi tretj částku.

Z koledy na tri krále podobně tretj částku prigme.

Z peněžj od zpowědi šestau částku wezme, z které opet třetj částku panu Praeceptorowi dáwati bude.

Od každeho pohrebu od zpjwánj 15 xr.

Sena wozů šest i.e. foeni currus sex.

Dřewa wozy čtiri i.e. lignorum currus quator.

Masa funtuw 20 z gatky prigme i.e. pondo carnis 20.

Loga funtuw deset mjti bude i.e. pondo 10.

3.

A leányok tanítójának bére ugyanazon évből.

Od učenj děwčenec ročně mjti bude r.fl.36

Od gednoho každeho hospodaře, budto i željře, budto také i sluhu ženatého bude mjti swűg mjtownjk žita z čtwrteho desátku.

Sjata gesenjho dwa köble, garjho 1 1/2 köble, facit 3 1/2 köble.

Cantacie na wyročité slawnosti tri, k tomu na Martina s pripogenjm Blaziacie a Gregoracie w swém desátku.

Krstowé offery ze sweho desátku.

Z částky pana Rektorowé na každau offeru z pricházegjcj tretj částky tretj částku mjti bude.

Z koledy ze čtwrteho desátku podobně částku tretj obdržj.

Ze spowednjho penjze šesteho, panu Rektorowi pricházegjcjho tež tretj djl wezme.

Od spjwánj pri pohrebu w swém desátku brat bude xr.15.

Sena fuřy tiri id est foeni currus quatuor.
Drewa fury tri.
Kuriwo od gednoho kařdeho dwet gedem woz, aneb koiik bude potreby.
Mjsto hostiacie 10 r.zl.
Z gatky masa funtow deset.
Loga funtow est.
Za kantorstw j kařdoron r.zl. 10 kterch od cjrkw i prigjmati ma.

4.

Conventie r. 1769. Eredetije a' városházán

Conventia pna Farrowa
na kařd rok sena woz 16
Drewo wozow 12
Uhoriti pod ito
ita w gesseni sjatj kl 12
garnjho obilja sjatj kl 12
Z gatky mesa funtow 50
Loga z gatky funtow 20
Za piwo z piuwaru, kter nenj 4 rfl.
Conventia rehtorsk
Od koly uenja ma zlatjch 52
Za oplatky zlatjch 14
Sena wozow 6
Drewa wozow 4
Sjata w geseni kl 6
garnjho obylja kl 6
z gatky mesa funtow 20
Loga funtow 10
Conventia Praeceptorisk
Plat od školy uenja rfl. 35
Za oplatky rfl. 10
Sena wozow 4
Drewa wozow 3
W geseni sjatj kl 3
garnjho sjatj kl 4
z gatky masa funtow 10
Loga funtow 6
Conventia Notariusk
Hotowjch penazj zl.r. 164
Sena pre dve krawy
Kuriwa pro pece
Slobodn stl w obecnem dom

Jegyzés. Ezekbl látható, hogy a' fent emltetteket a' papnak, rektornak, praeceptorinak mg /az/ 1769. vben nem az egyház, de a' város fizette.

5.

Haan János lelkesz hvnya 1818. Sept. 20.

M kařdoron tri sto kebl ita

w hotowjch penjzech každoročně rfl. 175

Jednu půl sessiu zemi, kteraužto swjm nakladkem zrábati powinnen gest. Osem wozů sena aneb šesnác kočů

Drewa twrdeho osem sjah.

Z štoly od pohřebů, wácek, sobášuw, krstuw, ponewač se s druhým dělj, také z spowědljho penjze, prawau polowici prigjmá.

Z wyročitjch ofer podobně prawau polowic.

Za log a maso penjze od pana cjr. Inšpektora prigjmá.

6.

Egyesség, mely létrejött a csabai evangélikus egyház
két tiszteletre méltó férfira,
és pedig Drozdik Sámuel és Gyurcsek András lelkipásztorok között

1. Az összes szolgálatok kétfelé osztódnak. A szolgálatot tevő lelkész hetét a vasárnapiprédikációval kezdi, elvégzi a könyörgéseket, a temetéseket, a gyermekágyas asszonyok bevezetését. Hogy pedig ezek a munkák gondosabban folyjanak le, a szószékről értésére kell adni a népnek, hogy temetések és egyéb szolgálatok esetén forduljanak teljes bizalommal a heti szolgálatot ellátóhoz.

2. A házassági kihirdetések és az ezekkel összefüggő házassági ügyek, bizonyítványok kiállítása, házassági ügyek egyeztetése, a jegyesek vizsgálata Drozdik Sámuel tiszteletes úrra hagyatik a házassági kihirdetésekből származó jövedelmekkel együtt. A jegyesek oktatása azonban a bevételekkel együtt a heti szolgálattevőt illeti.

3. Hogy a betegeknek jobban gondját lehessen viselni, a négy részre avagy dekádra (tizedre) osztott csabai közösséget két egyenlő részre osztjuk úgy, hogy az A-B decast (tizedet) Drozdik Sámuel tiszteletes úrnak a C-D tizedet pedig Gyurcsek András tiszteletes úrnak jelöljük ki. Bármelyik lelkipásztort az ő részének a betegeihez hívják, azok gondját viselje, a saját részében ő készítse elő a gyengélkedő gyermekágyas asszonyokat és amit a betegek a tiszteletre méltó szentségek kiszolgáltatása alkalmával felajánlanak, azt tartsa meg magának. A háromkirályi adó* szedését végezze el a maga részén, a bevételeket pedig a rektorral és azzal a tanítóval ossza meg, akinek az a decas ki van jelölve.

4. Hasonlóképp kapja meg mindegyik lelkipásztor a neki kijelölt részről a vékákat.*

5. A hét során érkező papi illeteket (stólapénzeket) a heti szolgálattevő lelkiismeretesen gyűjtse össze egy erre a célra kijelölt perselybe és ebben a perselyben elzárva őrizze meg addig, míg a hónap végén a perselyekben lévő összeg számvetésére kerül sor, mégpedig úgy, hogy ami az egyik vagy a másik perselyben többlet, azt osszák kétfelé és a testvér kollégának engedjék át. Részletesen leírva: Drozdik Sámuel pénztárában, vagy perselyében 10 fl. található, Gyurcsek Andráséban pedig 11 fl., tehát 50 garast kell átengedni, ami felesleg.

6. Ha német vagy magyar bűnbevallók érkeznének, azokat Gyurcsek András tiszteletes úr oldozza fel, és vegye át tőlük a tiszteletdíjat.

7. A beengedési kenyeret a bábaasszonyok úgy osszák el, hogy mindegyik bába az egyik kenyeret Drozdik Sámuel tiszteletes úrnak, a másikat pedig Gyurcsek András tiszteletes úrnak vigye. Hogy pedig világosabbá váljék, vajon a bábák a kijáró kenyeret gondosan beszedik és elviszik-e, ezt a rendelkezést kell megtartani: amikor a keresztelést az anyakönyvbe beírják, az anyakönyvi bejegyzés elejére tegyék oda a bába (nevének) kezdőbetűjét. Például Zofa bába nevét Z betűvel kell jelölni, valahányszor ez a Zofa bába kenyeret hoz, ott ahol a kenyeret juttató gyermekágyas asszonyt bejegyezték, Drozdik Sámuel tiszteletes úr a Z betűhöz két pontot tegyen, ahogy következik ..Z, ugyanezt a bábát egy

ponttal fogja megjelölni (a másik), ahogy következik .Z.

8. Ha véletlenül egyik vagy másik kézművesnek, vagy vendégpolgárnak a felesége kenyér helyett pénzt adna, akkor a bábát vonal húzásával jelöljük ·Z, hogy t.i. kenyér helyett pénzt tett le, amely pénzt a stólapénztárban kell elhelyezni és a bábáknak jelezni kell, hogy a kenyereket a fent megállapított rendben hozzák el, mivel ennek a feloldásnak pénzzel való megváltása értelmetlen.

9. Az anyakönyvet az egyházfi minden vasárnap ahhoz a lelkészhez vigye, aki a heti szolgálatot kezdi, és az írjon be minden, a szolgálattal kapcsolatos dolgot gondosan az anyakönyvbe.

10. Az egyház bevételeit, a felajánlásokat, a harangozás megváltását, stb. Drozdik Sámuel tiszteletes úr írja be, valamint az egyházi kifizetéseket is, és törődjék az egyházi elszámolással, de Gyuresek András tiszteletes jelenlétében tegye ezt, hogy mindkettőjük előtt nyilvánvaló legyen, hogy milyen bevételek vannak és mik a kiadások?

11. A bűnbevallók körül, a beszéddel összekapcsolt gyászszertartásoknál a heti szolgálatot végzőt mindig segítse kollégája, úgyhogy az oltártól a bűnbevallókhoz erkölcsi intelmet tartalmazó beszédeket mond, a szentelt kenyeret szétosztja, a közimádságot (collecta), de nem a beszédeket a nagy és a közepes temetéseken elmondja és a temetést aközben kísérelje, míg a szolgálattelvő előkészül a szentbeszédre.

12. A szolgálatok elvégzésére mindig a heti szolgálattelvő köteles, ha pedig távolléte vagy gyengélkedése miatt, valamint egyéb súlyos és mentő okból a szolgálatokat nem volna képes elvégezni, egy cédulát írva idejében jelentse kollégájának távolléte őszinte okát és barátságosan kérje őt, hogy szolgálatának egyik vagy másik pontosan meghatározott részét helyette végezze el. Ha ez nem történik meg, akkor mindig lesz anyag a panaszkodásra, hogy ez vagy az nem elég gondosan lett végrehajtva.

13. Ha egyik vagy másik kollégájának bármi kellemetlen, váratlan, stb. osztályrészül jut, azt ne az egyházfi, a szomszéd, vagy a bíró, a rektor vagy a tanító, avagy a házbéliek, az idegenek előtt panaszolják el szóban vagy írásban, hanem először és mindenek előtt a testvér-kollégáknak, - mert neki érdeke, hogy tudja - hozza tudomására mértékletesen, távol minden bántó éltől, sértő kifejezéstől; pontosan, hűségesen és őszintén adja elő az ügyet, hogy a nagyobb bajokat és a feszültségeket megelőzhessék és a tüzet mintegy már első szikrájában kioltathassák, mielőtt lángokban és nyilvános botrányokban törne ki. A kollégának a szószékről történő szidalmazásától, ruhájára, táplálékára, öltözetére vonatkozó ítéletalkotástól mindegyik lelkész teljességgel tartózkodjék Pál Róm. XIV. 2-6. és XIV. 19-20. szerint.

14. Ha a jövőben az egyház java és jobb rendje érdekében bármit is el akarnak határozni, azt kölcsönös, szabad és baráti egyetértéssel határozzák el és, ha a szükség úgy hozná, a nép jobb tájékoztatása érdekében a szószékről hozzák nyilvánosságra együtt az okokkal, hogy miért, milyen okok miatt határozták el ezt vagy amazt.

15. Az év és mindkét lelkész szolgálatának a kezdete Mindenszentek ünnepe, a jövő további tervei a közgyűlésre hagyatnak.

7.

Milecz Mihály és Uhrin András békéscsabai
lelkipásztorok közötti egyesség vázlata. 1798.

Alapként leszögezzük, hogy elődeink idejében volt első lelkész, akire a szuperintendensi rendelkezés rábízta az egyház igazgatását, a pénztár, vagyis az egyházi kassa őrzését és hogy övé legyen a gyűlés tartásainak a joga, továbbá az egyházi költségvetés gondja.

Közös feladatok lesznek:

1. Az lesz a hetes szolgálattelvő, aki vasárnap a szentbeszédet fogja mondani és nyomban délután a könyörgéseket, a hitoktatásokat és egész héten át az istentiszteleteket végzi, keresztel, a házasságkötéseket intézi, a gyermekágyasok és a jegyesek oktatását és a temetéseket végzi, valamint a házastársak közti veszekedéseket rendbehozza.

2. A község osztassék két részre és amelyik rész kinek-kinek jutni fog, abban gondozza a betegeket, abból várja az évenként esedékes vékákat és a tűzifáért a garast.

3. A nehezebb feladatokat kolléga a kollégával beszélje meg, ha másként fog cselekedni, az ebből származó bármilyen ellentétért önmaga lesz felelős.

A heti szolgálattelvő saját feladatai:

1. Hozzá fognak fordulni a hívek a betegeskedőkkel kapcsolatos kéréseikkel és a temetések ügyében.

2. Ő vegye át a stólát és minden lelkeszi tevékenységért a járandóságokat és azokat a lelkészek maguk között havonként, vagy tetszésük szerint osszák el.

3. Kollégája tudta nélkül senkinek se engedje át a szolgálatok végzését. Mert a tanítóknak van mit tenniük és az idegennek elébe kell helyezni a kollégáját. Ha pedig a heti szolgálattelvő nem képes, vagy nem akarja saját feladatát végezni, végezze el azt kollégája és munkája bérét tartsa meg magának. Méltó ugyanis a munkás az ő bérére. Mialatt azonban az egyház vagy az esperesség ügyében bármelyikük távol lenni köteles, helyette a kolléga végezze a szolgálatot, a stóla azonban közös legyen.

4. Írja az anyakönyveket, vagyis a kereszteléseket, a temetéseket, amelyek azon a héten történtek és szolgáltasson ki bizonyítványokat a kérelmezőknek az erkölcsös születésről és halálról.

5. Keresse fel az iskolákat, erősítse a tanítók és a tanítványok szorgalmát és ne tűrje, hogy akár a tanítómester, akár az újonc kicsapongjon; az iskolától való távolmaradást, vagy a felüdülésnek hódolást engedélyezni az első lelkész feladata legyen.

6. A vasárnap éneklendő himnuszokat előző napon jelölje ki, nehogy mindennap ugyanazok legyenek.

A heti szolgáltot nem végző kötelességei:

1. Készítse elő azokat, akik vasárnap az úrvacsorához járulnak, segítse kollégáját szolgálatában, kereszteljen, hétköznapokon kísérje a gyászszertartásokat, mialatt a heti szolgálattelvőnek beszédet kell mondania, hacsak több dolog össze nem találkozik, amelyeknek az érdekében magasztaló beszédet kell mondania.

2. Vizsgáztassa a jegyeseket, írja be azokat, akiket a következő vasárnap ki kell hirdetni. Mert aki első alkalommal kihirdet, rendszerint az esket is és az felel a jegyesek körül előforduló szabálytalanságokért.

A bölcsesség szabályai:

1. Aki valamilyen változást akarna eszközölni a szertartásokra vonatkozóan, fejtse ki ennek okát kollégája előtt és ha őt megfelelő módon rá tudja venni, hogy ugyanazt tegye, akkor kísérelje meg. Egyébként tartózkodjék minden változtatástól.

2. A szentbeszédre vonatkozóan: ha a kolléga testvérénél olyasmit venne észre, ami neki nem tetszik, azt ne másokkal közölje előbb, mintsem erről a dologról kollégájával beszélt. Sok dolog ugyanis addig nem tetszik, amíg nem ismerjük a szónak vagy a tettnek

igazi okát, ezt megismerve nyomban másként ítélünk. Márpedig senki sem látja jobban tetteinek ésszerű okát, mint az, aki tisztában van önmagában azzal, hogy miért így és nem másként cselekszik. Még sokkal inkább óvakodjék a szentbeszédekben kollégáját megsérteni, magánvéleményeit, szövegmagyarázatait, szándékait, szokásait kemény foggal megrágni, feddeni, szabálytalanságait a köznép előtt felnagyítani. Ha egymás között barátián megegyezni nem tudnának, forduljon az esperességhez.

3. A lelkipásztorok feleségére vonatkozóan: Az asszonyok a templomban hallgassanak és ne ártsák bele magukat a szolgálati ügyekbe, hanem nyugodjanak bele abba, amit a kollégák egymás között elhatároznak.

4. Az iskolamesterekre vonatkozóan: Legyenek szívügyévé a lelkipásztoroknak és gondjává ők és az ő megbecsülésük, szállásuk, jövedelmük.

5. A hívekre vonatkozóan: egyik lelkipásztor se nyissa ki fülét a hívők becsmérő szavai előtt, hanem tárja fel a hallottakat őszintén kollégája előtt, és cáfolja meg a becsmérőt. Ugyanis a legrosszabb semmirekellők a legnagyobb képmutatók és a lelkészek becsmérői. Egyébként úgy viselkedjék egyik kolléga a másik kollégával szemben, a lelkészek az iskola tanítóival és a hívekkel szemben, ahogy a szinódus [papi testület] és az esperesség által hozott törvények megszabják.

8.

A csabai egyház canonica visitatio-ja [egyházi törvényeken alapuló ellenőrző vizsgálata] az 1810. évről

Az 1810. év szeptember 1-én elvégezte a békéscsabai egyház ünnepélyes vizitációját nagytiszteletű Lyci Kristóf szuperintendens [püspök] úr az itteni nép, továbbá nagytiszteletű Sinonides János esperes úr és Milecz Mihály jegyző jelenlétében.

I. Ez az egyház az anyaegyházból áll. Állapota részletesen leíratik az 1798. évi vizitáció jegyzőkönyvében.

1. Keletkezése és sorsa hasonlóképp az 1798-i vizitáció jegyzőkönyvében.

2. A hitvallás befogadására képes lelkek száma 8022, az erre képteleneké, vagyis a 10 éven aluli életkorúaké 3704. A teljes lélekszám kitesz 11726-ot.

3. A templom belső berendezésével együtt ugyanaz, mint amit az 1798-as vizitáció jegyzőkönyve leír, sem fel nem újították, sem meg nem változtatták azon a két nyíláson kívül, amelyek nyugati irányban láthatók a padlón, s melyeket az 1802. évben az orgona hangjának növelése céljából vágtak, és korsóval szereltek fel.

4. Az egyház kincsei ugyanazok maradtak, amelyek már az 1798. évben fel vannak jegyezve, egyetlen kopott selyem kéztörlő kivételével.

5. A templom és az egyház jövedelmei: a két egyházi malomból évente 900 fl-t kapnak, a perselyekből 35-öt, a felajánlásokból 60-at, a község házából évente 728-at, összesen 1723 fl-t. A kegyes felajánlásokból a legtöbb a temetések hatására folyik be.

6. Ugyanezeknek az ügyintézése azonos az 1798. évvel.

7. Három harang van a toronyban. Az a harang, amely a szuperintendensi látogatás idején a legnagyobb volt, az most a közepes nagyságú. Az elrepedt közepes nagyságú harang helyébe 1802. október 20-án másikat tettek, amelynek súlya 2.050 font.* Ez is meghasadt 1808-ban nagycsütörtök táján, mivel az erős hidegben ostobán és sokszor ütögették. Ennek a helyébe került az, amelyet Eberhard Henrik pesti mester korábban öntött, súlya 2050 font, ára 4110 fi. /forint/ és 3 köböl* búza, ideszállították augusztus 7-én, először szólaltatták meg Szentháromság VIII. vasárnapján, hogy az egyházközséget az istentiszteletre hívja. Felirata ez: Készült a csabai ágostai hitvallású evangélikus egyház költségén 1808-ban. Eberhard Henrik öntötte Pesten. A másik két harang leírása az 1798-as vizitáció jegyzőkönyvében.

8. Az egyházra vonatkozó írásos dokumentumok ugyanazok, amelyeket az 1798-as jegyzőkönyv előad. Ami pedig az új templomot illeti, annak alapjait az 1807. évben Szentháromság XIX. vasárnapja utáni hétfőn helyezték el, ezeknek a maguk idején el kellett készülniök, mint ahogy a hátralevő elkészülése is még leírásra vár.

9. Az 1798-as vizitáció jegyzőkönyvében felsorolt egyházi könyvekhez a Hasianus-féle parafrázis-nak [szövegmagyarázat] két, szláv szövegváltozatú kötete járult.

II. Az egyház politikai-gazdasági igazgatása ugyanaz, mint 1798-ban volt.

III. A szolgálat:

Két helyi rendes lelképásztor van, Milecz Mihály, akit már az 1798-as vizitáció jegyzőkönyve korábban megemlégett és Uhrin András tiszteletes. Ő 40 éves, 12 éve szolgál az egyházban, nagytiszteletű Hamaliar Márton szentelte fel 1799. február 7-én Selmecen. Tanult Eperjesen, Debrecenben, Pozsonyban, Jénában. Szükség esetén három nyelven tud szolgálni.

Ügyesség a szolgálatban:

1. A beszédeket illetően: Leírja azokat, amikor az időadta körülmények megengedik, még egészen újat is. Mindkettő beszél az előjáróság és a föld fejedelme iránti hűségről.

2. A hitoktatást illetően: Ezt Szentháromság I. vasárnapjától adventig tartják, és pedig vagy a reggeli órákban az istentisztelet előtt, vagy vasárnapokon a délutáni órákban.

3. A katekumeneket [hitújoncok] a nagyböjtben tanítják és nagycsütörtökön nyilvánosan konfirmálják.* Téli utasítás: az egész nagyböjtben tartsanak ú. n. artikulákat.*

4. A mindennapi és a vasárnapi istentiszteletet illetően: Azt könyörgésekkel, énekléssel és a Hasianus-féle szövegmagyarázat felolvasásával végzik, emezt pedig a szertartások elvégzésével, énekléssel, szentbeszéddel, könyörgésekkel tartják meg.

5. Az úrvacsorát illetően: Ezt minden vasárnap, az évenként ismétlődő ünnepeken a reggeli istentisztelet előtt szolgáltatják ki az egész évben, kivéve július és augusztus hónapokat.

6. A betegekről való gondoskodást és látogatásukat illetően: Látogatnak hívásra, a közelebb lakókat hívatlanul is, mivel a távolabbiakat nem lehet biztonságosan felkeresni.

7. Az iskola látogatását illetően: Ezeket látogatják, amikor az idő engedi, sőt gyakrabban, igazgatásuk közös.

8. A megrögzött bűnösök megjavítását illetően: Ilyeneket mind a két lelkészhez hoznak, miután megidéztek őket, a parókián a presbiterek közül néhánynak a jelenlétében megvizsgálják a vétkeket, amivel vádolják őket, majd figyelmeztetve őket, hogy vétkeikhez ne térjenek vissza, átadják őket javítás céljából a hatóságoknak.

9. Az anyakönyveket és a jegyzőkönyvet illetően: Az anyakönyveket a heti szolgálatot teljesítők váltakozva írják, a jegyzőkönyvet az idősebb lelkész vezeti.

10. A házasságkötéseket illetően: Úgymint a kihirdetésekre, a vérségi és a rokoni fokozatokra vonatkozóan zsinórmértékül szolgál az 1786. évi házasságkötési pátens.

11. A közös gyászszertartásokat az előírt időre elvégzik, hacsak az ügyek sajátosságai mást nem ja vallanak.

12. A lelkészek erkölcsi jelleme dicséretre méltó.

13. Mindkettőjük lakása le van írva az 1798-as vizitáció jegyzőkönyvében.

14. Jövedelmük azonos az 1798-ban feljegyzettel.

IV. Iskola négy van, tanító ugyanannyi, közülük kettő a fiúk, kettő a lányok élén áll.

A) A nagyobb fiúk iskolája:

1. Ennek a vezetője Andrassovitz György 1805 óta, aki az ugyanazon évben elhunyt Schiro Jánost követte. Egyúttal kántor és ongorista is, de ezt a szolgálatot váltakozva végzi

Rolko János úrral. 32 éves, e helyen 9 éve szolgál, egykori pozsonyi diák, onnan hívták meg.

2. Lakása két szobából és egy kamrából áll, közvetlenül az ő ajtaja mellett van az osztály. Tágas és világos tanterme van.

3. Értelmi képessége és hajlandósága dicséretes.

4. Erkölcsi jelleme jó.

5. A tárgyak, amelyeket tanít és a könyvek, amelyek alapján tanít: szabatos olvasást, éneket, számtant, szép- és helyesírást, hittant Fockius szerint, bibliai történeteket Hübner szerint, a haza történetét Szemian szerint, földrajzot Palkovits szerint, Hellmuth fizikáját, Doleschall szerint a latin nyelv elemeit.

6. A tanulók száma közben 200-ra emelkedett.

7. Az iskolaidő mind télen, mind nyáron tart, ámbár nyáron kevesebben jönnek össze.

8. Az iskola érdekében tett külön alapítvány itt nincs, szükségleteit mindenkben az egyház fedezi.

9. Az iskola felügyelői a helyi lelkészek.

10. A rektor jövedelme az összes rovatokon név szerint, készpénzre átszámolva kitesz 318 fl-t. Ez származik 80 pozsonyi mérőből, ami kitesz 100 forintot, van készpénzben 82 forintja, 1/8 földhasználat ad 25 forintot, a temetésekért kap 30 forintot, a felajánlásokért 6 forintot, a bevallási pénz 7 forint, fűtés 8 forint, 8 kocsi széna 30 forint, 3 öl fa 30 forint. Mindez kiteszi a 318 fl-t.

B) A kisebb fiúk iskolája:

1. A tanító Gasparides Sámuel, 67 éves férfi, ezen a helyen 40 éve szolgál, egykor a lissoviak tanítója a honfiaknál.

2. Lakása két szobát és két kamrát foglal magába, az új templomnál van elhelyezve; mivel majdnem romos, helyébe újat építenek, amely közelebb van az iskolához. Osztályterme elég tág és világos.

3. Értelmi képessége és hajlandósága, amennyire kora engedi, dicséretes.

4. Erkölcsi jelleme jó bizonyítvánnyal rendelkezik.

5. A tárgyak, amelyeket tanít: betűismeretet, szótagolást, olvasást, kisebb lutheri katekizmust, valamint a természetrajzból, számtant, erkölcsi szabályokat, éneket.

6. A tanulók száma 250.

7. Az iskolaidő ugyanaz, mint fent.

8. Külön alapítvány nincs.

9. A felügyelők ugyanazok.

10. Jövedelmei ugyanazok, mint az előbbinek, tehát 318 fl., de már két éve saját költségén segítő tart.

C) A nagyobb leányok iskolája:

1. A tanító Czuker Sámuel, 41 éves, 12 éve szolgál ezen a helyen, azelőtt Szebenben a sárosiaknál volt az iskola rektora.

2. Az ő lakása a legkényelmesebb, újabban épült, gondoskodtak két szobáról és kettős kamráról. Osztálya kissé szűkebb.

3. Értelmi képessége és hajlama jó.

4. Erkölcsi jelleme férfias.

5. A tárgyak, amelyeket tanít: szabatos olvasást, az énekek dallamait, Hübner bibliai történeteit, keresztény hittant Fockius szerint, Ribaitól az egészség katekizisét, erkölcsi szabályokat, Hellmuth fizikáját, elméleti számtant, szépírást.

6. A tanulók száma felment 160-ra.

7. Az iskolaidő, mint fent, csakúgy az alapítvány és a felügyelők.
8. Jövedelme mindenben ugyanaz, mint az előbbieknél, levonva egy kocsi szénát és egy öl fát, tehát az összeg 298 fl.

D) A kisebb leányok iskolája:

1. A tanító Rotko János 33 éves, itt 5 éve szolgál, azelőtt szarvasi tanító volt.
2. Lakása két szobából és egy kamrából épült, elég kényelmes. Az osztály tágas és világos.
3. Értelmi képessége és alkalmazása [hajlama] ajánlásra méltó.
4. Erkölcsi jelleme jó.
5. A tárgyak, amelyeket tanít: betűismeretet, szótagolást, olvasást, Luther kisebb katekizmusát, Hübner könnyebb bibliai történeteit, Ribaitól az egészség katekizisét, erkölcsi szabályokat, éneket.
6. A tanulók száma 256, közben több.
7. Az iskolaidő mint fent, csakúgy az alapítvány és a felügyelők.
8. Jövedelme azonos az előbbiével, tehát 298 fl. Ami pedig ezeket a jövedelmeket illeti, megfontolandó, hogy a dolog árai megemelkedtek túlságosan, másként még a felét sem kapnák.
 - V. Bába 8 van, 6 felesküdt, vizsgázott, őket a keresztelés formulájára is kioktatták.
 - VI. Sírásó kettő van, akik a katolikusoknál is szolgálnak. A község fizeti őket, sorban ássák a sírgödörket, ugyanolyan mélységűeket, mint azelőtt, vagyis az előírásnak megfelelőket. Temető egy van, valamikor kerítéssel volt, most árokkal van körülvéve, a jegyzőkönyvben feljegyezve. A keresztelés előtt elhalt csecsemőket a temetőben temetik el, és bevezetik őket a halottak anyakönyvébe is.
 - VII. Jótékonyági intézmények a szabad felajánlásokon kívül nincsenek.
 - VIII. Feltűnő népi babonák nincsenek, mindazáltal ezek felhasználására vezethetők vissza a halotti torok, a keresztelek, a hosszabb ideig tartó lakodalmak, stb.
 - IX. Az évenkénti fogadalmi napokat a szokás alapján, elfogadott és megszokott ünnepélyességgel ülik meg az egyházban.
 - X. E vizitáció alkalmából elrendeljük:
 1. hogy az első lelképásztor távollétében, vagy betegsége esetén a második legyen beavatott azokba a dolgokba, hogy a gondnok az egyházi pénzszerénybe mit tesz be és mit vesz abból ki, mit gyűjt be és mit fizet ki. Ezt valamelyik lelkész jelenlétében tegye.
 2. hogy a szent úrvacsorának a kiszolgáltatására ne csupán azokon a napokon kerüljön sor, amelyeken az új Kyrie-t éneklük, vagy amelyeken az újonnan választott egyházfiak vagy a bábák felesküsznek.
 3. A bábák kapjanak minden szülőnőtől a szokásos 30 kr[krajcár] ajándékon kívül az első [gyermek] után 1 fl-t, amint ez a kerület többi egyházközségeiben már elhatározott.
 4. A bírák támogatásával be kell hajtani a hátralékban lévő vékákat és óvakodni kell attól, hogy ezután a hátralékok felhalmozódjanak, és hogy szemét nélküli tiszta búzában hozzák be azokat.
 5. A nagytiszteletű szuperintendens úr közbenjárására az egyházközség tekintélyesebbjei beleegyeztek, hogy az idős és nagyérdemű Gasparides Sámuel úr segítője részére egy bizonyos összeget az egyház kifizessen, erről tárgyalni fognak a lelkész urakkal.

Simonides János s.k.
esperes

Lyci Kristóf s.k.
szuperintendens

Valentini János s.k.
kerületi káplán és jegyző.

9. A csabai egyház kánoni vizitációja az 1816. évről

Az 1816. év október 16-án vizitációt tartott a csabai ágostai hitvallású egyházban nagytiszteletű Lovich Ádám szuperattendens úr tekintetes és nemzetes balogi Balogh Lajos, több nemes vármegye ítélőtáblájának ülnöke, a tisztelendő nógrádi esperesség felügyelője és a bányavidéki egyházkerület felügyelőjének helyettese részvételével. Nagytiszteletű Simonides János, a békés-bánáti esperesség esperesének, továbbá Valentini János, a sziráki ágostai hitvallású egyház lelkészének, a tekintetes és tisztelendő szuperattentia [püspökség] rendes egyházi jegyzőjének jelenlétében, a szentegyházban nagy tömegben összegyűlt néppel egyetemben.

I. Ez az egyházközség a békéscsabai anyaegyházból áll. Állapota az 1798. évi vizitáció jegyzőkönyvében.

1. Keletkezése és sorsa ugyanabban a jegyzőkönyvben.

2. A lelkek száma az 1812. évi összeírás szerint kitesz 6354 férfit, 6200 nőt és 80 nemes személyt, összeségében tehát 12.634-et számlálhatunk. Vélekedés szerint a növekedés a jelen időpontig 2.000, összesen mintegy 14.634. Mivel pedig az új összeírás csak a következő esztendőben fog elkezdődni, a nagytiszteletű békési esperes úrnak megengedjük, hogy az abból felkutatandó lélekszámot a szuperattendens úr rendelkezésére bocsássa, hogy ide a vizitációs jegyzőkönyvbe bevezessék.

3. A templom belülről és kívülről ugyanaz, mint az 1798. és az 1810. évi vizitáció jegyzőkönyvében, kivéve a torony tetejét, amelyet most újjáépítenek. Az új, fényes templomot, amelynek alapját az 1807. év Szentháromság XIX. vasárnapját követő hétfőn rakták le, 27 öl hosszú, 14 öl széles, most is építik és a munka isteni segítséggel már odáig jutott, hogy a falak a boltozatig emelkedtek és ősszel sor kerül a befedésre.

4. Az egyház kincsei ugyanazok, mint az 1798-as jegyzőkönyvben, hozzáadva azonban két új albát [karinget].

5. A templom és az egyház jövedelmei:

a./ Biztos bevételt alkot az a 728 fl., amely főleg Gécs Mihály segítségével, az úriszék jóváhagyásával a község pénztárából kifizetve az egyház pénztárába évenként bekerül, a többi arányos hetedrészben ugyancsak a község pénztárából a római katolikus közösségnek fizetik ki.

b./ Ehhez járul az egyház két malmából a közelmúlt évek közeparánya alapján befolyó 1346 fl., a felajánlásokból 70 fl. 41 kr., a perselyből kb. 44 fl., a harangozásból /:három harang után 1 fl., kettő után 30 kr.:/ évenként bejöhethet 400 fl., összesen 2.588 fl.

6. A jövedelmek kezelése úgy van meghatározva, hogy magát a pénztárat a lelkész tiszteletes uraknál őrzik váltakozva, a kulcsot a gondnoknál hagyván. A pénztárat őrző lelkész gondosan jegyezze fel a bevételeket és a kiadásokat, s akár a lelkész, akár a presbitérium tudta nélkül semmit a pénztárból ki ne vegyenek. Ezenfelül ajánljuk a nagytiszteletű esperes úrnak, hogy a pénztári ügyintézésre különösen ügyeljen és ebben a pontban a körülmények figyelembe vételével, azokkal összhangban intézkedjék.

7. A pénztár helyzete az új templom építése miatt jelenleg passzívumot mutat.

8. A toronyban három harang van. Lásd az 1810-es vizitáció jegyzőkönyvét.

9. Az egyházi vonatkozású írásos dokumentumok 1810 óta gyarapodtak két kötet születési és keresztelési anyakönyvvel és egy kötet halálozásival. Tapasztalván pedig azt, hogy az egyháznak semmi más jegyzőkönyve nem létezik az e tárgyú iratokon kívül, melyeket halála után a nagytiszteletű Miletz hagyott hátra, elrendeltük, hogy ezeket az iratokat Uhrin András tiszteletes rendbe szedve zárja el, a jövőben pedig az idősebb lelkész gondosan vezesse az egyház történeti jegyzőkönyvét, amely tartalmazza a nevezetesebb eseményeket, eredményeket és a felsőbbség rendelkezéseit.

10. Az egyház könyvei 1810 óta semmivel sem gyarapodtak.

II. Az egyház politikai-gazdasági ügyintézése a lelkészi szolgálatot végzőknél van.

a./ Az egyházi számadások felülvizsgálata a presbitérium által történik, az azonban kényszerből előfordul, hogy azokat a helyi lelkész és a bíró írja alá.

b./ A pénztárt kezelő gondnok Kirka György, egyházfiak Fábry Sámuel és Filipinyi Antal, őket mindnyájukat évenként váltani szokták.

III. A szolgálat:

Két tiszteletes lelképásztor van: Uhrin András, akiről lásd az 1810-es jegyzőkönyvet és Boszy Mihály, 36 éves. Először az osgyáni iskolában, végül a soproniban tápláltatott a tudományokkal. Előző helyén a másodtanító tisztét vállalta, 1799-től külföldi akadémiákra járt, 1801-ben visszatért és nagytiszteletű Nicolai Sámuel szuperintendens által a szent szolgálat rendjének lekötelezve, a pongyeloki egyházban tevékenykedett 1809-ig igehirdetőként, onnan az aszódiak hívták meg, ennek az egyháznak 1815-ig állt az élén, végül Békéscsabára hozták át. A német, a magyar és a szláv nyelvben megfelelően jártas férfiú.

A/ Ügyesség a szolgálatban:

1. A prédikációkat illetően: Nagy tiszteletű Uhriny közérthetően, a nép épülésére, megfontoltan beszél. Nagytiszteletű Boszy Mihály jó szónok, azonban higgye el, ügyelnie kell arra, nehogy műveltsége révén, melyben bővelkedik, a rögtönzésre hagyatkozzék, ügybuzgósága révén pedig olyan kifejezéseket használjon és olyan módon vesse el a bűnököt, amely a személyes gyűlölet valamilyen látszatát keltvén, a javítás és az építés szándékával semmisítse meg a jóra való törekvést. A hatóság iránti hűségről és kötelességekről mindketten gyakran beszélnek.

2. A hitoktatást illetően ugyanaz a rend van érvényben, amely az 1810-es jegyzőkönyvben olvasható.

3. A katekumeneket azonos módon oktassák, ahogy azt az 1810-es vizitáció jegyzőkönyve tárgyalja. Ugyanez érvényes az ún. artikulusokra.

4. A mindennapi nyilvános istentiszteletet illetően a rövidsége kényszerülnek, hogy a saját munkájától kimerült népet a mindennapi nyilvános ájtatosságra odaédesgessék.

5. A keresztelést illetően ugyanazt a rendet kell megtartani, amely az 1810-es jegyzőkönyvben áll. A szent úrvacsorára vonatkozóan: ezt mindig, bármely vasárnapon ki kell szolgáltatni, kivéve július és augusztus hónapban, valamint advent, nagyböjt és Szentháromság első vasárnapján. Egyébként az egyháziak óhajára elrendeljük, hogy a bűnbevallás és maga a feloldozás a vasárnapi istentisztelet előtt, a szent lakoma kiszolgáltatása pedig utána végeztessék el a szarvasi egyház szokása szerint.

6. A betegek gondozását és látogatását illetően elrendeljük, hogy a lelkész urak a maguk részéről tartsák a legszorosabb kötelességüknek a betegeket hetenként legalább egyszer meglátogatni és így legyenek nekik valóban vigasztalásukra.

7. Az iskola látogatására és igazgatására vonatkozóan úgy határoztunk, hogy - mivel a lelkész urak látogatása és felügyelete a célnak alig felel meg - Uhrin András tiszteletes különösen a fiúk iskolájának viselje gondját és azt látogassa, Boszy Mihály tiszteletes pedig a lányok iskolájának rábízott gondozását és látogatását tekintse feladatának. Ugyanezen alkalmakkor a fiatalságot mindig vizsgáztassák hittanból.

8. A megrögzött bűnösök megjavítását illetően általában a bölcs presbitérium kötelessége az egyházi fegyelem gyakorlása, ami elsősorban abban áll, hogy a helyi lelkész megrovó intelmei után a fel nem eszmélőket saját közösségében megkorholja, megjavítsa és azokat, akik ezen módon sem javultak meg, példaadás és a botrányok megelőzése céljából adja át megbüntetésre a község elöljáróságának. Megrögzött bűnösöknek kell tartani azokat, akik makacsul megvetik az istentiszteletet, a szent úrvacsorát, a házasságtörőket, a bujálkodókat, a paráznákat, a feleségüket eltaszító férjeket és viszont. Az ilyesfajta embereket a jövőben annál szorgosabban kell megjavítani, minél nagyobb - óh fájdalom - száma kerül szóba az egyházat támadó házassági botrányoknak.

9. Az anyakönyvek vezetésénél ugyanazt a rendet tartsák meg, mely az 1810-es jegyzőkönyvben van kifejtve.

10. A házasságkötésekre vonatkozóan, úgymint a kihirdetésekre, a vérségi és rokoni fokozatokra, az 1786. évi pátens idevonatkozó 6. pontjában foglaltak szolgálnak zsinórmértékül.

11. A temetésekre vonatkozóan elrendeljük, hogy a halottakat általában sohasem azon a napon temessék, amelyen kimúlásukat hírül adják, hanem a következőn, kivéve azt az esetet, amikor valaki egy távoleső kunyhóban hal meg.

B/ A lelkész urak erkölcsi jelleme: helyreállítottatván mindkettőjük és az egyház között a béke és az egyetértés, semmi sem kívánatos jobban, mint az, hogy azt szilárdítsa meg a szerénység, az önuralom és az ezekkel rokon erények, amelyeket ők másokban dicsérnek és másoknak ajánlanak.

C/ Mindkettőjük lakása leírva az 1810-es jegyzőkönyvben.

D/ Jövedelmek: Miután a csabaiak visszatérésével kapcsolatban Uhrin András tiszteletes úr a hívólevelek megváltoztatásának a céljából az 1816. augusztus 30-án és 31-én Pesten tartott nemes és tisztelendő egyházkerületi gyűléshez fordult, ugyanezen gyűlés: /:alatt idecsatolt döntésének hatályánál fogva, az egyháznak ezen ügy miatt kiküldött világi elnöksége a helyszínen éppen e kánoni vizitáció alkalmából a lelkészi jövedelmekről kérdést tett fel, összhangban a kerületi gyűlés fent említett határozatával, miután összegyűjtöttük mind az elhalálozott nagytiszteletű Miletz Mihály:/ /:alatt csatolt hívólevelét, mind Uhrin András://: alatt mellékelte és Boszy Mihálynak 4. alatt csatolt hívólevelét, az egyház és mindkét lelkész között egység jött létre és hagyatott jóvá, itt az 5. alatt, a lelkészek személye érdekében és az idők szavát mérlegelve, hogy lelkészi jövedelmüket, a törvényes és hiteles hívóleveleknek a lehetséges közelítése által újra meghívatván, megkapják, a továbbiakban épségben hagyva az egykori, 1791 óta meglévő és kihirdetett hívóleveleket.

1. Iskola négy van és ugyanannyi tanító, kik közül kettő a fiúkat, kettő pedig a leányokat tanítja.

A/ A nagyobb fiúk iskolája:

1. Ennek az iskolának az élén Andrassovitz György áll, róla az 1810-es jegyzőkönyvben.

2. Lakása olyan, mint az 1810-es jegyzőkönyvben.

3. Értelmi képessége és hajlama,

4. Erkölcsi jelleme,

5. a tárgyak és szerzők, akik szerint tanít, mint az 1810-es jegyzőkönyvben.

6. A tanulók száma ebben az iskolaévben 300.

7. Az iskolaidő, mint az 1810-es jegyzőkönyvben.

8. Különleges alapítvány nincs.

9. Az iskola felügyelőjének e vizitáció során Uhrin András tiszteletes jelöltetett ki.

10. A rektori jövedelem Andrassovitz György úr idején háromszori változáson ment át, mint azt a csatolt A és B másolatok mutatják. Miután ezek érvénytelenné váltak, az egyház harmadik,/: alatt csatolt hívólevellel állandó érvényű jövedelmet állapított meg, amelyet e vizitációs eljárás során a Nagytiszteletű is aláírt és szuperintendensi pecsétjével megerősítve jóváhagyott.

B/ A kisebb fiúk iskolája:

1. A tanító Poszpish János, hazája a Pozsony megyei Baringa, született 1799-ben. A modreni és a pozsonyi iskolában tanult. Először Karinthiában a bleibergi egyházban, utána a

mezőberényiben, majd Szarvason tevékenykedett iskolai rektorként, végül 1811-ben Csabára hozták át.

2. Lakása új, igen kényelmes, közvetlenül az iskola mellett van, három szobából és két kamrából áll. Osztálya csakúgy, mint az előzőé, tágas és világos.

3. Képességei és hajlama,

4. erkölcsi jelleme,

5. a tárgyak, amiket tanít és a szerzők az 1810-es jegyzőkönyv szerint.

6. A tanulók száma 408.

7. Az iskolaidő mint fent.

8. Alapítvány semmi.

9. Az iskola felügyelője, aki fent.

10. Megállapított jövedelmei olvashatók az ide L alatt csatolt hívólevelekben, melyek miután megváltoztak, más, a korábbiakkal inkább azonos értékű és itt 2. szám alatt csatolt hívólevelet adott neki az egyház, ezt a vizitációs eljárás során a nagytiszteletű szuperattendes úr jóváhagyott, aláírt és pecsétjével megerősített.

C/ A nagyobb leányok iskolája:

1. Tanító Czuker Sámuel úr akiről 1810-ben.

2. Lakása ugyanabban a jegyzőkönyvben,

3. Képesség és hajlam (alkalmazás),

4. erkölcsi jelleme,

5. tárgyak, melyeket tanít ugyanabban a jegyzőkönyvben.

6. A tanulók száma az elmúlt évben 226.

7. Az iskolaidő ugyanaz mint fent.

8. Hogy a jövedelmei milyen módon változtak, tanúsítják annak a háromszori hívólevélnek a másolatai, melyeket itt A, B, C alatt csatoltunk, de végül is megállapították a korábbi, 3. szám alatt csatolt hívólevelekben foglaltakhoz hasonló módozattal, melyet a vizitációs eljárás során a Nagytiszteletű jóváhagyott, aláírásával és pecsétjével megerősített

D/ A kisebb lányok iskolája:

1. A tanító Rokkó János úr, lakása,

2. képessége, hajlama, erkölcsi jelleme, a tárgyak, melyeket tanít mind az 1810-es jegyzőkönyvben.

3. A tanulók száma az elmúlt évben 340

4. Az iskolaidő ugyanaz, mint a többi osztályokban. Alapítvány semmi.

5. Ennek és az előzőnek a felügyelője Boszi Mihály tiszteletes.

6. Jövedelmei felsorolva olvashatók a hívólevelekben B alatt, miután ezek az idő haladtával megváltoztak, az egyház újat adott ki részére, amely jövedelmek behajtásának módozatára vonatkozóan a korábbiakkal megegyező, itt 4. szám alatt csatoltatott és ezt a nagytiszteletű szuperintendens a vizitációs eljárás során aláírta és pecsétjével megerősítve jóváhagyta.

III. Bábaasszony 21 van a 3 római katolikuson kívül, valamennyien esküvel lekötelezettek, vizsgázottak és a keresztelés formulájára kioktattak.

IV. Sírásó 3 van, temető egy, árokkal körülvéve. A keresztelés előtt elhalt csecsemőket a temetőbe temetik és beírják a halottak anyakönyvébe.

V. Jótékonyági intézmények a szabad felajánlásokon kívül nincsenek.

VI. Említésre érdemes népi babonák nem figyelhetők meg.

VII. Az oltáriszentségről, az alattvalóknak a föld legfőbb fejedelme és az előjárók

iránti hűségéről szóló beszédeket minden évben, de különösen őfelsége minden születésnapján tartanak.

VIII. Sérelmek:

1. Isten ígéje szolgálóinak, különösen ami Uhrin András tiszteletes úr hátralékait illeti, ezek behajtását komolyan ajánlottuk a község előljáróságának.

2. Az egyházközség. Megkérdeztük az eklézsiát, van-e panaszuk a lelkész urakra és az iskola rektoraira; válasza, hogy semmi olyasféle nincs, ami panasz tárgyává tétetnék.

Hitelesítve Békéscsabán, ugyanazon évben, hóban és napon, mint fenn Valentini János bányavidéki szuperintendensi jegyző által.

10.

A békéscsabai egyház kánoni vizitációja az 1836. évben

Az 1836. év július 5. napján a békéscsabai evangélikus egyházban elvégezte a kánoni vizitációt [az egyházi törvényeken alapuló ellenőrző vizsgálatot] Szeberinyi János nagytiszteletű szuperintendens [püspök], méltóságos Prónay Albert úr esperesi felügyelő, tekintetes és nemzetes Bodroghy József úr, Omaszta Zsigmond, Uhrinyi Pál ügyvédek, Hellebranth János esperesi jegyző, Steiner Jakab uradalmi tisztartó, Koricsanszky János és Szinovycz Lajos csabai jegyzők, nagytiszteletű Simon Sámuel békési esperes, Kuczian György a mezőberényi szláv egyház, Janovics János a szarvasi egyházban Gál József oldalán működő adminisztrátor lelkészek és az új nagytemplomban nagy számmal összegyűlt nép jelenlétében.

I. A békéscsabai egyház

A. Mater B. Csaba

1. Ennek az egyháznak a keletkezése az előző évszázad elejére esik, amikor Harruckern János György a törökök ellen harcoló császári seregnek végzett szállításért elnyerte a császártól ezeket a vidékeket, fia pedig, báró Harruckern Ferenc szláv eredetű evangélikusokat híván ide, a törökök által elpusztított földeket szabad vallásgyakorlat ígéretével ezeknek adta át művelésre. Amikor pedig ennek a családnak kihalt a férfiága, akkor ez a birtok örökösödés révén leányainak az utódaira szállt oly módon, hogy Sztáray Albert és Trautmansdorf Ferdinánd grófok csak a felét birtokolták, a másik fele rész az Eszterházy, a Batthyányi [a kéziratban így szerepel a két családnév], a Bolza és a Stockhammer grófoké lett. Azonban a Stockhammer ág egyik nőtagja jogát örökösen átengedte több, a lovagrendből származó úrnak.

2. Ennek az egyháznak a legutóbbi kánoni vizitáció óta leginkább említésre méltó változásai közé tartozik az, hogy felépítették az új és helyreállították a régi templomot. Kezdetől fogva ezideig a következő tiszteletes urak végezték itt a szent szolgálatot: Suhajda János 1715-1723. Szalay János 1723-1728, Burian Sámuel 1728-1744, Tessedik Sámuel 1744-1749, Wandlik Sámuel 1749-1752, Jurcsek János, vagy Georgiades 1752-1780, Drozdik Sámuel először káplánként jött 1772-ben, utána pedig ordinárius lett és Gyurcsek Andrással, Gyurcsek János fiával együtt végezte a szent szolgálatot, meghalt 1785-ben, Gyurcsek András 1780-1789, Miletz Mihály 1780-1815, Uhrinyi András 1798-tól mostanáig, Boszi Mihály 1815-1818, Haan János 1815-től mostanáig, Zayacz Dániel diakonusként Uhrinyi András oldalán 1833-tól mostanáig.

3. A lelkek száma 18.220; 2829 házaspár van, vegyes házasság 48; ebben az évben 10.773-an tettek bűnbevallást, az előző évben 828-an születtek, közülük 431 fiú és 397 leány, 216 házasságot kötöttek, meghaltak 648-an, konfirmáltak 114-en, közülük 61 fiú, 53 leány.

4. Két templom van. A régi templomot, mely már csaknem rom volt, felújították 1829-

ben Zelenyánszky János gondnoksága alatt és ez hétköznapokon szolgál az istentisztelet céljára, továbbá az úrvacsora kiszolgáltatására és a katekumenek oktatására. A feliratok legnagyobb részben elpusztultak. – Az új templom, melynek alapjait 1807-ben tették le, 1824. június 27-én szenteltetett fel. Ez az alkotás, melynek falai 7 láb szélesek, magasságuk 10 öl, a belső tér hosszúsága 25 öl, magassága 12 öl, a talaj lazasága miatt szertelen nagy alapokon áll. A szentegyházat 14 korinthoszi oszlop ékesíti, ezeken nyugszanak a boltívek, melyek a körszínházszerűen körülhúzódozó karzatot tartják. A templom ékességéhez tartozik az oltár és az orgona. Amazt a bécsi evangélikus templom mintájára készítették, emennek 24 változata, u. n. hangzata van. Felhasznált az egyház építkezésére és a díszítésre 270.000 fl. papírpénzt, ami különböző értékű volt, nem számítva azonban a hívek által végzett szállításokat és kézi munkákat. Az építéséről szóló történet megvan az egyház jegyzőkönyvében.

5. Az egyháznak megvannak azok a kincsei, amelyek az 1816. évi vizitáció jegyzőkönyvében fel vannak sorolva, de azokhoz még az alábbiak járultak: három oltárelő, fekete, zöld és viaszszínű bársonykelméből aranyozott rojtokkal, négy alba (fehér karing), négy mesterien faragott és aranyozott kandeláber, továbbá új aranyozott ezüst kehely ostyátányérvával, melyet a reformáció emlékére az 1817. évben szereztek be, ezzel a felirattal: Cyrkwj evang. B.Čabanské na pamatku třetjho stoletj obnowěnj dne 2^{ho} Listopádu roku 1817.*

6. A templomok számának megfelelően két torony van. Az újnak a toronyfala 30 öl magas, jelenleg még nincs olyan teteje, amilyenek az építész terve szerint lennie kellene. A régebbinek a tornya nem olyan magas, de szilárd és a római katolikusokkal közös órája van, valamint 4 harangja: az első 2060 fontot nyom, felirata: „Öntötte Eberhard Henrik Pesten 1808-ban a békéscsabai ágostai hitvallású egyház költségén. 1808.”, a másik 1230 fontot nyom, felirata: „A békéscsabai evangélikus egyház készítette az 1824. évben. Öntötte Eberhard Henrik Pesten 1824.”, a harmadik 705 font súlyú, felirata: „Az ágostai hitvallású evangélikus egyház készítette 1824. Ulety od Henrika Éberharda w Pešti léta Paně 1824 dne 20 Čerwena.* a negyedik 350 fontos, így: „Készítette 1774-ben a csabai lutheránus egyház Erdődy Mihály kisgyáni magyar által. Jöjjetek, ízleljétek, Jehovah jóságos.”

7. Az egyház jövedelmei ugyanazok, mint az 1816-os kánoni látogatáskor, de hozzájuk járul a kb. 20 holdnyi szőlő, melynek számára a nemes földesúri uradalom a Körösnél biztosított területet 1827-ben 16 évre kegyesen felszabadította az uradalmi jog elismerése fejében évenként minden egyes hold után lefizetendő 12 kr. ellenében. Növekedtek ezenkívül a harangozásból származó bevételek. Miután ugyanis megvételeztek a negyedik harang, elhatároztuk, hogy 4 harang kongatása után 1 fl, 30 kr-t, 3 után 1 fl-t, 2 után 30 kr-t kell leróni. Ezenkívül az egyház használatában van egy nádas is, melynek területe 90 négyszögholdat tesz ki, úgy azonban, hogy hetedrésze a római katolikus egyháznak jut. - Az egyház minden földterülete körül van véve gátakkal. -Legnagyobb összegűre becsülhető az Eszterházy-adósság, mely a kamatokkal együtt kb. 6.000 fl-t tesz ki. Ezzel az említett nemes uradalom tulajdonkép a községnek tartozik a mészárszékekért és a különböző épületekért, de a község átengedte ezt az Eszterházy-félét csakúgy, mint a többi uradalmak illetteit az egyházaknak olyan módon, hogy a lakosság számaránya szerint 1/7 rész legyen a római katolikus egyházé. Vannak az egyháznak passzív [terhelő] adósságai is 22.000 fl. értékben. - Az 1835. évben a bevétel 11.848 fl. 32 kr., a kiadás 10.278 fl. 30 kr. volt. De van az egyháznak ezenkívül 1100 köböl gabonája és 100 akó* bora. Növekedhetnének a bevételek szántóföldek és közös legelő számára történő kihalás útján, ha nem is állandóra, de legalább néhány évre, amíg az adósságokat megfizetnék és az új templom, valamint az új torony újbóli befedése megtörténne. - A bevételek kezelése a gondnok által történik, akit évenként választanak. A pénztárat az egyháznál őrzik, a kulcs a gondnoknál van. A gondnok a saját használatára, a lelkész a nyilvánosság számára a jegyzőkönyvbe ír fel. Az elszámolások évenként a községi előljáróság jelenlétében történik. Az ellenőr feladatát a lelkész vállalja.

Pere nincs az egyháznak senkivel.

8. Az egyház irattára áll 8 anyakönyvből, a számadási jegyzőkönyvekből 1731-től napjainkig, az esperesi és a szuperintendensi tárgyalások [eljárások] jegyzőkönyveiből, továbbá a helyi közgyűlések és bizalmas rendeletek irataiból. Van néhány, a történetre vonatkozó, de nem sorrendben leírt irat is.

9. Temető a Körös-csatornán túl van kettő, árokkal körülvéve. A régebbit 1776 körül vették igénybe, most már nagy részben a község rendelkezésére áll szerűként a szalma tárolására, másik része megtelt sírokkal és odaültetett akácfákkal. Az új temetőt ünnepélyesen 1830 április 14-én szentelték fel, a rákövetkező évben mindjárt igen gyászos használatba vételére került sor azáltal, hogy a kolera betegségben elhaltakat temették, öt héten belül 2000-et, és pedig az evangélikusok közül 1651-et, a római katolikusok közül 306-ot, a nem egyesült görögök közül 51-et, a zsidók közül 11-et. A 20 sírdomb fölött, melyek alatt az eltemetettek fekszenek, márvány emlékoszlop áll ezzel a felirattal:

„W choleře nemoci dvě tisje Čabanú
Za pět týdnů padlých ležj tauto u Panu.
Aby i potomci gjch památku ctili,
Předstawěnj obce slúp ten postavili”*

(Ezt a' feliratot készítette a' „Slawy dcera”* szerzője, Kollár János, a' magyart pedig Omazta Sigmond, volt megyei fizetéses táblabíró. - a szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)
Ez az új temető kb. 4 hold nagyságú, és mivel nagyobb része már megtelt, az egyház elhatározta, kérelemmel fordul a földesúri uradalomhoz, méltóztassék megengedni ezen felül 3 temető kihatását a község szélein. A gyeplé használatát megkapja az egyház, ahány jószágot lehetséges, lásson el szénával.

B/ Leányegyházak Gyula, Kígyós, Kétegyház és ami Gyulához tartozó birtok van Békés vármegyében, úgyszintén a szomszédos birtokok is. Mindenütt kevés a lélekszám, egyedül Gyulán vannak kb. 24-en. A lelkész tiszteletes urak csak alkalmilag szoktak ott istentiszteletet tartani, amikor temetést kell végezni.

II. Az egyház politikai-gazdasági kormányzata. Az egyház felügyelője a község előljárósága, mely évente elszámoltatja a gondnokot, az egyháznak mindig erélyesen gondját viselte és viseli továbbra is. A gondnok Lukoviczky János, aki el van látva utasítással és mindenre ügyel. Fizetése 40 fl. Egyháziak Lipták János és Valastyán György, akinek 10 fl. a fizetése. Van ezenkívül a gondnok mellett négy egyházi esküdt, akik egyúttal terménybehajtók is fizetség nélkül. A két decurio-nak [tizedes] van 10 fl.-a. - A presbitérium áll a szolgálatból az iskolák igazgatóival együtt, a község előljáróságából, a gondnokból és az egyházi esküdtekből, továbbá húsz hívőből, akiket a négy kerületből, az egyházközség u.n. decasaiból önként választottak. A presbitérium feladata tanácskozni a kisebb jelentőségű ügyekről, a nagyobb jelentőségű ügyekről egyébként közgyűléseket szoktak tartani, amelyeken az egyházközség minden tagjának van szavazata.

III. Az egyház erkölcsi állapotának jó volta nyilvánvaló abból, hogy kevesen vannak a nyilvános börtönökben, vallási szempontból pedig abból, hogy mind a vasárnapi, mind a mindennapi istentiszteletet szorgalmasan látogatják. Eközben nem tagadható, hogy az ifjúság a délutáni istentiszteletet vasárnapi napokon a tánc miatt mellőzi. Keveset vagy senkit sem ismerünk a népből, aki nyíltan megvetné az istentiszteletet. Olvasni nem tudók kevesen vannak, írni nem tudók a nép számához képest elég sokan. Az iskolások száma nagyobb kellene legyen és ezeket sem elég szorgalmasan küldik az iskolába. Az áhitat fokozásához szükséges könyvekkel csaknem mindnyájan rendelkeznek, szent könyvekkel nem sokan. Kevesen szeretnek könyveket olvasni, de nem is azok a legjobbak, akik a legolvasottabbak. Általában olyanok az erkölcsök az egyházban, amilyenek a munkát szerető, gondok közepette

élő, takarékos földműveseknél szoktak lenni. Amennyiben a dolgok a lelkészi szolgálat előtt ismeretesekek, kevés a boldogtalan házasság és kevés a következetesen külön élő házaspár is, hivatalosan csak három ismert. A bűnöknek buzdítással vetnek gátat, a nyilvános bűnösöket pedig, ha a jó útra nem akarnak visszatérni, a község elöljáróságához viszik. Az elmúlt évben mindössze egy csecsemő született házasságon kívül. Öten vannak a nyilvános börtönökben, akik közül az egyik az éjszakai sötétségben egy szerencsétlen ütessel átdöfve megölte tolvaj nagybátyját, a másik bűntársa volt azoknak a tolvajoknak, akik juhokat akartak lopni, a harmadik is ilyesféle tettért bűnhődik, a negyedik felgyújtotta az uradalmi szalmakazlat, az ötödik házasságon kívül fogant csecsemőjét elásta a földbe, de - amint a megtalálás utáni orvosi vizsgálat valószínűnek tartja - már holtan.

Babonás szokások, azon kívül, amelyek a nép körében mindenütt megfigyelhetők, nincsenek. Az egyház jótevésre irányuló buzgalma megvan, valahányszor így követelik a szükségletek. Így a régi templom helyrehozatalára összegyűjtöttek 1450 fl-t, az újnak a helyrehozatalára pedig, mivel a földrengés miatt repedéseket kapott, azon a 100 fl-on kívül, amit méltóságos gróf Sztáray Albert ajánlott fel, 1379 fl-ot. A többiről szólva, a vasárnapi felajánlások ritkán lépik túl a 30 kr-t, az évfordulós felajánlások pedig ritkán tesznek ki 10 fl-t. A végrendeletekben időnként figyelembe szokták venni az egyházat, de az iskolát nem, mintha ez valamiképp az egyházra tartozó dolog volna csupán.

IV. Az Isten igéjének szolgálata:

Uhrinyi András 1769. március 11-én Békéscsabán született, apja Uhrinyi András, anyja pedig Pap Zsófia. Az iskolát először Csabán látogatta, azután az elemi iskolát Gyulán, majd 1782-ben Eperjesre került, ott öt és fél évet eltöltve visszajött Debrecenbe, innen egy évi tartózkodás után Pozsonyba ment, ahonnan négy év és néhány hónap eltöltése után és a jelölti vizsgát letéve visszatért az atyai házhoz. Itthon töltött néhány hónapot, majd külföldre, névszerint Jénába távozott, két év és néhány hónapi ottani tartózkodás után végül visszatért és hamarosan ezután tekintetes Tihanyi Tamás úrhoz, a királyi kúria albírájához hívatott meg gyermeke nevelőjéül. Itt eltöltvén egy évet és kilenc hónapot, Békéscsabára hívták meg rendes helyi lelkésznek, ez időtől fogva mindmáig viseli ezt a tiszteletet. Beszéli a szláv, a latin, a német és a magyar nyelvet.

Haan János a Nógrád vármegyébe bekebelezett Abelován született 1779. február 3-án, apja Haan János iskolamester, anyja Boon Mária. Először itthon tanult, majd a Prága nevű birtokon, azután Korpona város vegyes iskolájában, 13 éves korától Losoncon, Csetneken, Rozsnyón, Pozsonyban, Wittenbergben. Wittenbergből nemzetes Pongrácz Ferenc házába hívták meg Ungvárra, itt két éven át időzött, mint pedagógus, innen visszatérve a sámsoni egyházhoz hívták meg, amely csaknem teljesen leégett, itt maradt /:beleértve azt a 9 hónapot is, amely alatt tábori papként működött:/10 éven keresztül. Miután annyi éven át az egyház régi állapotába való visszaállításán a szűkölködők közt maga is szűkölködőként fáradozott és már csaknem mindent elvégzett, akkor Balogh Péter öméltósága emlékezetébe idézte nagytiszteletű Lovich Ádám szuperintendens úrnak, hogy a katonasághoz elengedett tábori papnak ígéretet tettek. És mivel a nevezett úr éppen Békéscsabára indult az ottani egyház rendjének a helyreállítására, egyebek közt Haan Jánost is jelölte az adminisztrátori tisztségre 1818-ban. Ez alkalommal lezárták az ügyet azzal, hogy az adminisztrátor 3 éven át fele fizetését átengedi a hivataláról lemondó szerencsétlen Boszi Mihály tiszteletesnek, három év elmúltával pedig szabad lesz az egyháznak az adminisztrátort elbocsátani vagy megtartani. Mivel pedig nevezett Haan János az utóbbi feltételt elfogadni nem akarta, a község elöljárósága biztosította őt arról, hogy a három év eltelte után, vagy amennyiben Boszi tiszteletes egészségileg gyorsabban rendbejönne és előléptetnék, akkor teljes fizetéssel, mint az egyház rendes lelkésze, szabadon a helyén maradhat. Járatos a szláv, a latin, a német és a magyar nyelvben.

Zayacz Dániel diakónus Mezőberényben Békés vármegyében született, apja Zayacz

András szücs, anyja Petrics Mária. Az első oktatást hazájában kapta, ahol a helyi gimnáziumban 1823-ig humán tanulmányokat végzett. Azután magasabb tanulmányokkal való szorgos foglalkozás szándékával elhatározta, hogy a soproni egyházi líceumba megy át, ott 5 évig tartózkodva, befejezte filozófiai-teológiai tanulmányait. Végül 1828-ban letéve nagytiszteletű Kis Jánosnál a kandidátusi [jelölti] vizsgát, visszatért a hazai tájakra. Miután pedig három éven át több nemes háznál nevelőként működött, 1832 tavaszán készült kimenni Németország valamelyik egyetemére bővebb tapasztalatok szerzése céljából. De mivel külföldi országba való kimenetelét nem engedélyezték, Bécsben a császári és királyi protestáns hittudományi intézetben másfél éven át magasabb teológiai tanulmányokkal foglalkozott. Innen visszatérvén az atyai házhoz, az 1833. év augusztusában nagytiszteletű Uhrinyi András meghívta őt káplánként a békéscsabai egyház rendes lelkészének és attól az időtől kezdve tölti be ugyanezen nagytiszteletű lelkész úr oldalán a kápláni tisztet. Járatos a szláv, a latin, a német, a magyar és az olasz nyelvben.

a./ A szolgálat végzését illetően:

1. A híveket alkalmilag látogatják, hívásra pedig mindig. Az egyházközséggel békében élnek. A szentbeszédeket Uhrinyi András részletesen nem tudja leírni szemeinek gyengesége miatt, mindig emlékezetből beszél. A másik kettő leírja és Zayacz Dániel emlékezetből mondja el, Haan János ugyan nem olvassa, de emlékezetének segítségével a leírt beszédet szemei előtt tartja. Minden harmadik évben a Levelek szövegei alapján beszélnek és a híveket óva intik a gyakoribb vétkektől, ahogy erre a szöveg lehetőséget ad.

2. A hitoktatást Szentháromság I. vasárnapjától október hónapig végzik Herder munkája alapján, de fájdalommal vallják be, hogy a serdültebb ifjúság igen hanyagul látogatja ezt. Erről a dolgról bővebben lesz még említés a sérelmekről szóló pontban. A katekumeneket a nagybőjt idején tanítják és a lelkészurak a már több év óta használatba vett, a katekézist öt szakaszban elemző írást használják. A neofiták [újonnan megtértek] e katekézis szerint vizsgáznak a nép színe előtt mielőtt konfirmálnának, konfirmálni nagycsütörtökön szoktak. Az új házasságokat nem oktatják, hanem a jegyesség ideje alatt vizsgáztatják őket.

3. Vasárnapokon az istentiszteletet délelőtt tartják a Hamaliar-féle szertartáskönyv szerint, délután az istentisztelet könyörgésekből, szent himnuszokból áll, hétköznapokon a könyörgéseken és a szent himnuszokon kívül olvassák az újszövetség könyvét. Az ifjúság az istentisztelet alatt csintalanul viselkedik. Erről alább bővebben. Nagybőjt idején a szenvedés történetét olvassák fel Rambach szerint. A szertartásokban nincs változás.

4. A keresztség szentségét mindig a templomban szolgáltatják ki, kivéve azokat az eseteket, amikor a csecsemő gyengesége nem tűr késedelmet. A keresztapák nem szoktak eljönni, a keresztyánok viszont általában nyolcan, akik közül csak egyet írnak be. Az úrvacsora szentségét bármelyik vasárnap kiszolgáltatják az istentisztelet előtt, július és augusztus kivételével, éspedig a régi templomban, mert az új templomban éppen akkor a második harangszó alatt gyülekezik a nép a szent himnuszok éneklésére.

5. A betegekről való gondoskodás akkor történik, amikor hívják a lelkészt, ami gyakran az éjszakai órákban fordul elő. Hívatlanul a lelkész ritkán megy a betegekhez, mivel elég fáradozása van azokkal, akik hívják. Az orvosok iránt nincs elég bizalmuk, talán azon okból, hogy csak két vagy három éve kezdték megismerni őket. Módszeresen képzett orvosaik alig voltak, minthogy azelőtt a borbélyokon és az érvágókon kívül másokat nem ismertek.

6. Szokásban van a védőoltás is, csaknem minden vasárnap kihirdetik, s közben buzgón ajánlják, de nem olyan sikerrel, mint a római katolikus egyházban, ahol azoknak, akiket szerencsésen beoltottak, adnak egy cédulát azzal az utasítással, hogy annakidején csak olyan személyek köthetnek házasságot, akik az ilyen cédulát be tudják mutatni.

7. Az iskolák látogatását úgy osztották el egymás között a lelkész urak, hogy Uhrinyi

András látogatja a központiakat, Haan János a felsőoldalt, Zayacz Dániel az alsóoldalt, és teszik ezt alkalmilag akkor, valahányszor az egyházközség azon részeire hívják őket a betegek gondozására.

8. A házasságkötések során megtartják a pátensben foglaltakat és a Hamaliar-féle szertartáskönyv esküformuláját alkalmazzák. A leányok 15, a fiúk 17 éves koruk előtt nem házasodhatnak. Meghasonlott házastársak összebékítését elég gyakran megkísérlik és véghez is viszik, amennyiben erkölcsi érvekkel lehetséges, ahol azonban ezek nem eléggé indítanak meg, ott olykor a község elöljárósága jó eredménnyel alkalmaz fizikai eszközöket is.

9. A temetéseket, ha gyászbeszédet tartanak, három énekkel és kettős szöveggel végzik, ha pedig beszédet nem tartanak, akkor csak egy szöveggel és két himnusszal, a szent szertartást felajánlással és könyörgésekkel zárva. A gyászbeszédet a templomban szokták tartani és elég gyakran tartják a nép sokasága előtt /:kb. 70 alkalommal egy évben:/. Gyakran lelkész nélkül kell a temetéseket végezni, azon megfontolásból, hogy ugyanazon órában 5-6 is van az egyházközség különböző részeiben; ilyen alkalommal a kántor szokta énekelni a szöveget is, a felajánlást és a könyörgéseket is. Mivel már 56 esztendeje érvényben van a lelkészek között az az egyesség, melynek erejénél fogva a heti szolgálatot ellátónak a feladata a temetéseket végezni, ebből következik, hogy aki nem szolgálattevő, annak csak különleges esetekben kell amaszt elkísérnie. Az is előfordul, hogy olyan esetben, amikor az iskolákban alkalmazott tanítók temetnek, a gyászszókból az egyházi szabályzat értelmében kötelesek küldeni valakit a lelkészért. És mivel ezt megtenni nagyrészt elmulasztják, ebből következik, hogy a lelkész igazolt marad.

10. Az anyakönyveket nemcsak az egyház használatára vezetik, hanem ezenkívül a nemes vármegye használatára is átengednek évenként egy példányt.

b./ A lelkészi szolgálat erkölcsi jelleme. ...

c./ Mindegyiküknek van saját könyvtára és beszéd vázlatai.

d./ A lakáskörülmények elég kényelmesek, de a levéltár és az anyakönyvek számára szükség lenne tüzeset ellen biztonságosabb helyre.

e./ A jövedelmek nyilvánvalóak az utolsó kánoni látogatás alkalmával rendezett hívólevelekből. Az egyház a saját pénztárából szokott jótállni, ha valami hiányzik akár az igehirdetők, akár a tanítók fizetéséből. Ezekből a jövedelmekből semmit sem vonnak le. A lelkészi [parókiális] földeket maguk a lelkészek művelik és ezen a címen kapnak az egyháztól 50 vfl-t. Szőlői és rétjei nincsenek a lelkészeknek.

V. Az iskola

a./ Az iskola rektorai [tanítói] /:Andrassovitz György, Sztraka Károly, Szemian Pál Benjámin, Vozarik Pál és Strba, vagy Csorba Mihály.

1. Andrassovitz György a trencsényi Bossaczinból való, tanult Dobsán, Osgyánban, Selmesen és végül Pozsonyban, innen a békéscsabai egyház hívta meg, ahol 3 évig a kisebb leányokat tanította, 31 év óta pedig a nagyobb fiúk irányítója.

2. Sztraka Károly a Pest megyei Apostagról való. Retorikai tanulmányait Mezőberényben befejezve Pozsonyba ment, miután ott 5 éven át tanult, a békéscsabai egyház 1825-ben meghívta a kisebb fiúk tanítójának, és ebben a tisztségben működik 11 éve.

3. Szemian Pál Benjámin Bazinban, Pozsony vármegyében született 1787. január 13-án, apja Szemian Mihály lelkész, anyja Clementis Terézia. Tanulmányait először Modrán, majd Rozsnyón, végül Pozsonyban folytatta. Mezőberényből, ahol a német nemzetiségű egyházban a fiúk iskolájának élén állt, 1818. májusában hívta meg a békéscsabai egyház a leányok iskolája tanítójának.

4. Vozarik Pál a lipcsei Tarnócról való; miután tanulmányait Lőcsén megkezdte és Késmárkon, valamint Sopronban folytatta, ez utóbbi helyről hívta meg a békéscsabai egyház az oldali iskolába. E tisztségben működik 1825 óta.

5. Strba, vagy Csorba Mihály a Bars vármegyei Szódón született 1808-ban.

Tanulmányait a selraeci kerületi gimnáziumban végezte egészen 1829-ig, ahonnan a tiszaföldvári egyház hívta meg a tanulóifjúság tanítójának. Miután ott három éven át működött, 1833-ban Békéscsabára hívták a felsőoldali iskolába.

b./ Tanítói karakterük megmutatkozik abban, hogy különbség nélkül szeretnek könyveket olvasni, erkölcsi jellemük pedig abban, hogy semmit sem tettek, vagy tesznek, ami neheztelésre adna okot, az egyházközséggel és a lelkészekkel békében érnek. Az ifjúság oktatásában az elsők közé tartoznak ebben az esperességben az alesperesi jelentések bizonyossága szerint.

c./ A tanítási órákat elhanyagolják, különösen a téli időszakban, amikor délután két óraker - így hozván ezt a megszokott gyakorlat - eltávoznak a temetések végzésére. A tanítás órái nem meghatározottak, hanem aszerint, hogy a nappalok hosszabbak vagy rövidebbek, többet vagy kevesebbet tartózkodik az ifjúság az osztályokban. A leckéket a fenti okok miatt délelőtt is félbeszakítják, amikor délelőtt 10 óraker a tanító a tanulók egy részével temetés céljából eltávozik és az osztályt a nagyobb tanulók őrizetére kénytelen bízni. A Szentírás klasszikus helyeit részben a vallásban tanítják, részben időközönként elkülönítve is. A vallásban, szabadon használva Herder katekizmusán kívül saját összefoglalásait is, törekszenek a vallásos érzésre nevelni.

d./ A tanítás tárgyai: olvasás, írás, vallásban, történelem, számtan, földrajz, természetrajz, magyar nyelv és még más, abból a megfontolásból, hogy a tanulók különböző neműek és különböző korúak. A tanulók nagy száma miatt már régen szokásban van valami a kölcsönös tanítás módszeréből, hogy t.i. a kisebbeket a nagyobb tanulók tanítják.

e./ Az alábbi könyveket használják a tanítás során: Andrassovitz György használja Luther katekizmusát, a bibliai történetekhez Hübnerét, földrajzhoz Bartholomaeidesét és Palkovicsét, magyar történelemhez Szemianét, fizikához Michalkiét; - Sztraka Károly használja a tanításban Hübnert, Bartholomaeidest, Raffit, Michalkit, Milyot, Machacskit, Fayt, Kollárt, Debreceni kistükör-t, stb.; - Szemian Pál Hübnert, Seiler és Fock katekiziseit, természetrajzhoz Funckot, stb. - Vozarik Pál használja Luther katekizmusát, Hübnert, Bartholomaeidest, Krmannt, a Kistükört, Kollárt, Funckot, Michalkot; Strba vagy Csorba Mihály használja Luther kisebb katekizmusát, Cannabichot, Gáty Istvánt /:a természetrajzban:/ Pajer Antalt /:a hazai történelemhez:/, s a Debreceni kistükör-t, stb.

6. A tanulók száma ebben az évben 1360 volt, de vannak magántanítók is a szántóföldeken és a szomszédos szőlőkben, sőt egy beltelekhez tartozó is, akiket az egyház megtúr egy e célból kibocsátott esperességi intézkedés parancsára, de nem fizeti őket. Az iskolát közösen szokták látogatni, míg zsenge korúak, ez 12 éves korukig tart. Az iskolai tanítás tíz hónapig tart, de van a kánikulai napokon is, különösen azon célból, hogy a tanítóknak a templomban és a temetéseknel segítségre legyenek, ez a tanítás délelőtt van. A próbavizsgákat évenként az alesperes és a helyi lelkészek jelenlétében ünnepélyesen tartják és február hónapban szokták tartani a vizsgát a helyi lelkészek és a községi előjáróság közreműködésével. A szorgalmasabb iskolába küldésnek több akadálya van, elsősorban a téli időszakban a sár és a ruházat hiánya, az év többi részében pedig a gyermekek alkalmazása a gazdaság dolgaiban.

7. Iskolai épületek az öt osztály részére ugyanolyan számban rendelkezésre állnak, és pedig az egyházközség központjában a nagyobb fiúk számára egy és egy másik a kisebbeknek, a nagyobb és a kisebb leányok számára pedig egy harmadik; a negyedik az alsóoldali osztály mindkét nembeli tanulóknak, az ötödik a felsőoldali osztály ugyancsak mindkét nem részére; valamennyi elég tágas, kivéve ezt az utolsót, amely az előző tanévben nehezen tudta befogadni 400 tanulóját.

8. A tanítók jövedelmeit a meghívólevelek mutatják. Meghatározott tiszteletdíjra változott tandíjak vannak, így az éneklések és a kapuzás [hostiatio] is, melyekért 120 vfl-t fizetnek.

9. Pénzbeli alapítvány az iskola részére nincs.

10. Külön felügyelője nincs az iskolának a lelkészeken kívül, akikre vonatkozóan az utolsó kánoni vizitáción azt határozták, hogy egyik a fiúk, a másik a lányok osztályait ügyelje fel.

11. Az iskola használatára szolgáló könyv sok van a magyar ábécés könyvön kívül, amelyet Horváth Antal úr, e nemes vármegye alispánjának a költségén adtak ki, minthogy ezekből e megye valamennyi szláv iskolája a fentemlített úr ajándékként, a tanulók számaránya szerinti meghatározott számban kapott, a békéscsabaiak is kaptak 600 példányt.

12. Az alesperes véleménye az, amit a neki adott utasítás is előír, melynek erejénél fogva ajánlja az ajánlandókat, de a leckék sorozatát nem írja elő.

VI. Szülésznő [bába] a négy római katolikuson kívül 30 evangélikus van, akiket a vármegye sebésze tanított, a lelkész az egész egyházközség színe előtt buzdított és felesketett, józanok és szükség esetén a keresztelésben járatosak. Kapnak pedig fizetés címén a nemes községtől évenként 6 fval-t, a szülönőtől, ha idősebb 30 kr-t, az első szülés után kétszer annyit és különbség nélkül egy kenyeret.

VII. A sírásók Jancsik György, Schütz János és egy római katolikus, Szahul Pál, kapnak a községtől 30 vfl-t fejenként és 5 köből búzát, továbbá szállást, a magánemberektől gödrönként 6 kr-t. Előírás szerint egy ölnyi gödröket ásnak.

VIII. A szegényeknek nincs ebben az egyházközségben semmiféle intézménye, amit pedig felajánlanak, az bekerül az egyház pénztárába, de ezt úgy foglalják részletezve írásba, hogy amennyiben létrejönne valamilyen intézmény a szegények érdekében, egy összegben ki tudják azt onnan venni. Az árvák gondját a nemes uradalmak viselik az e célra kirendelni szokott gyámok útján. Javadalmas énekesek nincsenek, ilyenek helyébe a serdültebb tanulók lépnek. Otthonok és alapítványok özvegyasszonyok részére nincsenek.

IX. Az évenkénti fogadalmi ájtatosságokat illetően, évenként szoktak oltáriszentségi beszédeket mondani, megülik a reformáció ünnepét, mikor a felsőbbség elrendeli. Kétszer tartanak az év folyamán egyház napját, mégpedig Péter és Pál ünnepéhez legközelebb eső vasárnapon az új templom felszentelésének emlékére. A gondnok, az egyház esküdtjei, az egyháziak, a tizedesek [decurio] évenként szoktak felesküdni az egész egyházközség előtt; a község előjárósága a világi jogszokás szerint esküszik fel, mindazáltal szoktak a rákövetkező vasárnap szentbeszédet mondani a nép és az előjárók kötelességeiről. A szöveg alapján belefoglalják a szentbeszédbe, hogy kötelességeiket szolgálatnak fogják fel.

X. Sérelmek

a./ az egyházközség részéről és

b./ a lelkész urak részéről nincsenek, de annál több a követelés:

1. Hogy a halottak vizsgálatát a legrégebbi rendelkezések szerint foganatosítsák. Ámbár ugyanis az utolsó kánoni vizsgálatkor elrendelték, hogy az olyanok kivételével, akik a szántóföldeken haltak meg és az időpontról intézkedni, valamint azt kihirdetni nem lehetett, sohase temessék el a holttestet azon a napon, amelyen kihirdetik, mindazáltal a nép a sietségről leszokni nem akar, s aki vonakodik ezt végrehajtani, azzal szemben gyakran ellenséges érzület támad.

2. Hogy az egyház levéltára számára tűzvész ellen biztos hely rendeltessék.

3. Hogy, mivel az egyháznak két temploma van, az ifjúság oktatása, több és nyomós megfontolás alapján, ha nem is az egész évben, de legalább nyáron, elkülönítve, a régi templomban történjék, s e célból olyasféle rendezés legyen, hogy akár azonnal, akár későbbi időpontban harmadik lelkészt alkalmazzanak akár hitoktató, akár egyházi káplán néven.

c./ a tanítók részéről:

Szemian Pál úr panaszolja, hogy mivel az egyház magtára az ő udvarán van, ez a körülmény neki sok kellemetlenséget okoz és ezért kéri, hogy - miként a presbiteri gyűlés már régen határozott - a magtárat a kijelölt helyen építsék fel.

XI. Megszüntetendő elsősorban az a rossz szokás, hogy az ifjúság az istentisztelet közben a templom körül futkároz, vagy a templomban suttog és emiatt az igen tágas épületben akadályozza a hallást, vagy a templom körüli utcákon és magukban a lelkési udvarokban csintalanul futkároznak. És mivel eme rosszság ellen már különböző eszközöket eredménytelenül próbáltak ki, s mostanában már öröket is hiába alkalmaznak a szentbeszéd ideje alatt, az az egyetlen segítőeszköz, amelyet fentebb a 3. pont alatt jeleztünk. - Egyébiránt a farsangi multságok és a húsvéti locsolás itt is úgy megmaradtak, mint máshol. A lakodalmak, melyek egy egész héten át szoktak tartani, a polgári előjáróság hatékony segítségével két napra korlátozódtak, a keresztelői lakomákat a jövedelem nagysága szerint tartják. Gyászbeszédeket csak a felnőtteknek kérnek és közülük is leginkább azoknak, akiknek a jövedelme nincs a közepes alatt. A gyászszertartásokat nem végzik nyitott koporsónál, de közben, mielőtt a testet a sírba helyeznék, a halottat barátainak utolsó alkalommal megtekintésre bemutatják.

E vizitáció lefolytatása alatt a következők határozottak és rendeltettek el:

1. Miután az 1300 iskolásból az elmúlt évben csupán 500-at és néhány újonnan megtértet oktattak és konfirmáltak, erre a súlyos hiányosságra gondosan figyelmeztettük a híveket és atyailag intettük őket, hogy erre a nagyjelentőségű oktatásra és előkészítésre gyermekeiket szorgalmasan küldjék el.

2. Ajánlottuk a régebbi kehely bearanyozását, valamint annak az évnek a bevetését, amelyben készült, értve ezt a gondosságot a cinezett boroskancsóra vonatkozóan is.

3. A régebbi és túlságosan megkopott anyakönyvek újra bekötését ajánlottuk, az újabb anyakönyvekben észlelt hibákat pedig ugyanoda bejegyeztük irányadóként a jövő számára.

4. A húsvét ünnepén mindeddig virágzó locsolkodást megtiltottuk, miután előzőleg a nép elé tártuk a súlyos okokat.

5. Tapasztalván, hogy a nyilvános istentisztelet alatt a nagy néptömegben nincs meg a kötelező csend, ezenkívül az egyházközség öt tagját, négy férfit és egy asszonyt tartanak súlyosabb vétségek miatt a nemes vármegye nyilvános őrizetében, s végül, hogy a himlőoltás jótéteményét ebbe az egyházközségben túlságosan és arcátlanul elhanyagolják, ezek mindegyikéről kioktattuk a népet és komolyan intettük arra, hogy a helyesebb dolgokat kövesse.

6. Az egyháziak hét óhajt tartalmazó alázatos kérvénye elküldetett a helyi gyűléshez, melyet a következő napon tartanak a vizitációt végző szuperintendens úr elnökletével, ezen a gyűlésen sorra vettek és ténylegesen elintézték minden pontot, melyeket az egyház jegyzőkönyve tartalmaz.

Kelt, mint fent.

Szeberinyi János
bányakerületi
szuperattendens

Simon Sámuel
esperes

Mikolay István
esperesi és
vizitációs eljárási jegyző.

11.

Boszy Mihály lelkésznek egy levele. Eredetije az archívumban

1818. június 20.

Tekintetes, nemzeti és vitézlő Uram!

Megkülönböztetetten igen tisztelt Uram!

Az örökkévalóság kikötőjében rövidesen elnyerni készülvén azt a szigorú ítéletet, melyet többször arcátlanul kihívtam magam ellen, arra az egyre kérem tekintetes Uraságodat, hogy ártatlan feleségemnek, akivel szemben a törökös és szörnyű zsarnokságot kegyetlenül

gyakoroltam, aki soha nem mert senkinek panaszkodni és aki annak az esztelen fényűzésnek és ragyogásnak, melyet kimutatni bőven volt alkalmam, sohasem akart részesévé lenni, mint nemes asszonynak ártatlan gyermekeivel együtt eszközöljön ki oltalmat a nép dühével szemben, amely népet én különösen súlyosan megsértettem, oltalmat személyének és hozományának, amelyet én zavarodott elmével szintén megcsorbítottam. Egyedül rám hárul a bűn és a gyalázat és Isten iszonyú ítélőszéke előtt a végzés.

Nem voltam gonosz gyermekkoromtól fogva, de tönkretéve a dölyfösség és a gonosz társaságok által, melyek bőven akatak, eljutottam a vadság fokára, melyet megtartottam és amely alatt boldogtalan feleségem nyögött.

Isten, a legigazságosabb bíró tart már hatalmában engem „ez a hitszegő hűtlenül cselekszik és ez a pusztító elpusztít” Jes. XXI. 2.

Az igazságos dolgokat kérőnek és keresőknek, az igazságos dolgokat védelmezőknek osztályrészül juttatja az Isten a győzelmet!

Oltalmat szerencsétlen feleségemnek Jézus Krisztus sebei által, akinek én durva Júdása voltam!

Isten az ő könyörületével átkarolja a világot. Én ki vagyok rekesztve? Nem futok el az Úristen és az Úr fiának, Jézus Krisztusnak keze elől, akinek dicsőség mindörökké még a bűnösökben is, akiket le kell sújtania. Amen.

Tekintetes Uraságodnak legalázatosabb szolgája

Boszy Mihály s.k.

Isten hitszegő szolgája, az evangélikus vallás örök szégyenfoltja.

Cím: Tekintetes, nemzeti és vitézlő Stummer János
urnak, nemes Békés vármegye rendes szolgabírájának,
megkülönböztetetten tisztelt Uramnak.
Csaba.

Jegyzés: midőn e levelet illető helyére elküldötte Boszy a bibliothekába bezárkózáván beretvával nyakát megmetszette, azonban a haláltól mégis megmentetett. (e jegyzet az eredetiben magyar nyelven szerepel.)

12.

A békéscsabai egyház vizitációja az 1798. évről

A csabai egyház 1798. szeptember 6. napján ünnepélyesen meglátogattatott a nagytiszteletű szuperattendens (püspök) úr által.

I. Egyedül az anyaegyházból áll.

1. Keletkezett a telepések jövevelekor 1715-ben. Az 1717. évben Schuhajda tiszteletes úr szolgálta.

2. 6392, a hitvallás befogadására képes és 2400, a befogadásra kevésbé képes lelket számlál. Összesen 8792.

3. A templom keresztalakú, auditórium a [a hívek befogadására szolgáló része] nem eléggé tágas, régi, keleti-nyugati fekvésű. Hossza 14, szélessége 5 öl. A kapu felett felirat: „Isten kegyelmével, Mária Terézia engedelmével az evangélikusok fogadalomból emelték a jámborságnak,” azaz 1744 [* A fordító megjegyzése az „azaz 1744” kitételhez: a felirat kronosztichon, vagyis a latin szöveg kinagyított betűinek római számértékét összeadva is megkapjuk az évszámot *]. Az idő múltával szűkké válván, kibővített a kereszt déli részétől

észak felé, az észak felé eső kapu felett ezzel a felirattal: „A kereszt mindkét oldaláról alakja kibővítettik,” azaz 1773. Felül: „Gyurcsek János jelenlegi helyi lelkész, T.M. /:azaz Manitus Tóbiás:/ helyi jegyző.” 20 év múlva az egészet lemeszelték, amit tanúsít a déli kapu feletti felirat: „Ismét felújították 1795.” alapjai kőből, falai égetett téglából vannak, teteje zsinde, a három kapuhoz előcsarnoka van, padlója márványozott, karzata van mind a négy oldalról, ülőhelyek mindenütt vannak.

4. A templomban:

a./ Az oltár különböző színekkel festett, arannyal díszített, alsó oldalait Péter és Pál szobrai ékesítik, középen a kínszenvedés képe, e fölött tábla ezzel a felirattal: „Készítette a csabai evangélikus egyház 1728. Felújították 1781.” Az oltár felső oldalain két angyal ül, középpontban a fiát feláldozni készülő Ábrahám, akit tetteben a felhőből egy angyal akadályoz. A felső részeket cirádák díszítik, középen van a Gondviselés jelképe. Az oltáron négy aranyozott, fából készült gyertyatartó, amelyek eredetéről, használatáról és abbahagyásáról felvilágosítottak.

(Jegyzés: Ez azon oltár, melly egész [az] 1859[k] esztendeig fenállott. - A szerző lapalji megjegyzése. - G. L.)

b./ A keresztelő medence az oltár északi sarkánál a földhöz van rögzítve, kezdetleges művészettel készült. Szélei zöldek, közepe vörös színnel festett, négy tulipánnal díszített. Rézcsésze van belehelyezve, be van fedve gúla alakú faborítóval. Az ónkanna, melyben a keresztvizet hozzák, mögötte áll.

c./ A szószék déli irányban van, márványozott fából, polcán [pulpitusán] terítő, a nagybőjtben fekete posztóval takarják le.

d./ az orgona az oltár felőli részen zöld színre festett, nyugat felé van elhelyezve, 12 változatú, négy éven belül készült, pedáljai 3 változatúak, 3 fűjtatóval van felszerelve.

5. Az egyház kincsei és használati tárgyai:

Két kehely, közülük az egyik aranyozott ezüstről, melyen ez olvasható: „A békéscsabai evangélikus egyház kincse, Burian Sámuel jelenlegi lelkész buzgalmából és a pártfogók költségén készült az 1735. évben.” A másik a betegek használatára szolgál. Két ónkanna, közülük a kisebb két itcés, e felirattal: „csabai eklésia* 1737”. A több itcét magába fogadó ónkanna a keresztelővíz számára van. Két alba [fehér papi ruha], 5 asztalkendő, 2 jó, 3 elnyűtt. Az oltár takarója Kalamajból való piros abrosz fehér virágokkal átszőve, a nagybőjtben fekete posztó. Három vasból való ostyatartó.

6. Az egyház jövedelmei:

a./ Újabban épült két malom, még nem nyilvánvaló, hogy mennyit hoznak.

b./ A templom kapuinál elhelyezni szokott perselyekből évenként 16 rfl.

c./ A négy felajánlásból, a három ünnepiből és az újéviből 40 rfl.

d./ Csekélyke kegyes adományok, melyeket a szükség követelt, ha ezt a szószékről kihirdetik, a hívek szabad akaratukból adják.

e./ A temetési harangozásból két haranggal 6 kr., hárommal 12 kr., ebből évenként 37 rfl. származik.

7. A pénztár kezelése: Valamelyik lelkész őrizze a parókián. A minden évben választott, esküvel kötelezett gondnok kezelje.

Megtartandó:

A bevételeket és a kiadásokat az egyház könyvébe az a lelképásztor vezeti be, aki a pénzszekekrényt őrizi, ugyanezeket a gondnok is bevezeti saját kézi jegyzékébe, melyet mindig a pénzszekekrényben kell őrizni. Mind az adás és a kivétel elszámolásának és a gondnok írás alapján történő mentesítésének, mind pedig a kihelyezendő pénz biztosításának az érdekében; személyesen részletesebben kifejtettük.

8. A toronyban három harang van órával. A legnagyobb 925 font. Felirata [németül]: „Brunner János öntött engem Budán 1769.” A középső 609 font. Felirata: „A kisgyáni magyar

Erdődy Mihály által” - lejjebb „a csabai evangélikus egyház harangja újraöntetett. Jöjjetek, ízelejtétek meg, hogy mily jószágos Jehovah. 1783.” - A legkisebb 300 font. Felül: „A kisgyáni magyar Erdődy Mihálllyal”, lejjebb „az 1744. évben csináltatta a csabai lutheránus egyház. Jöjjetek, ízelejtétek, hogy mily jószágos Jehovah!”

9. Az egyház nyomtatott könyvei: Summownj Wýklad - Rambac pfenislowánj o utrpenj - Jacobai poklád - Tranoscius.* írottak: Anyakönyvek I. kötete az 1728-1752. évekről, jó írással, meglehetősen ép állapotban, II. kötet az 1753-1775. évekről jól megőrzött állapotban, III. kötet az 1776-1792. évekről jól megőrzött állapotban, IV. kötet a legújabb anyakönyv csinos írással. Nagyobb betűk és elegendő lapszél hagyása ajánlatos. - Három számadáskönyv az 1728. évtől máig.

II. Az egyház politikai-gazdasági igazgatása:

A./ A gondnok kezeli a pénztárat, melyre vonatkozóan a szükséges intelmek megadattak. Kijelölendő a többi esküdtek közül.

1. Gyűléseket, ha a szükség úgy hozza, valamelyik parókián, vagy templomban kell tartani, ezeket az idősebb lelkész úr hívja össze.

2. A számadást évenként ellenőrizték. Ez a jövőben a presbitérium előtt történjék. A számadást a jelenlévők saját kezűleg írják alá.

B./ Az egyházfi szabályszerűen végrehajtja feladatait. Mind ő, mind a gondnok évenként kap a pénztárból 6 fl-t és mentesek a község robotjától.

C./ A presbitérium a lelkészeken, a jegyzőkön, a rektorokon, a bírákon és az esküdteken kívül 24 féfiúból áll, ezek alkotják az egyházi gyűlést vagy szenátust, képviselik és kormányozzák az egyházközséget. Mindazokat, akik nincsenek felesketve, fel kell esketni, hogy lelkiismeretesen viseljék gondját az egyház érdekeinek. Ennek [a testületnek] mind a jogait, mind a kötelezettségeit nyilvánosságra kell hozni.

III. A szolgálat.

Két tiszteletes lelkipásztor van: Gyurcsek András, 44 éves. Itt szolgál 1780 óta és Miletz Mihály, 47 éves, azelőtt Cremnitzben rektor később Nyitraszerdahelyen és Cinkotán lelkipásztor, 1785 óta szolgál itt. Amaz Eperjesen, ez Selmecen, Mordán, Pozsonyban tanult, mindkettő Jénában fejezte be tanulmányait. Mindkettő három nyelven képes a szolgálatot ellátni.

A/ Ügyesség a szolgálatban:

1. A szónoklást és a hitoktatást illetően: Milecz tiszteletes úr nyilvánosan mondott beszéde és Gyurcsek tiszteletes úr hitoktatása révén a nagy tiszteletű szuperattendus úr előtt nyilvánvalóvá vált, hogy mire képesek mindketten. Mindkettő leírja a beszédeket. Mindkettő egyaránt beszél a népnek a föld fejedelme iránti hűségről. Hitoktatásokat tartanak Szentháromság I. vasárnapjától, a jövőben Quasimodo vasárnapjától [Húsvét utáni I. vasárnaptól] kell tartani, egészen a tél beálltaig. A nagybőjtben kell előkészíteni a katekumeneket, nagycsütörtökön vagy nagypénteken kell őket nyilvánosan és ünnepélyesen konfirmálni. A felnőttek téli oktatása, az úgynevezett Artikula, tartassék a nagybőjtben, vagy ha a helyi sajátosságok miatt alkalmasabb, lehet adventben is tartani, gondosan a könyörgések után.

2. A mindennapi istentiszteletet illetően:

Ezt könyörgésekkel, énekléssel és bibliai történet felolvasásával tartják. Ügyelni kell, hogy a nép szükségleteinek megfelelően építő hatású különlegességek is kapcsolódjanak hozzá. A könyörgésekbe bele kell foglalni az uralkodó fejedelmet.

3. A keresztelest a könyörgések, vagy a vasárnapi istentisztelet közben végezzék ünnepélyesen, a nép jelenlétében.

4. Az úrvacsorát a jövőben július és augusztus kivételével minden vasárnap szolgáltatassák ki.

5. A betegeket hívásra látogatják. Hívás nélkül is menjenek ki, ha megtudják, hogy

valaki beteg.

6. Legyen hetenkénti iskolalátogatás, az első két osztályé az egyik, a következő kettőé a másik lelkész által.

7. Az anyakönyveket váltakozva írják a heti szolgálattelvők, olyan rovatokat adva, hogy azokat tisztán és olvashatóan kell írni. A jegyzőkönyvet Milecz tiszteletes írja szorgalmasan, miként megegyeztek. Ami erre vonatkozik, azt elmondtuk.

8. A házasságkötésre vonatkozóan az 1786. évi március 6-i pápens ad szabályt.

B/ A lelkészek erkölcsi jelleme:

Az egyházközség dicsérte őket szorgalmukért.

C/ Mindkettőjük lakása nagyon kényelmes.

D/ Jövedelmük szempontjából a lelkész tiszteletes urak egyenlők, az adószedők számítása alapján mindegyikük részesül évenként kb. 677 rfl. 20 kr-ban.

IV. A népiskolának három tanítója van:

A./ Schiro úr, rektor, 26 éves, egyúttal kántor és orgonista, ezt a feladatot azonban váltakozva mások is végzik. Három éve szolgál ezen a helyen. Azelőtt négy és fél évig volt rektor Paro-n.

1. Lakása egy szoba és egy kamra. Az osztály tágas és világos.

2. Képességei és hajlama: nyújtott példájával igazolta önmagát.

3. Erkölcsi jellemét dicsérik.

4. Tantárgyai: bibliai történetek, természetrajz, magyar, földrajz, stb. Ajánlatik a metereologia [!!] Az általa használt könyvek mellé minden osztályban bevezetendőként csatolni kell: Kniha bjdy a pomoci.*

5. Az iskolaidő minden osztályban az egész év, kivéve a nyarat.

6. A tanulók száma 157.

7. Jövedelme: készpénzben 200 rfl. - 1/6 jobbágyteleknyi föld hozama kb. 7 rfl. - minden temetés után 15 kr., kb. 20 rfl. 30 kr. - a hívek adakozási és felajánlási pénzének harmada 29 rfl. - a gyónáspénz nyolcada kb. 8 rfl. – fűtésért minden tanuló 6 kr-t, ez kitesz 15 rfl-t.

Megjegyzendő: panasolja, hogy az utolsó rovatot nem fizették ki. Legyen gondja a presbitériumnak, hogy a hívólevélben megígérteteket pontosan kifizessék.

B./ Második tanító Gasparides Sámuel, a kisebb fiúknál, 52 éves. Azelőtt a hontiaknál Lissában volt hét évig rektor. Itt 26 éve szolgál.

1. Lakása meglehetősen kényelmes.

2. Képességei és hajlama dicséretes.

3. Erkölcsi jelleméről az egyház jó bizonyítványt ad.

4. Tantárgyai: ezeket a tanfelügyelői hivatal szabályozza, hogy mindent tanítsanak, ami a jövőben alkalmazható. Elsősorban az olvasás legyen kedves, pontos, mely alkalmazkodik a megkülönböztető jelekhez, az írás legyen csinos. Szorgalmasan műveljék a számtant.

5. A tanulók száma 200.

Az egyház, és ennek nevében elsősorban a presbitérium, mindenféle módon törekedjék arra, hogy legyen neki segítője, úgy azonban, hogy fizetése megmaradjon. Mert egy osztályban sincs inkább segítségre szükség, mint a kezdőknél, mikor azok 200-an vannak.

6. Jövedelme búzában, veteményben, szénában, felajánlásokból, temetésekből, fából kitesz közel 200 rfl-t.

C./ A harmadik a leányok tanítója, Turdely János, 51 éves, e helyen 28 éve szolgál.

1. Lakása a régi iskola. Mind a lakás, mind az osztály egészségtelen, úgyhogy erősen a presbitérium lelkiismeretének a figyelmébe kell ajánlani ezek kijavítását.

2. Képességei és hajlama nem az utolsó.

3. Erkölcsi jelleme az egyház bizonyítványa szerint becsületes.

4. Tanítja azokat a dolgokat, amelyeket a kisleányok életkora a tudományok alapelemeitől kezdve megkíván. Ezen osztály tiszteletes felügyelőjének kötelessége nem csupán a lelkiismeretes felügyelet, hanem ehhez csatlakozóan ajánlatik az irányítás is, hogy a leányok mindazokat megtanulják, amire az életben szükségük lesz.

5. A tanulók száma felmegy 300-ra.

Amire intettünk a kisebb fiúk osztályával kapcsolatban, az még inkább érvényes ebben az esetben. Valóban a legfőbb szükség két tanítót alkalmazni a leányoknál, akiknek egyike az abc-től az olvasásig foglalkozzék velük, a másik a nagyobbaknál dolgozzék, ahol már ki kell fejleszteni a készséget azokra a szokásokra, amelyeket megkövetel a leányok, mint jövő háziasszonyok helyzete. Mennyi jót tehet itt az iskola tiszteletes felügyelője!

6. Jövedelme a különböző címeken összehozni szokottakból kb. 200 rfl-re megy fel.

V. A bábaasszonyok száma 8; felesküdték, vizsgázottak, kötelességeikre a nyilvánosság előtt intették őket.

VI. A két sírásó mind az evangélikusoknál, mind a katolikusoknál szolgál és a község fizeti őket.

1. A temető úgy van körülkerítve és kettős kapuval ellátva, hogy joggal szolgálhatna országosan például és e nemből a csabaiak az első helyeket foglalják el.

2. A sírokat az előírt rendben és szabályszerű mélységben ássák.

3. A halvaszületett csecsemők, nemkülönben a betegsükből kifolyólag vagy, ha adódnának olyanok, amiktől óvjon a gondviselés, akik nyilvánosan emlegetett indítékokból öngyilkosok, a temetőbe kerülnek.

4. A holttesteket 48 óránál előbb, a királyi rendeletben mentesített eseteken kívül, senkinek sem szabad eltemetni, tehát akkor sem, ha ez súlyos fenyegetés hatása alatt történék.

VII. A szegényeknek nincs semmiféle intézménye. A koldulókat vagy élelmezésre szorulókat, legalább hatot, el tudja és tartozik is eltartani az elég erős egyházközség. A lelkipásztorok és az iskolai rektorok özvegyei számára nincs semmiféle szállás, amiről pedig az oly népes és egyébként előrelátó és jól rendezett egyháznak gondoskodnia kellene. Ez is a presbitérium gondjai közé tartozik. Amíg pedig sor kerül ennek az alkalmazására, fizesse meg az adót az egyháza lakos.

VIII. Panasza az egyháznak elsősorban valamennyi tanító ellen van, hogy gyakran elmulasztják a tanítási órákat, az istentiszteletekre vagy egyáltalán nem, vagy késve jönnek, hagyják, hogy az ifjúság a tanítási idő alatt szerte csatangoljon a forrásokhoz, sőt ők maguk, elsősorban Turdely úr, a leckeórák alatt kimennek. Mivel ezek súlyos, és tisztességes férfiakhoz méltatlan dolgok, ezért megvan a reményünk, hogy a jövőben ennek a panasznak legkevésbé sem lesz helye, miután megintettük őket. A tiszteletes lelkész uraknak, mint az iskola felügyelőinek kötelessége lesz a jövőben ezekkel a visszaélésekkel atyailag és bölcsen, a tanítók önértetének a sérelme nélkül és az ő tekintélyüknek mind az egyházközség, mind elsősorban az ifjúság előtti csökkentése nélkül, szembeszállni.

IX. A visszaélések közül a halotti torok, a keresztelési lakomák, vagy inkább zabálások /:nem keverendő ugyanis össze ezekkel a mértékletes és tisztességes viselkedés:/ teljesen szűnjének meg. Azt a nagyjelentőségűnek minősített visszaélést is idézzék a tiszteletes lelkész az egyházközség emlékezetébe, hogy a csecsemő keresztelésére a keresztapák nem jelennek meg, amire vonatkozóan erőteljes felsőbbbségi figyelmeztetést adtunk és ezt hallották.

X. A fogadalmi ünnepek közül, melyek mindeddig másutt is szokásban vannak, idézzük emlékezetbe az évenként megtartandókat:

1. Az Eucharisticon [Oltáriszentség ünnepe], az aratás és a terménybegyűjtés után egy meghatározott vasárnapon könyörésekkel, énekléssel és a fogadalmi ünnepnek megfelelő szentbeszéddel.

2. Onomasticon Regis [a király névünnepe], október 4-e utáni vasárnap az egyházközséggel és a templomban ünnepélyesen kell megülni, megfelelő könyörgésekkel és karénekekkel, valamint szentbeszéddel, mely kiemeli Isten jótéteményeit, melyek az előjárók révén jutnak osztályrészünkül, az alattvalók kötelességeit, stb.

3. A reformáció és az evangélikus vallásnak az 1791. évi 26. szakaszban engedélyezett szabadságjogok emlékünnepe, e célból alkalmas szentbeszéddel, mind könyörgésekkel és karénekekkel kell a népet arra buzdítani, hogy azokkal éljen.

Mind a lelkész urak, mind az iskolai tanítók sérelmeinek gondos megoldását ajánljuk a presbitériumnak. Legyen rajta, hogy Mihály hétig mindenki tegyen eleget kötelességének; a panaszokat Márton ünnepéig az esperességhez és ezen keresztül a nagytiszteletű püspökséghez kell felterjeszteni. Ezen örködjék a presbitérium, nehogy elmarasztalják.

Kelt mint fent.

Hamaliar Márton
bányakerületi püspök

13.

Markovicz Mátyás verseiből kivonat

ad ann. 1716.

Anno praesente impopulatur Csaba potenter,
Cuius Nic. Thuroczi impopulator erat.
Sacrorum praesul Suhajda primus ibidem.
In digitis robur cui fuit eximium.
Mathaeides rector csabensis, nomine Laurentz,
Primus erat, primus fors homicida quoque.
Principis Eugenii capta est virtute Temesch arx,
Qua victor Turcos compulit ire foras.
Ac iam tum currus csabenses suppeditabant,
Queis opus in bello forsitan hocce fuit.

Az 1716. évre

A jelen esztendőben hatalmasan benépesül Csaba,
melynek benépesítője Thuroczi Miklós volt.
A szent dolgok első előjárója ugyanott Suhajda,
akinek az ujjaiban rendkívüli erő volt.
Matthaeides, keresztnevén Lőrinc volt az első csabai
rektor, s véletlenül az első gyilkos is.
Jenő herceg vitézsége révén elfoglalták Temes várát,
ezáltal a győztes kivonulni kényszerítette a törököket.
És már akkor csabai szekerek álltak rendelkezésére
azoknak, kiknek netán erre volt szükségük a háborúban.

ad ann. 1722.

Interea Pesthum comissio religiosa
Confluit: et Szarvas construit aediculas.
Cui Szurmai vagus et nullo huc auctore vocatus

Pastor adest: post Hrdina huic similis.
In Szarvas Daniel Deutschenschmied ludimagister
Primus, de facie cognitus ille mihi.
Primus item iudex Joannes Kugyela dictus
Compater ille meus postea Cervopoli.
Tempore eo, quo Cervopolis, fuit impopolata
Kis Birinka quoque in békesiensi solo.
Joannes Grénertz, Laurentzius Matthaidesque
Primi impetrarant ius loca ad ista duo.
Kis Birinka, probus, primus tibi mysta Konicsek
Et primus Grénertz nonne scholarcha bibax?
Postque Konicsekium temulentus mysta Dubovszky,
Coelebs ille quidem, at virginitate caper.
Mox melior Matthaei, longeque potentior illo
Pastor adest; tandem huic par pietate Chovan.
Germanis slavisque ibidem serviverat unus
Initio pastor, slavus et ille quidem.
Postea, sed sero, Germanis, schismate facto
Mystam theutonicum gente vocare placet.

Az 1722. évre

Ezalatt Pestre jámbor küldöttség sereglük egybe:
és Szarvas felépíti templomocskáját.
Ennek első pásztoraként a kóbor és egyetlen alapító
által ide meg nem hívott Szurmai jelenik meg: utána a hozzá
hasonló Hrdina.
Szarvason Deutschenschmied Dániel az első iskolamester,
arcról ismerős ő nekem.
Ugyancsak az első bíró, Kugyela János nevű,
ő később Szarvason keresztkomám.
Az időben, amikor Szarvas, népesült be
Kis Birinka is a békési földön.
Grénertz János és Matthaides Lőrinc eszközölték
ki elsőként a jogot ehhez a két helyhez.
Derék Kis Birinka, első vallási vezetőd Konicsek
és első tanfelügyelőd nemde a boriszák Grenertz?
És Konicsek utáni vezetőd a kapatos Dubrovsky,
ő ugyan nőtlen, de a szüzességtől kecskebakká válik.
Majd jobb és nála sokkal befolyásosabb lelkipásztor Matthaei
következik; végül a vele jámborságban egyenlő Chovan.
A németnek és a szlávoknak ott kezdetben egyetlen
lelkipásztor szolgált, ő maga is szláv volt.
Végül, de későn, miután megtörtént a szakadás, a németeknek
úgy tetszett, hogy népükből való német vezetőt hívjanak meg.

ad ann. 1724.

Perque ea successit Schuhajdae Tempora Szalaj
Csabae, ridicula notus ab arte mihi.
Nam domuit cervos, fecitque repente iugales,
Queis Csaba ad Szarvas sueverat ille vehi.

Az 1724. évre

Ez alatt az idő alatt Schuhajdát Szalay követte
Csabán, számomra tréfálkozó képességéről volt ismert.
Mert szarvasokat szelídített és váratlanul kettős-fogatot
csinált és ezekkel szokott Csabáról Szarvasra utazni.

ad ann. 1727.

Post pulsum Turcam Seniori Neogradiensi
Mystae pesthenses diu paruere quidem,
Haec per tempoa sed nacti iam Pro-Seniorum
Excutiunt sensim neogradiense iugum.
Neogradienses res equidem sat vellicat isthaec,
Verum culpa latet neogradiense solo.

Az 1727. évre

A török kiűzése után a nógrádi esperességnek
engedelmeskedtek sokáig a pesti vezetők.
De ez idő tájt immár szert téve alesperesre,
lassanként lerázzák a nógrádi igát.
A nógrádiakat ez az ügy mindenesetre féltékenységgel gyötri.
Valójában a nógrádi földben rejlik a hiba.

ad ann. 1732.

Gregorium Farkas adducunt szarvasiensis,
Qui bonus et rector, concionator item.

Az 1732. évre

A szarvasiak beiktatják Farkas Gergelyt,
aki jó rektor és egyben szónok is.

ad ann. 1737.

Samuel Burian csabense relicto
Coetu, confert se Pilisium temere---
Postea sed Samuel Burian punitur avarus
Introducoque ego denuo Burjanium.
Kis birinkensem Danielem Burjan in aedem
Sacram introduco post abitum Chovani.

Az 1737. évre

Burian Sámuel elhagyván a csabai
gyülekezetet, elhamarkodva Pilisre megy---
De azután megbűnhődik a kapzsi Burian Sámuel
és én újra beiktatom Burjant.
A kis-birinkei szentegyházba Burja Dánielt
iktatom be Chovan távozása után,

ad annum 1741.

Kis berinkensis templi fundamenta pono
Ad primumque ibidem concionor laterem.

Az 1741. évre
A kis-berinkei templom alapjait lerakom
és ugyanott szónokolok az alapkö letételekor.

ad ann. 1744.
Emergit campis ingens Orosháza venustis
Cui mea praestruxit littera scripta viam.
Primus adhuc ibi mysta docet pia dogmata Christi
Andreas Horvath atque scholarcha Denesch,
Csabensi Samuel Burian valedicit ovili
Segue, vocatus eo, contulit Aszodium.

Az 1744. évre
A szépséges mezőkön kiemelkedik a hatalmas Orosháza,
melynek az általam írt levél készítette elő az útját.
Mindmáig első vezetőként tanítja ott Krisztus jámbor tanait
Horváth András és az iskolavezető Dénes.
Búcsút mond a csabai nyájnak Burian Sámuel
és Aszódra költözik, miután oda meghívták.

ad ann. 1745.
Kis berinkensem germanica natio slavum
Pastorem linquit thentonicumque vocat.
Hicque Rudolph Walther fidus gnavusque minister
Qui inter mille cruces concionatur adhuc.

Az 1745. évre
A kis-berinkei szláv lelkipásztort a német nemzetiség
elhagyja és németet hív meg.
Ez Walther Rudolf, hűséges és serény lelkész,
aki ezer gyötrelem közepette mindmáig itt prédikál.

ad ann. 1746.
Nunc, quae in Szent András habitabat natio slava
Desertum Komlós occupat atque colit.
Servieram cui ego per quatuor circiter annos
Primus, apud quam nec me prior alter erat.
Postea Zarkóczi ad Szent András ducitur intro
Per me, qui ad Komlós mox abiturus erat.

Az 1746. évre
Most az a szláv nemzetiség, mely Szentandráson lakott,
Komlós pusztát szállja meg és veszi művelés alá.
Ennek szolgáltam én elsőként körülbelül négy évig,
melynél előttem senki más nem volt.
Később Zarkóczyt iktattam be Szentandráson,
aki majd Komlósra fog eltávozni.

ad ann. 1747.

Ex Szarvas Mokram Csabaque colonia quaedam
Migrat. Péterffi quae paret imperio.
Huic ego pastorem Paulum Ghécs concionando
Praesentans, tractus vitiferos specular.

Az 1747. évre

Szarvasról és Csabáról egy telepes csoport Mokrára
költözik, amely Péterffi parancsának engedelmeskedik.
Ennek én lekipásztorként Ghécs Pált beszédemmel
bemutatván, a szőlőtermő tájakat figyelem.

oad ann. 1749.

Tunc mihi morte ruit Samuel dilectus iniqua
Thessedik. Incassum mox vocor ipse ego eo.
Ergo huic succedit Martinus Wandlik ibidem,
Quem sermone sacro intro ipse ego duco pie.

Az 1749. évre

Ekkor távozik igazságtalan halállal a nekem kedves
Thessedik Sámuel. Hiába hívnak hamarosan engem oda.
Neki tehát ugyanott Wandlik Márton lép a helyébe,
akit szentbeszédemmel én magam iktatok be kegyesen.

Jegyzet

- 20 o. hypothesiseket – részben igazolt feltételezéseket
- 21 o. Palugyai Imre, – ifjú: magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. 4. Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855.
- 21 o. regestrumban – névjegyzékben, lajstromban
- 21 o. lexicon – betűrendes ismerettár
- 21 o. Notizia particolare ... (olasz) – Sajátságos adatok a Magyar Királyság múltbeli és jelen állapotáról.
- 22 o. arendalis – haszonbérbe vett
- 22 o. Rogerius in carmine miserabili – Rogerius „Siralmas Ének”-ében
- 23 o. ritus explorandae... – az igazság tüzesvas- és forróvíz-próba (- vizsgálat) útján történő felderítésének szertartása
- 23 o. Guda de villa... – A Zuduva községből való Guda bepanaszolja a Chaba községből való Zodot és Benust 8 márkányi erőszakosan okozott káráért.
- 23 o. seminarii director – papnevelő intézeti igazgató
- 23 o. parochia antiquissima – legrégebbi plébánia (katolikus egyházközség)
- 23 o. epistolae procerum ... – a Magyar Királyság Főnemeseinek levelei [Pray, Georgicus: Epistolae procerum regni Hungariae. Posonii, 1806.]
- 24 o. Adolescens egregius... – Abramfy Imre nemes ifjú Chyaba nevű kastélyából, amely legalább egy mérföldnyire van innen, titokban azokhoz a pártütökhöz távozott; akik Jenőn vannak és ott, miután a lázadók kapitányától, Patóchy Baltazártól felmentést kapott, esküt tett, hogy ő maga is János király fiának a pártját követi és azokat a lázadókat a törökökkel együtt kastélyába befogadja, hogy ezt a kastélyt jobban megerősítve, népeivel és másokkal az alföldnek ezt az egész részét a maguk számára elfoglalják, s innen gyakrabban intézzenek támadásokat Gyula ellen és ezt a gyulai várost felélessék és így végül ennek a várnak az ostromára könnyebben tudjanak gondot fordítani. Én, mihelyt megbízható kémek útján átláttam, hogy mi a szándékuk, kísérletüket meg akartam előzni, felszereltettem tehát néhány kisebb ágyút és ugyanazon az éjszakán, amely napon megbizonyosodtam az ő tervükről, az összes katonákkal, lovasokkal, gyalogosokkal, puskásokkal és hajdúkkal, akik itt voltak, rátörtünk magára Chyaba kastélyra, azon az egész éjszakán bátran ostromolva, támadva, nyilazva, ugyanis eléggé meg volt erősítve kőbástyákkal és toronnyal, s mikor már jól kivilágosodott, támadással elfoglaltuk halál és vérontás közepette, magát az ifjú Abramfyt is megölték övéi közül néhányval együtt. Végül a bástyákat és a tornyot mindenestől leromboltattam, a kastély árkait betemettem, s az egész kastélyt felégetttem, valamint a másik kastélyt is, a néhai Zékely Benedek fiait, melyet Megyernek hívnak, leromboltattam. Nekünk ugyanis félnünk kellett attól, mert ehhez közel volt.
- 24 o. circiter – körülbelül
- 24 o. praedicatumok – előnevük
- 24 o. Sic transit... – így múlik el a világ dicsősége!
- 25 o. commisarialis – hadbiztosi
- 25 o. Registr. bursae ... – A krakkói magyar társaság névjegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis 1493-1558.)
- 26 o. concilia – zsinatok (gyülekezetek) (Péterfy, Carolus: Sacra concilia Ecclesiae Romana-Catholicae in regno Hungariae celebrata. Posonii, 1742.)
- 26 o. misera glebae adstricta plebs – a szerencsétlen, röghöz kötött nép
- 26 o. Lampe: Historia ecclesia... – Lampe: A reformált egyház története Magyarországon. (LAMPE, Friedrich Adolp: Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvani

... ex monumentis fide dignissimie a viro quodam doctissimo [Debreczen: Ember Pál] magnam partem congesta; nunc autem accessionibus multis locupletata et hoc ordine concinnata. A – Trajecti ad Rhenem, 1728.)

- 26 o. impopulatio –
- 26 o. praefectus – előljáró
- 26 o. aerarium – kincstár
- 26 o. proviant – élelem
- 26 o. mixta donatio – elegyített (vegyes) adomány. (A királyi adomány értékének egy töredékét a megadományozott befizeti a kincstárnak.)
- 26 o. impetrator – jószágnyerő
- 28 o. in recognitionem iuris dominialis - a földesúri jog elismerése fejében
- 28 o. Nec iam sunt ... – És már nincsenek tanyák, hanem joggal falusi házaknak nevezett épületek, melyeket a paraszt e mezőkön szaporítani szokott.
- 34 o. wandrowat' – vándorolni
- 34 o. bjelo –
- 34 o. A tak tedy pásow gjuh ako statok --És akkor legeltette őket, mint az állatokat.
- 34 o. fiskáliskodott –
- 34 o. struk – 1. hüvely (borsó, bab), 2. gerezd (fokhagyma), 3. csecs, emlő. (In: Slovník slovenského Jazyka [a továbbiakban SSJ], Bratislava, 1964. - IV. kötet 307. p.) Bármelyikből képződhetett gúnynev. Például: sovány, mint a fohagymagerezd; vagy: sokáig anyás lévén, későn „szakadt el a csecstől”.
- 34 o. lepiw – ragasztott
- 34 o. wajcjak –
- 34 o. smolka – emlős újszülött születés utáni béltartalma;
- 34 o. takau ti sojku wylepjm – akkora pofont lekenek!
sojka-szajkó. (In: SSJ IV. kötet 128, 137. p.) Bizonytalan etimológia!
- 34 o. žugán – kölyök, kamasz (In: SSJ V. kötet 828. p.)
- 34 o. puchor – begy, begyes, büszke (In: SSJ III. kötet 664. p.)
- 34 o. holý – kopasz
- 34 o. zdutý – felfújt, felfuvalkodott
- 34 o. strapatý – kócos borzas
- 34 o. grno – fej [népies, pejoratív] (In: SSJ I. kötet 443. p.)
- 34 o. muchali sa – feltehetően a „muchá” (légy) szóból, „légyre vadásztak, heverték” értelemben
- 34 o. od mrku – alkonytól; do svitu – pirkadatig
- 35 o. apprehensio –
- 35 o. „mog Mistyúrik” – kis Misikém
- 35 o. slepik – vaksi
- 35 o. smuhar –
- 35 o. Sebian – Sebestyén férfinévből
- 35 o. šuškar – suttogó
- 35 o. Lauro – Laurentius, Lőrinc
- 35 o. matriculae mortuor de a[nno] 1781. – halottak anyakönyve az 1781. évről
- 35 o. nistjar –
- 35 o. že jemu nič nechybnje, jen tačje mléko – neki semmi más nem hiányzik, csak a madártej
- 35 o. Zahoran Ďurkov – Gyurka fia Zahorán
- 35 o. Zakoran Lapikas –
- 35 o. zagaradjan — árkon túli
- 39 o. versatur urna serius, ocius – előbb-utóbb megfordul a sorsveder

- 39 o. honoratior – lásd a szerző megfogalmazását a VII. fejezet elején
- 39 o. ga som bow – én vagyok
- 39 o. ten starý člověk – az az öreg(ember)
- 39 o. tajd'en na počtu pre lis – megyek a postára a levélért
- 39 o. že čabenja na weky warja – a csabaiak örökké „war”-oznak (szó szerint ‚főznek’)
- 39 o. interjectio –
- 39 o. ej weru já nejdem! – biz én nem megyek!
- 39 o. pán Tatjk – Apuska; páti Otec – Atyám; pán Farár – lelkesz úr
- 39 o. kostow –
- 39 o. Henger-Henđer [a g és g közti különbségről]: Az evangélikus liturgikus nyelvben (a „biblictiná”-ban) a gé és jé hangot ugyanaz a g betű jelölte; köztük a különbség: j-g, g-
g
- 39 o. Welky Arad – Nagy Arad, Malý Arad – Kis Arad
- 39 o. ketyelovat' – restelkedni; visgálovat' -vizsgálni;
- 39 o. kjpvišelow – képviselő; djljš – gyűlés
- 39 o. páni kjpwišelowja... – a képviselő urak a választmányi gyűlésen azon végzést hozták, hogy a tűzfalak vizsgáltsanak meg és akié rossz, azt büntessék meg
- 40 o. plny ako ... – telt, mint a pénz; kidagadt, mint a duda; kivirágzott, mint a lepedő; részeg, mint a kéve; sovány, mint az agár; eldőlt, mint a zsák; fehér, mint a galamb; magányos, mint az ujj; megfeketedett, mint a posztó;? lopva, mint a nádor Komlóson keresztül; okos, mint Salamon disznaja; párosak, mint Drgó lovai
- 40 o. I., Ked' son išow ... – Mikor mentem a tanyára nappal volt / Kinn álltak mind az asszonyok / az eresz alatt, / Kérdik tőlem / Hol voltam? / Hogy a réten úgy / eláztam
- 40 o. II., Šimaiho owce ... – Simai birkáin / Arany a csengettyű, / Ezüst a pánt / Réz a csat
- 40 o. III., Ten B...sky Ďuro ... – B...szky Gyurinak / két szép lánya van, / Mikor együtt mennek / mint a páros ökrök
- 40 o. IV., Tak sa každý ... – Mindenki úgy hiszi / hogy Dombár a gazda. / Szalonnát eladja, / a szolgáltnak tőköt ad, / Mikor hídon megy át, / Farkaiknál fogva húzza lovait
- 40 o. patriarchalis – családias, egyszerű
- 40 o. respektusból – tiszteletből
- 40 o. pensioba teszi magát – nyugdíjba
- 40 o. Ďuro:Jano, ozenili t'a! ... – Gyuro: Jano, kiházásítottak! / Jano: És kit találtak nekem? / Gyuro: Hrcskáék Doráját. / Jano: Ej, én biz' szívesebben vettem volna Kacsánék Iláját
- 41 o. diplomaticus – szokásos, körültekintő
- 41 o. öt usque tíz – öttől tízig
- 41 o. radostnjk – lakodalmas kalács
- 41 o. allocutiot – ünnepi beszédet
- 42 o. otium est pulvinar Satanae – a heverészés a sátán párnája
- 42 o. reparáltattuk – javítottuk
- 43 o. ex professo – hivatalból
- 43 o. in puncto sexti – a VI. parancsolat szempontjából
- 43 o. praeter propter – körülbelül
- 43 o. communicansok – áldozók, úrvacsorát vevők
- 43 o. Wo man singt ... (német) – Ahol énekelnek, ott nyugodtan pihenj le, / haragos embereknek nincsenek dalaik
- 43 o. exegeticus, mysticus és polemicus – (bibliai) szövegmagyarázó, az érzékfelettiakkal foglalkozó és vitázó
- 43 o. postillái – prédikációi (szentbeszédei)
- 43 o. Dt. Hoë evangelická ručnj kniha – Dr. Hoë evangélikus kézikönyv(e)

- 43 o. Swatýck otcú plač – A szent atyák sírása
- 43 o. Putowánj swatých – A szentek vándorlása
- 43 o. Arndt: Knizečka ragská – Arndt: Paradicsomi könyvecske
- 43 o. theomaniába – isten-rögeszmébe
- 44 o. že sa mu hostec pohne – hogy megmozdul a reumája
- 44 o. fertályában – negyedében
- 44 o. capacitálođ – igyekszel rábeszélni
- 44 o. fatalisticus – az előre elrendelt végzetben megnyugvó
- 44 o. desperálnak – reményüket veszítik
- 45 o. cs. k. – császári és királyi
- 46 o. speculatiok – üzérkedések
- 46 o. Bartolomaeides, memoria ... – A Bartolomaeides család emlékezete. (Memoria Ladislai Bartholomaeides ... seu genealogia familiae Bartholomaeides. Pesthini, 1828.)
- 46 o. ... patronymicum névre – apja nevéből származó vezetéknévre (Apjának keresztnéve ugyanis Bertalan, latinul Bartholomaeus, volt.)
- 47 o. presbyter – az egyházközségi tanács tagja
Az eredeti szövegben Vésztő szerepel, utólag lett javítva Dévaványára.
- 47 o. sessio – telek
- 47 o. kuratora – gondnoka
- 47 o. patriarchája – nemzetség feje
- 48 o. expeditor – kézbesítő
- 48 o. saxoniai – szászországi
- 48 o. privát – magánszemély
- 49 o. plebanus – katolikus egyházközség élén álló pap
- 49 o. parochussá – plébánossá
- 79 o. practisált – joggyakolatot folytatott
- 50 o. Iskra –
- 50 o. candidált – jelölt
- 51 o. xron [xr-on] – krajcár (az xr a krajcár korabeli rövidítése volt.)
- 51 o. perceptornak – adószedőnek
- 52 o. deducálhassa – származtathassa
- 52 o. reversalist – kötelezvényt, írásbeli nyilatkozatot
- 52 o. Burií micae ... – Burius: Időrend szerinti történelmi morzsácskák. [Burius, Johannes: Micae historico-chronologicae evangelico-Pannonicae (Ab anno 1673. Ad 1688.) ED. Paulus Lichner. Posonii, 1864.]
- 52 o. Haan: Jena hungarica... – magyarázataát l. a ... oldalhoz tartozó jegyzetnél
- 53 o. pán tablabíró – táblabíró úr
- 54 o. cimentírozó – cementező, kőfaragó
- 54 o. chyrurgus – sebészorvos
- 54 o. physicus – tisztiorvos
- 55 o. copul ... – házassági anyakönyv
- 56 o. capacitás – tehetség
- 58 o. provideálta - ellátta
- 58 o. protocollumban – jegyzőkönyvben
- 59 o. grassált – erőszakoskodott
- 59 o. Gánjže podepsaný ... –

Én alulírott adom tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy kegyelmet és szeretetet tapasztalván a szeretetreméltó és becsületes csabai egyházközség részéről, midőn idejöttem és letelepedtem, ezért mindenkinek tudtára adom, hogy én sem fizetéssel, sem mással őket háborgatni nem fogom, amíg törvényesen választott

lelkészük van, magamat a kedves jóakarók szeretetére hagyom. Továbbá, a szeretett Úristen és a becsületes előljáróság előtt ígérem, hogy életemet az Úr szolgájához méltón fogom élni és senkit semmiben akadályozni nem szándékozom, amire sajátkezű aláírásom a bizonyság, Kelt Csabán 1783. Február 21-én.

- 59 o. Ad haec subscribit ... – Ezekhez aláírását adja tisztelendő Konicsek Tamás s. k.
- 59 o. matriculája – anyakönyve
- 59 o. in templo ... – a templomban házasságot kötött Hudecz György Molnár Zsuzsanna özvegyel
- 59 o. commentariusában – kis feljegyzéseiben
- 59 o. banderiumra – zászlóaljra
- 59 o. superintendens – püspök
- 59 o. Bartolomaeides memoria ... – Bartolomaeides: Azon magyarok emlékezete, akik Wittenbergben tanultak. [Bartholomaeides, Ioannes in alma condam universitate Vitenbergensi a tribus proxime concludendie seculis studia in ludia patrilis conepta confirmarunt. Pesthini, 1817.]
- 60 o. Anno 1726 copulati ... – Az 1726. évben a következők kötöttek házasságot Szalay János rendes lelkipásztorsága idején
- 60 o. Nam domuit cervos ... – Mert szarvasokat szelídített és sebtében kettős fogatot csinált, mellyel ő Csabáról Szarvasra szokott utazni. /Akkor Buriant választják csabai vallási vezetőnek és Szalay szarvasaival elmenni kényszerül.
- 60 o. pietista – a pietizmus híve [=evangélikus vallási mozgalom a 17-18. században, mely az érzelmi alapon nyugvó vallásosságot követeli]
- 60 o. Anno 1735 die 23^a Mart. ... –
Az 1735. év március 23-án eltemettetett Burian Zsuzsanna, a legtisztább hajadon, jámbor és legjobb reményű, miként égő áldozat ajánlatott fel az Istennek. Uram Jézus, a te kezeidbe ajánljuk a te véreddel tisztára mosott jegyesedet. Oh legédesebb oltalmazó, gyűjtsd össze a szülőket gyermekeikkel a te égi hajlékodbán!
- 60 o. Sepultus Joannes Szikora... –
Eltemettetett Szikora János, a legrosszabb hangú (modorú) madár (baromfi)
- 60 o. Sepultus egregius et ... – Eltemettetett az érdemes és tisztelt Molnár Illés úr, községünk ékessége, Krisztus egyházának támasza, az árvák gyámolítója, az özvegyek oltalmazója, a szerencsétlenek szeme és szája, az Úr igéje hallgatásának vágyától Cornelius, az Úr szolgálói iránti jóságától Abdias és Onesisiphorus, aki keresztényi erényeiről ismeretes. Lehullott koronánk, összeomlott védelmünk, kihúnyt reményünk e férfiúban!
- 60 o. Sepulta generosa ... – Eltemettetett a nemes Proxa Zsuzsanna, a legrosszabb férj legjobb hitvestársa, ostoba Nabal, bölcs Abigél
- 60 o. sepultus est filiolus mei vicini – Eltemettetett szomszédom fiacskája
- 60 o. mortua est uxor sartoris – meghalt a kapásnak a felesége
- 60 o. sepulta est ancilla Dnae. Thuroczianae – Eltemettetett Thuróczi úrnő szolgálólánya
- 60 o. sepulta est mulier quaedam – Eltemettetett egy bizonyos asszony
- 60 o. vocatorialisból – meghívólevélből
- 60 o. Nos infrascripti tenore ... –

Mi alulírottak, a jelenlévők nevében értésére adjuk mindazoknak, akiket illet, együttesen és egyenként, hogy midőn mi az alulírott évben, napon és hónapban bizonyos, mégpedig kellemetlen, a mi egyházunkat mindeddig rendkívül zavaró ügyek összefoglalása és alapos kivizsgálása érdekében először csabai templomunkban, majd pedig az egyházi vagy lelkészi épületekben /:együtt a nemes Thuróczy Miklós úrral, egyházunk tekintélyes védnökével, továbbá a jelenlegi bíróval Szlávik Mártonnal, Hrabovszky Pállal, Csemerszky Jakabbal és másokkal, akiket az említettek tudnának

felsorolni és írásban részletesen előszámlálni, egyidőben és együtt:/ mégpedig a lelkészi stóla (járandóság) rendezésének alkalmából és okán megegyeztünk és ennek során az alábbi, rendben összeállított intézkedést hoztuk; mégpedig:

1. Minden egyes, bárhogy befogott eke után tartoznak egyenként 2 kila (1 kila=2 pozsonyi mérő=kb.120 liter, vagyis a 2 kila=kb. 240 liter) tiszta búzát adni a tiszteletes úrnak.

2. Kézi munkások 1/2 kila-t

3. Őszi vetésként, melyhez a tiszteletes úr adja a magot, 12 kila-t tartoznak elvetni.

4. Szénát 16 kocsival vagy szekérrel; tavaszi vetésnek pedig 6 kila-t tartoznak, mindezeket a végső kiviteligtartoznak teljesíteni.

5. Fából, amilyen található, 12 kocsival.

6. Felajánlás Karácsony napján, Húsvét napján és Pünkösöd ünnepén, ezekből az eddigi bevett gyakorlat szerint a rektor úrnak jut a harmadrész.

7. Az úrvacsorához járulóktól a rektor úré a hatodrészt.

8. Gyűjtés Háromkirályok ünnepén (Vízkeresztkor, azaz január 6-án), hasonlóképp ebből is harmadrész a rektor úré.

9. A temetési beszéd után, mégpedig családleszármazási felsorolással 1 Rfl. (rajnai, vagy német forint).

Hálaadással ékesített beszéd után 20 poltura (kb. 1/2 forint).

Temetés énekkel 8 poltura.

Keresztelés és a gyermekágyas asszony bevezetése után kenyér, tyúk és 2 poltura.

A kihirdetés, a házasságkötés és az új-jegyési kendővel való bevezetés után pecsenye, kalács és 16 poltura.

Az özvegyek pedig, bárkik is legyenek, egyenként évenként egy megfelelő zsákot tartoznak adni.

A pártfogó urak különleges jóindulatából és beleegyezésével minden évenkénti ünnep alkalmából, t. i. Karácsonykor, Húsvétkor és Pünkösdkor elvárhatja az akó (kb. 54 liter) sörét.

Gyertyákból 20 komoly fontnyit (kb. 11 kg).

A mézárszékből 50 font húst.

A korcsmából 4 Rfl-t.

Ezen ügy erősebb bizonyosságául és hogy a jövőben minden ízetlenség, a lelkészi jövedelmek körüli rendetlen vizsgálódás, az egyház kebelén belül elterjedni szokott vita messze távortartassék, hanem inkább a jelen sorainkban foglalt egyetemes és egyes határozatok tartassanak meg sértetlenül, elrendeltük használatos pecsétünkkel megerősített jelen soraink kiadását.

Kelt Csabán a lelkészi épületben 1728. május 22-én. Kiadatott a lelkészi házban Szlávik Márton bíró, Hrabovszky Pál és más esküdt ülnökök jelenlétében általam, Andreadis János helyi felesküdt jegyző által. – A felsőbbség megbízásából mindezen, fentebb részletesen írásba foglaltakat jóváhagyja és megerősíti saját névalírásával és pecsétjével Hrdina András, a nógrád-pesti esperesség első ülnöke.

62. o. chronológiában – időrendi táblázatban

62. o. I., Poznaměnanj offer ... –

I., Adományok és más egyházi jövedelmek felsorolása

Készpénzes adományok No 4: új évkor, Mihály-napra, Keresztelő Szent János napjára, Mindszentek napjára. Továbbá egy hordó bor, amely Mindszentek napján, illetve az azutáni napon adatik el. Ami pénz ezért a hordóért befolyik, az az egyháznak évről évre átadatik. így folyó évben, 1728-ban 14 rhénes arany, azaz 14 rhfl-t tett ez ki.

II., Ruhák és más templomi kellékek felsorolása

1., Kelyhek. Találtam három kelyhet, egyet vastag ónból, fedéllel, egy régit vékony ónból, fedéllel és egy fedél nélküli kristálykelyhet.

2., Ide: találtam az egyházközség edényei között: egy kőkorsót, egy ostyatartót, egy kisebb és egy nagyobb öreg, rossz perselyt, amelyekbe a templomra szánt alamizsnát gyűjtötték.

3., A templomi ruhák, amelyeket találtam a következők: két kámzsa, nagyon kopottak, továbbá kehelytakaró kendők: két selyem és három vászon, továbbá két vékony oltárterítő.

III., Ez pedig az én hivatalom idején épült:

vagyis ezen 1728. év október 29-én nem kis erőfeszítés és fáradtság után Budáról elhozott az oltár a csabai egyház számára, harminc nap alatt felállított és ugyanazon hónap 31-ik napján az Úr szolgájának alkalomhoz illő prédikációja és buzgó imádsága után felszenteltetett. Az oltár 121 forintba került, kivéve a szép ezüstözött gyertyatartókat, amelyekért 10 forint lett kiadva. Ez év nyarán az Úr különös kegyelméből felépült az új paplak, amelynek építésénél a legnagyobb szorgalommal jeles Bzovszky Jakab, akkori fő egyházi, az építők közül Gugori András, Farkas András és Csjernik viseltettek.

63. o. Anno 1729 festo S. Pauli ... – Az 1729-ik évben Szent Pál ünnepére elkészítettük az oltár előterítőjének különböző fehér színű virágokkal átszőtt anyagát.

63. o. Eodem anno die ... –

Ugyanazon év Február 25-én elkészült egy bájos kámzsa nyolcadfél vékony, papírvászon anyagból hét rénesi aranyért. Ugyanazon év szeptember 10-én Vrbovszky bíró elhozott a templom részére egy vékony kékes színű selyem kendőt, amelyet valami rácról húztak le büntetésül.

1730. Február 27-én szép ostyasütő vasra kiadatott négy arany, hat garas és hét krajcár. Történt jeles Hrochotszky György fő egyházi hivatala idején.

1730. novemberében az Úr háza bezindélyeztetett a hivatali emberek, Molnár Éliás bíró és Bzovszky Jakab törvénybíró urak különös igyekezete és szívélyes hálája folytán.

Azután 1732. júniusában az Úr házának belseje égetett téglákkal kirakatott, majd kőművesek által bevakoltatott és kellőképpen bemeszeltetett. Mindez jeles Hrabovszky Pál fő egyházi különös szorgalma és gondossága mellett.

1733. Április 27-én a szeretett mindenható Uristen ünnepére Besztercebányáról orgona hozott és ugyanazon hónap 29-ik napján a templomban felállított és felhangoltatott Kargut Melchior besztercebányai orgonaépítő mester által. Mindez történt mindenekelőtt az Úr különös sugallatára a lelkész igyekezetéből, Novak András bíró, Valent Jakab törvénybíró, Csjernik György fő egyházi szívélyes segítségével. Utóbbi személyesen járt Besztercebányára testvéremmel Burian Pállal és fizettek a megállapodás szerint 120 aranyat az orgonáért.

1739. évben elkészültek a selyem oltárterítők nyolc aranyért és 7 garasért. Továbbá más hasonló terítők fekete posztóból nyolc aranyért.

1735. évben isten segítségével az 53 lat súlyú tizenkét próbás szent ezüst kehely bearanyozni rendeltetett, amelyért 85 ezüst adatott.

63. o. Anno 1735 Maius, memorabilis ... –

Az 1735. év májusa emlékezetes és siralmas, mert 1-jén betört Csabára a rác, nagy kegyetlenséggel igen sok embert megsebesített, alig néhányat bocsátott el kemény ütlegelés nélkül, a községet megfosztotta minden javaitól és így vonult vissza zsákmánnyal megrakottan. - Majd a következő napon az összesereglett rablókkal szerencsésen megütközött a Körös mellett Szegudvar környékén.

64. o. Anno 1736 w nedéli ... –

1736. év Húsvét előtti kilencedik vasárnapján egyházi számadás tétetett, amelynél a következő személyek voltak jelen: Viczian János bíró úr, Valent Jakab törvénybíró, továbbá jeles Molnár Éliás, jeles Bzovszky Jakab, jeles Darida András urak. Közös egyetértésben, tekintettel az egyháziak nem kis fáradozására, az a végzés hozatott köszönetképpen, hogy minden évben az egyház jövedelméből csizmára a fő egyházi 5 máriást, a fiatalabb egyházi 1 rénesi aranyat kapjon.

1742. évben éppen a karácsonyi ünnepekhez csináltam egy szép zöld selyem rojtokkal szegett anyagból való térítőt a szószékre, ami 11 rénesi forintba került.

64. o. Anno 1738 die 14^a Aprilis circa ... –

Az 1738. év április 14-én 12 óra körül tűzvész támadt igen heves széllel, amelyben 22 ház, bennük néhány jószág, a legszegényebb emberek összes bútorával együtt elégett. Én pedig elvesztettem ugyanezen tűzvészben 23 méhkast, az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve!

Ugyanezen évben valóban atyai látogatással látogatta meg a mi vizzálykodásokba merült és az ő törvényeit megszegő lakosainkat a legigazságosabb bosszuló. Ugyanis júniusban erőre kapott a pestis ragálya, amely októberig tartott, benne csak 65-en haltak meg a közben hozott jó intézkedéseknek köszönhetően. Eközben ez az isteni kegyelem annyira hiányzik, hogy az embereket elrémítse, hogy inkább a lelkésznek volt alkalma a felsőhajtásra: Oh Jehovah, vajjon szemeid nem tekintenek a hitre? Vered őket, de nem fájlalják, elpusztítod őket, megtagadják elfogadni a tanítást, elfordítják sziklánál keményebb arcukat, vonakodnak megtérni!

Az egyházak látogatását a méltóságos Mihack Sámuel püspök úr által neki adott utasítás értelmében Schmidt János esperes úr végezte, mégpedig a mi csabai egyházunkban 1742. július 15-én, Szentháromság VIII. vasárnapján, a következő napokon pedig Birinkén és Szarvason.

(Ismeretlen kézzel íródott.)-Az 1744. év június 14-én a jeles férfiú és a csabai egyház 16 évig serény és buzgó lelkipásztora, Burian Sámuel úr reggeli szentbeszédét befejezve tisztességesen elbúcsúzott és szerdán a szent könyörgések elvégzése után, miután a lelkési udvarban áldást adott, eltávozott az aszódi egyházközségbe. Ugyanezen év ugyanezen havának 17. napján a jeles és tudós férfiú, Tessedik Sámuel, az Alberti községbeli egyház lelkipásztora próbára meghívatván eljött és vállalta a szerződést.

64. o. Curavit ecclesia csabensis ... – Készítette a csabai egyház az 1728. évben, felújított az 1781. évben.

65. o. Thesaurus ecclae. evang. csabensis ... – A csabai evangélikus egyház kincse, Burian Sámuel ez időbeli lelkipásztor buzgalmából és a pártfogók költségén készült az 1735. évben.

65 o. catoi - M. Porcius Cato római államférfire utal; i. e. 3-2. század

65 o. humaniorák – a klasszikus ókori műveltséggel foglalkozó tanulmányok

65 o. Commentatio historico-theologica ... – Történeti-hittudományi értekezés a szentírásnak és az egyházi hagyományoknak a hittudományban való felhasználásáról és tekintélyéről.

65 o. Wallaszky, [Pál] Paulus: Conspectus republicae litterarie in Hungaria ab initialis regni ad nostra usque tempora delineatus című műve. Buda, 1808.

65 o. I. de dissenu religionum ... –

I. A vallások meghasonlásáról és ennek okáról.

II. A szentírásról és annak a hittudományban való tekintélyéről.

III. Az Isten íratlan ígéjéről, vagyis az apostoli hagyományról.

IV. Az egyházi hagyomány felhasználásáról és tekintélyéről a római egyház doktorainak véleménye alapján.

V. Az egyházi hagyomány felhasználásáról és tekintélyéről a lutheránus egyház véleménye alapján.

VI. Az erkölcsi hagyomány felhasználása.

VII. Ünnepi beszéd a protestánsokhoz és a római katolikusokhoz.

66 o. processuson – folyamaton

66 o. chaosban –

66 o. characterrel – jellemmel

66 o. Quinquagesima – Ötvened vasárnap [a húsvét előtti 7. vasárnap].

67 o. Buriano subito ... – Buriant gyorsan a szigorú Tessedik követi.

67 o. Via regia ad ...- Krisztus megismerésének előmozdításához vezető királyi út.

67 o. Actor 20. 17-21. – (igehely). Az apostolok cselekedetei 20. 17-21.

67 o. catechisatiokat – hitoktatásokat

68 o. perversus – helytelen

68 o. practico-oeconomicum intézetet. – gyakorlati-gazdasági tanintézetet [Georgikon]

68 o. Buriano subito ... –

Buriant gyorsan a szigorú Tessedik követi, akit, beszédet mondván, nyilvánosan én iktatok be. Tessedik épít tágas templomot a csabaiaknak, melyet ő velem együtt szentel fel Istennek. Benépesül Petrovác, s majd ő lesz az első lelkivezető ott, ha a csalfa halál el nem ragadta volna őt.

68 o. Anno 1749 die 9^a Aprilis ... –

Az 1749. év április 9. napján ünnepélyesen eltemettetett a nagytiszteletű és kiváló férfiú, Tessedik Sámuel, a csabai egyház negyedév híján öt éven át hűséges és példás lelkipásztora, a templomban, az oltárnál.

69 o. 1., Instructio pastoralis ecclesiae csabensis... –

1. A csabai egyház lelkipásztori útmutatója.

2. Jeruzsálem pusztulása történetének a felolvasása Szentháromság X. vasárnapján. Eme történet, ebben az egyházban eddig még nem követett szokás szerint, közvetlenül a reggeli szentbeszéd után, Szentháromság X. vasárnapján a szent szószékről került felolvasásra és a jövőben, ha Isten akarja, minden esztendőben fel kell olvasni.

3. Vasárnapi hitoktatások.

Ezeket nyáron és azután egészen a zordabb téli időjárás beálltaig, e helyen még szokatlan módon, nemcsak az ifjúság, hanem az egész nép jelenlétében tartottuk vasárnapokon délután az oltártól, az áldott Rambach módszerét alkalmazva és ezt, Isten akaratából a jövőben is folytatni kell.

4. A reformáció története.

Szent Márton napján a szószékről került felolvasásra ez a történet, mely az áldott Luther Márton életének és tetteinek magvas elbeszélését tartalmazza; a jövőben is folytatandó és Isten akaratából évenként ismétlendő.

5. A bibliai könyv és a Summariumok [tartalmi összefoglalások] olvasása. Ezen a nyáron kezdtük el és ezután minden nap olvassuk a szentkönyvet, mégpedig az ószövetséget a Summariumokkal, az Újszövetséget a Summariumok nélkül az esti könyörgéseken. Tetszett ez a tanítás a népnek, akit áldjon meg a magasságos Isten!

6. Mindkét iskola vizsgálja.

1745. március 10-én, mely kántorbőjti nap volt, rendezték meg mindkét iskola már több éve elhanyagolt vizsgáját, mégpedig a templomban, mindkét nemű hallgatóság jelenlétében, mely alkalommal iskolánk igazgatói, Fabricius Dániel úr, az alsóbb iskola rektora és organista és Johanides Márton úr, a felsőbb iskola tanítója és mestere, ténylegesen megmutatták az ifjúság tanításában való megbízhatóságukat, szorgalmukat és állhatatosságukat a hallgatóság nem mindennapi tetszésnyilvánítása, a becsmérlőknek pedig szégyenpírja közepette. Ez alkalommal elhatározták, hogy

papírról, tintáról, az ifjúság számára szükséges könyvecskékről közkölségen gondoskodnak, ez azonban megmaradt az egyesek részéről szívesen, mások részéről nem szívesen fogadott beszédek keretei közt és cselekvéshez nem vezetett.

7. Antifónák [váltakozva felelgető karénekek].

A folyó év elején és azután az esti könyörgéseken meghajlott térdel kezdték énekelni az orgonakíséret nélkül az antifónákat a pestis, a háború távol tartásáért, a békéért és egyéb szükségletekért.

8. A Szentírás elmés mondásai.

Ugyanabban az évben, és pedig 1745 ben mindkét iskola ifjúsága elkezdte tanulni minden nap a Szentírás válogatott szólásait; meghagytuk, hogy a fiúk és a leányok az iskolából hazatérve szüleinek emlékezetből mondják el és adják elő ezeket.

9. Kínszenvedési szentbeszédek.

Ugyanezen évben a nagybőjt 7 hetén keresztül, szerdai napokon szentbeszédeket tartottunk Krisztus heptalogusáról, vagyis a haldokló Krisztus hét szaváról a kereszten.

10. Nagyböjti hitoktatás.

Az egész nagyböjten át délután 2 órától oktattuk az ifjúságot éneklésre, a katekézis [kérdés-felelet formájában történő hitoktatás] első részére, kis könyörgésekre, bibliai történetekre, stb. A fiúk közül 86-an vettek részt, a lányok száma pedig 199 volt, ámbar a legtöbben távol tartották magukat ettől az oktatástól, akár saját, akár szüleik hibájából. Közöttük voltak katekumenek [konfirmációra felkészülők] 41-en, akiket a szent énekek méltó használatára és a konfirmáció [megerősítés; itt: a serdülők ünnepélyes befogadási szertartása az evangélikus egyház teljes jogú tagjai közé] felvételére oktattunk.

11. A kezek felemelése imádság közben.

Megfigyeltük, elsősorban a nőnemnél, hogy a legtöbben ölükbe tett kezekkel imádkoznak és nem, ahogy illik, felemelt kezekkel. E helytelen tettet alig, vagy tízszer végzett figyelmeztetés után, lehetett kijavítani.

12. Bibliai történetek.

Jónak láttam lelkészként ünnepnapokon a megszokott katekizmus [a vallás fő tételeit kérdés-felelet formájában kifejtő könyvecske] -olvasás helyett délután az egyházban ebben az 1745. évben ó- és újszövetségi bibliai történeteket megbeszélni. Mint ahogy azokat elrendezte és képekkel szemléltette Hübner János hamburgi rektor és kiadta Lipcsében 1731-ben. Ezen ügy vállalásának az volt az oka, hogy ezeket a történeteket e csabai nép számára, mely a legnagyobb részben tanulatlan és nyers, a legmegfelelőbbnek ítélttem, és mert ezek tartalmazzák a szent könyv éltető erejét és velejét. Bármelyik történetből kiszűrhetők és beléjük vannak vésvé az erkölcsi és hittani elvek. A munka kezdete 1745. Virágvasárnapján volt.

13. A csabai római katolikus lakosok száma.

1746. januárjában a csabai birtokon összesen 41 római katolikus személy volt. Nehogy pedig a bírók hibája és lomhasága miatt számuk növekedjék, elhatározott és a szószekekről kihirdettetett, hogy súlyos büntetés terhe mellett senki idegen embert, legyen az akár szláv, magyar, német vagy oláh, a bíró tudta nélkül vendégül be ne fogadjon, ha a jövevény ezen a helyen le akarna telepedni,

14. A nők megöntözésének eltörölt szokása.

A nők Húsvét második napján történő megöntözésének ezt a helytelen és meggyökeresedett szokását már a lelkipásztori útmutatóban is megtiltották, újabban szigorúan meg is akadályozták mind Pünkösöd napján, mind Húsvét első napján; ez azonban nem állt útjában annak, hogy akadjon néhány megszegő, akik azután bilincsbe verve szigorúbban bűnhődtek.

15. Földrengés.

Az 1746. év november 12-én 11 és 12 óra között földrengést figyeltek meg a megyében és a környéken, azonban minden kár nélkül, ugyanez megtörtént ugyanebben az időben a békésiekkel, a kisberinkeiekkel és a gyomaiakkal.

16. A komlói egyház alapítása.

Az 1746. év György és Gergely ünnepe táján kezdett gyülekezni a tisztán lutheránus nép Komlós pusztán melynek birtokosa, tekintetes Rudnyánszky úr, az új telepeseknek adott szerződésben a szabad vallásgyakorlatot nem csak megengedte, hanem meg is tiltotta a lakosoknak, hogy más vallású lakosokat oda engedjenek. Első lelkipásztoruk Szarkóczy János volt, akit Fótról hoztak oda. Áldott legyen az Úr neve!

17. Az iskolák fogyatékoságai.

Az iskola tanítója, Johanides Márton, aki egy bizonyos időn át valamiképp szorgalmasnak mutatkozott, miután mindedig bornemissza volt, borral és gyümölcspálinkával kezdett részegeskedni, szorgalma alább hagyott, annyira, hogy a tanításra egészen csekély, a tanulók fegyelmére és erkölcsére pedig semmi gondot nem fordított. Sőt, amikor 1747 Márton ünnepén részegen a rektorral együtt tölem figyelmeztetést kapott, azt a hálát vihettem haza ettől a tanítótól, hogy pusztulásomat kívánta. Néhány nappal cselekedete után elég alázatosan bocsánatot kért, a sértést én megbocsátottam neki, de azzal a feltétellel, hogy többé ne térjen vissza az okádáshoz, ezen felül a következő vizsgán erősen és komolyan buzdítottam a szorgalomra és a fegyelem megőrzésére.

18. Az új jegyesek vizsgálja.

Ebben az évben kezdtem az új jegyeseket a házasságkötés előtt, azt megelőzően magánemberként az oratóriumban vizsgáztatva kikérdezni, hogy tudnak-e és miképp imádkozni, úgyszintén, hogy a bűnbevallási kérdéseket megtanulták-e és jól értik-e? A többiek között találtam egy kétes eredetű és vallású ifjút, aki eljegyezte magának Bene Péter leányát és már kétszer ki is hirdették nyilvánosan. Kikérdeztetvén, miután sem az Úr imáját nem tudta, sem jegyesének szabad beleegyezését nem bírta, elutasított és a házasságkötésre nem bocsátott.

19. Az előjárók választásának megváltoztatása.

Az 1748. évben földesúri előírás alapján, ellentétben az eddig megőrizni szokott hagyománnyal, 24 esküdtet választottak azzal a meghagyással, hogy az ő helyükbe ne válasszanak évenként másokat és közülük kell minden évben a bírót kiválasztani, akinek 48 Rfl. lesz a fizetése. Ennek az évnek a bírójává Botyánszki Jánost választották, aki az ügyintézésben tanúsított bölcsessége és igazságszeretete alapján méltó az ajánlásra.

20. Az 1748. év bőséges temetései.

Január és február hónapokban erősen dühöngött a kanyaró a vérhassal együtt e helységben. Ebben az időben 113 csecsemő halt meg és alig akadt a kiskorúak között, akit ez a vész nem ragadott el.

71 o. strowil sem na cestě tomašowské (etc.) – elköltöttem Tamásfalvára menet (stb.)

71 o. lacunák –

71 o. Wypál, Bože tan ... – Gyűjtsd fel Uram azt a falut, / Hadd égjen el az utolsó házig

71 o. execrabilis – kárhozatos

72 o. Incipiunt lites csabenses ... –

Elkezdenek sokasodni a csabai perek, melyek a lelkész és iskola között támadtak. Mikor már mindkét részről sokáig és sokszor folytatódtak, végül is véget vetett azoknak a civódók kiköltözése. A szabolcsi tájon Nyíregyházát népesítik be, ahová Vandlik Csabáról elköltözik és ott tanít. A betelepülés jogát Petrikovics János eszközölte ki, egy szükölködő szarvasi ember, aki nemes ugyan, de helyzetére nézve cipész nemeslelkű keresztkomám volt és ma is az.

- 72 o. In nomine S. S. Trinitatis ... –
A legszentebb Szentháromság nevében. Az ebbe az egyházközségbe újonnan beiktatott Gyurcsek János, latinul Georgiades, lelkipásztornak a szolgálata alatt, aki a csabai akol nyájához törvényesen meghívva augusztus 16-án megérkezett, ugyanezen hó 19-én, Szentháromság utáni IX. vasárnapon pedig Isten sáfáraként, az isteni titkok kezelőjeként állíttatott eme nagyszerű közösség élére abban az évben, melyben így fohászokodott: Isten oltalma segítse fáradozásaimat. Imádkozom, hogy Isten tiszta kegyelme legyen oltalmazója életemnek. [Az eredeti latin szöveg utolsó két sora kronosztichon, vagyis a nagyobb alakú betűk római számértékeit összeadva kapjuk meg az 1753-as évszámot.]
- 73 o. pani Matka –
- 73 o. posteaquam Max. Rev. Dnus Joannes Gyurcsek ... –
Miután nagytiszteletű Gyurcsek János úr, az elődök cselekedeteinek megírója és feljegyzője betegsége miatt nemcsak a szent teendők végzésében, de még mások munkájának a feljegyzésében is akadályoztatott, a méltányosság készítette az ő lelkészársát, a nem kisebb hitű Drozdik Sámuel, úgyis, mint lehetséges utódát, hogy azokat elvégezze.
- 73 o. Sepultus Max. Rdus. Dnus Joannes Gyurcsek ... –
Eltemettetett nagytiszteletű Gyurcsek János úr, e helyi vallási elöljárója, a pest-békési esperesség esperese 69 és fél esztendőskorában, szolgálatának 27. évében. Eltemettetett a Körösön túli temetőben.
- 73 o. Vandlikio misso ... –
Elküldetvén Vandlik, az ő helyébe szabályosan Gyurcsek János jön, akit szabályosan meghívtak oda. És mert ő békeszerető és túlságosan jóságos férfiú, azért minket most az édes nyugalom és az aranyos béke boldogít. A csabai nyájba az én beszédem vezette be Gyurcseket. Éljen ő Pylios napjaiig! [Pylios=görög mitológiai személy, akivel Héraklész örökbe fogadtatta magát.]
- 73 o. reguláztatott – szabályoztatott
- 73 o. parochialis – lelkészi
- 74 o. chronostichon – olyan vers, amelynek bizonyos [és a szövegben kiemelt] betűi egy évszámot adnak
- 74 o. Votum anni 1756 ... –
Az 1756. év fogadalmi kívánsága. Véget ér az óév igen szomorú futása, hej! visszatérnek az újnak kedvező és áldásos kezdetei. Bármily zord sorsot viseltünk el a régiben, hogy vissza ne térjen soha, megtette azt Urunk, atyánk! Miként pedig új az az év, mely ráköszönt a világra, úgy legyen gyorsan száműzve minden új baj, ezért könyörgök. A béke kösse le a városokat, az országokat, a béke vezesse jó útra az ellenségeket, béke viruljon a mi számunkra és vegye körül házainkat. Éhség, járványok, vulkán és zivatar maradjatok távol. Ég királya, a te isteni erőd parancsolja meg: elég volt! Te áldd meg az életet, a földeket, a mezőket és a házi tűzhelyet, hogy mindenki épségben tisztelhesen téged. Ámen.
- 74 o. truhlička moga, pjtagu t'a – kis ládám, megkértek
- 74 o. dialectus – nyelvjárás
- 74 o. periodusában – körmondatában
- 74 o. nýbrž ano wet! – hanem igen hisz
- 74 o. An. 1785 d. 22. Maii sepultus ... –
Az 1785. év május 22-én kettős gyászbeszéddel eltemettetett nagytiszteletű Drozdik Sámuel úr, ezen egyház feje 61 és fél esztendőskorában, miután négy éven és négy hónapon át volt ezen egyháznak rendes lelkipásztora, előtte pedig több mint 9 évig a nagytiszteletű Gyurcsek Jánosnak segítője, május 22-én békésen elaludt az Úrban.

- 75 o. acquirált – szerzett
- 75 o. succedált – lépett a helyébe
- 75 o. compareáltak – megjelentek
- 75 o. ordináltak – felszenteltek
- 75 o. Plur. Rdo Dno Mich. Milecz ... –
Nagytiszteletű dráskóczi Milecz Mihálynak, a neves és tisztelendő békés-bánáti esperesség rendes jegyzőjének és a csabai egyház lelkipásztorának, aki elhunyt 1815. február 4-én, állította felesége.
- 75 o. pomologia – a gyümölcsfajták leírásával foglalkozó tudomány
- 75 o. liturgus – szertartásokat szervező
- 76 o. devaluatio – a pénz leértékelése
- 76 o. repartialt – kivetett
- 77 o. phantasiákba – képzelgésekbe
- 77 o. consistorium – szentszék, egyházkerületi tanács
- 77 o. administrator – ideiglenes vezető, ügyintéző
- 77 o. casusai – ügyei
- 77 o. post varios casus – különböző ügyek után
- 77 o. manu propria – saját kezével
- 78 o. paedagogium – nevelőintézet
- 78 o. hydropathia – vízgyógyászat
- 78 o. nomine et omine – nevével, mintegy intő jellel (ugyanis: Tamás volt a kételkedő az apostolok között)
- 78 o. FMO Minerva –
- 78 o. rhetorica – szónoklattan
- 78 o. poesis – költészet
- 78 o. alumnaeum – tanulók tápintézete
- 78 o. oeconomus – gazda, gondnok
- 78 o. senior – korelnök (esperes)
- 79 o. Si me difficilis ... –
Ha engem a mogorva végzet eltaszítana, légy! De adja meg neked az Isten, hogy becsületességre nézve hozzá hasonló légy!
- 79 o. portopees – (francia) kardbojtos
- 79 o. veteranus – köztiszteletben álló
- 79 o. districtus – kerület
- 79 o. linguista – nyelvész
- 79 o. ornitholog – a madártan kutatója
- 79 o. plenipot – teljhatalmú megbízott
- 80 o. litterator – író
- 80 o. Freunde, diese sind ... –
(német:) Barátaim, ezek tulajdonképp nem magyarok, ezek szlávok, vagyis ők tulajdonképp a mi szlávjaink.
- 80 o. concursus – pályázat
- 80 o. regementhez – sereghez
- 81 o. septemvir – hétszemélynök [a legfelsőbb magyar ítélőszék bírója]
- 81 o. cum spe successionis – az utódlás reményében
- 82 o. 1., Carmen in honorem ... –
Dicsőítő ének a nemeslelkű Schrökh tiszteletére, midőn ő hivatalának fél évszázadát ünnepelte.
Virágocska a jámborul elhunyt Prónay Sándornak, a magyarországi ágostai hitvallású evangélikus egyházak legfőbb felügyelőjének koszorújába. Aradon, 1839.

- Kakasdicsének... stb.
- 82 o. O užitečnom saděnj doháňa ... –
A dohány hasznos termesztéséről. Beszélgetés Emberbarát Ferenc és szomszédja Töprengő András között, kiadva a csabai népnek. Szarvas, 1845.
- 82 o. pftnyi – pengőforintnyi
- 82 o. vtfjával – váltóforintjával
- 82 o. fatalis lycium barbarumot – a végzetes durva licium bokrot
- 82 o. bodaj zdochow kod ... – hogy dögölne meg, aki ezt Csabára hozta
- 82 o. jugerumot – holdat
- 83 o. wy nynj zármutek ... – ti most szomorkodtok, de újra látjuk még egymást
- 83 o. genialis – tehetséges
- 83 o. perpetuum mobile – örökmozgó
- 84 o. Alectryonada quam ... –
Kakasdicsének, melyet az állatkedvelő és madártudós, s mindkettőben kiváló Petényi János Salamonnak. Midőn ő életének fél évszázados ünnepét ülte, énekelt egy a szárnyasok közül abban az évben, melyben a népek felébredtek, midőn harmadszor szólt a kakas. Szarvas, 1848. Réthy Lipót betűivel.
Fussatok Pestre és üdvözljétek Petényit, ámbár egyszerűek vagytok versecskék, fussatok.
De idegenek vagytok és talán nem tudjátok őt megtalálni, keressétek a múzeumot, az tartja fogva őt.
Itt állítja ő helyre az állatok alakját, miként Isis, hogy amilyenek korábban, életükben voltak, legyenek ismét olyanok.
Iramodik a sün, szinte kukorékol csőrével a kakas, csacsog a könnyelmű szarka és te galamb búgysz.
Beszél itt a papagáj, a fülesbagoly tanul és elmélkedik, minden fajta, miközben áll, folytatja életét.
Ő számos évre megőrzi a pelikánokat és a vékony rostokkal életben tartja a kolibrikat.
Íme, mozgatják szárnyaikat és megkísérlik elrepülni a légen át! Élnek! Ha be nem zárkózol, nem marad egy madarad sem!
Íme, készülnek kifelé! Be kell zárni a nyitott ablakot! Hej, szomszéd úr, te csinálod ezeket szerfelett.

Égbeli sasok, s ti is szárnyasok többi ezrei és mind, akik futkároztok vagy a vizekben úsztok.
Menjétek Pestre és kérjétek a mi Petényinket, hogy benneteket, mihelyt teheti, nyúzzon meg.
Így fog ő nektek lakásul palotát adni, derék lények, s már nem kell aggódnotok hideg, éhség és szomjúság miatt.
Királyi törzs, sasok, mivel ő most ünnepel, készítsétek tehát a kardalokat és a vidámság kereveteit.
Karc sú daru, te énekelj és te, gólya, táncolj.
Énekelj magasabb hangan lúd és kacsa és te, bagoly, mélyen.
Az ünnepi lakomára ismételten hívjatok asztaltársakat kakukkok, sólymok adjatok lakomát és mind pecsenyét!
Hogy a világban mi történik, azt te fogod elmesélni földeket bejáró fecske, csinálj helyet tyúk, énekelj tréfákat, kakas.

Dicsérd e férfiú tetteit visszhangozva mezei pacsirta, azt kívánja, hogy az ő tiszteletére adj hangokat fülemüle

A természetet Salamon a Libanon hegy lábánál tanulmányozta, leírta azt a mi Salamonunk nádtollal.

A mieink Magyarországon, az pedig a Moriah hegyén volt, az ugyan király volt, de emez ugyanazt tette.

Tehát a természet e gyönyöreiben bővelkedve viruljon szomszédságukban és későn érje a vég.

Életének 50. éve telik el most, éljen és még hozzá frissen másik tíz lustrumot [5 évi időköz]!!!

85 o. practicans – gyakornok

86 o. sine spe successionis – az utódlás reménye nélkül

86 o. kapellaniaból –

86 o. idiota –

86 o. svádája –

86 o. grammatikát – nyelvtant

86 o. syntaxist – mondattant

86 o. humaniorák –

86 o. philosophiai cursus – bölcséleti tanfolyam

86 o. candidaticumi – jelölti

87 o. capricirozta magát – megkötötte magát

87 o. csődöt hirdetett – pályázatot hirdetett

87 o. aerába – szakaszba

87 o. reáliákat – természettudományi tárgyakat

87 o. Jahrbücher – (német) Évkönyvek

87 o. Wochenblatt - (német) Hetilap

88. o. Wyučowánj konfirmandů ... –

Konfirmandusok tanítása Dr. Szeberényi János evangélikus püspöktől. Papi hivatalviselésének 50-ik évfordulójára kiadta Szeberényi Gusztáv. Gyula, Réthy 1857.

Prédikáció, amely az Úr 1857. évében, advent második vasárnapján tartatott ... stb. Kiadatott a buzgó presbiterek kívánságára.

Gyászbeszéd Szemian Benj. Pál csabai tanító koporsójánál. 1857.

88 o. collegális – kartársias

88 o. Et quia pacificus vir est ... –

És mert ő békeszerető és túlságosan jóságos férfiú, ezért minket most az édes nyugalom és az aranyos béke boldogít.

... éljen ő Pylios napjaiig.

88 o. donatust –

88 o. poësisben –

88 o. examentkor – vizsgakor

88 o. chria –

88 o. ex tempore – kívülről

88 o. Tu semper ... – Te mindig közepszerű maradsz.

88 o. rhetor – szónok

88 o. rhetorikai – szónoklattan

89 o. ferula – nádpálca

89 o. orthodox – óhitű

- 89 o. supranaturalista rationalis – az értelemmel felfogható természetfelettekben hívő
- 89 o. philosoph – filozófus
- 89 o. Historia ecclesiae ... – Az ágosta hitvallású evangélikus egyház Magyarországon, kiváltképpen a 16 szepesi városban.
- 90 o. renomais – (francia) hírnév
- 90 o. litteratura – irodalom
- 90 o. belletrista – szépíró
- 91 o. censurát – vizsgát
- 91 o. Vorlesung über ... – (német) Előadás a hegeli filozófiáról.
- 91 o. Die Geschichte ... – (német) A legújabb filozófia története.
- 91 o. Geschichte der franz. ... – (német) A francia forradalom története.
- 91 o. Dogmatik und ... – (német) A három első evangélium hitágazattana és szövegmagyarázata.
- 91 o. in der Linkey ... – (német) A Linkey házban, a Collegium utcában.
- 91 o. fraternitas – testvériség
- 91 o. fidelis – őszinte
- 91 o. excessusok – túlzások, kilengések
- 92 o. semester – (egyetemi) félév
- 92 o. Über die Bedeutung ... – (német) A hegeli filozófia jelentőségéről a keresztény teológiában.
- 92 o. Hegels Logik – Hegel logikája (német)
- 92 o. Die Unterschiedslehren ... – (német) Az evangélikus egyházak eltérő tanai.
- 92 o. Über die psychischen ... – (német) A lelki betegségekről és azok gyógyításáról.
- 92 o. Über die Philosophie ... – (német) A kinyilatkoztatás filozófiája.
- 92 o. Über die slavische ... – (német) A szláv népköltészetéről.
- 92 o. Rumpelkammer – (német) lomtár
- 92 o. subtilis – szőrszálhasogató
- 92 o. opinionum commenta delet dies – az agyrémeket kiirtja az idő
- 92 o. praelectiok – előadások
- 92 o. et hoc genus omne – és minden effajta
- 92 o. Hegel war der ... – (német) Hegel volt az utolsó filozófus
- 92 o. non plus ultra – felülmúlhatatlan
- 92 o. Französische Gasse ... – (német) Francia utca 17., padlásszobácska
- 93 o. panslavismus – a szláv népek egyesítését követelő nacionalista politikai irányzat
- 93 o. publicista – közíró
- 93 o. contó – számla
- 93 o. translocalt – áthelyezett
- 94 o. chronologicus – időrend szerinti
- 94 o. dispensatioval – kihirdetés alóli felmentéssel
- 94 o. Dnica. Oculi – húsvét előtti 4. vasárnap
- 95 o. Kazěn w swatek ... – A reformáció ünnepén tartott prédikáció. A hallgatóság kérésére kinyomatott. Szarvas, Réthy, 1854.
- 95 o. Jena hungarica, ... – Jénai magyar vonatkozások, avagy a jénai akadémiára az utolsó három évszázadban beiratkozott magyarok emlékezete.
- 95 o. levita – lelkészi szolgálatot végző tanító
- 95 o. supplens professor – helyettes tanár
- 95 o. operatio – műtét
- 96 o. decanus – vezetői
- 96 o. administrator – ideiglenes vezető, ügyintéző (Lásd Jena hungarica ...)
- 97 o. et additamenta ... – és Függelékek

- 97 o. concuralt – pályázott
- 98 o. Hurban – a szlovák felkelők vezére
- 98 o. Historia kraginy ... – A magyar birodalom története a csabai iskolák számára. Szarvas, 1854.
- 99 o. deficientium praefectus – nyugalmazott papok házának előjárója
- 99 o. fundust – telket
- 99 o. visitationalis jegyzőkönyvek – az egyházi ellenőrző látogatások jegyzőkönyvei
- 100 o. že to lepšej bolo, ... – jobb volt, mikor Fülöp-napkor az iskolát szélnek eresztették
- 100 o. vacatio – szünidő
- 100 o. absurdumok – képtelenségek
- 100 o. perse per longum et latum – töviről-hegyire
- 100 o. adplausus – tetszésnyilvánítás
- 100 o. O tempora, o mores! – óh idők, óh erkölcsök!
- 100 o. pro futura oblivione – a jövőbeni elfeledés érdekében
- 100 o. per apices – érintőlegesen
- 100 o. punctum – pont
- 100 o. visitatio – látogatás
- 100 o. stadiumba – fejlődési szakaszba
- 101 o. rector – iskolaigazgató
- 101 o. praeceptor – segédtanító
- 101 o. centralis – központi
- 101 o. Ao. 1732. d. 22. Febr. vir humanissimus ... –
 1732. február 22-én a legemberségesebb és legderékabb Lezinyi Ádám, a mi csabai iskolánknak négy éven át érdemdús és igen hűséges tanítója, mint bátor atléta, különböző szent fohászokkal készíti fel magát a halálküzdelemre, azt férfiasan fogadja és így végül Jézus Krisztus sebei által dicséretes győzelmet visz magával körülbelül az éjszaka 4. órájában. Élettelen testét tisztességgel, kettős szentbeszéddel vitték ki és búcsúversek mondása mellett, miközben mindenki szemei könnyektől áztak és siratták a hű szolgát, helyezték a földbe 39 éves korában.
- 103 o. ex honore – tiszteletből
- 103 o. plurium reverendus – nagytiszteletű
- 104 o. annales eccles. scholasticí – az egyház iskolai évkönyvei
- 104 o. hektikában – tüdővészben
- 104 o. rothasztó láz –
- 104 o. vízkór –
- 105 o. capitalisokat – tőkéket
- 106 o. philosophiai cursus – bölcséleti tanfolyam
- 107 o. Pohřebnj werše ... - Halotti strófák Jeszenszkyné, született Turdélyi Zsuzsanna végtisztességére. Pest, 1835. Trattner Károlyi
- 107 o. Radostnjku sňatku ... – Örömnép Kollár János és Schmidt Friderika Wilhelmina egybekelése alkalmából. Pest, 1835.
- 107 o. Půwodnj bágky. Pest, 1853. – Eredeti állatmesék. Pest, 1853.
- 107 o. Radostné padesátletj ... – Szemian Benj. Pál örömteli ötvenéves évfordulója. Szarvas, 1856.
- 107 o. Poslednj počestnost ... – Szeberényi János püspök végtisztessége. Gyula, 1857.
- 107 o. Pozornj –
- 107 o. supplicans – adományokat gyűjtő
- 108 o. decanalis relatiok – esperesi beszámolók
- 108 o. Prjatel ludu –
- 109 o. donatus professori – [az] alapítvány tanára

- 110 o. Zlatá ulica – Arany utca
- 111 o. agensnél – ügynöknél
- 111 o. capitálisaiból – tőkéből
- 115 o. institutio – intézmény
- 115 o. in praxi – a gyakorlatban
- 116 o. pictus masculus – írott malaszt (festett báb)
- 116 o. epochában – időszakban
- 116 o. notarialis lakokon – jegyzői lakásokon
- 120 o. curavit ecclesia ... – Készíttette a csabai egyház az 1728. évben. Felújított az 1781. évben.
- 121 o. chorusok – karzatok
- 122 o. Überschlag – (német) költségvetés
- 122 o. Sie haben Rechnung ... – (német) Gazda nélkül csinálták a számlát.
- 123 o. Veni sancte! – Jöjj el Szentlélek!
- 123 o. aperite portas vestras – Tárjátok ki kapuitokat!
- 123 o. Pjsně duchownj ... – Egyházi énekek az új csabai evangélikus templom felszentelése alkalmára, szerezte Andrasovicz György.
- 123 o. functiok – tevékenységek, ténykedések
- 123 o. fatum – végzet
- 123 o. granariumot – magtárat
- 123 o. architectust – építészet
- 124 o. Gloria sit ... – Dicsőség és hála legyen az ég Urának a földeken! Halljátok, imádkozzatok jámborok és diadalmi éneket énekeljétek citera kísérettel nemzetek!
- 124 o. Inclita patroni ... – Pártfogónk nemes kegyelete építette fel ezt a templomot, ékes tornyocskával a nép díszítette azt.
- 127 o. garádics – lépcső
- 127 o. fundatorai – alapítói
- 127 o. impopulationalis –
- 129 o. Na šanci – a sáncon
- 129 o. fundamentomait – alapjait
- 130 o. Matricula ... – Anyakönyv az 1729. évről
- 131 o. Fessler: Gescg/ichte/ der Ungarn ... – (német) Fessler: A magyarok története. X. 55 p.
- 131 o. Anno 1735. April Dir Rascier in ... – (német)

1735. április. A rácok vallási szabadságukban megsértve, fellázadtak. Szegedinecz Peter, akit Peronak is neveztek, Sebestyén János, Pásztor András és Szilassy István a békési ispánságban mintegy hétezer férfit gyűjtöttek össze és fegyvereztek fel, csak egy merész, ügyes, háborúban jártas vezetőjük hiányzott. Egyetlen magyar nemes sem óhajtott az élükre állni és egyetlen evangélikus hívőtárs sem lépett soraikba. Abban a felfogásban voltak, hogy rajtaütnek Aradon és az öreg Rákóczit Rodostóból Magyarországra hívják, - nem tudván, hogy ő kevéssel azelőtt nagypénteken, április 8-án elvételét e múlandó világból, - amikor elárulták őket. Négy evangélikus vallású nemes úr, Orzy István, Beleznay János, Halász Péter és Podhradszky János, velük együtt az alispánok Koda Pál, Magosti Mihály, Bük András, Andrassy Zsigmond, Klosz Mátyás és a szolgabírák Kozma Baltazár és Bekényi Rudolf felkeltek, összegyűjtötték ispánságuk csapatát zászlaik alatt, a hű emberek Túróból, Rác Bösörményből és Ványáról követték őket, hogy felkutassák a lázadókat. Arad vármegye zarándi járásában Erdőhegynél, a Fehér-Körös balpartján bukkantak egymásra és a lázadók serege vereséget szenvedett a bős ütkezetben. Ezek legnagyobb része a csatatéren maradt, a legkevesebben menekültek meg, futamodásuk révén. A felkelés négy vezetőjét utolérték, a felkelés négyszáz résztvevőjével együtt

elalfogták, a négy vezetőt kerékkel, Matula Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert és még négy másikat, akiket a sorshúzás eltalált, karddal végeztek ki, a többieket részint több éves, láncokban letöltendő kényszermunkára ítélték, részint egy vágással megjelölve elengedték. A győztes seregek vezetőit a király arany nyaklánccal jutalmazta, a három mezőváros hűséges lakóit pedig a rendes adóösszeg két évre szóló elengedésével.

131 o. Vide Timon ... – Lásd Timon: Kivonat 326. lap Desericius nagyváradi püspöknek a ...

131 o. Anno 1735. Maius memorabilis ... –

Az 1735. év májusa emlékezetes, mert 1-én betört Csabára a rác, nagy kegyetlenséggel igen sok embert megsebesített, alig néhányat bocsátott el kemény ütlegetés nélkül, a községet minden javaitól megfosztotta és úgy tért vissza zsákmánnyal megrakodva. ... Majd a következő napon az összesereglett rablókkal szerencsésen megütközött a Körös mellett Szegudvar környékén.

132 o. Fit ver bisque ... –

Tavaszi lesz és elérem a kétszer tíz feletti kilencedik [=29.] életévemet, melyet Pero jelöl meg lázadásával. Itt ugyanis e tájakon Matula féktelen cinkostársa tombol és fosztogatja köröskörül a birtokokat. Kirabolja Csabát, Burian Sámuel magában a templomban ütlegeli kétélű kardjával a trák. Ámde a jászok és a kun ifjak válogatott csapata egy részüket élve elfogja, más részüket lekaszabolja. Orczi, Halász Péter, Belezna Szarvason keresztül vonultak, mindegyik saját csapatával tündökölvén és gyorsan győztesként térnek vissza, de a háború pusztításai után Pero Matulával együtt elfogatván, egészen Budáig megy.

132 o. daj sem butky! – ide a csizmákkal!

132 o. Slavně někdy tam pri Erdőhedi ... – Hajdan Erdőhegynél dicső harcban / A mi szlovákjaink, szarvasiak, / berényiek, csabaiak, komlósiak / a lázadókat leverték. / Ma csontjaikra Arad néz. / Károly király hűtlenjeit / A szlovákok lábbig levágták.

132 o. Kollár: Zpiewanky ... –

133 o. contumacialis – vesztegzárás

133 o. canonica visitatio – egyházi törvényeken alapuló ellenőrző látogatás

133 o. kezelni –

134 o. al inspector – alfelügyelő

135 o. oppositionalis – ellenzéki

135 o. anarchicus – zűrzavaros

135 o. contractualiter – szerződésileg

135 o. imputált – beszámított

136 o. conscribáltatott – összeíratott

136 o. proclamatiok –

136 o. fatalis – végzetes

136 o. campirozott – táborozott

136 o. comico-tragicum – tragikomédia / szomorú és egyben nevetséges esemény

137 o. fertály – negyedholdnyi

137 o. ženákkal – asszonyokkal

137 o. nuž akože ge tam? – no, hogy állnak ott a dolgok?

137 o. war ge tam ... – biz' ott rossz világ van! Az öregeket mind leölték, a fiatalokat lenyírták és gályára küldték!

138 o. pia desideria – jámbor óhajok

138 o. cura pastoralis – lelkipásztori gondoskodás

139 o. scissio – szakadás

139 o. centralis matrikulába – központi anyakönyvbe

139 o. cinosuraul – zsinórmértékül, vezérfonalul

139 o. consercatioja –

- 139 o. assignalnia –
 140 o. za gaminow – a gödrösön (Jaminán) túl
 140 o. politialis –
 141 o. limitáltatott – korlátoztatott (bérük felső határát így szabták meg)
 141 o. servo optimo ... – a legjobb szolgának ruhák, vetés és 34 Ft; a közepes szolgának ruhák vetés és 26 Ft; a gyenge szolgának ruhák, vetés és 16 Ft.
 142 o. alba – hosszú fehér ing
 142 o. expediáltattak – kézbesítettek
 142 o. dali sme ... – adtunk a borbélynak, amikor eret vágott a segédtanító úron, 2 máriást
 142 o. dali sme Felčjrowi ... – adtunk a felcsernek, aki az iskola igazgató urat kúrálta, két máriást
 142 o. aequal – egyenlő
 142 o. alebo 12 zlatih, alebo 12 palic – vagy 12 arany, vagy 12 bot
 142 o. solennitással – ünnepélyességgel
 142 o. offertoriumok – felajánlások
 142 o. testamentaliter – végrendeletileg
 143 o. memorialéből –
 143 o. My niže podepsany ... –

Mi alulírottak, csabai bírák, esküdtek és elöljárók úgy az evangélikus, mint a katolikus részről, szép számban összegyűlvén a községházán, eszünkbe vettük mindkét részről egyházi épületeink, különösképpen iskoláink rossz állapotát. Megfontoltuk ő királyi felsége parancsait, amelyek elrendelik az iskolák jó karbantartását kivétel nélkül. Együttesen arra a véleményre jutottunk, hogy ezen építményeink a községünk pénztárából fizetessenek, ha kell akár az 1783. és az 1784. évi maradványból. Ha ezekből nem futná, az 1785. évből fizetessék a következő módon: az összegbe vétessenek bele mind az evangélikus, mind a katolikus fél házai és minden evangélikus és katolikus házért három-három aranyat fizessen Kubis Mátyás községi bíró, illetve Milecz András. Miután ilyen véleményre jutottunk, az említett bíróinknak olyan értelmű utasítást adtunk, hogy a mindkét részről felvett pénzért nyugtát adni el ne mulasszanak. Mi azért mindezek igazolására saját kezűleg alá íratkoztunk. Kelt Csabán, 1785. November 20-án.

- 143 o. Evangélikus ház találtatott 1032
 Katolikus ház ház találtatott 114
 Összesen 1146

amelyért Belko Márton, a katolikus egyházfi 342 rénesi aranyat, az evangélikus Lenhard Pál pedig 3096 rénesi aranyat kell kapjon.

- 143 o. dne 14. Januara ... – Január 14-én az iskolában tartott gyűlésen a gyülekezet egyöntetűen 728 aranyat adományozott az egyházi iskolai alapba.
 143 o. fundusra – alapra
 158. o. Od wyučovánj djtek ... –

A fiú gyermekek tanításáért kap 40 rénesi aranyat a segédtanító tartására kap 12 rénesi aranyat.

Minden személytől, legyen az gazda, zsellér, vagy nős szolga kap egy mitovnyík [kb. 26 l - G. J.] búzát.

Őszi vetéshez három, tavaszihoz két köből magot kap.

Évfordulós ünnepeken való éneklésért három, Márton, Balázs és Gergely napokkor áldozás helyett 14 rénesi arany.

Keresztelés kori adományok három adótizedből.

Évfordulós ünnepekkori adományokból egyharmadot kap, amely harmadnak egyharmadát az igazgató úrnak adja.

- A karácsonyi éneklésből a háromkirályok ünnepén szintén egyharmadot kap.
 A gyónásból származó pénz egyhatodát kapja, amelynek szintén egyharmadát az igazgatónak adja.
 Minden temetéskori éneklésért 15 krajcárt kap.
 Szénából 6 szekeret, fából 4 szekeret kap.
 A mészárszékből 20 font húst kap.
 A faggyúból tíz fontot kap.
158. o. Od učenj děwčenec ... –
 A lányok tanításáért évente kap 36 rénesi forintot.
 Minden negyedik tizedbeli gazdától, legyen az zsellér vagy nős szolga, kap egy mítovnyík [kb. 261. - G. J.] búzát.
 Őszi vető gabonából két köből, tavasziból 1 1/2 köből, összesen 3 1/2 köből.
 Évfordulós ünnepeken való éneklésért három arany, amelyhez a saját tizedében járul Balázs és Gergely napja.
 Keresztelési adomány a saját tizedéből.
 Az iskola igazgató úr részéből minden adomány harmad részéből harmadik rész az övé.
 Karácsonyi éneklésért a negyedik tizedben szintén a harmadik rész az övé.
 A gyónáspénzből a hatodik után az iskola igazgatónak járó részből a harmad az övé. A temetéskori énekléskor a saját tizedében 15 krajcárt kap. Négy szekér szénát, három szekér fát. Minden leány után egy, vagy annyi szekér tűzifa, amennyi szükséges.
 Áldozás helyett 10 rénesi arany.
 Mészárszékből hús tíz font, faggyúból hat font.
 Kántorságért évente 10 rénesi arany, amelyet az egyháztól vesz kézhez.
159. o. Conventie r. 1769. –
 1769.évi járandóságok
 A lelkész úr járandósága: évente 16 szekér széna, 12 szekér fa, búza alá ugarolás, őszi vetőbúza 12 kila, tavaszi gabona vetőmag 12 kila, a mészárszékből 50 font hús, a mészárszékből 20 font faggyú, 4 rénesi forint ára sör a sörfőzdéből.
 Az iskola igazgató járandósága: az iskolai tanításért 52 arany, az ostyákért 14 arany, széna hat szekérrel, fa négy szekérrel, őszi vető gabona hat kila, tavaszi gabona hat kila, 20 font hús a mészárszékből, 10 font faggyú.
 A segédtanító járandósága: az iskolai tanításért 35 arany, az ostyákért 10 arany, négy szekér széna, három szekér fa, őszi vető gabona 3 kila, tavaszi vető gabona 4 kila, mészárszékből hús 10 font, faggyú 6 font.
 A jegyző járandósága: készpénzben 164 rénesi arany, széna két tehénnek, fűtelék egy kemencére, szabad asztal a község házában.
- 175 o. Cyrkwi evang. ... – A békéscsabai evangélikus egyház a hit megújításának háromszáz éves évfordulójának emlékére 1817. november 2-án.
- 175 o. Ulety od Henrika Éberharda ... – Röpirat Henrik Éberhardtól, Pesten az Úr 1824. évében június 20-án.
- 176 o. W choleře nemoci dvě tisje Čabanú ... –
 A kolerában kétezer csabai, / Ki öt hét alatt elhalt pihen itt az Úrban. / Hogy utódaik is tiszteljék emléküket, / A település előljárói azon oszlopot állították.
- 176 o. Sláwy dcéra – A szlávok leánya, illetve a dicsőség leánya. Ján Kollár lírai, epikus műve, amely 1824-ben jelent meg.
- 187 o. Summownj Wýklad – Összegyűjtött előadások [szövegmagyarázatok].
- 187 o. Rambach přemišlowánj o utrpenj – Rambach: Elmélkedés a szenvedésről.
- 187 o. Jacobaei poklad – Jakab kincse [kincstára].

- 187 o. Tranoscius – A csabaiak által kedvelt, díszes kötésű evangélikus énekeskönyv.
189 o. Kniha bjdy a pomoci – A nyomor és a segítség könyve.

Kiegészítő jegyzetek a XVI. (Okmányok) fejezet fordításához:

- 144 o. Filozófus – bölcselelő; az ókori görög Arisztotelészre utal.
- 144 o. Vígjátékíró - Arisztophanész
- 147 o. Pozsonyi mérő (p. m.) – űrmérték, kb. 55-60 liter. Búzából kb. 45-50 kg felelt meg 1 p. m.-nek. 1 p. m. 72 itcét tartalmaz, 1 itce=kb. 0,83 liter. Megjegyzendő, hogy a p. m.-t használták területmértékként is. Ilyenkor akkora földterületet értettek alatta, amekkorába 1 p. m. gabonát szoktak vetni [=kb. 600 négyszögöl].
- 148 o. Mérföld - a távolság jelölésére szolgáló mértékegység; kétféle volt használatban a 18. században: magyar mérföld=6000 bécsi öl [1 öl=1,896 méter], tehát kb. 11,4 kilométer.
német mérföld=4000 bécsi öl, tehát kb. 7,6 km.
- 153 o. VII. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárról [912-959] van szó, aki a honfoglaló magyarokról tudósít „A birodalom kormányzásáról ...” című, fiához írt művében. [A mű latin címe a bekezdés végén olvasható]
- 153 o. Szent Márton ünnepe november 11-én van.
- 155 o. Mária mennybevitelének ünnepe augusztus 15-én van [Nagyboldogasszony].
- 158 o. hivány – meghívólevél, mely az alkalmaztatás feltételeit [kötelességek és anyagi juttatások] tartalmazza
- 161 o. Háromkirályi adó – a lelkészi jövedelem és hozzá kapcsolódóan a tanítói [rektori] jövedelem egy része, a hívek által a Háromkirályok [=Vízkereszt, január 6.] ünnepén tett felajánlásokból származó bevétel.
- 161 o. Véka – mérő [pl. pozsonyi mérő]
- 165 o. 1 font – 0,56 kg
- 165 o. 1 köböl – 2 mérő [űrmérték]
- 165 o. Konfirmálás – a serdülők ünnepélyes befogadási szertartása az evangélikus egyház teljes jogú tagjai közé. [Katolikusoknál bérmálás a neve ennek a szertartásnak.]
- 165 o. Artikula – [itt] a hittételek magyarázata a felnőtt hívek számára
- 176 o. Akó [űrmérték] – 1 pozsonyi akó=53-54 liter
- 187 o. Ekklésia – egyházközség

Tájékoztató a könyvben előforduló pénznemekről:

Leggyakrabban a florenus [rövidítve: fl.] = forint szerepel, melynek értéke természetesen fajtánként [rfl.=rajnai, vagy rhénes-, vfl. =váltó-, konvencionális=kényszerforgalmi forint] és koronként változó volt. Az 1700-as évek első felében pl. 1 ökör ára 20 fl. [=forint], 1 tehén=10 fl., 116=10 fl., 1 juh= 1 fl., 1 sertés =2 fl., 1 kas méh 1/2 fl. volt. Ugyanakkor a megyei alispán évi fizetése 200 fl., a megyei jegyzőé 150 fl., a szolgabíróé 70 fl. a megyei hóhére 50 fl. volt. Az 1810-es évek elején bekövetkezett devalváció utáni vásárlóértékre tájékoztatást ad a 8. okmány – A csabai egyház canonica visitatioja az 1810. évről – IV/A rész – A nagyobbik fiúk iskolája – 10. pontja. L. p.

A devalváció után [1810-es évek] 100 ezüstforint 485 papírforintot ért. Használatban volt a krajcár [rövidítve: xr=cruciger]. 1 rfl.=60 xr [krajcár] volt. A grossus [=garas] 1/20 forintot, a pultura 1/40 forintot ért.

Kiadta:
Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala,
Békéscsaba
Felelős kiadó: dr. Rakonczai János

A kötet megjelenését anyagilag támogatta:
Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala
Haan Lajos Emlékbizottság
Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata
Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
Magyarországi Szlovákok Szövetsége Békéscsabai Csoportja
Békéscsabai Evangélikus Egyházközség

Készült a Tevan Andor Gimnázium, Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola
tanműhelye és a Panta Print gyomaendrődi üzeme közreműködésével, 1300 példányban

ISBN 963 04 1255 1 - HU ISSN 0237-725 x